

Historická
demografie

Historická demografie

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v.v.i.
PRAHA 2007

31

demografie

Historická demografie

31

**Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Praha 2007**

Řídí redakční kolektiv:

PhDr. Josef Grulich, Ph.D., RNDr. Ludmila Fialová, CSc., PhDr. Pavla Horská, CSc. (vedoucí redaktorka), PhDr. Hana Mášová, univ. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc., PhDr. Alice Velková, Ph.D.

Recenzovali RNDr. Ludmila Fialová, CSc., a univ. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.

Publikace byla vydána za podpory Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

ISBN 978-80-7330-123-1

ISSN 0323-0937

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007

Úvodem

V roce 2007 si Komise *Historické a sociální demografie* připomíná 40. výročí vydání prvního svazku těchto Zpráv. Původní *Komise pro historickou demografii* byla založena při Historickém ústavu ČSAV v roce 1966. V důsledku vynucené mezery v letech 1974–1983, kdy sborník nevycházel, v roce 2007 vydáváme teprve 31. svazek. Jako obvykle obsahuje část studií a recenzní část. V úvodním příspěvku Jaroslav Dibelka přiblížil některé aspekty problematiky mimomanželských vztahů na přelomu 17. a 18. století v jižních Čechách. Průzkum dětské úmrtnosti v 19. století na příkladu Frýdku a Místku je tématem studie Radka Lipovského. K výzkumu úrovně plodnosti v 19. století v Čechách pomocí metody rekonstrukce rodin přispěla významnou měrou Marika Poulová; její příspěvek volně navazuje na studii publikovanou v předchozím svazku našeho sborníku. Ke studiím regionálního typu lze zařadit také příspěvek Miroslava Novotného o socioprofesi a teritoriální skladbě studentů vyšších a středních škol v Českých Budějovicích v první polovině 19. století. K historii sčítání lidu se obrací Petra Berrová, kterou zaujala problematika zjišťování národnosti a související právní agenda. Do sborníku byla zařazena také studie Satoshi Murayamy, jejímž prostřednictvím si čtenáři mohou učinit představu o dědických zvyklostech na japonském venkově v 19. století.

Sborník obsahuje bibliografii české historické demografie za období 2000 až 2006 a několik recenzí novější české produkce.

Veškeré připomínky, náměty a příspěvky pro další čísla sborníku zasílejte na adresu: *Komise pro historickou a sociální demografii, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1.*

Introduction

In 2007 the *Committee of Historical and Social Demography* celebrates the 40th anniversary since its first volume of studies was published. The original *Historical Demography Committee* was founded in 1966 and was attached to the Institute of History of the Czechoslovak Academy of Sciences. In the years between 1974 and 1983 it was forced to cease publishing. That is why we are publishing volume 31 in 2007. This year's anthology contains the regular two sections of studies and reviews. The opening study by Jaroslav Dibelka informs readers about some aspects of extra-marital relationships in the late 17th and the early 18th centuries in Southern Bohemia. Infant mortality in the 19th century in Frýdek and Místek is the subject of the study by Radek Lipovský. Marika Poullová has contributed significantly to research on the fertility rate in the 19th century in the Czech lands using methods of family reconstruction, and in her study in these pages she continues on work published in a previous edition of our anthology. Miroslav Novotný has contributed a regional type of study on the socio-professional territorial composition of students in secondary and post-secondary schools in České Budějovice in the first half of the 19th century. Petra Berrová looks at the history of the population census and takes particular interest in the issue of determining ethnicity and the related legal agenda. The anthology also includes a study by Satoshi Murayama, from which readers can obtain an idea about inheritance customs in rural Japan in the 19th century.

The anthology contains a bibliography of Czech historical demography between 2000 and 2006 and several reviews of more recent Czech publications.

Direct all comments, suggestions, and contributions to future volumes to: *Komise pro historickou a sociální demografii* /Committee for Historical and Social Demography), Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1.

Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*

Jaroslav Dibelka

Pro muže i ženy raného novověku bylo jen málo věcí cennějších než jejich vlastní čest. Ta byla nezbytná pro utěšené vztahy se sousedy, byla podmínkou pro úspěch v práci a zaměstnání, pro vyhlídky na dobrý sňatek i pro získání úřadu v městské nebo vesnické společnosti. Vlastní čest nemohla být nikomu lhostejná. Nebyla totiž jednou provždy nabytým statkem, který už nic nemohlo ohrozit, nýbrž představovala něco, co si lidé museli neustále střežit a chránit před každým znevážením.¹ Právě na chování, které bylo podrobno důsledné sociální kontrole ze strany okolí, velkou měrou závisela jejich reflexe v jeho očích a v důsledku toho i jejich vlastní sociální status. Ke každodennímu životu obyvatel raně novověkých panství je však velmi obtížné přiblížit se z důvodu nedostatku dochovaných písemných pramenů. Jednu z možností, jak se o to pokusit, představuje studium soudobé trestněprávní agendy. Výslechové protokoly z daného období obsahují příběhy lidí, kteří nějakým způsobem porušili tehdejší normy a vystavili se tak nebezpečí poškození či dokonce ztráty cti v očích svého okolí. Mezi ně je jistě možné řadit i ženy z jindřichohradeckého panství, které

---

*Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru MŠMT č. MSM 6007665807 „Společnost českých zemí v raném novověku – struktury, individua, vztahy, instituce moci“ a GA JU 69/ 2005/ H-HU „Cizoložství a jeho reflexe v očích raně novověkého obyvatelstva“.

¹ Srov. Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003, s. 7–20.

byly nuceny v průběhu 17. a na počátku 18. století vypovídat před jindřichohradeckou městskou radou z důvodu svých mravnostních prohřešků.² Některé byly vyslýchány kvůli smilstvu a následnému otěhotnění, některé kvůli cizoložství a jiné dokonce pro podezření z vraždy svého nelegitimního potomka. Všechny však měly společné to, že překročily soudobé normy a dostaly se tak, byť některé jen na určitou dobu, do marginálního postavení. Jaké byly strategie jednání těchto žen? Jaké změny v sociálním postavení jim hrozily v případě, že bylo jejich provinění odhaleno? Bylo vůbec možné dosáhnout nápravy poškozené cti? Právě na hledání odpovědí na tyto otázky se předkládaný příspěvek zaměřuje.

Na jindřichohradeckém panství bylo ve zkoumaném období 1670–1710 vyšetřováno 142 případů mravnostní kriminality žen. Během této doby, v devadesátých letech 17. století, také došlo ke změně majitelů panství, když se jeho vlastníky stali po rodu Slavatů Černínové zásluhou sňatku Heřmana Jakuba Černína s Marií Josefou Slavatovou. Nelze však tvrdit, že by se změna majitele panství nějakým způsobem výrazně projevila na počtu projednávaných případů či na způsobu jejich postihu. Spíše je možné zohlednit fakt, že se od devadesátých let také začaly opět objevovat na jindřichohradeckém panství různé vojenské oddíly, které nejenže vyžadovaly ubytování a stravu, ale zároveň s sebou přinášely i uvolněnější morálku.³

Z provinilkyn bylo plných 114 (80,3 %) obviněno ze smilstva, tedy ze skutku, který byl následným nemanželským těhotenstvím nejspíše prokazatelný. Dále stanuly před městskou radou ve 14 případech i ženy obviněné z cizoložství (9,7 %) a v 7 z incestu (5 %). Sedmkrát pak byly ženy obžalovány dokonce z vraždy vlastního novorozeného dítěte (5 %). Je ale nutné předpokládat, že počet mravnostních provinění na panství v této době byl mnohem větší. Ne všechny případy však skončily před vyšetřujícími, ať už z důvodu možné ústní domluvy mezi zainteresovanými stranami či včasného uzavření sňatku, který umožnil zatajení nemanželského těhotenství. Mezi obviněné patřily většinou neprovdané ženy z nejnižších sociálních vrstev, které se nacházely ve služebném postavení. Právě nedostatečné hmotné zajištění jim neumožňovalo uzavřít sňatek s jejich většinou podobně nemajetnými partnery a důsledkem takové situace pak leckdy bylo narození ilegitimního potomka. Zní možná překvapivě,

---

² Pro výzkum bylo zvoleno období mezi lety 1670–1710. Rok 1670 byl jako mezník zvolen z toho důvodu, protože od tohoto roku je v trestněprávní agendě panství dochován první aktový materiál vztahující se k problematice mravnostní kriminality. Od roku 1710 pak nejsou až do roku 1736 pravděpodobně zachovány žádné prameny, které by se přímo vztahovaly k tématu bádání.

³ Podrobně k dějinám panství v této době František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/3*, Jindřichův Hradec 1935.

že se většina obviněných dívek těšila dobré pověsti.⁴ Jejich průměrný věk se pohyboval mezi 20–30 lety (89 provinilkyn, 66,9 %). Mladších dvaceti let bylo 11 dívek (8,3 %), starších třiceti let bylo ve zkoumaném vzorku 18 žen (13,5 %). U 15 (11,3 %) žen nebyl údaj o jejich věku ve výslechovém protokolu uveden nebo obviněné svůj věk neznaly. Udávaný věk je však třeba brát s rezervou, protože jeho znalost zřejmě nehrála v životě poddaných významnější roli a mnozí ho udávali jen odhadem. Většina ale získala alespoň přibližnou informaci od svých rodičů nebo příbuzných.⁵

Snahy o vymýcení smilstva a nemanželských početí mezi poddanými jsou patrné především od poloviny 16. století. Hrozba případnými tresty se pak objevuje v celé řadě selských a městských policejních řádů 16.–18. století. Nařízení sněmu českého o mravopoctnosti lidu selského z roku 1545 tak nabádalo vrchnost, aby toho ze „selských lidí“, kdo byl postižen v konkubinátě, trestala pranýřem, výpraskem a cejchem.⁶ Pavel Kristián z Koldína pak definoval ve svém zákoníku zločin smilstva takto: „Stuprum, smilstvo, kteréž se vykonává tehdaž, kdyžby panna aneb vdova od někoho zprzněna byla. A děje se dobrovolně, to jest, kdyžby panna aneb vdova sama k tomu svolila. A pokuta na smilníky starodávní jest metlami ven z města vymrskání.“⁷ Důležité přitom bylo, že dotyčná žena se provinila nejen proti světským zákonům, ale zároveň i proti šestému církevnímu přikázání. Tak nechal roku 1693 jindřichohradecký hejtman Ezechiel Stanislav Richter uvěznit Justýnu Dvořákovou i s jejím partnerem Matoušem Druneckým, kteří se „dobrovolně přiznali, že spolu skutek čtyřikrát spáchali, ... a tudy Boha všemohoucího, již prve dosti na hříšné pokolení lidské rozhněvaného, ještě k většímu hněvu popudili.“⁸ Hříšníci tak vlastně poškodili svým skutkem nejen sebe, ale celé okolí, na které svolávali svým přestupkem hněv samotného Boha. Museli tedy očekávat, že jejich provinění se nesetká v komunitě, ve které se pohybovali, s velkým pochopením. Jak je tedy možné, že provinění smilstvem nebylo v daném období ničím výjimečným?

---

⁴ Srv. Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004, s. 318–319.

⁵ Srov. Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestněprávních pramenů*, *Opera historica* 4, 1995, s. 160.

⁶ Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český, Řády selské a instrukce hospodářské XXII, 1350–1625*, Praha 1905, s. 134.

⁷ Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského od Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876, s. 308, art. M. XXX/I.

⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 413.

Obviněné ženy se většinou bránily tvrzením, že jim jejich „souložník“ před vykonáním skutku přislíbil budoucí manželství.⁹ V takových případech se ale samozřejmě nemuselo jednat vždy jen o pravdu, ale zároveň i o velmi dobře promyšlenou obrannou strategii, jejímž cílem bylo ubránit vlastní čest. Právě ta se totiž nacházela v důsledku jejich provinění ve vážném ohrožení. Navíc do budoucna byla ohrožena i čest jejich vlastního potomka. „Zmrhání“ mladých dívek bylo dokonce i obvyklou příčinou k zabránění dědického podílu poddaného.¹⁰ Případný sňatek naopak mohl vše napravit. Také vrchnost dávala v takových situacích většinou přednost druhému řešení a snažila se, pokud tu existovala naděje, že by byli oba rodiče schopni sebe a svého budoucího potomka uživit, přimět je ke sňatku. Jan Jáchym Slavata tak roku 1675 nařídil, aby rezník Kašpar Hájek, ačkoli se již několikrát dopustil smilstva s různými osobami, nebyl podle práva z města vymrskán metlami, ale naopak „aby z ohledu toho, že řemeslník jest, ... , Dorotu Kuželovou, jížto manželství sliboval, za manželku sobě pojal a tudy dítě s ní zplozené per subsequens matrimonium legitimíroval.“¹¹ Na jindřichohradeckém panství však pochopitelně sloužily i ženy, které pocházely z panství jiných. Jejich situace v případě nemanželského otěhotnění potom bývala ještě mnohem komplikovanější a nepříjemnější. Většina z nich pravděpodobně uplatňovala svoje požadavky u své domovské vrchnosti, a ta následně jednala s představenými panství, na kterém měla dotyčná žena ke svému „zmrhání“ přijít a odkud měl pocházet udaný otec dítěte, o možném způsobu vyrovnání. Takovéto případy pak často vyznívaly do ztracena a ženě nezbývalo nic jiného než spokojit se se svým „outěžkem“. V žádném případě však nelze tvrdit, že by si obviněné nebyly vědomy rizika, které svým konáním podstupovaly. Soukenický tovaryš Jakub Černovský, který pobýval u Matěje Ježka v Jindřichově Hradci, tak u výslechu vzpomínal, jak mu jeho milá, Aniška, dcera Matěje Vančury ze vsi Zalin, vždy říkala: „že ji o čest připravím, sám potom pryč odejdu a ona do smrti kurvou že zůstane.“¹² Je přitom pozoruhodné, že se provinilé

---

⁹ Kateřina Tarabová tak rezolutně tvrdila: „Sliboval mně vždycky až do minulého pátku, že sobě mě vezme.“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. V5C 3, kart. 414, (rok 1698– 1699).

¹⁰ Blíže Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16.–18. století)*, Československá historická ročenka 2001, s. 232.

¹¹ Ostatním ku příkladu pak byl ještě nucen absolvovat čtyřtýdenní vězení. Své další „souložnici“ Bětě z Kunžaku byl navíc povinen zaplatit křest dítěte a příspěvek na jeho budoucí vychování. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. V5C 3, kart. 413, (rok 1675).

¹² V tomto případě ale měla dívka, která byla poddaná panství Třeboň, štěstí. Jakub Černovský totiž svůj slib dodržel. Vrátil se s ní do jejich rodných Zalin, zároveň se přihlásil

ženy většinou ve své komunitě těšily před osudným skutkem dobré pověsti a měly vybudovaný i určitý kladný sociální status.¹³ Otázkou tak zůstává, jakou důležitost měly při jejich rozhodování, kromě přirozených lidských fyzických potřeb, vyhlídky na případný přislíbený sňatek nebo naděje na zisk určitého hmotného majetku poskytovaného v podobě dárků od „souložníka“.

Jiné ženy zvolily ve snaze získat zpět svou čest jinou obrannou strategii, která však byla pro muže, které označily jako viníky, mnohem nebezpečnější. Obvinily je totiž ze znásilnění. Koldínův zákoník tento delikt definuje: „Seu stuprum violentium, násilí aneb podav jest, kdyžby na ženu aneb pannu od něko-ho mocí a bezprávně bylo saženo, tak žeby násilným skutkem panna k porušení a žena poctivá o poctivost svou přijíti musila.“¹⁴ Případné prokázání tohoto skutku by tak dívce mělo navrátit její ztracenou čest, zatímco pro muže by znamenalo jistotu cesty na popraviště. Trest za toto provinění byl totiž stanoven jasně – stětí mečem. Realita však byla poněkud jiná. Lucie Kavková tak jen suše poznamenala na otázku vyslyšajících, proč byla svému „souložníku“ po vůli: „Když sem se mu nemohla ubránit.“¹⁵ Podobné hrůzné zážitky měla podle svého vyprávění také Alžběta Zelenková, která sloužila u ženatého hospodáře Matěje Galaše v Jindřichově Hradci : „Pravil, abych šla vzít tovaryšům vlnu, k ránu, aby měli co dělat. Já šla, on zamek (!) komoru, vhodil mě do postele. Já se mu bránila dost, ale nemohla sem se ubránit. On jen vždycky říkal, že mně nic nebude.“¹⁶ Násilí však v této době bylo pravděpodobně vnímáno jako součást každodenního života, patřilo do jisté míry k obvyklým způsobům chování a nikdo se nad ním příliš nepozastavoval.¹⁷ Navíc znásilnění bylo jen velmi těžko prokazatelné a vyšetřující k takovým obviněním přistupovali dost skepticky. Své pochyby netajil ani Jan Jáchym Slavata, když schvaloval roku 1675 návrh rozsudku jindřicho-

---

k otcovství dítěte a požádal představené panství o její ruku. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB5BP31, (1685).

¹³ Daniela TINKOVÁ, *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, Český časopis historický 101, 2003, s.40.

¹⁴ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, s. 308, art. MXXX/2.

¹⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 413, (1692).

¹⁶ Alžbětě, dceři zemřelého Václava Zelenky ze Soběslavi, přitom bylo pouhých 14 let. Navíc byla dívka podle své výpovědi znásilňována opakovaně: „Potřetí na dvoře v noci chtěl jen tak stoje. Já se mu ale bránila, jak sem mohla, vytrhla sem se mu mocně. On, když nemohl nic svédsti, pustil mě a praví: jdi bestie do pekla!“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 414, (1697–1699).

¹⁷ Nelze přitom tvrdit, že by se jednalo o problematiku typickou pro nižší společenské vrstvy. Srov. Josef HRDLÍČKA, *Jindřichohradecké měšťanky na přelomu 16. a 17. století*, Československá historická ročenka 2001, s. 221.

hradecké městské rady, který se týkal měšťanky Cecílie Liglerové. Obviněná byla podezřelá z cizoložstva, ale bránila se tvrzením, že byla znásilněna, k čemuž Slavata v potvrzení rozsudku poznamenal: „Co se pak Cecílie Liglerové dotýče, ačkoliv ona to předstírá, že by skrze násilí od nějakého (prej) vojáka jí učiněné, ten plod byla vyvedla, poněvadž ale vedle vyměření prá[va] měst[ského] MXXX/I se nezachovala a po takovém skutku hned in continenti násilí svého lidem nestěžovala a znamení neukazovala, tak že jí učiněné násilí již více presumírovati se nemůže.“¹⁸ Právě okamžité udání pachatele svému okolí a šrámy na těle jako důkaz obrany mohly dívce pomoci zachránit ztracenou čest. Je však pochopitelné, že se řada dívek styděla tuto událost svým blízkým oznámit a raději žila v naději, že neotěhotní. Pokud však poté přišly do jiného stavu, bylo již znásilnění s takovým časovým odstupem téměř neprokazatelné.

Některé ženy navíc podlehly nátlaku nebo přání svého „souložníka“ a u výslechu uvedly jako otce svého dítěte někoho úplně jiného. Motivací k takovému jednání přitom byl často slib muže, že nešťastníci finančně vypomůže s výchovou dítěte výměnou za to, že jeho jméno zůstane v anonymitě. Výše zmíněná Alžběta Zelenková tak nejdříve své těhotenství sváděla na jistého „Schönferberova tovaryše“. Následně však svou výpověď pozměnila a obvinila svého hospodáře Galaše s tím, že on sám ji k tomu navedl, „abych mu tu hanbu nedělala, že mně dobře zaplatí.“¹⁹ Hospodář tak dívce nabízel za to, že ho neprozradí, což by velmi poškodilo jeho sociální status v očích ostatních měšťanů, určitou částku peněz. Dívka by sice utrpěla újmu na své cti, ale alespoň by získala určitý obnos, který by mohla použít na výchovu svého dítěte. Alžběta navíc nemohla žít v naději, že by si ji ženatý hospodář vzal, a nikde neměla záruku, že jí soud dá za pravdu a případně že přinutí Galaše zaplatit alespoň takovou částku, jako jí nabízel. Když se však posléze situace změnila, Galaš využil ve své výpovědi právě předchozí výpověď Alžběty a vinu svaloval na původně jmenovaného tovaryše: „Nevím dáleji nic, jen to, že mi Plíčková povídala, že s tím Schönferberova Turkem se šišmávala na schodech a že jí kupovával pít.“²⁰ Galaš tak mohl těžit nejen z toho, že vedl spor se ženou, jejíž výpověď měla nižší váhu, ale zároveň i z toho, že se předtím Alžběta kompromitovala křivým svědectvím. Tato skutečnost se pro něho stala jedním z pilířů jeho obranné strategie, která měla za cíl popření otcovství. Skutečnost, že řada dívek uváděla v této době jako otce svých dětí různé tuláky či

---

¹⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 413, (1675). Cecílie Liglerová byla odsouzená k šestitýdennímu vězení a poté se měla vrátit ke svému manželovi.

¹⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 414, (1697).

²⁰ Tamtéž.

potulné vojáky, tak může být mnohdy i důsledkem uplatňování podobné taktiky, jakou zvolila zpočátku svého procesu Alžběta Zelenková.

Jako zdůvodnění svého skutku a snad i jako určitou polehčující okolnost uváděly některé ženy svou opilost. Právě alkohol opravdu přispíval velkou měrou k porušování norem tehdejší společnosti a lidé se o jeho vlivu na ně před soudem často zmiňovali. Je samozřejmě téměř jisté, že provinilí při svých výpovědích ve snaze zmenšit svou vinu často přeháněli, ale přesto zaujímala konzumace alkoholu významné místo v životě člověka raného novověku a byla součástí jeho každodennosti.²¹ Ve výslechových protokolech tak nejsou odkazy na alkoholické opojení oslabující ducha i tělo vůbec výjimečné.²² Alkohol byl v průběhu roku konzumován ve zvýšené míře především během konání různých posvícení, poutí a jarmarků. Při těchto příležitostech se setkávala řada navzájem si neznámých lidí, kterým se tak naskýtal možnost případného seznámení, navázání kontaktů a rozšíření vlastní sociální sítě. Alkohol často pomáhal překonávat jak obavy z poznávání neznámého, tak i zábrany před normami společnosti. Byl však neodmyslitelný i při uzavírání různých „handlů“.²³ Lidé si přitom byli velmi dobře vědomi, jak se po požití určitého množství alkoholu mění jejich chování a dobře si takových změn na lidech, kteří se pohybovali v jejich okolí, všímali. Jindřich Galaš, bratr již několikrát zmiňovaného Matěje, tak na jeho adresu s určitým despektem poznamenal, že „on má mdlou hlavu, hned se opije, třebas ať dost málo piva vypije.“²⁴ Z předchozí zkušenosti však dobře věděl, že Matěj „veselej jest, když jest opilej, i náchylnější k ženskému

---

²¹ Srov. Pavel HIML, *Myšlení*, s. 163; Aleš STEJSKAL, *Hospody posledních Rožmberků*, *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 4, s. 9–13.

²² Zuzana, dcera Martina Vávry ze vsi Oujezdce, tak dokonce na otázku, s kým smilnila, odpovídala i poté, co jí bylo pohroženo palečnicemi: „že nikoliv věděti nemůže, kdo jesti jí to učinil, poněvadž se jí to stalo, když na robotě ve žni byla. V noci s jinšíma ženci do hospo-dy šla, tam se utancovala, an i taky pivem a pálenym se dobře podroušila, tak že ji jiná dě-večka na horu na chlívy spát védsti musela. A když se v noci jinších ženců nahoru k spaní nahnalo, tehdy že k ní, když ona opilá tvrdě spala, někdo přišel, s ní takový skutek páchal. Ona to ucítivše, že jesti chtěla křičeti, on však že jí hned hubu zacpal, takže křičeti nemohla a vykonajíce svůj skutek zase od ní odešel. Ona pak kdo jesti byl, že až posavade věděti nemůže.“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 413, (1693).

²³ Matěj Galaš tak vzpomínal, jak jeho smilnému skutku předcházelo uzavření obchodu s jeho bratrem, přičemž tento úspěch bylo nutné následně zapít: „Asi tejden po Všech svatých byl sem u bratra na Nežárce, měli sme spolu nějakej handl. Potom sme sobě dali na truňk piva i vína, já dostal dobrej rauš, ...“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 414, (1697).

²⁴ Tamtéž.

pohlaví než střízlivej.“²⁵ Není tedy divu, že právě neuměřené požívání alkoholu přivedlo řadu mužů i dívek až do nebezpečí ohrožení vlastní cti.

Nejrizikovější obrannou strategií však jistě zvolily ty ženy, které se své těhotenství pokusily před svým okolím zatajit. Jejich jednání přitom bylo motivováno především strachem. Ženy se často nespověděly se svým těhotenstvím ani svému „souložníkovi“, protože se obávaly, že by vše popřel, nebo dokonce utekl co nejdále z jejich blízkosti. Také otcí dítěte šlo totiž v případě odhalení takového provinění o mnoho. Svůdce tak z toho důvodu někdy dokonce sám partnerku naváděl, aby se jejich dítěte zbavila.²⁶ Svou situaci však tajily dívky i před ostatními svými nejbližšími, protože se bály jejich reakce na takové zjištění. O tom, že jejich obavy byly v mnoha případech oprávněné, svědčí například reakce rodičů Lucie Kavkové z Ratiboře: „Já se přiznala, že sem s tím učedníkem činiti měla, oni mě bili.“²⁷ Jejich zloba byla pochopitelná. Pokud dívka přišla takovým způsobem do jiného stavu, dala v ohrožení nejen čest svou, ale do jisté míry i čest svojí rodiny. Té hrozilo následkem jejího provinění poničení záchranné sítě vztahů, ve které byla ukotvená. Tak reagoval rozčileně na provinění Evy „Mikšín“ její bratr, který byl konšelem ve vsi Sedle: „Co děláš sestro, co děláš, tuším pěkně. Kéž seš pořád zašlá. Takový zaneprázdnění nenčkon mám s tebou, kdož je pak kurvo otcem?“²⁸ Strach z potrestání, z opovržení blízkých příbuzných i známých, vědomí existenčních problémů po narození nemanželského potomka, zhoršení vyhlídek na budoucí možnou svatbu, to vše někdy dovedlo dívky k jednání, které mělo jediný cíl – zbavit se tajně svého „neřádně nabytého plodu“ a uchovat svou čest v očích ostatních neposkvřenou.

Ženy, jejichž sociální status byl ve vážném ohrožení, se tak někdy uchýlovaly k různým abortivním praktikám. Zdá se, že abortivní schopnosti některých rostlin (svlačec, ruta atd.) byly mezi venkovskou populací relativně známé, jakkoli obviněné ženy zdůvodňovaly jejich užívání dvojznačnou odpovědí, že „jen“ chtěly, aby „se jim navrátily červené květy“.²⁹ Abortivní charakter byl také přisu-

---

²⁵ *Tamtéž.*

²⁶ Mariana Filipová tak zavraždění svého dítěte vysvětlila slovy: „...dala sem na ně celý svrchní peřinu, aby se zadusilo, aby žádněj nic nevěděl, poněvadž se můj muž tak bál, že přijde o řemeslo a pokutu že musí dáti.“ *Tamtéž*, kart. 415, (1701–1703). Celý případ byl o to hrůznější, že dvojice byla již oddána a cílem jejího jednání bylo zahladit předmanželskou sexualitu, protože dítě se narodilo krátce po svatbě.

²⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 413, (1692).

²⁸ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 417, (1709–1710).

²⁹ Srov. D. TINKOVÁ, *Předcházet či trestat?*, s. 40; Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 9–46.

zován různým tučným a těžkým pokrmům. V době těhotenství se tak nedoporučovala semena bobů, jáhly, hovězí maso, mléko, sýr, ale naopak kuřata, skopové a telecí maso, slepičí vejce a rozličné kaše.³⁰ Ženy také jistě věděly, že tento účel může splnit i fyzická námaha. Pokud byl však poté někým nalezen mrtvý zárodek, sankce v případě prokázaného úmyslného potratu byly nesrovnatelně vyšší ve srovnání se smilstvem a ženě najednou nehrozila „jen“ ztráta cti, ale také vlastního života. Přitěžující okolností samozřejmě bylo, pokud těhotenství nebylo nikomu v okolí známé a zjistilo se, že ho dívka naopak skrývala. Důležitou polehčující okolností naopak představovala forma a zralost plodu. Proto bylo potřebné vědět, zda byl zárodek „animatus“ či „non animatus“ – jinými slovy, zda již „žil“. Texty z česko-rakouského prostředí uváděly jako hranici „polovinu těhotenství“ mezi početím a porodem. Dobová evropská judikatura většinou přejímala hippokratovský model, podle něhož vstupovala duše do těla čtyřicátý den po početí. Dalším důležitým polehčujícím faktorem bylo i to, zda usmrcený zárodek nebyl „proti povaze a tvaru lidskému“. Tato výjimka vycházela pravděpodobně z tradiční víry, že mrzáčci nemají duši, že takové bytosti byly počaty od démona. Jejich usmrcení tedy nebylo kladeno na stejnou váhu jako usmrcení zdravého zárodku.³¹

Jestliže dokázala svobodná dívka před svým okolím, které vykonávalo sociální kontrolu, své „obtěžkání“ až do poslední chvíle tajit, zachovala si rovněž naději, že její pověst zůstane nepoškozena. Podmínkou však bylo, aby se po následném porodu dokázala zbavit hlavního důkazu svého provinění – čerstvě narozeného dítěte. Zároveň musela navenek zachovat zdání každodennosti, protože případné změny v chování mohly způsobit její prozrazení. Pokud měla žena navíc dostatek štěstí, směla doufat, že její porušení soudobých norem nevyjde najevo. Takové případy ale byly pravděpodobně dost výjimečné. Většinou byla mrtvolka dítěte brzy nalezena a nešťastná matka nebyla příliš daleko. Újma na cti již pro ni byla v tom okamžiku neodvratná, přesto si ale ještě mohla zachránit život. Měla totiž naději, že jí infanticidium (zavraždění vlastního dítěte) nebude prokázáno.³² Ve výslechových protokolech se tak objevují vyznání, které sice připouštěly, že své „obtěžkání“ před svým okolím skrývaly, ale zároveň rezolutně tvrdily, že jejich dítě se jim narodilo již mrtvé a ony pouze využily této příležitosti a pokusily se zahladit stopy po porodu. Většinou si navíc během

---

³⁰ Blíže Miroslava MELKESOVÁ, „...ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, Historický obzor 10, 1999, s. 126.

³¹ D. TINKOVÁ, *Předcházet či trestat?*, s. 35.

³² Pavel Kristián z Koldína definoval tento zločin takto: „Také zabíjí ta, kteráž plod ze sebe vyhání, neb týž plod jakýmž pak koli způsobem v sobě udušuje a mrtví. Též, kteráž do záchodu, do studnice aneb jinam svůj plod mece a hází.“ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, s. 326, art. NXXXV/III.

vyšetřování vzpomněly na pády a různá zranění, která utrpěly během těhotenství a zdůvodňovaly tím údajné narození mrtvého potomka.³³ Pro vyšetřující bylo pak velmi obtížné jejich tvrzení vyvracet. Pokud se jim to nepodařilo a obviněná žena se k vraždě nepřiznala, byla si většinou nucena odpykat jen trest za smilstvo. Protože se však vyšetřování takových případů leckdy protáhlo i na několik let, byl čas strávený v „arestu“ u těchto žen nepoměrně delší.

Na jindřichohradeckém panství tak k žádným drakonickým postihům mravnostní kriminality nedocházelo ani za Slavatů ve druhé polovině 17. století, ani za Heřmana Jakuba Černína (vládl 1693–1710), manžela Marie Josefy Slavatové. Obvyklým trestem pro ženy za prokázané smilstvo byly dvoutýdenní nucené práce, které byly zpočátku ještě poněkud zostřené formou vykonání trestu. Souhlas vrchnosti s následným sňatkem pak mohl do budoucna nejen legitimovat původ jejich dítěte, ale zároveň výraznou měrou přispět i k obnovení jejich vlastní cti. Naopak v opačném případě je do budoucna často čekalo zhoršení sociálního postavení, ztížená možnost najetí pracovního uplatnění i zhoršení vyhlídek na uzavření případného sňatku.

Rozsudky, jejichž znění je často součástí dochovaného aktového materiálu, navíc nemusí být vždy totožné se skutečným trestem, který byli provinilci nuceni vystát. Uršula Králová obviněná z opakovaného cizoložstva a navíc ještě podezřelá z infanticidia tak vzpomínala na své první provinění s Václavem Korandou. Ten měl za trest složit pokutu deseti liber svíček ke kostelu svatého Jakuba v Jindřichově Hradci, strávit tři týdny v arestu a po propuštění podepsat revers, jímž se měl zavázat k řádnému životu. Provinilec ale „nevystál dále žádnou pokutu, tak jak se pamatuji, jen že seděl osm neděl v arestu.“³⁴ Významnou úlohu v takových případech pravděpodobně měly osobní vztahy obviněných a jejich blízkých s členy městské rady, jejich sociální status v rámci sociální sítě, v níž se pohybovali, stejně jako dobrá či špatná pověst v důsledku jejich předchozího chování. Tato otázka by jistě zasluhovala další výzkum, při němž by mohly být využity i přímluvné listy, které městské radě v průběhu konání takových procesů docházely.

---

³³ Mariána Dalšovská si tak vzpomněla, „padla sem já jednou večír před provodní nedělí před našima okny na ulici, až mi hlava od země odskočila, až sem sotva vstala. Hospodyně se mě ptala, co jest ti, já jí povídala, že sem padla, až sem sotva z místa vstala.“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 415, (1701–1703). Nutno říci, že hospodyně její výpověď potvrdila. Podobně se upamatovala i Eva „Mikšín“: „Já jenom tomu dávám příčinu, když sem s břemenem trávy vystála, tu mně něco v kříži luplo, takže sem potom dvě neděle měla bolesti a musela hospodyně potom trávu nésti a já jsem jenom strojila jídlo.“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, kart. 416, (1709–1710?).

³⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. VBC3, (1697–1698).

Příloha 1. Ženy obviněné ze smilstva a případně infanticidia na jindřichohradeckém panství v letech 1686–1710

Jméno	Věk	Místo původu	Provinění	Rozsudek	Trvání procesu
Běta Spurná	.	Pístina	smilstvo a podezření z infanticidia	tři neděle nebo sváteční dny stát u kostela s černou svící, poté vypovězena z panství	1686
Lucie Kavková	26	Ratiboř	smilstvo		1692
Zuzana Vávrová	.	Oujezdec, panství Žirovnice	smilstvo		1693–?
Barbora Kerblin	.	Hostějoves	smilstvo		1694–1696
Maria Halter	20	Německý Malíkov, nyní Malíkov nad Nežárkou	smilstvo	4 týdny veřejné práce	1694
Maria Peterin	25	Kačlehy	smilstvo	4 týdny veřejné práce	1695–1697
Anna Chalupnerin	22	Otín	smilstvo	4 týdny veřejné práce	1695
Dorothea Seinerin	40	Rodvínov	smilstvo	3 týdny veřejné práce	1695
Eva Halterová	20	Německý Malíkov, nyní Malíkov nad Nežárkou	smilstvo	14 dní veřejné práce v poutech a kládě	1695–1696
Alina Khueschalin	18	Číměř	smilstvo	4 týdny veřejné práce v poutech a kládě, udělen souhlas k sňatku	1695–1697
Kateřina Matouschin	18	Bednářeček	smilstvo	2 týdny veřejná práce	1697
Barbara Zimmerman	28	Dolní Lhota	smilstvo	2 týdny veřejná práce, souhlas k sňatku	1697
Magdalena Bulikin	25	Lásenice	smilstvo	4 týdny v arestu na zámku	1697–1699
Běta Zelenková	14	Soběslav	smilstvo či znásilnění	délka potrestání neznámá, v arestu předla vlnu	1697–1699
Mariana Friedlová	26	Otín	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	
Elisabeth Prokšín	29	Jarošov	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1697–1700
Margaretha Maurerin, vdova	35	Matějovec	smilstvo	2 týdny veřejných prací	1697–1700
Mariana Vejvodová	21	Roseč (Rosička)	smilstvo	3 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1697
Mariana Lukšín, vdova	30	Otín	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1697–1702
Lucie Huttlerin	18	Lodhěřov	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1698
Margaretha Halter	24	Horní Pěná	smilstvo	8 dní veřejné práce, souhlas k sňatku	1698–1699

Jméno	Věk	Místo původu	Provinění	Rozsudek	Trvání procesu
Dorothea Kuneschin	22	Děbolín	smilstvo	6 týdnů veřejné práce	1698–1699
Catharina Tarabin	25	Dráčov	smilstvo	?, podléhala jiné vrchnosti	1698–1699
Elisabeth Longin	24	Matná	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1698–1699
Catharina Kaudelkin	22	Kamenný Malíkov	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1698
Margaretha Cvrčková, vdova	29	Lodhěřov	smilstvo či znásilnění	8 dní v arestu	1699
Mariana Dalšovská	20	Okrouhlá Radouň	smilstvo a podezření z infanticidia	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1699–1701
Anna Pfausin	24	Lodhěřov	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě, souhlas k sňatku	1699–1700
Barbara Schmidin	35	Blažejov	opakované smilstvo	4 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1699–1701
Rozina Rauschin	22	Blažejov	smilstvo	4 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1700–1701
Catharina Zikova	22	Stejka	smilstvo	3 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1700–1701
Mariana Challupner	20	Stejka	smilstvo	4 týdny veřejné práce v poutech a kládě, navíc nucena stát před kostelem	1700
Mariana Hurentin	20	Ratiboř	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1700–1701
Ursula Waignerin	24	Otín	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě, souhlas k sňatku	1700–1701
Margaretha Challupnerin	39	Bednářeček	opakované smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1700–1701
Ludmila Schertzerin	22	Sedlo	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1700–1701
Urschl Hawlin	27	Velký Ratmírov	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1700–1701
Dorota	25	Jarošov	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě, souhlas k sňatku	1700–1701
Anna Housková	27	Lásenice	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě, souhlas k sňatku	1700–1701
Urschl Matějů	23	Hatín	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1701
Eva Madlin	23	Najdek	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1701

Jméno	Věk	Místo původu	Provinění	Rozsudek	Trvání procesu
Catharina Haastubler	24	Lodhéřov	smilstvo	3 týdny veřejné práce v poutech a kládě, souhlas k sňatku	1701
Urschl Přibilin	28	Políkno	smilstvo	4 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1701
Eva Laimbaitlein	21	Hrutkov	smilstvo	3 týdny veřejné práce v poutech a kládě, souhlas k sňatku	1701
Elisabeth Schneiderin	26	Hospříz	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1701
Barbl Schutterin	20	Dolní Žďár	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě, souhlas k sňatku	1701
Mariana Filipin	25	Zahrádky	smilstvo a podezření z infanticidia	s'ata mečem, zahrabána a srdce probito kulem	1701–1703
Marie Bohackin	20	Vyšpachy, nyní Bílá	smilstvo	4 libry svící pro čiměřský kostel, souhlas k sňatku	1701
Christina Hofbauerin	22	Hospříz	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1701
Barbora Rastnapsin	21	Dolní Žďár	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1701
Uršula Bereisterin	21	Hostějoves	smilstvo	2 týdny veřejné práce v poutech a kládě	1701
Zuzana Halterin	22	Dvoreček	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1702
Uršula Mattauschin	26	Horní Lhota	smilstvo	3 týdny veřejné práce	1702
Anna Clementin	22	Dolní Pěná	smilstvo	6 liber svíček pro kostel, souhlas k sňatku	1702
Margaretha Inmann	28	Dvorce	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1702
Sophia Zachin	.	Mnich, panství Kardašova Řečiče	smilstvo	?	1702
Magdalena Weberin	28	Sedlo	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1702
Ludmila Němečkin	20	Dolní Lhota	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1703
Barbara Paukalin	25	Lásenice	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1702
Alžběta Safrankin	25	Lodhéřov	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1702
Uršula Tobiaschin	24	Německý Malíkov, nyní Malíkov nad Nežárkou	smilstvo	4 týdny veřejné práce,	1703–1704
Anna Weberin	20	Německý Malíkov, nyní Malíkov nad Nežárkou	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1703–1704

Jméno	Věk	Místo původu	Provinění	Rozsudek	Trvání procesu
Margaretha Schmidin	27	Oldřiš	smilstvo	?	1703–1705
Catharina Schmidin	18	Vlčice, panství Telč	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1704–1705
Maria Clementin	20	Děbolín	smilstvo	4 týdny veřejné práce	1704
Elisabeth Kucerin	23	Bednářeček	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1704
Magdalena Pastyřin	28	Jarošov	smilstvo	3 týdny veřejné práce	1704
Sophia Beranin	22	Ratiboř	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1705
Margaretha Neidhartin	25	Horní Žďár	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1705
Justina Droslin	20	Nekrasín, Německá Radouň, nyní Dolní Radouň	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1705
Mariana Haastublerin	20	Radouň	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1705
Eva Barthlin	25	Nekrasín, Německá Radouň, nyní Dolní Radouň	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1705
Barbara Šťastná	24	Nekrasín, Německá Radouň, nyní Dolní Radouň	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1705
Dorota Hansalin	24	Kamenný Malíkov	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1705
Magdalena Schneiderin	19	Horní Lhota	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1705
Alžběta Safrankin	30	Lodhěrov	opakované smilstvo	4 týdny veřejné práce	1706
Christina Hofbauerin	26	Hospříz	opakované smilstvo	3 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1706
Mariana Kreutzerin	17	Studnice	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1706
Zuzana Šteflin	22	Jarošov	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1706
Uršula Fekleysin, vdova	38	.	smilstvo	3 týdny v arestu	1706
Dorothea Beczkin	28	Sedlo	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1706
Barbara Fitzalová	.	.	smilstvo	?	1706–?
Barbara Schmidpeterin	40	Oldřiš	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1707
Úrsula Petschin	31	Dolní Pěná	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1707
Mariana Weyborin	28	Roseč (Rosička)	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1707
Juliana Sykorin	19	Svatá Markéta	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1707
Apolonia Machin	22	Senotín	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1707
Ursula Bosakin	40	Polště	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1707

Jméno	Věk	Místo původu	Provinění	Rozsudek	Trvání procesu
Dorothea Koczin	22	Políkno	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1707
Magdalena Schleymarin	22	Bednářeček	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1707
Margaretha Stiechin	21	Ratiboř	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1707
Margaretha Grobauerin	24	Kačlehy	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1707
Barbara Paukalin	28	Lásenice	opakované smilstvo	4 týdny veřejné práce	1707
Barbara Kreutzerin	16	Lodhěřov	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1707
Elisabeth Simandlin	21	Jindřichův Hradec	opakované smilstvo, podezření z infanticidia	nejprve se přiznala, poté vše odvolala, trest neuveden	1707–1710?
Elisabeth Stieplin	21	Senotín	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1708
Urschl Fentzlin	19	Horní Žďár	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1708
Dorothea Wagnerin	17	Děbolín	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1708
Anna Kreitzerin	23	Lodhěřov	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1708
Margaretha Parzilin	20	Roseč (Rosička)	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1708
Anna Schneiderin	25	Otín	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1708
Mariana Wiernermickshin	22	Mutyněves	smilstvo	8 dní veřejné práce	1708
Anna Matzin	30	Lásenice	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1708
Eva Mikšin	35	Sedlo	smilstvo, podezření z infanticidia	přiznala se, ale prý ze strachu před mučením, ?jak to dopadlo	1708–1710?
Catharina Matzinin	30	Číměř	smilstvo	2 týdny veřejné práce	1709
Barbara Sehnerin	25	Rodvínov	smilstvo	?	1709
Magdalena Kreutzerin	31	Lodhěřov	smilstvo	2 týdny veřejné práce, souhlas k sňatku	1710

Summary

The Defensive Strategy of “Disgraced” Women in the Estate of Jindřichův Hradec in the 17th and the early 18th Century

The study draws on research on interrogation records connected with vice crime in the Jindřichův Hradec estate in the years 1670-1710. In 142 cases handled, criminal fornication was by far the most prevalent crime (114 cases, 80.3%), and, as a result of subsequent extra-marital pregnancy, it was the easiest offence to prove. However, the women offenders, who were usually between 20 and 30 years of age (66.9%), did not have to worry just about punishment from the authorities, as a woman was above all at risk of losing her honour. Therefore, in those days women used various defensive strategies that were intended to ensure them the least possible damage to their honour and could even help them to restore it. Most often a woman defended herself with the claim that prior to sexual intercourse her partner had offered her marriage. If that claim proved true, the woman's behaviour was regarded to some degree as legitimate. Another possible defensive strategy was to accuse the man of rape or throw blame on someone else. Both men and women tended to cite their alleged drunkenness as a mitigating circumstance. The riskiest strategy was when women chose to conceal their pregnancy. The discovery of a dead child led to accusations of infanticide and potentially also a trip to the gallows. However, many women and men accused of criminal fornication never served their sentences. To what extent this was owing to the various supportive documents from relatives and friends, interceding on their behalf, is a question for future research.

Dětská úmrtnost v populacích měst Frýdku a Místku v éře demografického přechodu od starého k novému reprodukčnímu režimu

Radek Lipovski

Mezi jablunkovskými horaly (góroly), obyvateli Beskyd v sousedství Frýdecko-Místecka, se ještě v poměrně nedávné době říkalo: *Když zemře děcko, je to, jako by se hrnek vody vylil.*¹ Zcela výstižně tato věta vyjadřuje obrovský rozdíl mezi vnímáním úmrtí dítěte v minulosti a dnes, kdy se tato událost stala něčím téměř neuvěřitelným. Na vině určité otrlosti v tradičních společnostech nebyl nedostatek mateřské či rodičovské lásky, ale děti umíralo několikanásobně více než dnes, takže i na jejich smrt bylo nazíráno jako na něco přirozeného. V průběhu relativně krátké doby se situace naprosto změnila a jev donedávna běžný se stal jevem výjimečným. Avšak nový demografický režim charakteristický mimo jiné také výrazným snížením dětské úmrtnosti nenastoupil ze dne na den a trvalo celá staletí, než se projevil. Právě období této „demografické revoluce“, neboli demografického přechodu, se věnuje předkládaná studie.

Úmrtnost dětí byla v historické demografii už do značné míry zkoumána. Největší pozornost byla věnována především kojenecké úmrtnosti, protože obrážela celkovou úroveň populace, zejména dosažený stav zdravotní péče,² a její

---

¹ Zachyceno autorem ve vyprávění Zuzany Fiedorové, provdané Vavračové, narozené r. 1929 v Beskydech v osadě Horní Lomná – Salajka.

² Lumír DOKOUPIL et al., *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 52.

křivka podle řady analýz do značné míry formovala křivku všeobecné úmrtnosti.³ Tato problematika navíc úzce souvisí s otázkou plodnosti. V historické demografii byl tento problém zkoumán dále s ohledem na otázku existence neregulované plodnosti za starého demografického režimu.⁴ Předkládaná studie založená na agregativních datech analyzuje situaci ve městech ležících na moravsko-slezské hranici, moravském Místku a slezském Frýdku. Přínosem by mohlo být především srovnání vývoje sledovaného problému u obou městských populací, protože dětská úmrtnost vykazovala v minulosti velké teritoriální rozdíly, a to dokonce mezi jednotlivými sousedními obcemi nebo i částmi a ulicemi jednoho města.⁵

Zkoumány byly především katolické populace, protože ani židovské, ani protestantské osídlení nehrálo v obou městech až do poloviny 19. století žádnou výraznou roli. Po roce 1848 sice došlo k početnější imigraci osob nekatolického vyznání, ale pro srovnání jednotlivých etap ve vývoji úmrtnosti je vhodnější použít data za stejnou populaci. Ostatně dochované matriční záznamy židovského etnika nedovolují podobnou analýzu a v případě evangelíků, kteří neměli ve městech farní úřad a museli být vedeni v okolních více či méně vzdálených farnostech, lze předpokládat určité nedostatky zvláště v úmrtní evidenci. Hlavním pramenem pro tuto studii se tedy staly matriky pohřbů, popř. křtů, vedené u katolických far ve Frýdku a Místku.⁶

Dětská úmrtnost vzhledem k věkové skladbě zemřelých

Výzkum skladby zemřelých podle věku naráží na nekvalitní záznamy tohoto údaje v matrikách. Pro obě města byla sice úmrtí vedena již v průběhu 17. století, ale věk zemřelých byl zaznamenáván jen sporadicky a ani celková kvalita matriční evidence nedovoluje přesnější závěry. Často se objevovaly zápisy typu: *Janovi Válkovi dítě jménem Marynka pochovaná jest u S. Jošta*⁷ nebo *Pochovaná jest dcerka Barbara Jiříka Očky 28 Aprilis, která náhlů smrtí zemřítí*

³ Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu*, in: Historická demografie (dále jen HD) 11, 1987, s. 141.

⁴ Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období*, in: HD 15. Praha 1991, s. 10.

⁵ Massimo LIVI BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 180.

⁶ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZA), f. Sbírká matrik (dále jen SM), Římskokatolická fara Frýdek (dále jen ŘKFF), inv. 2858-2879, sign. Fr-VII-1 – Fr-VII-22; ZA, f. Generální vikariát v Těšíně, Opisy matrik, inv. 16, sign. Fr VII/4, karton 25; ZA, f. SM, Římskokatolická fara Místek (dále jen ŘKFM), inv. 1575-1595, sign. M-I-1 – M-I-21; Městský úřad Frýdek-Místek (Místek), rodná matrika (1898–1907), inv. 3.

⁷ ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2872, sign. Fr-VII-15.

musela.⁸ V případě Frýdku se tato situace sice zhruba od roku 1711 výrazněji zlepšila, ale i tak se zde vyskytovala spousta záznamů bez uvedení věku dítěte či dospělé osoby. V Místku i v první polovině 19. století setrvali matriční zapisovatelé v předchozím stylu bez určování věku zemřelých, takže dospělé osoby a děti lze rozlišit jen podle více či méně jasných údajů typu „dítě“, „dcerka“, „synáček“, „pachole“, „pohonič“, „pohunek“ apod. Problém nastává u osob s označením „dcera“, „syn“, „knab“, „mládenec“, „dievka“ atd., protože nejenže neurčují věk, ale ani stav dospělosti nelze odhadnout. Ojedinelé záznamy, jako např. ... *pachole František, Fridricha Čejky, které po křtu S^{tem} [svatém] ihned zemřelo...*,⁹ lze sice určitým způsobem interpretovat, ale vzhledem k jejich výjimečnosti s nimi naprosto nelze počítat pro statistické zpracování. V Místku se začalo se solidním zápisem v úmrtních matrikách až ve 40. letech 19. století. Při porovnávání skladby zemřelých v obou městech je tedy nutno vycházet až z výsledků po roce 1750, přičemž i poté naráží analýza na klasické problémy s nepřesným uvedením věku, tzn. týden, měsíc, 1 rok apod.

Pro období do poloviny 19. století se problematicky stanoví i jen pouhé podíly dětské a dospělé složky obyvatelstva na celkové úmrtnosti (tab. 1). Na první pohled je patrná vysoká mortalita dětí v 2. polovině 19. století v obou městech. Pohybovala se kolem 60 % všech zemřelých v tomto období. V předchozích letech vykazovala poněkud nižší podíly, přičemž ve Frýdku dokonce nedosáhla 50 %, což byl jev i v 19. století neobvyklý. Svou roli mohla sehrát poslední epidemie moru v letech 1713–1715 a hladomor v letech 1736–1738, kdy se zvýšila úmrtnost dospělého obyvatelstva, zatímco v druhé polovině 19. století zasahovaly obě městské populace především epidemie neštovic, které postihovaly hlavně děti. Vystává zde ovšem také otázka kvality matričních záznamů. Častěji uváděný věk zemřelých ve frýdeckých záznamech ještě nemusí znamenat kvalitnější evidenci. Matriky zde byly totiž vedeny pro celou farnost, takže bylo nutno vygenerovat zápisy týkající se městských obyvatel, přičemž Frýdek jako místo úmrtí nebyl uváděn téměř vůbec, a proto bylo jedinou možností vydělit úmrtí příslušející do ostatních obcí. Celkový úhrn zemřelých v letech 1701–1750 však nebyl příliš vysoký, a lze uvažovat i o podregistraci, na což by poukazovaly rovněž cenzury v záznamech.¹⁰ Nižší podíl zemřelých dětí mohl být rovněž způsoben nesprávným zařazením osob bez uvedení věku skonání. Mezi dospělými se ve velkém množství případů objevovaly nejasné

⁸ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1576, sign. M-I-2.

⁹ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1577, sign. M-I-3.

¹⁰ Podrobnější charakteristika frýdeckých matrik podána v Radek LIPOVSKI, *Obyvatelstvo města Frýdku od konce 17. století do poloviny 19. století*. Diplomová práce na katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava 2004.

údaje, jako „media aetatis“ (středního věku), „adolescens“ (dospívající), „senex“ (stařec), „senicula“ (stařena) apod. Ani jeden z těchto výrazů nemůže být určující pro zařazení do konkrétní věkové kategorie, i když lze předpokládat, že první dva označovaly spíše osoby produktivního věku a druhé dva zase postproduktivního. Výraz „adolescens“ mohl označovat teoreticky i dítě do 14 let, ale na druhou stranu se v matrikách vyskytl také zápis 69letého adolescenta. Mohlo se však jednat o chybný záznam.

Tabulka 1. Skladba zemřelých podle věkových skupin ve Frýdku a v Místku do roku 1900

Věková skupina	Frýdek				Místek			
	1701– 1750	1751– 1800	1801– 1850	1851– 1900	1684– 1750	1751– 1800	1801– 1850	1851– 1900
0–14 let	1112	2753	3642	4495	133	3148	3121	3418
děti bez uved. věku	236	32	13	20	2033	21	9	14
děti celkem	1348	2785	3655	4515	2166	3169	3130	3432
%	49,9	59,5	56,1	51,9	56,1	62,2	56,1	52,9
dcery a synové	-	-	-	-	168	-	-	-
%	-	-	-	-	4,4	-	-	-
15-49 let	414	597	1143	1842	45	855	1162	1357
%	15,3	12,7	17,5	21,2	-	16,8	20,8	20,9
50 a více let	618	1251	1706	2327	66	1032	1289	1690
%	22,9	26,7	26,2	26,8	-	20,3	23,1	26,1
dospělí bez uved. věku	320	47	15	9	1414	40	3	6
dospělí celkem	1352	1895	2863	4178	1525	1927	2454	3053
%	50,1	40,5	43,9	48,1	39,5	37,8	43,9	47,1
Úhrnem	2700	4680	6519	8693	3859	5096	5584	6485

Lze tedy předpokládat poněkud vyšší podíl dětí na celkové úmrtnosti ve Frýdku už v první polovině 19. století a podobně tomu mohlo být i v Místku. Charakteristickým rysem v následujících obdobích bylo snižování podílu zemřelých dětí a vyrovnávání s dospělou složkou obyvatelstva, ale celý proces byl velmi pozvolný, takže ani v 2. polovině 19. století nedošlo k nějakému výraznému průlomů v dětské úmrtnosti. Částečně se na tom navíc mohla podílet industrializace, protože v obou městech se zvyšoval podíl zemřelých ve věku 15-49 let, což mohlo být způsobeno vyšší úrazovostí v průmyslu a vyšším počtem přistěhovalců v produktivním věku. Jenže v obou městech převažoval textilní průmysl, v němž nelze předpokládat takové množství úrazů, jako např. v hornictví nebo metalurgii, a imigranti, kteří získali v novém působišti práci, většinou díky tomu brzy zakládali vlastní rodiny. Na snižování podílu zemřelých dětí tak zřejmě působily částečně všechny tyto jevy.

**Tabulka 2. Skladba zemřelých podle věku ve Frýdku a v Místku do roku 1900
(v absolutních číslech)***

Věk úmrtí	Frýdek				Místek			
	1701– 1750	1751– 1800	1801– 1850	1851– 1900	1684– 1750	1751– 1800	1801– 1850	1851– 1900
0–2 dny	62	97	154	201	8	182	211	221
3–7 dní	42	114	116	108	4	107	86	75
8–28 dní	95	194	368	342	8	234	319	256
1 měsíc – 1rok	289	812	1053	1814	31	877	856	1441
1 rok	109	168	248	277	5	152	170	125
1–4 roky	371	1094	1268	1246	48	1301	1048	940
5–9 let	107	222	338	373	13	238	340	252
10–14 let	37	52	97	134	16	57	91	108
15–19 let	39	47	97	170	7	64	110	138
20–24 let	49	86	139	257	5	99	133	189
25–29 let	45	60	136	244	6	94	158	192
30–34 let	52	92	156	287	6	128	175	193
35–39 let	50	74	193	270	3	132	190	216
40–44 let	105	139	224	284	14	177	188	207
45–49 let	74	99	198	330	4	161	208	222
50–54 let	137	241	285	380	11	172	259	244
55–59 let	42	144	211	349	5	156	190	260
60–64 let	192	289	325	414	17	255	261	282
65–69 let	45	133	209	360	5	135	176	233
70–74 let	97	217	277	322	13	160	180	288
75–79 let	25	83	171	234	0	73	104	189
80–84 let	47	86	138	172	7	55	76	118
85–89 let	9	29	45	68	1	17	28	52
90–99 let	23	28	43	25	6	7	12	20
100 a více let	1	1	2	3	1	2	3	4
dcery a synové	-	-	-	-	168	-	-	-
dcerky a synáčekové	-	-	-	-	351	-	-	-
děti	236	32	13	20	1682	21	9	14
dospělí	320	47	15	9	1414	40	3	6
celkem	2700	4680	6519	8693	3859	5096	5584	6485

* Věkové kategorie byly upraveny pro specifika daných matričních záznamů. Kategorie úmrtí do týdne byla prodloužena na 7 dní (dětí zemřelých ve věku 6 dní se vyskytlo v nepoměrně menším množství než v 7 či 8 dnech).

Skladba zemřelých v absolutních číslech (tab. 2) nemá sice příliš dobrou vypovídací schopnost, protože zvyšování počtů zesnulých souvisí bezprostředně s početným růstem celé populace, ale vzhledem k již nastíněným problémům s nepřesným zápisem věku v matričních záznamech alespoň nevykazuje zkreslení. Pro skutečnou analýzu vývoje věkové skladby je však nutno použít přepočítání na 10 000 zesnulých (tab. 3). Byl aplikován i na frýdecká data

z 1. poloviny 19. století, ačkoliv se v tomto období vyskytlo v záznamech ještě velké množství osob bez uvedení věku úmrtí, které by samozřejmě v případě přesnějších údajů mohly výrazně změnit celkové výsledky. Totéž období pro Místek bylo vyloučeno, protože v místeckých matrikách se začal věk uvádět podrobněji až ve 40. letech 19. století.

Tabulka 3. Skladba zemřelých podle věku ve Frýdku a v Místku (v přepočtu na 10 000 zemřelých do roku 1900)

Věk úmrtí	Frýdek				Místek		
	1701–1750	1751–1800	1801–1850	1851–1900	1751–1800	1801–1850	1851–1900
0–2 dny	230	207	236	231	357	378	341
3–7 dní	156	244	178	124	210	154	116
8–28 dní	352	414	564	393	459	571	395
1 měsíc – 1rok	1274	1915	1805	2247	1870	1685	2319
do 1 roku celkem	2012	2780	2783	2995	2896	2788	3171
1–4roky	1574	2517	2135	1592	2702	2029	1545
5–9 let	396	474	518	429	467	609	389
10–14 let	137	111	149	154	112	163	167
15–19 let	144	100	149	196	126	197	213
20–24 let	181	184	213	296	194	238	291
25–29 let	167	128	209	281	185	283	296
30–34 let	193	197	239	330	251	313	298
35–39 let	185	158	296	311	259	340	333
40–44 let	389	297	344	327	347	337	319
45–49 let	274	212	304	380	316	373	342
50–54 let	507	515	437	437	338	464	376
55–59 let	156	308	324	401	306	340	401
60–64 let	711	618	499	476	500	467	435
65–69 let	167	284	321	414	265	315	359
70–74 let	359	464	425	370	314	322	444
75–79 let	93	177	262	269	143	186	291
80–84 let	174	184	212	198	108	136	182
85–89 let	33	62	69	78	33	50	80
90–99 let	85	60	66	29	14	22	31
100 a více let	4	2	3	3	4	6	6
děti	874	68	20	23	41	16	22
dospělí	1185	100	23	11	79	6	9
celkem	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000

Naprostu nejtěžší období pro nově rozené děti nastalo buď již během porodu, nebo bezprostředně po něm, tzn. během prvních tří dnů života. Podíl dětí zemřelých ve věku 1 měsíc – 1 rok a 1–4 roky byly sice několikanásobně vyšší, ale zde je nutno zohlednit délku úhrnného období, tzn. tři dny oproti více než 300 dní a 1460 dní v dalších případech. Vysoký podíl poporodních úmrtí

mohl být ovlivněn tzv. únikem mrtvorozenosti, protože do konce 19. století se mrtvorozené děti zaznamenávaly jen zřídka a řada dětí byla „ab obstetrice baptizatus[a]“ nebo „mox [statim] post baptismam mortuus[a]“, takže byly narychlo pokřtěny samotnou porodní bábou, aby mohly být pohřbeny na hřbitově. Ovšem podíl poporodních úmrtí se téměř neměnil po celé sledované období, přestože se zhruba od počátku 19. století zlepšila evidence mrtvorozených dětí (tab. 2), takže vliv úniku mrtvorozenosti lze zpochybnit. Množství dětí zemřelých bezprostředně po porodu vykazuje zajímavé rozdíly mezi oběma městy. Ve Frýdku se totiž pohybovalo na značně nižší úrovni (kolem 220 na 10 000 úmrtí) než v Místku (cca 350 na 10 000 úmrtí). V Místku byl sice zase poněkud nižší podíl dětí zesnulých ve věku 3–7 dní, ale rozdíl již nebyl tak markantní jako v prvním případě. V ostatních věkových kategoriích byly podíly

Tabulka 4a. Úroveň úmrtnosti dětí podle věku a pohlaví ve Frýdku do roku 1900 (přepočítáno na 1000 živě narozených)

Věk úmrtí	1771–1800			1801–1850			1851–1900		
	chlapci (%)	dívky (%)	celkem (%)	chlapci (%)	dívky (%)	celkem (%)	chlapci (%)	dívky (%)	celkem (%)
0–2 dny	15	10	13	20	22	21	21	18	20
0–7 dní	34	31	32	38	36	37	32	28	30
0–28 dní	68	60	64	93	82	88	70	57	64
1 měsíc –1 rok	176	160	169	171	151	161	210	171	191
0–1 rok	244	220	233	264	233	249	280	228	255
1–4 roky	220	221	220	189	192	191	134	136	135
5–9 let	36	43	39	52	41	46	35	38	36
10–14 let	9	10	9	13	14	13	14	13	13
0–14 let	509	484	501	518	480	499	463	415	439

Tabulka 4b. Úroveň úmrtnosti dětí podle věku a pohlaví v místku v letech 1751–1900 (přepočítáno na 1000 živě narozených)

Věk úmrtí	1751–1800			1801–1850			1851–1900		
	chlapci (%)	dívky (%)	celkem (%)	chlapci (%)	dívky (%)	celkem (%)	chlapci (%)	dívky (%)	celkem (%)
0–2 dny	34	33	34	40	30	35	31	28	29
0–7 dní	54	53	53	54	45	50	42	37	39
0–28 dní	99	95	97	108	98	103	80	67	74
1 měsíc –1 rok	184	167	176	174	139	157	217	182	200
0–1 rok	283	262	273	282	237	260	297	249	274
1–4 roky	252	258	255	195	183	189	133	134	134
5–9 let	41	47	44	61	52	57	30	37	34
10–14 let	9	12	10	16	14	15	15	14	14
0–14 let	585	579	582	554	486	521	475	434	456

u obou měst docela vyrovnané, takže patrně právě poporodní úmrtnost způsobila mírně vyšší poměr zemřelých dětí v místecké populaci oproti Frýdku (tab. 1).

Při porovnání téhož jevu z hlediska přepočtu na živě narozené děti (tab. 4) lze konstatovat tentýž rozdíl. Z 1000 narozených zemřelo ve Frýdku do tří dnů po porodu průměrně jen asi 20 dětí, zatímco v Místku přes 30 a až v 2. polovině 19. století došlo k poklesu těsně pod tuto hodnotu. V dalších věkových kategoriích byly podíly již poměrně vyrovnané, takže značně vyšší hodnoty časné (do týdne) a novorozenecké (do prvního měsíce života) úmrtnosti v Místku byly způsobeny především vlivem vysoké poporodní úmrtnosti. Hodnoty ponovorozenecké úmrtnosti (28 dnů – 1 rok) byly v obou městech zhruba vyrovnané.

Do 19. století se v matrikách příliš často neuváděl věk úmrtí s přesností na dny, ale většinou přibližná určení typu týden, měsíc nebo již zmíněné *mox post baptismam* či (*gleich*) *nach der Gebu* apod. Tato označení pochopitelně mírně znehodnocují výsledky pokusů o podrobnější rozbor úmrtnosti během prvního roku života. Výpočty kojenecké úmrtnosti nejsou závislé na takto přesných záznamech, i když také narážejí na problémy, protože u spousty dětí býval uveden věk 1 rok, což je nutno řadit částečně k úmrtnosti dětí do 1 roku a částečně k úmrtnosti ve věku 1–4 roky. Takto určené děti byly tedy pro tuto analýzu rozděleny na poloviny a přiřazeny k jednotlivým kategoriím.

V obou městech se úmrtnost malých dětí vyvíjela velmi podobně. Zatímco kojenecká úmrtnost zůstávala na vysoké úrovni po celé období a naopak v 2. polovině 19. století ještě vzrostla, úmrtnost dětí ve věku 1–4 roky v průběhu 19. století výrazně poklesla. Podobný vývoj u obou kategorií zaznamenal např. Ladislav Dušek v Budyni nad Ohří. Sledoval období 1701–1850, během něhož se kojenecká úmrtnost pohybovala neustále v rozpětí 25–30 %.¹¹ Vysoká úmrtnost dětí v kojeneckém věku nebyla v českých zemích ničím výjimečným. V letech 1819–1900 se v naprosté většině pohybovala nad hranicí 230 %.¹² Jisté poklesy lze zaznamenat pro 1. polovinu 19. století v populaci Domažlic a Moravské Ostravy, ale v řadě dalších lokalit se udržovala buď na stejné úrovni, nebo naopak ještě stoupla.¹³ Podobně v Místku v letech 1801–1850 oproti předchozímu období poklesla, zatímco ve Frýdku zase mírně vzrostla. Zřejmě se jednalo o místně dosti proměnlivé výkyvy, které neovlivnil ani zvyšující se počet lékařů v českých zemích, ani počátky zavádění očkování proti

---

¹¹ Ladislav DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850*, in: Ústecký sborník historický, 1985, s. 224.

¹² Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, in: HD 12, 1987, s. 199.

¹³ L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ, *Úmrtnost kojenců*, s. 143, 151–155.

neštovicím.¹⁴ Důkazem by mohla být rovněž úroveň tohoto jevu v následujícím období let 1851–1900, kdy v obou městech došlo k nárůstu intenzity kojenecké úmrtnosti. Hlavní podíl na těchto výkyvech měly děti ve věku 1 měsíc až 1 rok, jejichž úmrtnost v 1. polovině 19. století poklesla, ale v 2. polovině výrazně vzrostla. Velmi patrné je to především v poměru ke všem zesnulým za dané období (tab. 3), i když zde se projevil snižující se podíl úmrtí dětí ve věku 1–4 roky.

Z hlediska pohlaví zemřelých dětí v obou městech zcela převažovali chlapci. Především v kojeneckém věku vykazovali chlapci daleko vyšší úmrtnost než dívky. Zvláště patrné je zvyšování této diametrie v 2. polovině 19. století, kdy se právě vysoká úmrtnost chlapců do 1 roku života nejvíce podepsala na vzestupu úmrtnosti v této věkové kategorii. Úmrtnost mezi dívkami totiž spíše stagnovala. Ve věku 1–4 roky se již situace vyrovnala a podléhala spíše místním výkyvům. Oba tyto jevy, tedy vyšší úmrtnost chlapců v kojeneckém věku a vyrovnání podílu obou pohlaví v následné životní etapě, byly typické pro naprostou většinu dosud prozkoumaných populací v českých zemích¹⁵ i v Horním Slezsku,¹⁶ takže města Frýdek a Místek se v tomto směru nijak nelišila.

V české historické demografii se poukazovalo na vyšší úroveň kojenecké úmrtnosti, či dětské úmrtnosti vůbec, ve městech oproti venkovským sídlům v souvislosti se soustředěným osídlením, ve kterém se lépe šířily epidemické nemoci.¹⁷ Bezpochyby to lze očekávat u větších měst jako Praha nebo Brno. Kojenecká úmrtnost v Praze se na přelomu 18. a 19. století pohybovala kolem 412 ‰, přičemž např. v okrsku sv. Haštala dosahovala až 601,5 ‰.¹⁸ V Brně se na konci 19. století ve farním obvodu sv. Petra dostala jen na průměrných 286,5 ‰,¹⁹ ale lze předpokládat vyšší hodnoty, pokud by se výzkum zabýval i dalšími městskými oblastmi. Nevelké město Kouřim v úrodném zemědělském kraji vykazovalo v 2. polovině 19. století úroveň kojenecké úmrtnosti 238 ‰

---

¹⁴ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 71.

¹⁵ Lumír DOKOUPIL et al., *Přirozená měna*, s. 53, 58.

¹⁶ Krystyna GÓRNA, *Narodziny, śluby i zgony na Górnym Śląsku w XVIII wieku*, in: H. SUCHOJAD [red.], *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI – XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, Warszawa 2001, s. 41.

¹⁷ Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Úmrtnost kojenců*, s. 145.

¹⁸ Alena ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785–1815 na základě matrik*, in: HD 2, 1968, s. 50.

¹⁹ Petra BRABCOVÁ, *Kojenecká a dětská úmrtnost v brněnské svatopetrské farnosti v 18. století*. Vlastivědný věstník moravský LVII, 2005, č. 2, s. 186.

a v následném padesátiletí jen 230,6 %.²⁰ Při výzkumu vývoje populace hornoslezské farnosti Strzelce Opolskie dokonce centrum této oblasti vykazovalo nižší podíly úmrtnosti dětí (0–9 let) než okolní vesnické lokality. V samotném městě Strzelcích Opolských v letech 1766–1870 tvořily děti 55,4 % všech zemřelých, zatímco na venkově 59,7 %, což bylo vysvětlováno horší výživou, složitějším přístupem k lékaři a nedostatkem léčiv ve venkovském prostředí.²¹ Rozdíl ovšem nebyl velký a město Strzelce taky nepředstavovalo významné průmyslové centrum, ale naopak leželo od oblasti hlavního industriálního rozvoje poměrně daleko. Naproti tomu ve vesnické kochłowické farnosti, která se však nacházela nedaleko Katowic a velmi hbitě se v ní rozvíjela nezemědělská výroba, se podíl dětí na celkové úmrtnosti v 19. století vyhoupl až na 70 %.²² Z tohoto hlediska by měla mít na vysokou úroveň dětské úmrtnosti vliv industrializace a urbanizace. Průmyslový rozvoj bývá také považován za hlavní příčinu stagnace úrovně úmrtnosti kojenců a dětí v 19. století, ale se stejným průběhem se lze setkat i v silně agrárních zemích, jako např. Francie.²³ Frýdek i Místek zažily s průmyslovou revolucí v 2. polovině 19. století spíše snížení dětské úmrtnosti. Industrializace a městské prostředí tedy nemusely být nutně negativními jevy.

Mrtvorozenost

Velký problém při výzkumu dětské mortality znamenají mrtvorozené děti. V historické demografii se mrtvorozenost nezačleňuje přímo do analýz úmrtnosti, ale sleduje se zvlášť s ohledem na její specifický vliv na fertilitu žen a početnost rodin. Většinou však výzkum tohoto jevu naráží na nedostatek informací. Matrikáři totiž začínali mrtvorozené děti zaznamenávat nejčastěji až v průběhu 19. století, jen výjimečně se vyskytovaly v předchozích zápisech a většinou se jednalo spíše o jednotlivé záznamy než o pravidelnou evidenci.

Místecká matrika z let 1748–1783²⁴ nabídla poněkud větší množství údajů o mrtvě narozených dětech pro padesátá léta 19. století. Na konci této matriky bylo totiž vyhrazeno místo pro rubriku *Consignatio non baptisatorum & extra coemeterium sepultorum*. Záznamy v tomto soupise sice zahrnují pouze krátké

---

²⁰ Jana BERÁNKOVÁ, *Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650–1850*, in: HD 18, 1994, s. 90.

²¹ J. SPYCHAŁA, *Zgony w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, in: Zbigniew KWAŚNY, [red.]: *Śląskie studia demograficzne 3. Zgony*. Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia CXXV. Wrocław 1996, s. 9–10.

²² Pelagia KWAPULIŃSKA, *Zgony w parafii kochłowickiej w XIX wieku*, in: Z. KWAŚNY, [red.]: *Śląskie studia demograficzne 3. Zgony*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia CXXV. Wrocław 1996, s. 56.

²³ M. LIVI BACCI, *Populace*, s. 181.

²⁴ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1578, sign. M-I-4.

období jedenácti let (1749–1759), ale i tak nabízejí zajímavé informace. Zápisy byly vedeny stylem: *Anno D[omi]ni 1749 die 3 Maji Marina Josephi Bilek uxor enixa est masculum mortuum, sepultus penes capellam S. Helenae* nebo *Anno eodem [1749] die 17 8^{bris} Mariana Joannis Uhlarz marita enixa est embryonem exanimem, sepultus penes capellam S. Helenae.*²⁵ Jako v tomto druhém případě se problémem někdy stalo určení pohlaví dítěte, ale většinou uvedeno bylo. Jedno mrtvorozené dítě bylo zapsáno také k obci Bahno, která měla samostatný status, ale již v průběhu 19. století splynula s Místkem, a i když ještě v 19. století byla vykazována ve statistikách často zvlášť, v této analýze byla zpracována v rámci Místku. Záznam z Bahna má navíc větší informační hodnotu, protože zachycuje patrně samovolný potrat: *Anno 1756 die 16 Septembris Bachna Catharina uxor Joannis Mohila abortum passa puerum enixa sepultus est ad S. Helenam.*²⁶ Mrtvorozené děti nebyly evidentně pohřbívány na hřbitově, nýbrž jim bylo vyhrazeno zvláštní místo u kaple svaté Heleny. V několika ojedinělých případech byly také patrně pohřbeny v místě bydliště rodičky. Dvakrát se ve sledovaném období vyskytla mrtvorození při porodu dvojčat a v obou případech se mrtví narodili chlapci. Např. v roce 1859 matka ... *enixa vivam puellam mortuum puerum...*²⁷ Nedá se ovšem tvrdit, že by byly dívky odolnější. V tomto zkoumaném vzorku spíše mezi mrtvorozenými mírně převažovaly (tab. 5).

Tabulka 5. Skladba narozených podle vitality v Místku v polovině 18. století

Vitalita	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760
Živě narození celkem	91	65	97	97	97	109	98	97	88	85	100	110
chlapci	50	35	49	51	57	53	47	51	46	40	60	57
dívky	41	30	48	46	40	56	51	46	42	45	40	53
bez udání pohlaví	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mrtvě narození celkem	2	4	4	4	0	4	2	1	2	0	2	1
chlapci	1	2	-	2	-	2	-	1	-	-	1	-
dívky	-	1	3	1	-	2	2	-	2	-	1	-
bez udání pohlaví	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Narození celkem	93	69	101	101	97	113	100	98	90	85	102	111

V zachyceném období 1749–1760 se v Místku počet mrtvorozených pohyboval průměrně kolem 2 ročně, ale na počátku evidence byly roční úhrny vyšší, zatímco zhruba od roku 1755 se snižovaly úměrně se zhoršující se kvalitou

²⁵ *Tamtéž.*

²⁶ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1595, sign. M-I-21. Matrika dalších obcí místecké farnosti kromě města Místku. Záznamy z osady Bahno byly zapisovány jak do místeckých matrik města, tak do matrik okolních obcí.

²⁷ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1578, sign. M-I-4.

záznamů. Zhruba 2–4 mrtvorozené děti ročně lze brát pro město o velikosti cca 2000 obyvatel za dosti pravděpodobné množství. Příznivější léta jako roku 1753, kdy nebylo zaznamenáno ani jedno dítě, lze chápat jako běžný výkyv. V případě let 1756–1760 už je ovšem možno nízké úhrny částečně přičítat nedostatečné evidenci. V letech 1751–55 činila mrtvorozenost 27,3 ‰ a v následujícím pětiletí jen 12,3 ‰.

Kromě tohoto krátkého období evidence mrtvorozených dětí v matrice města Místku se v ostatních registrech ze 17. a 19. století vyskytovaly již jen ojedinělé záznamy, které by se daly zařadit ke sledované problematice. Většinou se jednalo o děti s označením *in utero matris baptisatus(a)*, tzn. pokřtěny v matčině lůně, nebo také *in Mutterleib getauft und gestorben*, což mělo tentýž význam. Poněkud nejasně vyznívá věta: *Pochované jest dítě, qui infans nec dum fuit intempore, sed baptizatus est a faemina que vocatur Papeška, Pavlovi Pilarčikovi v Místku.*²⁸ S největší pravděpodobností se jednalo o nedonošené dítě, sed baptizatus est, takže ho nelze započítat mezi mrtvorozené. Řada dalších údajů by poukazovala rovněž na mrtvorozenost, např. již zmíněné *mox (statim) post baptismam mortuus(a)*, ale vzhledem k neurčitosti tohoto označení nelze tyto děti mezi mrtvorozené zařadit. Nejčastějším výrazem tohoto typu ve frýdeckých matrikách byl *ab obstetrice baptisatus(a)*, v místeckých zase *gynaecobaptismo*. Spíše raritou byl věk *unius momenti*, který se mohl také týkat mrtvorozeného dítěte. Na konci 18. a počátku 19. století se docela často vyskytovaly podobné výrazy *einige Minuten, einen Augenblick* nebo *¼ Stunde* apod. Všechny děti s podobnými zápisy byly ovšem zařazeny mezi zemřelé do tří dnů po narození. Například ve Frýdku jejich množství za léta 1711–1770 činilo: 12 chlapců, 6 dívek a 23 dětí bez určeného pohlaví. Plných 16 z nich (39 %) však bylo zachyceno až v letech 1764–1770, což bylo způsobeno zřejmě zlepšenou kvalitou evidence zemřelých v tomto období.

Často byly porody mrtvorozených a neduživých dětí patrně příčinou smrti matky. Například v květnu 1710 zemřela v Místku ... *Verona, manželka Martina Zabenského, v polohu i z maličkým ....*²⁹ V roce 1739 *16 dito* [listopadu] *sepulta est Dorothea Rišková et 26* [listopadu] *infans eius ....*³⁰ V prosinci 1760 byla zaznamenána v úmrtním registru matka i s dítětem zemřelým *in utero*, přičemž rodiče bylo přes 30 let. Tyto ojedinělé záznamy úmrtí během porodu však vypovídají pouze částečně o vlivu komplikovaných a mnohdy zřejmě předčasných

---

²⁸ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1577, sign. M-I-3. „Pochované jest dítě, kteréžto dítě ani ještě v pravý čas nebylo, ale pokřtěno bylo ženou nazývanou Papeška, Pavlovi Pilarčikovi v Místku.“

²⁹ *Tamtéž.*

³⁰ *Tamtéž.*

porodů na život samotné rodičky. Vyšší věk matek pochopitelně mohl sehrávat roli i vzhledem k vyčerpání předchozími porody, ale podle dosavadních výzkumů této problematiky byl nejnebezpečnější porod pro prvoroďičky.³¹

Tabulka 6. Narození podle vitality a pohlaví ve Frýdku a Místku v pětiletých a padesátiletých úhrnech

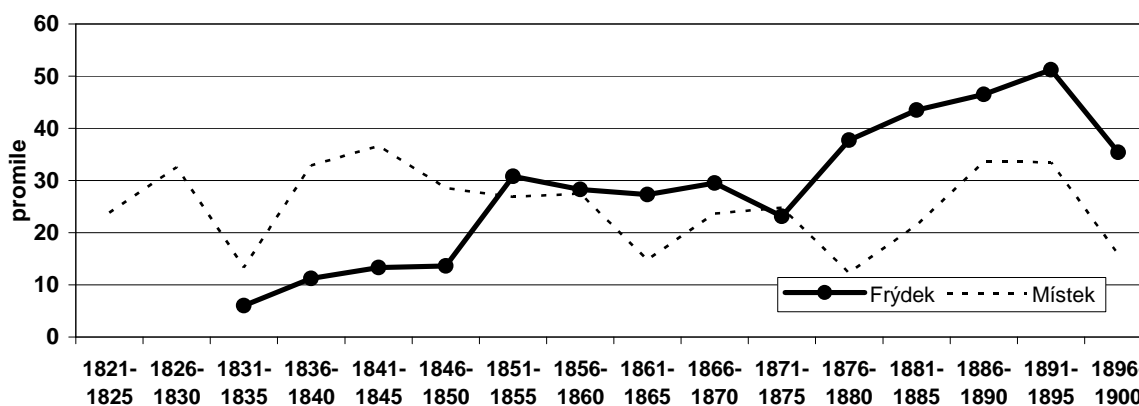
Období	Živě narození				Mrtvě narození			
	chlapci	dívky	bez udání pohlaví	celkem	chlapci	dívky	bez udání pohlaví	celkem
1801–1805	338	343	-	681	-	-	-	-
1806–1810	335	320	-	655	-	-	-	-
1811–1815	349	333	-	682	-	-	-	-
1816–1820	339	323	-	662	-	-	-	-
1821–1825	334	320	-	654	-	-	-	-
1826–1830	376	338	-	714	-	-	-	-
1831–1835	403	421	-	824	2	3	-	5
1836–1840	445	440	-	885	7	2	1	10
1841–1845	393	421	-	814	5	5	1	11
1846–1850	370	358	-	728	6	3	1	10
1851–1855	353	370	-	723	9	10	4	23
1856–1860	420	404	-	824	14	7	3	24
1861–1865	466	426	-	892	16	9	-	25
1866–1870	510	509	-	1019	21	9	1	31
1871–1875	555	543	-	1098	15	11	-	26
1876–1880	533	489	-	1022	16	22	2	40
1881–1885	490	500	-	990	23	19	3	45
1886–1890	578	508	-	1086	32	19	2	53
1891–1895	610	576	-	1186	40	24	-	64
1896–1900	712	678	1	1391	27	24	-	51
1701–1750	1583	1464	20	3067	1	4	-	5
1751–1800	2770	2641	5	5416	1	-	-	1
1801–1850	3682	3617	-	7299	20	13	3	36
1851–1900	5227	5003	1	10231	213	154	15	382

V průběhu 19. století se začaly záznamy mrtvorozených dětí v matrikách vyskytovat pravidelněji. O kvalitní evidenci se však dá hovořit v Místku až zhruba od 20. let a ve Frýdku spíše až od 50. let 19. století (tab. 6). V obou městech se sice mrtvorozené děti vedly v matrikách již jedno nebo dvě desetiletí předtím, ale v té době patrně stále přetrvávala snaha vykazovat většinu z nich jako živě narozené. Velké množství dětí zařazených mezi zemřelé ve věku 0–2 dny bylo totiž klasifikováno termínem *nothgetauft* (nouzový křest). V 2. polovině 19. století se sice toto označení vyskytovalo stále, ale už velmi často

³¹ Eliška ČÁŇOVÁ, *Úmrtnost šestinedělek ve farnosti Broumov v letech 1632–1700*, in: HD 26, 2002, s. 31–32.

s přípisem *totdgebohren* (mrtvorozené). Proti teorii úniku mrtvorozenosti v obdobích do poloviny 19. století lze ovšem namítnout, že v letech 1851–1900 se časná úmrtnost nesnížila (viz výše tab. 4).

Graf 1. Mrtvorozenost dětí ve Frýdku a Místku v 19. století

Analýza mrtvorozenosti v průběhu 19. století není – přes zlepšující se matriční evidenci – jednoduchá. Prudký vzestup počtu mrtvorozených dětí ve Frýdku během let 1851–1900 naznačuje velmi rychlý růst městské populace. Počet katolických obyvatel Frýdku stoupl za padesát let z necelých 4000 na 8400 v roce 1900. Místecká populace rostla daleko pomaleji. V roce 1854 čítala 3163 obyvatel a v roce 1900 celkem 5804 (z toho 5548 katolíků).³² Zatímco v Místku se mrtvorozenost pohybovala po celé sledované období s určitými výkyvy zhruba kolem průměrných 25,7 ‰, ve Frýdku téměř neustále stoukala, takže její průměrná hodnota činila 30,1 ‰ a v případě nezapočítání evidentně podhodnocených let 1831–1850 dokonce 36 ‰. Zhruba na stejné úrovni se pohybovala také v Praze na přelomu 18. a 19. století (37,2 ‰),³³ ale třeba v již zmíněné farnosti Strzelce Opolskie dosáhla v 19. století 58 ‰.³⁴ V dalších hornoslezských farnostech v Toszku a Kochłowicích činila 27 ‰,³⁵ resp. 28 ‰,³⁶ tedy podobně jako v Místku.

³² Do této analýzy nebyla zařazena populace obce Koloredov, která se stala součástí Místku až v roce 1908. V průběhu 19. století byla vykazována jako osada obce Sviadnov a později jako samostatná obec, ale víceméně se stala místem ekonomicko-populační expanze místeckých obyvatel. Spolu s Koloredovem by Místek vykazoval podobně bouřlivý rozvoj jako Frýdek. V roce 1900 měl Koloredov 1713 obyvatel.

³³ A. ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost v Praze*, s. 50.

³⁴ J. SPYCHAŁA, *Zgony w parafii Strzelce Opolskie*, s. 24.

³⁵ D. DASZKIEWICZ-ORDYŁOWSKA, *Zgony w parafii Toszeckiej w latach 1789–1877*, in: Z. KWAŚNY [red.], *Śląskie studia demograficzne 3. Zgony*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia CXXV. Wrocław 1996, s. 42.

Počty mrtvorozených dětí do značné míry kolísaly souběžně s celkovým počtem narozených, tzn. v pětiletích s nižším úhrnem porodů se většinou vyskytovalo i menší množství mrtvorozených. Na konci 19. století se v obou populacích výrazně zvýšil počet narozených dětí, a tudíž stoupl rovněž množství mrtvorozených porodů. Křivka mrtvorozenosti však zaznamenala rovněž růst, takže vzestup počtu mrtvorozených byl markantnější než nárůst celkového množství narozených. V letech 1886–1895 se mrtvorozenost ve Frýdku dostala na své absolutní maximum a v Místku se svému maximu do značné míry přiblížila. Příčiny lze hledat v růstu celkového počtu porodů i v zatím nedostatečné schopnosti lékařů mrtvorozenosti předcházet. Změna patrně nastala na samém konci 19. století, což by naznačovaly grafy mrtvorozenosti pro obě města. Pro takovýto předpoklad by však bylo nutno pokračovat ve výzkumech v záznamech z počátku 20. století

O změně lékařského přístupu ke komplikovaným porodům na konci 19. století by svědčily i dvě krátké poznámky u zápisů mrtvorozených porodů v matrikách. V únoru 1898 bylo zaznamenáno dítě, které mělo v rubrice příčin úmrtí zapsáno: *Operatio nothgetaufte Kind. Todtgeboren.*³⁷ V listopadu 1899 pak byl zaevidován mrtvorozený chlapec porozený *ein Kaiserschnitt*,³⁸ tedy císařským řezem. V předchozích letech nebyly zachyceny žádné informace tohoto typu, takže s operačním řešením problematických porodů se začalo zřejmě až právě na konci 19. století. Přestože byl tento zákrok ojediněle proveden již v 17. i 19. století, zlepšená klasická technika císařského řezu byla zavedena až roku 1882 F. A. Kehrerem a M. Saengerem. Zlepšená metoda podstatně snížila především úmrtnost žen při tomto zákroku.³⁹ Výskyt nemocnic a odborných porodních ústavů měl pochopitelně také vliv na vysoké množství mrtvorozených dětí ve městech, třebaže ne všechny svým původem do zkoumaných městských populací patřily. Komplikované porody se bezpochyby řešily už dávno před nástupem moderních vědeckých přístupů a do značné míry se o to zasloužily porodní báby, přestože jejich přístupy byly často denuncovány lékaři.

Obě města se v 2. polovině 19. století stala také centry institucí, které se zabývaly vyšetřováním deliktů spjatých s porodem, tzn. abortů, pohození dětí nebo jejich vražd. Lidé se bránili nežádoucímu otěhotnění ve všech historických dobách, jenom přístup ke kontracepcím a abortům se v průběhu času měnil. Násilné potraty se často stávaly spíše zoufalým východiskem z nouze, jako je

---

³⁶ P. KWAPULÍŇSKA, *Zgony w parafii Kochłowickiej*, s. 71.

³⁷ ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2876, sign. Fr-VII-19.

³⁸ ZA, f. Generální vikariát v Těšíně, Opisy matrik, inv. 16, sign. Fr VII/4, karton 25.

³⁹ Ladislav NIKLÍČEK – Karel ŠTEIN, *Dějiny medicíny v datech a faktech*, Praha 1985, s. 182.

tomu dodnes.⁴⁰ Četnost potratů mohla v anonymním městském industrializovaném prostředí narůstat a množství informací o nich se také v matrikách v průběhu 19. století zvyšovalo, ale důvodem patrně byla spíše kvalitnější evidence. Do konce 19. století byl zaznamenán jediný případ vyhnání plodu, a sice již zmíněný zápis z roku 1756 z osady Bahno, který se přitom zřejmě netýkal násilného abortu, ale spíše spontánního potratu. Mimo léta 1749–1759 však nebyla mrtvorozenost téměř vůbec vedena, takže ani aborty nebyly zachyceny. Avšak už k roku 1825 se v místecké úmrtní matrice objevil záznam mrtvorozeného chlapce: *Ein Knab der Katharina Tochter Johanns Pawel Taglöhners von Rožnau ankommend in Mistek*. Jako příčina úmrtí byl uveden porod „pod širým nebem“: *gewaltsamen Todes, geboren unter freyem Himme*,⁴¹ tedy patrně tajně, mimo jakoukoliv kontrolu. Roku 1868 se vyskytly ve Frýdku hned tři podobné případy. V lednu byl na hřbitově nalezen neznámý novorozený chlapec: *Ein unbekantes neugeborenes Kind ist auf dem Gottesacker in Friedek gefunden worden*,⁴² v únoru byl pod stromem v obci Bruzovice nalezen plod mužského pohlaví: *Eine männliche Frucht der led.[igen] Magd aus Brusowitz Veronika Obluk ist unter einem Baum in Brusowitz gefunden worden*⁴³ a v červenci tříměsíční plod frýdecké služebné, jehož příčina úmrtí byla označena přímo jako *Missfall*, tzn. potrat: *Eine bei 3 Monate alte Frucht der ledigen Apollonia Kobela Dienstmagd da*.⁴⁴ V lednu 1871 byl pak nalezen v jednom místeckém chlévě plod pravděpodobně mužského pohlaví: *Ein um 9. Jänner d. J. [dieses Jahres] im Stalle des Hauses N. 32 in Mistek vorgefundener menschlicher Fötus, annähernd männlichen Geschlechts*.⁴⁵

Ne všechny nálezy mrtvých dětí lze zařadit mezi mrtvorozené porody, protože velké množství nechtěných dětí bylo zabito až po narození. V záznamu z listopadu 1862: *Ein aufgefundenes unreifes todtgebornes Kind*,⁴⁶ byla mrtvorozenost zapsána, ale např. záznam z prosince 1887: *Todtaufgefundenener Knabe*⁴⁷ zcela neurčuje, jestli byl chlapec mrtvorozený nebo zemřel jako odložený. Proto musel být do analýzy zařazen jako živě narozený. V 2. polovině 19. století se naštěstí již běžně uváděly informace o mrtvorozenosti, takže např. zápis z prosince 1889: *Am Friedhof aufgefundenener Knabe* s klasifikací příčiny smrti

---

⁴⁰ A. ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce*, s. 10.

⁴¹ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1591, sign. M-I-17.

⁴² ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2875, sign. Fr-VII-18.

⁴³ *Tamtéž*.

⁴⁴ *Tamtéž*.

⁴⁵ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1592, sign. M-I-18.

⁴⁶ *Tamtéž*.

⁴⁷ ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2876, sign. Fr-VII-19.

*Frühgeburt*⁴⁸ lze považovat za případ mrtvorozenosti. Právě výrazy jako „Frühgeburt“ nebo „Lebensschwache“ byly matričními zapisovateli používány daleko častěji než srozumitelnější „todtgeboren“, ale díky rubrikovému záznamu mrtvorozenosti lze potvrdit, že většinou znamenaly totéž. Pokud předčasně zrozené dítě žilo a skonalo až později, byl mu uveden věk úmrtí. Např. *Frühgebornes Mädchen ...*“ z listopadu 1888 mělo v rubrice věk napsáno *9 Tage*.⁴⁹ Ke konci století mívaly také mrtvorozené děti v rubrice „náboženství“ zaznamenáno „akatholisch“ a v rubrice „pohřbívací“ nejčastěji hrobníka a nikoliv kněze. Bohužel přesnější evidence byla zaváděna průběžně, takže v místeckých matrikách se ještě v 50. a 60. letech vyskytly záznamy „Frühgeburt“, „Lebensschwache“ nebo „nothgetauft“ bez určení mrtvorozenosti, a proto musely být tyto děti zapsány mezi časná úmrtí, což také mohlo způsobit nižší mrtvorozenost a naopak vyšší časnou úmrtnost v Místku v průběhu 19. století, než tomu bylo ve Frýdku.

Rozdíly v mrtvorozenosti a časné úmrtnosti mezi oběma městy tedy mohla způsobit odlišná klasifikace. Důvodem přitom nemusela být snaha označit děti za živě narozené, ale možná také problém stanovit mrtvorozenost. Děti umíraly často až důsledkem komplikovaného porodu, a proto hranice mezi životem a smrtí u takovýchto novorozenců nebyla jasná. V lednu 1883 se ve Frýdku narodila mrtvorozená siamská dvojčata: *Todtgeboren des Josef Witasek, Schumachers, Zwillinge (zusamengewachsen)*.⁵⁰ Vícečetné porody znamenaly samozřejmě vždy nebezpečí mrtvorození nebo brzkého úmrtí novorozeňat a často i rodiček. V tomto případě dokonce došlo k porodu srostlých dětí, což vytvářelo velmi nebezpečnou situaci, ale zda obě děti bezprostředně po narození nežily, nelze přes složitost porodu dnes již určit. Dá se pouze držet zaznamenaného „todtgeboren“. Kolik dětí zemřelo skutečně „in utero matris“ a kolik dokázalo po porodu „einige Augenblicke“ žít, nelze z pouhého matričního zápisu zcela přesně stanovit. Podíl mrtvorozených a časně narozených dětí dohromady na celkovém počtu zemřelých činil v letech 1851–1900 ve Frýdku 6,4 % a v Místku 6,0 %.

S problematikou nejasného stanovení mrtvorozenosti bezprostředně souvisí kriminální delikty jako aborty, pohození novorozenců a jejich vraždy. Také v těchto záležitostech někdy nelze přesně odlišit mrtvorozenost od časné úmrtnosti, jak bylo již výše naznačeno, a navíc se jedná o činy s cílem „neuvést dítě do života“, což je právě výsledkem mrtvorozenosti. Skrývání těhotenství a schovávání tělíček novorozenců ve stodolách, staveních, v lesích nebo v hnoji

---

⁴⁸ *Tamtéž.*

⁴⁹ *Tamtéž.*

⁵⁰ *Tamtéž.*

bylo v minulosti relativně časté. Někdy se rovněž házela do záchodů, studní, rybníků a dokonce i prasatům,⁵¹ což mohl být i případ nedonošeného plodu nalezeného v místeckém chlévě (viz výše). Nejstarší podobný záznam z Místku z října 1792 hovoří o nálezu novorozeného děvčete v nějaké krabici na hřbitově: *Ein Mädchen gegen einen Tag alt von der Commission anerkannt auf dem Gewöhnlichen Friedhof bei Aller Heiligen in einer Schachtel tod gefunden.*⁵² Ohledací komise uznala stáří děvčete na 1 den, čímž aspoň naznačila, že se narodilo živé. Podobně *Ein todtvorgefundenes Kind unbekanntes Namens und unbekannter Eltern*⁵³ mělo zapsáno věk 6 Stunden nebo také *Ein am 28. September l. J. [läufendes Jahres, tzn. 1865] um die Mittagszeit todt aufgefundenes neugebornes Kind männlichen Geschlechts bis 2 Tage alt*⁵⁴ žilo ještě po narození. Většinou se však údaje o pravděpodobném věku dítěte v záznamech neuváděly.

Informace o místech pohození se již objevovaly častěji. Figuroval mezi nimi rybník u Karlovy huti v Lískovci, kde byl nalezen v březnu 1867 novorozený chlapec: *Ein neugeborener im Teiche der Carls Hütte aufgefundenener Knabe*,⁵⁵ na frýdeckém hřbitově bylo v lednu 1874 nalezeno neznámé novorozené děvče⁵⁶, *Kind weibliches Geschlechts der ledigen Magd Marina Horzak recte Haczk* mělo v rubrice „domovní číslo“ vepsáno *Im Schlosgarten*⁵⁷ a chlapec Magdaleny Kuczarové, nádenice z Ostravice, měl v září 1864 v téže rubrice zaznamenáno *Misteker Felde*. V rubrice „příčina úmrtí“ měl pak zapsáno: *Starb gleich nach der Geburt am Schlagfluß eines gewaltsamen Todes.*⁵⁸ Násilná smrt nebyla specifikována, ale nejčastěji se jednalo o uškrcení jako u dívky z května 1884: *Narozené nekrtěné děvče, nemanželská dcera Anežky Hrnčárek, nádenice z Kozlovic*,⁵⁹ nebo u nalezence z března 1897, který byl již ve značném stadiu rozkladu: *tottaufgefundenes Kind neugeboren. Geschlecht wegen Faulniß nicht erkennbar.*⁶⁰ Objevilo se i rozčtvrcení: *Einzelne, getrennte Theile eines neugebornen Kindes, aufgefunden in den Hurken in Palkowitz und überbracht der k. k. Mistekerbezirksgerichts. Angeblich angehörig der Mutter Barbara Toma-*

---

⁵¹ J. FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000, s. 120.

⁵² ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1590, sign. M-I-16.

⁵³ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1591, sign. M-I-17.

⁵⁴ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1592, sign. M-I-18.

⁵⁵ ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2875, sign. Fr-VII-18.

⁵⁶ *Tamtéž.*

⁵⁷ ZAO, SMSK: ŘKFF, inv. 2874, sign. Fr-VII-17.

⁵⁸ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1592, sign. M-I-18.

⁵⁹ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1593, sign. M-I-19.

⁶⁰ ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2876, sign. Fr-VII-19.

*schek aus Hodonowitz, lediger Tochter nach Johann Tomaschek, Häusler in Hodonowitz und der Maria, geborne Kubala aus Hodonowitz. Das Geschlecht des Kindes, ebenso das Alter war nicht möglich zu bestimmen.*⁶¹ Pohřeb tohoto dítěte se odehrál 8. 3. 1869 patrně v Místku, kde se podobné záležitosti řešily, protože byl sídlem okresního soudu. Kuriozní zápis z 20. 4. 1854 *Uiberrest eines Kinderfußes, todtgefunden*⁶² nemohl být vůbec použit pro analýzu, protože nevypráví nic o dítěti. Zvláštní nádech v tomto případě získává zmínka „todtgefunden“, protože pozůstatek dětské nožičky skutečně nemohl vykazovat známky života. Nutno podotknout, že rozčtvrcení nemuselo být přímou příčinou smrti. Spíše se viníci takovýchto incidentů snažili zamést stopy.

Příčiny úmrtí dětí

Původně matriky samozřejmě nesloužily k zaznamenávání příčin úmrtí. Josefinskými reformami se sice tato kategorie stala trvalou součástí matrik, ale její kvalita odpovídala tehdejší znalostem a možnostem medicíny. Ohledání zemřelých navíc často prováděli sami matrikáři. Jejich neodbornost, nejednotnost v klasifikaci chorob a nízká úroveň diagnostiky podstatně limitují možnost analýzy v této otázce, ale je možno stanovit úlohu epidemií anebo náhodných úmrtí (úrazy, neštěstí apod.).⁶³

Již zkoumaná násilná zabití dětí brzy po porodu vyznačují jednu z nejlépe postižitelných skupin příčin úmrtí. Podobnou kategorii tvoří neštěstí a nehody různého druhu. Byly zapisovány již v éře předjosefinské, ale vzhledem k nepovinnému vedení takovýchto jevů lze předpokládat, že řada z nich zaznamenaná nebyla. Přesto nabízejí určité informace o způsobech úmrtí dětí a nejen jich.

Nejstarší záznam podobného typu byl zachycen již k roku 1656 v místecké matrice narozených, kam byla vpisována také úmrtí, a vztahoval se k porodu dvojčat: *Mortui sunt infantes gemini Petrus et Paulus, parentes civis Johannes ...chenek* [Bochenek?].⁶⁴ Chlapci se narodili 9. 6. a pohřbeni byli 13. 6., takže zemřeli brzy po porodu. Vícečetné porody byly již výše označeny za velmi nebezpečné. Jestliže z dvojčat se někdy podařilo jedno nebo i obě děti zachránit, mezi trojčaty panovala katastrofální úmrtnost. Ostatně porody trojčat se vyskytly jen výjimečně. V únoru 1762 se v Místku narodili Valentinus, Mathias a Cyrilla, přičemž chlapci umřeli po dvou dnech a holčička po třech. V únoru 1858 tamtéž

⁶¹ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1592, sign. M-I-18.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Alena ŠIMEČKOVÁ – Lumír DOKOUPIL, *Příčiny úmrtí obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti v 19. století*, in: HD 9, 1985, s. 143. Alena ŠIMEČKOVÁ, *Zdravotní poměry v ostravské průmyslové oblasti v 19. století*. Diplomová práce na katedře historie Pedagogické fakulty v Ostravě, 1982, s. 26–27.

⁶⁴ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1575, sign. M-I-1.

narozená trojčátka, dívky Josefa, Franziska a Agnes Bezrutschovy, zemřela všechna ve věku 2 dny a všechna s diagnózou „Lebensschwäche“. V říjnu 1894 byla v Místku zapsána trojčata s uvedením dat úmrtí: Barbara (†22. 10. 1894), Hedvika (†8. 11. 1894) a Terezie (†27. 10. 1894). Všechna tři do měsíce zemřela. Kromě těchto křiklavých případů nelze očekávat ani u dalších dvou trojčetných porodů v Místku a dvou ve Frýdku lepší výsledky přežití, ačkoliv úmrtí těchto trojčat při výzkumu přímo zachycena nebyla. Důvodem smrti se patrně nejčastěji stala nedonošenost a nedostatečné vyvinutí dětí, což bývá problémem vícečetných porodů dodnes.

Nejobvyklejším neštěstím bylo v obou městech utonutí. V největší míře se na tom podílela řeka Ostravice, jíž padaly za oběť starší osoby i děti, a sice v důsledku rozvodnění, náhodných pádů, např. pod vlivem alkoholu, a zřejmě i sebevražd. V Místku se v letech 1688–1770 utopilo nejméně 11 dětí, z toho 5 holčiček, 4 chlapci a 2 děti bez uvedeného pohlaví. Ve Frýdku se zhruba v tom-též období objevily tři záznamy, které poukazyvaly na utopení dětí, přičemž v jednom případě chlapec spadl do studny. V obou městech se mohlo vyskytnout více případů utopení, ale jejich vedení nebylo povinné, takže nemusely být zapsány. Pro porovnání nutno upozornit, že dospělí se utopili ještě častěji, např. ve Frýdku se v daném období utopily 3 dospělé ženy a 4 muži. Zajímavým případem byla nehoda z roku 1720: ... *utopená děvčica ze Žárův, která přišla do Frýdku na pauz a jdouce do Místka u Sviad.[nova] zpadla z lávek ...*⁶⁵ Období poutí bylo nebezpečné i pro vzrůstající alkoholismus.

Děti se však nejčastěji utopily nešťastnou náhodou, protože většina matek měla spoustu povinností v hospodářství a k tomu často vyšší počet dětí na starost. Spíše náhodně objevený záznam výslechu macechy Mariany Pěšňové ze září 1805 napovídá, za jakých okolností k nehodám docházelo: *Ta macocha, co v Místku slůží, toho děvčetě, Mariany Pesnovej, co u Žabky slůžila, za pěstůnku při tom dítěti, které se 3ho Augusti utopilo, jest tázána, jestli ona ví, kde ta Mariana, cera, jest, ona dala odpověď, že ví, že jest v Malých Kunčic u svého strýčka Fabiána Liberdy, malého chalupníka; za 2hé byla tázána, jestli se ho ptala, jak se to přitrefilo, když se to dítě utopilo, že jednůc řekl tak, že zbíral klasy a to dítě že se mu stratilo, po 2hé že řekl, že sobě mylo nohy v mlýnskej příkopě, a to dítě že v tom spadlo do příkopy a ona ta pěstůnka že ho teš nemohla chytit.*⁶⁶ Mariana Pěšňová byla evidentně svobodná matka a jako taková se musela starat o obživu vlastní i dítěte, přičemž se dítěti pochopitelně nemohla tolik věnovat. Tato událost by se sice dala chápat i jako úmyslné zabití

⁶⁵ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1577, sign. M-I-3.

⁶⁶ SOkA Frýdek-Místek, f. Archiv města Místku, Účty, dlužní úpisy, kvitance, sirotčí jmění, špitální pokladna, pošta, židovské záležitosti, inv. 331, k. 5.

nemanželského dítěte, ale kromě nejistých odpovědí při výslechu tomu jinak nic nenapovídá. Mateřská láska působila nepochybně i u svobodných matek, takže poněkud vyšší úmrtnost nemanželských dětí prokázaná v některých výzkumech byla spíše výsledkem nižší péče způsobené složitými životními podmínkami.

Mezi utonulými převažovaly starší děti, na něž již matky dohlížely daleko méně a naopak se v duchu tradiční společnosti tyto děti podílely na výchově mladších sourozenců. Rovněž do hospodářství byly postupně zapracovávány, přičemž nejčastěji působily jako pasácci dobytka. V té chvíli již na ně nikdo nedohlížel, a tak docházelo k neštěstím. V roce 1706 byla do úmrtního registru zapsána bez uvedení příčiny úmrtí ... *pastyrka v Místku, co stádo měst.[ské] pásala*⁶⁷ a v roce 1708 ... *Katyca pastyrka, kterau hrom na poli, jak stádo pásala, zabil v Místkau, byla ten čas Jiřího Žišky*.⁶⁸ Zasažení bleskem nelze chápat jako nehodu způsobenou nedostatkem rodičovského dohledu, ale ze záznamu dobře vyplývá, že pasácci sloužili často u cizích hospodářů, kteří sice přebírali otcovskou roli, avšak jejich péči nelze přeceňovat. Neposednost dětí je možno vysledovat ve zbylých dvou zachycených záznamech o nehodách. V roce 1709 byla pochována ... *dcerka Matěje Blahuta, kterau na zahradě odkovek připadnul*...⁶⁹ a roku 1725... *synek mlynáře podkostelního (...), který spadl z kola do vody, se zabil*.⁷⁰

S pravidelným vedením příčin úmrtí od 80. let 19. století se pravidelně vyskytovaly také nehody, mezi nimiž znovu dominovala utonutí. Objevila se také další nešťastná událost, kterou lze předpokládat již v předchozích obdobích, a sice zalehnutí dítěte. Změny 19. století dobře charakterizují dva velmi specifické případy nešťastných dětských úmrtí. V červenci 1894 bylo pochováno dítě věkové kategorie 1–4 let s poznámkou: *das Kind verbrannte, als es sich mit einem Holzspann die Kleider anzündete*.⁷¹ Ještě kurioznější situace nastala v prosinci 1897, kdy manželka zvěrolékaře otráвила morfiem sebe i své dvě děti: *Isabella Zedek, geb.[oren] Quitt, Ehegattin des Gustav Zedek, Thierarzt, hat sich und 2 Kinder vergiftet, geb. 28/8 1873, Gat.[tung] 24/9 1891 zu Wien., Todesart: Vergiftung durch Morfium*.⁷² Případ se stal v rodině zvěrolékaře, který měl nepochybně k morfiu přístup. Isabella Zedeková byla pohřbena na hřbitově ve skupině sebevrahů.⁷³

---

⁶⁷ ZA, f. SM, ŘKFM, inv. 1577, sign. M-I-3.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2876, sign. Fr-VII-19.

⁷² Tamtéž.

⁷³ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Frýdku, Seznam zemřelých, inv. 267.

Tabulka 7a. Příčiny úmrtí dětí ve věku 0–14 let v městě Frýdku během demografických krizí (podíly v daných letech v %)

Příčina smrti	1790	1793	1797 – 1799	1806	1813	1816	1828	1829 – 1830	1834 – 1836	1842	1847 – 1848	1851	1855	1866	1873	1882	1890	1900
	Infekční choroby	50,5	37,8	33,5	1,7	12,7	53,0	32,4	20,8	20,7	16,8	16,1	14,2	31,1	38,0	18,6	44,9	35,4
Tuberkulóza a skrofle	-	-	0	-	-	-	0,9	-	3,8	5,0	2,7	1,3	4,1	4,0	4,4	5,9	17,7	26,8
Plicní choroby	3,1	5,6	6,3	6,7	20,3	0,7	1,9	4,2	6,2	5,0	3,7	5,1	8,1	6,0	6,2	3,4	8,8	11,0
Střevní choroby	-	-	-	-	1,3	-	-	-	1,0	2,0	2,1	-	-	1,0	0,9	11,0	6,8	12,6
Mozkové choroby	-	-	1,3	-	-	-	-	0,6	1,0	1,0	2,7	2,6	4,1	5,0	14,2	2,6	4,8	9,4
Křečové stavy	37,1	36,7	52,2	71,7	49,4	35,9	57,4	62,5	44,1	47,5	49,7	61,5	35,1	26,0	14,2	11,9	7,5	0,8
Gynekologická onemocnění	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Srdeční choroby	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,3	-	2,0	2,7	-	1,4	1,6
Nezařaditelné choroby:																		
<i>Ab(Aus)zehrung (chřadnutí)</i>	1	2,2	2,7	5,0	12,7	7,5	3,7	3,0	13,5	9,9	17,2	3,8	16,2	12,0	24,8	8,5	-	-
<i>Wassersucht (vodnatelnost)</i>	-	1,1	-	-	2,5	0,7	-	2,4	0,8	3,0	1,1	3,8	1,4	-	1,8	-	0,7	-
<i>Schwäche (slabost)</i>	-	-	-	1,7	-	-	-	1,2	3,8	7,9	3,7	5,1	-	4,0	9,7	7,6	9,5	9,4
<i>Schwere Entbindung (těžký porod)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	3,1	1,0	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Während/nach der Geburt (gestorben)</i>	3,1	5,6	0,4	6,7	-	-	2,8	0,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Fieber (horečka)</i>	-	2,2	2,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Zehrfieber (suchá zimnice)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,0	1,8	-	-	-
<i>Rachittis (křivice)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	-	-	-	-	-	2,6	5,4	15,0
<i>Rakovina</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	0,3	-	0,5	-	-	-	-	-	-	-
<i>Skorbuth (kurděje)</i>	-	-	-	-	-	-	-	0,6	0,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Další</i>	-	-	-	-	-	-	0,9	2,4	0,8	1,0	-	-	-	1,0	-	0,8	0,7	3,1
Nezařaditelné a neznámé choroby	5,2	7,8	0,4	1,7	1,3	0,7	-	0,6	0,3	-	0,5	-	-	-	0,9	0,8	1,4	1,6
Neštěstí	-	1,1	0,9	5,0	-	1,5	-	1,2	-	-	-	1,3	-	-	-	-	-	-

Tabulka 7b. Příčiny úmrtí dětí ve věku 0-14 let v městě Místku během demografických krizí (podíly v daných letech v %)

Příčina smrti	1790		1799	1806	1813	1816	1827	1831	1835		1847		1852	1855	1866	1873	1882	1886	1890
	1785	1791							1837	1842	1848								
Infekční choroby	25,6	31,2	45,0	13,0	43,6	18,4	37,3	25,7	29,8	21,6	20,7	41,6	27,8	41,7	26,4	17,2	35,7	20,8	
Tuberkulóza a skrofle	1,2	1,0	1,0	-	-	1,3	-	4,3	2,7	1,4	3,0	4,5	5,6	-	4,2	4,3	3,6	11,3	
Plicní choroby	-	0,5	-	-	1,1	-	19,6	-	1,3	17,6	10,4	5,6	14,4	11,7	11,1	16,1	22,3	21,7	
Střevní choroby	-	-	-	-	2,1	-	1,0	1,4	-	6,8	7,3	5,6	4,4	-	5,6	11,8	8,0	13,2	
Mozkové choroby	-	-	-	2,9	-	-	2,0	4,3	0,4	6,8	6,1	4,5	4,4	8,3	16,7	16,1	17	7,5	
Křečové stavy	54,7	33,7	28,0	66,7	31,9	18,4	24,5	32,9	48,4	28,4	18,3	18,0	18,9	8,3	18,1	15,1	3,6	13,2	
Gynekologická onemocnění	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Srdeční choroby	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,2	1,1	-	1,4	3,2	-	-	
Nezařaditelné choroby:																			
<i>Ab(Aus)zehrung (chřadnutí)</i>	3,5	11,9	1,0	7,2	4,3	-	12,7	21,4	6,7	5,4	13,4	4,5	4,4	5,0	-	-	-	-	
<i>Wassersucht (vodnatelnost)</i>	1,2	1,0	-	-	-	-	-	-	1,8	-	3,0	2,2	2,2	1,7	1,4	7,5	2,7	0,9	
<i>Schwäche (slabost)</i>	1,2	0	16,0	8,7	7,4	23,7	2,9	7,1	6,2	6,8	6,1	3,4	5,6	16,7	12,5	4,3	7,1	7,5	
<i>gewöhnlich (obvyklé)</i>	-	8,9	1,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Fieber (horečka)</i>	7,0	5,0	6,0	-	-	-	-	-	0,4	-	0,6	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Zehrfieber (suchá zimnice)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	1,8	4,1	7,9	6,7	6,7	3,3	1,4	2,2	-	-	
<i>Blausucht (cyanoza)</i>	-	-	-	-	8,5	35,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Lähmung (ochrnutí)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,2	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Rakovina</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,1	1,7	-	-	-	0,9	
<i>Další</i>	-	-	-	-	1,1	-	-	-	-	1,4	1,2	-	2,2	1,7	1,4	1,1	-	1,9	
Nezařaditelné a neznámé choroby	5,8	6,9	2,0	1,4	-	-	-	2,9	0,4	-	0,6	-	1,1	-	-	1,1	-	-	
Neštěstí	-	-	-	-	-	2,6	-	-	-	-	-	1,1	-	-	-	-	-	0,9	
<i>gewöhnlich (obvyklé)</i>	25,6	31,2	45,0	13,0	43,6	18,4	37,3	25,7	29,8	21,6	20,7	41,6	27,8	41,7	26,4	17,2	35,7	20,8	

Mezi neštěstí lze započítat také sebevraždy, které se však mezi dětmi nevyskytovaly. Jediný případ, který je možno vzít v potaz, se týkal patnáctiletého syna řezníka Jana Neuberta, jehož sebevražda byla prokazována frýdeckým magistrátem: *Vom Magistrate der Stadt Friedek als gesetzmäßigen Polizeigericht wird hiemit über die gegen Josef Neubert wegen Beschuldigung des Selbstmordes gestern angefangene und heute beendigte Untersuchung für Recht erkannt: Die Untersuchung in Absicht den Beschuldigung eines Selbstmordes seyn gemäss § 384 (?) 386 des höchsten Strafgesetzbuches im Ilten Theil wegen Abgang rechtlicher Beweise für aufgehoben zu erklären, daher der Fall der durch § 92 des ebengedachten Strafgesetzbuches auf den Selbstmord bestimmte Straffe nicht vorhanden, somit den Leichnahm auf den ordentlichen Leichenhofe zu beerdigen.*⁷⁴ Případ se stal v roce 1828, kdy ještě přetrvával strach z takového činu i proto, že vlivem katolické církve nesmělo být pohřbeno tělo sebevraha na hřbitově, což také řešil frýdecký magistrát. Seznal, že neexistuje pevný trest za sebevraždu a tělo mohlo být pohřbeno na hřbitově, což znamenalo neoddiskutovatelný pokrok. Případů sebevražd pak v průběhu 19. století přibývalo, ale ne mezi dětmi.

Pokus o analýzu dalších příčin úmrtí naráží na nedostatečné znalosti chorob a jejich projevů v 19. století. Diagnóze tak vévodily křečové stavy, tzn. Psotníky, křeče, vředy, otoky apod., které však doprovázely většinu úmrtí. Z toho důvodu byly pro analýzu zvoleny roky výrazných demografických krizí, v nichž lze podchytit alespoň částečně vlivy epidemických nemocí (v tab. 7 a 8 v kategorii Infekční choroby).⁷⁵ Bohužel se tyto nemoci připisovaly někdy jen dětem, jindy zase jen dospělým. Pouze malé procento dětí mělo jako příčinu úmrtí zapsanu cholera nebo tyfus, takže v letech 1806, 1835–1837, 1847–1848 atd., kdy právě tyto nemoci způsobily katastrofální nárůst úmrtí, se podíly infekčních chorob mezi dětmi pohybovaly na nízké úrovni. Většina tehdy zemřelých dětí měla jako příčinu úmrtí psotník nebo vřed (Apostem), popř. jiný typ „únikové“ klasifikace, např. Zehrfieber.

Porovnáním záznamů obou měst a výsledků analýz úmrtnosti z jiných lokalit⁷⁶ lze alespoň přibližně stanovit příčiny zvýšení dětské úmrtnosti ve

⁷⁴ ZA, f. SM, ŘKFF, inv. 2872, sign, Fr-VII-15.

⁷⁵ Kategorii infekčních chorob nelze chápat absolutně, protože infekční charakter má i většina nemocí zařazených pod další kategorie (tuberkulóza, záněty průdušek, plic, střev, mozku atd.). Míněny jsou především nemoci typu neštovice, spalničky, zarděnky, záškrt, černý kašel, malárie, úplavice, tyfy, cholera apod, které se projevovaly epidemicky až pandemicky, a tím nejvíce promlouvaly do úmrtnosti populace.

⁷⁶ Viz např. Lumír DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*. Praha 1986, s. 81–90; Sabina DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století*, in: HD 24, Praha 2000, s. 138–145; Petr JANČÁREK, *Zdravotní stav obyvatelstva Zubrnice v 1. polovině 19. století*, in: HD 17, Praha 1993, s. 229–240; Markéta VAŇKOVÁ,

vybraných letech. V roce 1785 se podle místeckých záznamů projevila infekce horních cest dýchacích označovaná jako záškrť (Steckkathar) nebo bolení v krku (Halsweh). V 90. letech se patrně vyskytlo hned několik epidemií neštovic (1790–1791, 1793, 1799), i když v letech 1790–1791 se rovněž zvýšil výskyt úplavice, roku 1793 zarděnek a na konci 90. let se patrně znovu projevil také záškrť i úplavice. Neštovice byly zřejmě hlavní příčinou výkyvů v dětské mortalitě po celé 18. století. Na jeho konci postihla české země epidemie neštovic v nebyvalé míře. V sedmi letech 1796–1802 jí podlehl přes 100 000 osob, tzn. téměř desetina všech zemřelých. Nečekaně prudká epidemie donutila lékaře k prvním pokusům s ochranným očkováním.⁷⁷ Snad na tuto epidemii mělo vliv počasí, protože v letech 1798–1800 byly výjimečně mrazivé zimy a roku 1800 následovalo parné léto.⁷⁸ V každém případě se i přes nedůvěru a někdy dokonce odpor občanů rychle prosazovalo očkování a po celé 19. století již neštovice nepředstavovaly tak výraznou hrozbu. Nárůst dětské úmrtnosti v roce 1816 byl sice ve Frýdku připsán právě neštovicím a částečně tomu tak mohlo být, ale v kvalitnějších místeckých záznamech se objevila klasifikace „Blausucht“ (cyanoza), tzn. zmodrání rtů, nehtů nebo kůže vlivem nedostatku kyslíku v krvi. Cyanoza se akutně projevuje při dušení, takže nejspíš mohla být způsobena plicními nemocemi nebo záněty dýchacích cest, což se však nedá zcela potvrdit. Evropu v letech 1816–1817 postihla hladová krize,⁷⁹ která mohla ovlivnit rovněž úmrtnost ve Frýdku a Místku. České země však tato událost příliš nezasáhla a ani na blízkém Ostravsku nebo Karvinsku se úmrtnost v těchto letech nijak výrazně nezvýšila,⁸⁰ takže se jednalo spíše o lokální krizi. Ještě v letech 1827 až 1828 se ve Frýdku a Místku prosadila typicky „dětská“ nemoc. Podle frýdeckých záznamů se znovu jednalo o neštovice, podle místeckých o zarděnký.

V ostatních krizových letech 1. poloviny 19. století a také ještě v 50. až 70. letech se projevila průjmová onemocnění. Epidemie z roku 1806 měla velmi prudký průběh a v obou městech způsobila katastrofální úmrtnost. Ludmila Kárníková ji připsala tyfové horečce, která se pak projevila ještě v letech 1813 až 1814.⁸¹ Výraznější epidemie tyfu nastoupila v polovině 30. let 19. století a spolu s cholerou a snad všemi typy úplavic se tyfus podepsal také na obrovské

Demografický vývoj Žitenic v 19. století, in: HD 30. Praha 2006, s. 145–194. Pro klasifikaci nemocí použit rovněž genealogický slovník: A. KŘIVÁNKOVÁ, *Soupis nejčastějších příčin úmrtí*, URL: <http://www.genea.cz/ruzne/nemoce.htm>.

⁷⁷ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 71.

⁷⁸ T. KROTLA, *Ludność parafii bielauskiej w latach 1766–1830 (na podstawie ksiąg metrykalnych)*. Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka“ 46, 1991, č. 4, s. 431.

⁷⁹ M. LIVI BACCI, *Populace v evropské historii*, s. 171.

⁸⁰ L. DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti*, s. 56.

⁸¹ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 72.

úmrtnosti během hladových let 1847–1855. Cholera se začala šířit z východní Evropy na počátku 30. let 19. století⁸² a roku 1831 byla zachycena také místeckými zapisovateli. Ve frýdeckých matrikách bylo použito pro tuto nemoc označení „Brechruhr“. Cholera se zřejmě nejvíce prosadila během hladových let, ačkoliv přímo byla zapsána jen v roce 1855 v místeckých záznamech. Kromě průjmo-vých onemocnění se v polovině 30. let ve vyšší míře vyskytl ještě černý kašel a běžně se objevoval záškrť, zarděnky nebo spála.

V druhé polovině 19. století se již nevyskytly tak výrazné úmrtnostní krize jako v předchozím období. Především epidemie neštovic typické pro 19. století téměř zcela zmizely, i když v letech 1872–1873 zasáhly znovu výrazně dětskou populaci českých zemí, což bylo patrně způsobeno používáním nekvalitní vakcíny a ochabováním intenzity očkování.⁸³ Ve Frýdku ani v Místku se však v tomtéž období neštovice příliš neprojevíly. Občasné silnější projevy černého kašle (1882) nebo spalniček (1890) se jim nevyrovnaly. Největším strašákem se stala cholera a další průjmové choroby (1866, 1873), které se šířily s neustálými přesuny vojsk ve zmilitarizovaném Rakousku. Krizových let s katastrofální úmrtností ke konci 19. století neustále ubývalo, přesto se úmrtnost dětí snižovala velmi pozvolna. Na vině byly především plicní nemoci, způsobené rovněž v největší míře infekcemi, tzn. záněty dýchacích cest, záněty plic a tuberkulóza plic, která postihovala celou populaci, ale ve starších záznamech byla u dětí klasifikována zřídka a většinou jen jako škrofle (zduření lymfatických uzlin). Částečně lze hledat tuberkulózu v diagnóze „Auszehrung“ nebo „Zehrfieber“ a zřejmě taky v křečových stavech. Výskyt plicních chorob se patrně zvyšoval vlivem industrializace, protože se zhoršila kvalita ovzduší. Rovněž rostoucí obliba v tabákových výrobcích zhoršovala životní podmínky. Většina obyvatel žila v nevětraných stísněných prostorech často jen v jedné nebo ve dvou místnostech, a v nichž se kouřilo naprosto běžně. V takovém prostředí se rozvíjela např. akutní bronchitida. Děti v kojeneckém věku podléhaly velmi často právě zánětům dýchacích cest včetně bronchitidy.

Kromě plicních nemocí se ve zlepšené klasifikaci ke konci 19. století zvýšil mezi příčinami úmrtí malých dětí podíl rachitidy, tzn. křivice. Vyskytovala se nepochybně již v minulosti podobně jako řada dalších nemocí způsobených nedostatkem vitaminů. Díky značné spotřebě zelí se sice dostávalo vitamínu C, takže se projevovaly jen řídce kurděje jako nemoc způsobená právě nedostatkem tohoto vitamínu, zato chyběla řada dalších vitaminů a stopových prvků. Kojencům ovšem tyto prvky v dostatečné míře dodávalo mateřské mléko, a jejich úmrtnost proto závisela spíše na délce doby kojení.

---

⁸² L. DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti*, s. 74.

⁸³ *Dějiny obyvatelstva*, s. 184.

Závěr

Do konce 19. století se dětská úmrtnost ve Frýdku i Místku udržovala na velmi vysoké úrovni. Průměrně zemřelo každé druhé dítě před dosažením 14 let věku. V 2. polovině 19. století se sice mortalita dětí snižovala, ale jen pozvolna. Se zaváděním očkování klesal vliv epidemických chorob, což se projevilo hlavně v nižší úmrtnosti starších dětí. Avšak mortalita kojenců stagnovala nebo dokonce stoupala, což mohlo souviset se změnami životního prostředí během industrializace. Rozvojem obchodu se sice zlepšila struktura stravy, nicméně její přísun závisel od výše výdělků. Jen málokdo si mohl dovolit koupit jižní ovoce, třebaže se prodávalo ve Frýdku a Místku již v 60. letech 19. století. Zaměstnávání žen znamenalo zhoršení dohledu a péče o děti, protože školky či jiné podobné ústavy se začaly zavádět v obou městech až v 90. letech 19. století. Doba kojení se patrně zkracovala, čímž malé děti přicházely o přísun potřebných kalorií i vitaminů. Snad se zde projevila i nová způsob života v uzavřených dělnických bytech. Nevětrané, často zakouřené a neprosvětlené prostory nepříspívaly zdravému vývoji dětí. Např. křivice byla způsobena nedostatkem vitamínu D, jehož tvorba v těle závisí na slunečním záření. Dokud se pracovalo na polích, byly všechny děti běžně brávány s sebou, takže i kojenci si užili dostatek sluníčka.

Industrializace ovšem nemusela být hlavní příčinou stagnace kojenecké úmrtnosti. Omezil se sice vliv epidemických infekcí, ale zůstala řada infekčních onemocnění, jejichž projevy závisí na imunitě jednotlivce a celkové populace. Již v kojeneckém věku se rozhodlo, zda organismus dítěte dokáže čelit různým zánětům, tuberkulóze nebo i choleře. Bohužel zřejmě často nedostatečné a krátkodobé kojení ovlivnilo imunitu dítěte, a tím pádem také jeho osud.

Časnou úmrtnost a mrtvorozenost dětí nebyli lékaři schopni řešit až do konce sledovaného období. Důvodem byla pochopitelně nedonošenost a nedostatečný vývoj dítěte, což v současnosti pomáhají řešit inkubátory. Polovina ze 14 dětí zemřelých do 1 měsíce v Místku v roce 1900 měla jako příčinu úmrtí „Debilitas vitae“ (neschopnost života), jedno „Partus gravis“ (těžký porod), jedno „Tetanus neonatarum“ (ztrnutí šije novorozence) a jedno klasické „Schwäche“ (slabost). 10 z těchto 14 dětí tedy zemřelo vlivem okolností bezprostředně souvisejících s porodem. I tetanus byl zřejmě způsoben infekcí během porodu. Podobným infekcím se stále těžce bránilo, jelikož specializované porodnice v těchto městech ještě nebyly.

Summary

Infant Mortality of the Population of Towns of Frýdek and Místek at the Time of the Demographic Transformation from the Old Regime to the New Reproductive Regime

Frequent deaths of children deeply influenced the general death rate in the past. The curve of natimortality nearly created the curve of general mortality, because very many new-borns died during the first year of life. This was affected by the standard of breastfeeding in a given society, so the rate of natimortality, as well as the general infant mortality was markedly different locally. The infant mortality in two adjoining towns of Frýdek and Místek kept above 500‰ until the mid-19th century and it dropped below this limit as late as the second half of the 19th century, though slightly (439‰ in Frýdek, 457‰ in Místek). The difference between the situation in both towns manifested itself in the categories of foetal mortality and perinatal mortality. In Frýdek, the perinatal mortality was lower, but the foetal mortality was higher than in Místek. That is why these categories were examined in this article in greater detail with regard to the complicated classification of the „time of death“ of newly-born children, as well as the leakage of foetal mortality data, and with regard to the problems of spontaneous abortions or infanticide. Causes of deaths were taken into account too, nevertheless only within the classification of diseases used at that time, it means especially the rate of various accidents, incl. abortions, the extent of influence that infectious diseases and avitaminosis exerted on the death rate.

Plodnost vdaných žen ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století

Marika Poulová

1. Úvod

Těhotenství chápala lidová tradice jako mezní, přechodový stav,¹ a to jak v rovině fyziologické, tak i společenské; období, kdy byla nejen žena samotná, ale také dítě v jejím těle ohroženo.² Gravidita je vymezena dvěma momenty, kterými se při zkoumání historický populací zabývá i historická demografie, na počátku stojí zplození potomka, na jejím konci porod novorozence, kterým těhotenství obvykle končí. V minulosti se do míry natality, mnohem více než dnes, promítala i úroveň sňatečnosti, protože i přes nárůst nemanželské plodnosti v průběhu 19. století³ se naprostá většina dětí rodila právě v manželském svazku. Ve venkovských rodinných strukturách nebyla navíc rozšířena snaha o vědomé omezování počtu narozených potomků;⁴ dítě bylo chápáno jako dar

---

¹ Více: Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997, s. 46–52.

² Těhotenství opředli naši předkové řadou pověr a předsudků, věřili například, že gravidní žena i její plod jsou vystaveni působení nadpřirozených sil. O rituálech a pověrách spojených s těhotenství a porodem více: Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 21–140.

³ Srov. zejména Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 68–70, 126–127; *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 171–174; Pavla HORSKÁ, *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie*, *Demografie* 22, 1980, s. 346–347; Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, *Historická demografie* (dále HD) 15, 1991, s. 164–170.

⁴ S prvními úmyslnými snahami manželských párů regulovat počet narozených dětí se setkáváme sice již na počátku 18. století ve Francii, ve venkovské společnosti svázané

od Boha, který se neodmítá.⁵ Pokud nebyl počet dětí narozených v rodině nijak výrazně regulován,⁶ záležel jejich počet především na věku ženy v době sňatku a délce fertilního období, které v manželství prožila.

Devatenácté století je v tomto ohledu výrazným historickým mezníkem. Změny, ke kterým v jeho průběhu došlo, výrazně ovlivnily vývoj celé evropské populace. Na jeho počátku ženy trávily polovinu svého života v těhotenství, zatímco na jeho konci se už páry samy rozhodovaly, kdy dítě počít.⁷ V prvé řadě manželé museli být schopni své potomky uživit, v případech nedostatku nutně sahalo k regulaci počtu narozených dětí prostřednictvím antikoncepčních metod.⁸ Odklad dalších porodů byl nejprve typický pro nejchudší vrstvy společnosti, později se však tento trend začal cíleně prosazovat u všech sociálních skupin. Nejdříve se nejvíce projevil v prostředí průmyslových aglomerací, kde byly rodiny mnohem více závislé na práceschopnosti ženy a její téměř permanentní graviditou přicházely o část rodinného rozpočtu. Ve vesnickém prostředí, kde se děti od raného věku zapojovaly do polních prací, začal být počet porodů regulován později. Důvodem mohla být i větší sepijatost vesnice s křesťanskou věroukou na rozdíl od rychleji se sekularizující městské společnosti. V historické demografii jsou tyto změny souhrnně označovány jako „demografická revoluce“, kdy „starý demografický režim“ je střídán tzv. „novým demografickým režimem“.⁹ Tyto změny však neprobíhaly všechny současně, byl to proces

---

křesťanskou morálkou se však v plošném měřítku začaly tyto trendy projevovat až později, od konce 19. století. Městské populace tyto trendy přejímaly dynamičtěji než zemědělské obyvatelstvo, důležitou roli bezesporu hrála rychlejší sekularizace městské společnosti. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 326–332; Lynn ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*, Praha 2005, s. 107–111.

⁵ V dítěti přicházel na svět dědic majetku a pokračovatel rodu; bezdětná manželství byla nahlížena jako ta, kterým Bůh nepožehnal. Neplodnost pokládali naši předkové za boží trest a přičítali ji působení zlých duchů nebo zlých lidí. Srov. např. Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 25; Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*, I. *Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 84.

⁶ S určitou regulací počtu narozených dětí se setkáváme již od nejstarších dob, radikální zásahy do velikosti rodiny v pravém slova smyslu přinesla až moderní doba. Tyto trendy, které se projevovaly s nestejnou intenzitou, byly výslednicí složitého působení nej-různějších vlivů a kulturních proudů mezi sociálními vrstvami, městem i venkovem; více: *Dějiny obyvatelstva*, s. 198.

⁷ K otázce vývoje postavení žen ve společnosti devatenáctého století a jejich snahám o emancipaci Milena LENDEROVÁ, *K hříchu a modlitbě. Žena v 19. století*, Praha 1999, s. 229–272; L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 211–315; Marie L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy v 19. století*, Praha 1999.

⁸ L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 107–111.

⁹ Srov. Květa KALIBOVÁ, *Úvod do demografie*, Praha 2004, s. 41–42.

dlouhodobý a jeho konečné výsledky se projevily až na přelomu 19. a 20. století. K prvním změnám v populaci docházelo již od dvacátých let 19. století, kdy se začal postupně zvyšovat sňatkový věk snoubenců, a tak byl nepřímo limitován i počet dětí, které mohly být přivedeny v manželství na svět.¹⁰

Rožmberská farnost, která čítala kromě městečka Rožmberk nad Vltavou i dalších dvacet vesnic a osad, patřila po celé 19. století k regionům hospodářsky i průmyslově stagnujícím. Spolu s dalšími osmi jihočeskými farami byla spravována cisterciáky z kláštera ve Vyšším Brodě, kteří tuto oblast začali obsazovat již na počátku 17. století. Ke zpracování této studie byly použity tři svazky tzv. rodových katastrů sestavených pro farnost Rožmberk na Vltavou.¹¹ Z nich se podařilo získat informace o více než 2200 párech, které uzavřely sňatek v letech 1800–1900. Při zpracování bylo použito metody rekonstrukce rodiny, která u nás zatím při výzkumu vývoje obyvatelstva v 19. století nebyla aplikována. Získávaný vzorek jsem ohraničila léty 1800 a 1900, na takto dlouhém úseku by měly být mnohem lépe patrné změny, ke kterým ve společnosti v průběhu 19. století docházelo. Plných 60 % ze získaného vzorku mohlo být využito pro další expertizu. Farnost Rožmberk i v 19. století zůstávala spíše uzavřeným regionem, kde počet migrací nebyl nijak výrazně vysoký. Obyvatelé tohoto regionu byly povětšinou rolníky a řemeslníky, průmyslový rozvoj se ubíral mimo tuto oblast. Právě ona zaostalost vedla od 2. poloviny 19. století k nárůstu migračních vln a k odchodu lidí do průmyslových oblastí nejen u nás, ale i jinde v Evropě. Výzkum se zaměřil zejména na otázku výskytu nových demografických trendů spojených s regulací porodnosti na jihu Čech.

Problematice plodnosti a porodnosti byla v české historiografii věnována poměrně rozsáhlá pozornost. Převážná většina těchto studií se však věnuje 18. století, zatímco období 19. století stojí často mimo pozornost českých historických demografů. Strukturálními proměnami české populace v 19. století se zabývala Ludmila Fialová¹² a Pavla Horská.¹³ Aspoň částečně přesahují do

---

¹⁰ L. FIALOVÁ, *Příspěvek k možnostem studia sňatečnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 15, 1985, s. 90–96.

¹¹ SOA Třeboň, Farní úřad římsko–katolické církve pořadové číslo 15 – Rodový katastr sv. II. 1730–1807 (1944); tamtéž, Farní úřad římsko–katolické církve pořadové číslo 16 – Rodový katastr sv. III. a (1810) 1840–1946; tamtéž, Farní úřad římsko–katolické církve pořadové číslo 17 – Rodový katastr sv. III.b (1788) 1840–1946.

¹² Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie 37, 1995, s. 9–21; TÁŽ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, HD 12, 1987, s. 207–224; TÁŽ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 15, 1991, s. 143–189; Walburga WOWKOVÁ – Ludmila FIALOVÁ, *Plodnost vdанých žen v Jablonci nad Nisou do roku 1800*, Demografie 34, 1992, s. 223–234.

19. století i některé časově starší studie, které jsou založeny na metodě rekonstrukce historické rodiny. Petr Mužík¹⁴ dovedl práci o demografickém vývoji Domažlic až do roku 1830, Ladislav Dušek¹⁵ sondu o obyvatelstvu Budyně nad Ohří dokonce do roku 1850. Dlouho chybějící srovnání městské a venkovské populace metodou rekonstrukce rodiny nabídla Petra Brabcová,¹⁶ která konfrontovala výsledky sond ze dvou jihomoravských farností, brněnské farnosti sv. Petra a Pavla a Komína, v první polovině 18. století. Podobné srovnání pro mladší období však dosud chybí. Také další dvě studie částečně přesahují do 19. století, práce Jany Beránkové¹⁷ o obyvatelstvu města Kouřimi a demografický obraz farnosti Třeboň od Marie Répásové.¹⁸ Na rozdíl od výše uvedených studií však nevycházejí z metody rekonstrukce rodiny, ale jsou zpracovány agregativními metodami, které jsou výhodnější pro postižení proměn demografických jevů v delším období. Časově s touto studií nejlépe korespondují práce Sabiny Duškové¹⁹ o vývoji města Ústí nad Labem, studie Věry Kalouskové o vývoji obyvatelstva farnosti Lochenice²⁰ a Markéty Vaňkové o obyvatelstvu Žitonic,²¹ které však byly všechny zpracovány agregativní metodou a pro oblasti hospodářsky značně odlišných od jihočeského Rožmberku. Hospodářské diference se v průběhu 19. století dále prohlubovaly.²²

2. Skladba narozených manželských dětí

Z rodových katastrů se mi podařilo získat celkem 2209 rodin, které vznikly mezi lety 1800 a 1900. V 60 % případů se pak jednalo o rodiny úplné, pro které byly

---

¹³ Pavla HORSKÁ, *Historický vývoj plodnosti v českých zemích. Stav a možnosti výzkumu*, HD 6, 1975, s. 3–37; TÁŽ, *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie*, Demografie 22, 1980, s. 343–350.

¹⁴ Petr MUŽÍK, *Obyvatelstvo města Domažlic v letech 1631–1830*, Sborník archivních prací 24, 1986, s. 103–179.

¹⁵ Ladislav DUŠEK, *Obyvatelstvo města Budyně nad Ohří v letech 1701–1850*, Ústecký sborník historický, 1985, s. 143–239.

¹⁶ Petra BRABCOVÁ, *Plodnost vdaných žen v první polovině 18. století. Výsledky dat dvou jihomoravských farností*, HD 25, 2001, s. 85–100; TÁŽ, *Plodnost vdaných žen ve vesnici Komín v první polovině 18. století*, Demografie 39, 1997, s. 101–109.

¹⁷ Jana BERÁNKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v Kouřimi v letech 1650–1850*, HD 18, 1994, s. 69–104.

¹⁸ Marie RÉPÁSOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Třeboň v letech 1750–1829*, Archivum Trebonense 5, 1982, s. 82–100.

¹⁹ Sabina DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století*, HD 24, 2000, s. 109 až 162.

²⁰ Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*, HD 30, 2006, s. 67–143.

²¹ Markéta VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitnic v 19. století*, HD 30, 2006, s. 145–194.

²² L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 65.

získány informace o délce trvání manželství (tj. datum úmrtí jednoho z partnerů). V letech 1800–1899 se ve farnosti narodilo celkem 6215 dětí, 5359 pak bylo využito pro další výpočty.

2.1. Poměr pohlaví

V historické demografii je velmi důležitým ukazatelem poměr pohlaví narozených dětí, tj. index maskulinity, který je zjišťován při zpracování matričních údajů a může sloužit ke kontrole úplnosti evidence křtů. Uvedený poměr se má podle biologických zákonů pohybovat mezi hodnotami 101 a 107 narozených chlapců na 100 narozených dívek, nečastěji pak 105.²³ Ve většině zpracovávaných lokalit index maskulinity kolísá mezi těmito dvěma mezními hodnotami. Vyšší hodnoty mohou často svědčit o špatné evidenci. Vliv na obě získané hodnoty mohla mít také větší potratovost plodu mužského pohlaví a jeho vyšší mrtvorozenost.²⁴

Tabulka 1. Index maskulinity ve vybraných lokalitách českých zemí v 17.–19. století

Lokalita	Období	Chlapci	Dívky	Celkem	IM
Brno sv. Petr	1750–1799	1760	1724	3484	102,1
Brno	1785–1799	3802	3708	7510	102,5
Budyně n. O.	1701–1850	2651	2520	5171	105,2
Domažlice	1690–1830	9770	9183	18953	106,4
Hostivař	1688–1763	1900	1796	3696	105,8
Komín	1700–1799	1075	945	2020	113,8
Králíky	1760–1809	1877	1813	3690	103,5
Oslavany	1660–1799	2103	1991	4094	105,6
Plzeň	1750–1799	5286	5108	10394	103,5
Ústí nad Labem	1580–1799	5696	5346	11042	106,5
Rožmberk n.V.	1800–1899	3153	3062	6215	103,0

IM = index maskulinity

Pro panství Rožmberk jsem index maskulinity zkoumala souhrnně pro celé sledované období 1800–1899, při zjišťování tohoto indexu jsem pak využila vzorku všech narozených dětí, které v rožmberské farnosti přišly na svět mezi lety 1800–1899. Bylo zjištěno, že na 3153 porodů chlapců připadalo 3062 porodů dívek, do narozených však nebyly započítány děti narozené jako ne-

²³ Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*, Soubor archivních prací 20, 1970, s. 425–457.

²⁴ I přesto, že se již od konce 18. století začaly evidovat všechny porody, dokonce i porody nepokřtěných a mrtvě narozených dětí, i nadále není u některých mrtvě narozených dětí uváděno jejich pohlaví, setkáváme se většinou s označením mrtvě narozené dítě, pokud bylo pohlaví zaznamenáno, pak je uvedeno mrtvě narozený synáček nebo dcerka, eventuelně se objevuje latinské označení *anonymus*, *anonyma*.

manželské. Za tohoto stavu index maskulinity dosáhl hodnoty 103 narozených chlapců na 100 dívek, což dokazuje spolehlivost matričních záznamů. U 80 narozených dětí nebylo pohlaví zaznamenáno.²⁵

2. 2. Vícečetné porody

Frekvence vícečetných porodů je v historickodemografických studiích běžně sledovaným fenoménem. Záznamy o dvojčatech byly v rodových katastrch uváděny pod německým výrazem „zwilling“, trojčata ani čtyřčata se ve farnosti ve sledovaném období nevyskytla.

Tabulka 2. Vícečetné porody v rožmberské farnosti, manželství uzavřená v letech v letech 1800–1899

Období	Celkem narozených dětí	Počet narozených dvojčat	Dvojčata na sto porodů	Počet jednočetných porodů na jeden porod dvojčat
1800–1809	155	1	0,65	154
1810–1819	411	2	0,49	205
1820–1829	558	6	1,09	92
1830–1839	517	8	1,57	64
1840–1849	595	8	1,36	73
1850–1859	670	6	0,90	111
1860–1869	690	6	0,88	114
1870–1879	708	10	1,43	70
1880–1889	566	9	1,62	62
1890–1899	489	7	1,45	69
Celkem	5359	63	1,19	84

V rožmberské farnosti se za sledované období narodilo 5391 dětí, v tom byly 63 páry dvojčat. Přičemž v sedmi rodinách se dvojčata narodila hned dvakrát; během 19. století tedy absolvovalo dvoučetný porod 56 žen. Dvojčata se v rožmberské populaci rodila průměrně jednou za půldruhého roku. Z celkového počtu 63 párů se 3 narodily jako nemanželské, jednalo se vždy o dvě dívky. Porod dvojčat, i když se může zdát jako větší zátěž pro ženský organismus, ani v jednom případě nevedl k úmrtí matky při porodu či během šestinedělí.

Podle Hellina–Zelenyho vzorce připadá v populaci na jeden porod dvojčat nejčastěji 85 jednoduchých porodů,²⁶ což odpovídalo i situaci v rožmberské

²⁵ Do výpočtu byly zahrnuty všechny rodiny, tj. rodiny kompletní, u nichž bylo známo datum zániku rodiny, ale také rodiny, u nichž datum zániku rodiny z nejrůznějších důvodů zapsáno nebylo.

²⁶ Jeden porod gemini připadal na 85 jednoduchých porodů, jeden porod trigemini na 85 porodů dvojčat a porod quadrigemini na 85 porodů trojčat. Více: Zdeněk PAVLÍK – Jitka RYCHTAŘIKOVÁ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*, Praha 1986.

farnosti, kde na jeden porod dvojčat připadalo přibližně 84,1 jednoduchých porodů. Naopak o století dříve bylo v českých lokalitách dosaženo odlišných hodnot. V Budyni nad Ohří bylo v období 1701–1850 zaznamenáno 76 porodů dvojčat a jeden porod trojčat z celkového počtu 5171 narozených dětí. Na jeden porod dvojčat tak připadalo 67 jednoduchých porodů. V Ústí nad Labem se v letech 1579–1779 narodilo 149 párů dvojčat a jedenkrát trojčata. V průměru připadala vždy jedna dvojčata na 74 porody. V Hostivaři²⁷ na porod dvojčat připadalo dokonce pouhých 55 jednoduchých porodů, trojčata a vícčata se však podobně jako v Rožmberku ve zkoumaném období nevyskytla.

U historických populací se vícečetná těhotenství vyskytovala u žen mnohem častěji než dnes; pomineme-li otázku umělého oplodnění, která podíl vícčat v současné populaci opět zvyšuje. Zatímco narození jednovaječných dvojčat je ovlivňováno dědičnými dispozicemi, na počtu dvojvaječných má vliv spíše celkový počet dětí narozený jedné matce. Obecně platí, že s počtem porodů roste i pravděpodobnost vícečetného těhotenství. V důsledku poklesu porodnosti od 19. století klesal i podíl dvojčat v populaci. Důležitou roli hrála i genetická dispozice, proto se v rámci určitého regionu mohlo objevit více těchto porodů. U historických rodin bohužel není možné zjistit, zda se jednalo o dvojčata jednovaječná nebo vícevaječná.²⁸

Tabulka 3. Skladba dvojčat podle pohlaví v rožmberské farnosti v letech 1800–1899

Období	Dvojčata	M + M	M + F	F + F	F + N	N+N
1800–1809	1	–	–	1	–	–
1810–1819	2	–	1	1	–	–
1820–1829	6	–	3	3	–	–
1830–1839	8	2	2	3	1	–
1840–1849	8	1	1	4	2	–
1850–1859	6	3	2	1	–	–
1860–1869	6	3	2	–	–	1
1870–1879	10	4	4	2	–	–
1880–1889	9	5	4	–	–	–
1890–1899	7	4	–	3	–	–
Celkem	63	22	19	18	3	1

M – chlapec, F – dívka, N – neuvedeno

Z celkového počtu 63 párů dvojčat narozených rožmberským ženám ve 22 případech (35 %) šlo o dva chlapce, 19krát se narodili chlapec a dívka (29 %) a 18krát dvě dívky (30 %). U pěti narozených dětí nebylo pohlaví blíže

²⁷ B. LAŠŤOVKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 41.

²⁸ Více k problematice vícečetného těhotenství: Anton PONŤUCH, *Gynekologie a porodnictví*, Praha 1984, s. 308–309.

specifikováno; v jednom případě se jednalo o porod dvou mrtvých dětí, v dalších třech bylo z dvojčat pokřtěno pouze děvče. Vzhledem k vyšší nadúmrtnosti plodů mužského pohlaví lze předpokládat, že tyto mrtvě narozené děti byly spíše chlapci. U pohlaví dětí narozených z vícečetného těhotenství tedy převažovali chlapci, kteří se rodili v polovině případů, dívky potom ve 46 %; zbytek připadal na děti, u kterých nebylo pohlaví zaznamenáno.

V 18. století naopak převažovaly spíše porody dvojčat ve složení chlapec a dívka; ve farnosti Petra a Pavla v Brně dokonce porody dvojčat opačného pohlaví dosáhly téměř poloviny všech uskutečněných vícečetných těhotenství (45,7 %).²⁹ Podobně tomu bylo i v Olomouci, kde porody chlapce a dívky tvořily 41,4 %.³⁰ U moderních populací se naopak zastoupení jednotlivých skupin dvojčat vyrovnává,³¹ mnohem větší roli zde totiž hrají genetické předpoklady obou manželů.

3. Manželská plodnost

3. 1. Plodnost manželského páru podle věku ženy při sňatku

Převážná většina dětí se v 19. století rodila v manželství.³² Počet dosud zkoumaných lokalit mapujících plodnost manželských dvojic není nijak rozsáhlý. Nevýhodou je i fakt, že pro 19. století neexistuje možnost srovnání míry manželské plodnosti s výsledky z jiných sond. Období v letech 1800–1849 mapuje studie Ladislava Duška pro městečko Budyně, které však leželo v úrodné oblasti Ohárecké nížiny, zatímco farnost Rožmberk se nachází v neúrodném Ošumaví.³³ V úrodných a prosperujících oblastech bývala hladina porodnosti, a tedy i plodnosti manželských párů o něco vyšší než v oblastech stagnujících, kde se v důsledku odkládání sňatků přirozeně zkracovala i délka fertilního období, které žena prožila ve manželském svazku.

Rozbor manželské plodnosti ve farnosti Rožmberk je založen na informacích o 723 rodinách, pro které bylo možno rekonstruovat nejen dobu jejich

---

²⁹ Souhrnné údaje o podílu dvojčat v populaci jednotlivých regionů v 18. století srvn. Petra BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky brněnského obyvatelstva v 18. století (historicko-demografická studie)*, Doktorandská práce, FF MU, Brno 1999, s. 160–164.

³⁰ Václav HAJN, *Vícečetné porody v Olomouci v letech 1661–1900*, *Demografie* 30, 1988, s. 271–275.

³¹ S. Vávrová uvádí ve studii věnované vícečetným porodům v Československu, že v letech 1920–1937 dosáhl podíl chlapců v populaci 32,5 %, dvou děvčat 30,6 % a páru chlapec a dívka 36,9 %. Stanislava VÁVROVÁ, *Vícečetné porody v ČSSR a mezinárodní srovnání*, *Demografie* 22, 1980, s. 137–147.

³² Ve farnosti se za celé sledované období narodilo přibližně 7 % nemanželských dětí.

³³ Také většina dalších studií se věnuje spíše oblastem prosperujícím, srov. Lumír DOKOUPIL et al., *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 43.

trvání, ale také věk ženy při sňatku a při rození dětí. Rodiny byly rozděleny podle doby uzavření sňatku do dvou skupin: 1800–1849 a 1850–1899.

Tabulka 4. Plodnost vdaných žen v rožmberské farnosti, sňatky z let 1800–1849

Věk při sňatku	Věk ženy							Celkem žen
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	
15–19	0,306	0,393	0,334	0,267	0,341	0,180	0,008	34
20–24	–	0,448	0,389	0,358	0,271	0,158	0,024	111
25–29	–	–	0,465	0,355	0,267	0,182	0,034	88
30–34	–	–	–	0,376	0,308	0,242	0,013	31
35–39	–	–	–	–	0,345	0,163	0,006	20
40–44	–	–	–	–	–	0,379	0,000	5
Celkem	0,306	0,421	0,396	0,339	0,306	0,217	0,014	289

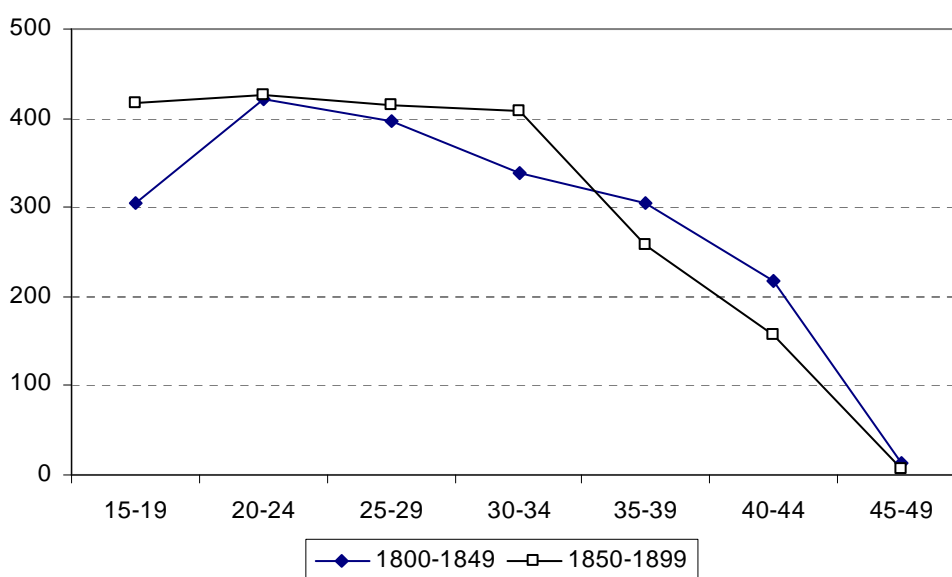
Tabulka 5. Plodnost vdaných žen v rožmberské farnosti, sňatky z let 1850–1899

Věk při sňatku	Věk ženy							Celkem žen
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	
15–19	0,417	0,379	0,390	0,391	0,239	0,119	0,000	20
20–24	–	0,472	0,396	0,477	0,260	0,142	0,010	161
25–29	–	–	0,455	0,326	0,239	0,112	0,013	149
30–34	–	–	–	0,432	0,349	0,119	0,005	82
35–39	–	–	–	–	0,206	0,148	0,007	19
40–44	–	–	–	–	–	0,310	0,000	3
Celkem	0,417	0,425	0,414	0,407	0,258	0,158	0,006	434

Dosažené výsledky nenaznačují, že by v distribuci porodů a legitimní plodnosti žen docházelo v 19. století k zásadním změnám. Míra plodnost zůstávala ve srovnání se sondami pro 18. století na přibližně stejné úrovni. Poměrně vysoká byla hladina manželské plodnosti především v prvním pětiletém cyklu, což bylo i ovlivněno předmanželskými koncepcemi. Výjimku tvořila pouze skupina velmi mladých nevěst, ve které počet narozených dětí v 1. polovině století dosáhl vrcholu až ve druhém pětiletém cyklu; v této skupině se vdávalo nejméně gravidních nevěst (jen kolem 5 %). Fertilní schopnost žen zůstávala po celé manželství, jen s nepatrnými poklesy, prakticky na stejné úrovni, k prudkému snížení došlo teprve po čtyřicátém roce života. Výjimkou byly pouze ženy, které v tomto věku teprve uzavíraly sňatek, u nich zůstávala fertlilní schopnost stále vysoká. Po 45. roce života bylo narození dítěte spíše nezvyklé, na sto žen v tomto věku připadal jen jeden porod. Přičemž nejvíce porodů u takto starých rodiček bylo ve farnosti zaznamenáno ve skupině žen vdávajících se ve věku 25–29 let. Nejčastěji ženy rodily své poslední dítě ve věku 40–44 let, kdy přiváděla na svět své poslední dítě skoro polovina žen, žijících v manželství až do menopauzy.

Ženy tedy rodily děti průměrně v intervalu 26–30 měsíců, délka intervalu narůstala po třicátém roku života až na 36–41 měsíců. Výjimku tvořily pouze ženy, které vstupovaly do manželství v pozdějším věku, u nichž i nadále zůstávaly meziporodní intervaly poměrně krátké, pohybovaly se mezi 31–34 měsíci. V prvních letech manželství ženy rodily děti po dvou až dvou a půl letech, čemuž by odpovídala i délka kojení. S přibývajícím věkem se tento interval prodlužoval a děti se matkám rodily jednou za 3–4 roky, což bylo bezesporu spojeno i s nižší sexuální aktivitou manželského páru.

Graf 1. Míry manželské plodnosti rožmberských žen v jednotlivých věkových skupinách v letech 1800–1849 a 1850–1899

Při porovnání úrovně plodnosti dle věku žen vdávajících se v první a ve druhé polovině 19. století lze pozorovat jistou odlišnost v rozložení těhotenství. Zatímco v první skupině žen se podíl porodů v jednotlivých věkových skupinách držel prakticky na stejné úrovni a jen pozvolna klesal, pro období 1850–1899 je patrný mnohem strmější pokles v plodnosti žen už po třicátém roce života. Věk při porodu posledního dítěte se přitom zkrátil průměrně o dva roky a současně došlo i k přeskupení počtu porodů ve věkových skupinách 35–39 a 40–44 let. Tyto změny bychom mohly považovat za důsledky snahy o regulaci porodnosti, kdyby ovšem nebyla podobná situace zaznamenána i v některých dalších lokalitách již v 18. století; na počátku manželského soužití na 10 vdaných žen nejčastěji připadalo 4–5 porodů, zatímco po dosažení 35. roku života začal podíl porodů klesat výrazněji. V Hostivaři tak na 10 žen rodících mezi 35–39 lety připadalo 2,9 porodů, v Domažlicích matky přiváděly na svět mezi 2,7–2,8

děťmi.³⁴ Nezbyvá než konstatovat, že rodiny žijící v rožmberské farnosti nijak výrazně neomezovaly počet narozených potomků, a to ani na konci 19. století, kdy se již tyto trendy začaly v českých zemích prosazovat. Obyvatelé farnost Rožmberk nad Vltavou způsobem sexuálního chování ještě stále příslušeli ke starému demografickému režimu, pro který byla typická neregulovaná plodnost.

Tabulka 6. Plodnost vdaných žen podle věku v některých lokalitách českých zemí v 18. a 19. století

Lokalita	Období sňatku	Věk ženy						
		15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Brno - Petrov	1710–1769	555	486	466	408	332	265	153
Břevnov	1720–1759	518	531	515	435	351	195	47
Komín	1700–1759	457	541	464	421	338	235	105
Hostivař	1700–1799	290	548	450	445	291	167	6
Laichingen	1658–1884	442	539	560	491	393	194	17
Belm	1651–1858	304	402	388	350	294	165	33
Budyně n. O.	1701–1750	316	420	423	403	282	157	21
Budyně n. O.	1801–1850	441	454	426	396	347	157	38
Domažlice	1700–1749	590	485	431	394	281	191	69
Domažlice	1750–1799	513	481	430	354	271	165	55
Jablonec n. N.	1700–1749	553	454	426	365	308	168	20
Rožmberk	1800–1849	306	421	396	339	306	217	14
Rožmberk	1850–1899	417	425	414	407	258	158	6

3.2. Manželská plodnost v závislosti na délce trvání manželství

Pokud rodiny žijící v rožmberské farnosti neměly snahu regulovat počet narozených dětí, záleželo vedle samotného věku ženy při sňatku i na délce trvání manželství. Dívky, které vstupovaly do manželství mladé, měly naději prožít v manželství relativně delší plodné období než ty, které se vdávaly až po dovršení třiceti let. Podobně jako při zkoumání fertilitní schopnosti manželského páru podle věku nevěsty se i pro určení plodnosti manželů v jednotlivých etapách manželství využívá rozdělení do pětiletých intervalů.

Nejvyšší hladiny fertility bylo dosaženo vždy v prvních pěti letech manželství, a to bez ohledu na sňatkový věk snoubenců. Po celé století se míra manželské fertility držela na shodné úrovni. V prvních pěti letech přiváděly ženy ve všech věkových skupinách na svět zhruba 1,9–2,4 dětí, tj. děti se rodily v intervalech 25–32 měsíců. Výrazně nižší byla jen hladina plodnosti u rodiček nad 40 let, což bylo zřejmě ovlivňováno sníženou fertilitní schopností v pozdějším věku. Tyto ženy rodily zhruba jednou za čtyři roky.

³⁴ Srov. Barbora LAŠŤOVKOVÁ, *Demografický vývoj hostivařské farnosti v 18. století*, Diplomová práce, FF UK, Praha 1994; Petr MUŽÍK, *Obyvatelstvo města Domažlic*, s. 103–179.

Tabulka 7. Plodnost podle délky trvání manželství v rožmberské farnosti, sňatky z let 1800–1849

Věk při sňatku	Trvání manželství						Celkem žen
	0–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	
15–19	0,388	0,331	0,305	0,259	0,174	0,067	34
20–24	0,435	0,372	0,335	0,226	0,103	0,010	111
25–29	0,433	0,335	0,234	0,146	0,010	–	88
30–34	0,404	0,197	0,132	0,009	–	–	31
35–39	0,380	0,098	0,011	–	–	–	20
40+	0,280	–	–	–	–	–	5
Celkem	0,387	0,267	0,170	0,160	0,096	0,038	289

Zatímco v první polovině století byla největší míra plodnosti zaznamenána u manželství uzavřených ženami ve věkové skupině 20–24 a 25–29 let, kde na 10 žen připadalo zhruba 4,3 porodů; ve druhé polovině naopak maxima dosáhly velmi mladé dívky, které uzavíraly sňatek mezi 15. a 19. rokem života, na 10 dívek zde připadalo dokonce 4,7 dětí.³⁵ Také v ostatních skupinách však podíl narozených dětí neklesl pod 4 porody. Ženy, které vstupovaly do manželství ve vyšším věku, si uchovávaly vyšší plodnost po delší dobu. Zatímco ženy, které v první polovině století uzavíraly sňatek ve věkové skupině 15–19 let, rodily po 10–14 letech manželství v průměru již jen 1,5 dítěte, ženy vstupující do manželství ve věkové kohortě 25–29 let přiváděly ve stejném věku na svět 2,2 potomků. Tuto relativně vysokou fertilitní schopnost si pak uchovaly i po následujících 15 let manželství.

Tabulka 8. Plodnost podle délky manželství v rožmberské farnosti, sňatky z let 1850–1899

Věk při sňatku	Trvání manželství						Celkem žen
	0–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	
15–19	0,474	0,326	0,435	0,263	0,114	0,017	20
20–24	0,445	0,371	0,314	0,193	0,078	0,004	161
25–29	0,421	0,291	0,203	0,070	0,007	–	149
30–34	0,395	0,224	0,075	–	–	–	82
35–39	0,341	0,140	0,013	–	–	–	19
40+	0,231	–	–	–	–	–	3
Celkem	0,384	0,270	0,208	0,175	0,066	0,011	434

Do úrovně fertility žen se tedy po celé 19. století výraznou měrou promítal jejich věk, stejně jako délka manželského soužití. Podobně jako v 18. století se téměř všechna manželství vyznačovala na počátku svého trvání poměrně vyso-

³⁵ Podobná situace byla zjištěna i v sondách pro 18. století, srov. zejména, P. BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky*, s. 146; TÁŽ, *Plodnost*, s. 91–92; L. FIALOVÁ – W. WOVKOVÁ, *Plodnost*, s. 228–230.

kou plodností, s přibývajícím věkem však sexuální aktivita i fertilitní schopnost ženského organismu klesala a s ní se snižoval i počet dětí narozených ženě krátce před menopauzou. Určité rozdíly v délce meziporodních intervalů je nutné hledat i v charakteru populace a regionu, důležitou roli hrála i individuální zdravotní situace zkoumaných žen.³⁶

4. Rozložení porodů

Pravidelnou součástí studia vývoje ženské fertility je analýza rozložení porodů. Pod tímto pojmem je obsažen jak prvoporodní interval (tj. doba uplynulá mezi sňatkem a prvním porodem), tak i délky intervalů dosažených mezi zbývajícím porodem; ty jsou vždy uváděny v dokončených měsících.³⁷ V délce těchto „meziodob“, které oddělovaly jednotlivé porody, je možné hledat zákonitosti sexuálního chování jedinců v minulosti; v úvahu je však nutné brát i určité biologické faktory.³⁸

Problematika předmanželských početí umožňuje nahlédnout do smýšlení lidí a jejich způsobu chápání či pojetí křesťanské morálky, která přikazovala, že nevěsta má do manželství vstupovat jako panna. Porody dětí v druhém a dalším pořadí pak poodhalují, jaký vliv mělo na délku intervalu úmrtí předcházejícího dítěte, což umožňuje nalézt příčiny určitých abnormalit v meziporodních intervalech,³⁹ které mohly být způsobeny potratem plodu, a to jak samovolným, tak i úmyslným.

Ke studiu meziporodních intervalů se obvykle používají pouze rodiny, které v době ukončení manželského soužití měly minimálně pět dětí, nezávisle na tom, zda se tyto děti dožily dospělosti. Obecně platí, že čím méně potomků se

---

³⁶ Příčinou rozdílů v dosažených hodnotách tak často mohla být nejrůznější gynekologická onemocnění, dočasná sterilita po porodu, dlouhá doba kojení předchozího dítěte, podvýživa matky a s ní často spojené spontánní potraty, stejně jako pokles sexuální aktivity s přibývajícím věkem. Tyto ukazatele mohly prodlužovat meziporodní intervaly i u populace, které vědomě počet narození neomezovala. Srov. P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství*, s. 296.

³⁷ E. MAUR, *Základy*, s. 130.

³⁸ Do nich se promítala zejména fertilitní schopnost ženy, dočasná i trvalá infertilita manželského páru, která mohla být způsobena stejně jako dnes mužem i ženou, na ukončení reprodukčního cyklu pak měl vliv i příchod menopauzy, po níž se žena stávala trvale neplodnou; srov. A. PONŤUCH, *Gynekologie a porodnictví*, s. 166–168.

³⁹ Anglický historický demograf E. A. Wrigley se domníval, že u evropských historických populací lze pro ženy rodící mezi 20 a 30 rokem života považovat za normální meziporodní interval o délce od 16,5 do 31,5 měsíců; kratší interval svědčí o úmrtí předchozího dítěte, zatímco interval delší než 31,5 měsíce spíše o potratu očekávaného dítěte. *Dětství*, s. 296. Detailně se pak tematikou zkoumání potratovosti u historických populací zabývá Pavla HORSKÁ, *Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie*, HD 27, 2003, s. 225–242.

do rodiny narodilo, tím delší byly meziporodní intervaly. Pokud tedy studujeme meziporodní intervaly ve skupině rodin s více dětmi, předejdeme možnému zkreslení.⁴⁰ Vzorek populace, na kterém je rozbor meziporodních intervalů založen, je tvořen pouze páry, pro něž byl uzavíraný sňatek oboustranně první a zachovaly se pro ně všechny potřebné údaje, o datu uzavření a následně i ukončení manželství smrtí jednoho z partnerů.

4.1. Předmanželská početí

Za počaté mimo manželství jsou v historicko-demografických studiích považovány pouze ty děti, které se narodily méně než osm měsíců po uzavření sňatku.⁴¹ V některých případech se totiž u dětí narozených více jak půl roku po sňatku mohlo jednat o předčasné porody, naopak děti narozené osm měsíců po svatbě mohly být de facto počaty dříve, než snoubenci do manželství vstoupili. Pokud tedy počítáme za děti počaté v manželství jen ty, které se narodily osm měsíců po uzavření manželství, dochází k vzájemné kompenzaci těchto počtů, a vyhneme se tak možnému zkreslení dosažených výsledků.⁴²

Tabulka 9. Předmanželská početí podle věku ženy při sňatku

Věk ženy při sňatku	Manželsky počaté děti	Předmanželsky počaté děti	Celkem dětí	Podíl předmanželských počtů v %
15–19	39	2	41	4,9
20–24	156	44	200	22,0
25–29	98	32	130	24,6
30–34	18	10	28	35,7
35–39	4	1	5	20,0
Celkem	315	88	403	21,8

Zjištěné hodnoty předmanželských počtů se zdají na první pohled poněkud vysoké. Z celkového počtu prvních porodů bylo v 1. polovině 19. století 19 % všech nevěst těhotných, v druhé půli počet těhotných dívek vzrostl na 25 %.⁴³

⁴⁰ E. MAUR, *Základy*, s. 130–133.

⁴¹ V některých studiích anglické provenience se však můžeme setkat i s tím, že za předmanželsky počaté jsou považovány i děti, které byly pokřtěny v devátém měsíci po svatbě. Více: Peter LASLETT, *Introduction: Comparing Illegitimacy Over Time and Between Cultures*, in: Peter LASLETT – Karl OOSTERVEEN – Richard M. SMITH (eds.), *Bastardy and its komparative History*, London 1980, s. 1–64.

⁴² E. MAUR, *Základy*, s. 132–133.

⁴³ Přičemž na panství Štáhlavy se do devátého měsíce po svatbě uskutečnilo v devadesátých letech 18. století plných 40 % porodů; srov. Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (eds.), *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003, s. 218.

Z toho vyplývá, že v první polovině 19. století vstupovala do manželství zhruba každá 5.–6. nevěsta gravidní a v následujícím období byla v „očekávání“ dokonce každá čtvrtá žena uzavírající svůj první sňatek, což nesevředly o příliš silném dodržování církevních předpisů.⁴⁴ Příčinu tohoto nárůstu mimomanželských početí je nutné vidět v dobových souvislostech. Na venkově i po celé Evropě se ještě před manželským slibem plodnost běžně testovala⁴⁵ a samotný úmysl vstoupit do svazku manželského byl zřejmě dostačující, aby spolu snoubenci začali sexuálně žít. Také „odkládání“ sňatku nemajetných snoubenců neznamenovalo zřejmě jejich naprostou sexuální zdrženlivost, i když využití nejrůznějších antikoncepčních prostředků mohlo potenciální těhotenství eliminovat.⁴⁶ Při jejich selhání měl mladý pár na vybranou: buď musel žádat o povolení sňatku vrchnostenské úřady, což se mohlo protáhnout i na několik let,⁴⁷ nebo mohl žít ve společné domácnosti a nemanželsky narozené děti vychovávat i bez církevního požehnání; sňatek tak mohl být těmito páry uzavírán až dodatečně, po narození jednoho i více dětí.

Ještě výrazněji je pak míra předmanželské sexuality patrná v rozdělení žen podle věku vstupu do manželství. Nejméně těhotných bylo ve skupině velmi mladých nevěst, které uzavíraly sňatek mezi 15. a 19. rokem života, v této skupině se vdávalo gravidních pouze 5 % nevěst. Naopak nejvíce nemanželsky počatých dětí se rodilo ženám ve skupině 30–34 let, z nichž počala první dítě před svatbou více než třetina. Nemohlo se snad jednat o určitou strategii těchto žen? Se zvyšujícím se věkem pravděpodobně narůstala obava z možného staropaneenského údělu. Samotné těhotenství se tak mohlo stát určitou formou nátlaku na muže, aby si ženu vzal a svůj vztah k ní oficiálně legalizoval. Ale i v případě, že sňatek nakonec uskutečněn nebyl, mohlo narozené dítě sloužit jako určitý druh nátlaku na muže,⁴⁸ který se podle paragrafu 170 Všeobecného občanského záko-

---

⁴⁴ Tradici, podle níž by se těhotná nevěsta neměla vdávat s panenským věnečkem na hlavě, bych v tomto případě nepřikládala příliš velký význam. Často právě samotné těhotenství nevěsty se stávalo zárukou, že svému manželovi bude moci dát dědice majetku. Srov. Karel PEJML, *Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách*, Praha 1941, s. 179.

⁴⁵ L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 119.

⁴⁶ Pavla Horská dává trend odkládání sňatků do souvislosti se špatnou ekonomickou situací země nebo regionu; vzhledem k tomu, že regresí byly nejprve postiženy nejhudší skupiny, je nutné tento problém chápat i v dimenzi sociální. Srov. Pavla HORSKÁ, *K otázce vlivu*, s. 343–349.

⁴⁷ Jiří KLABOUCH, *Politický konsens k manželství v Čechách (z novějších dějin manželství v našich zemích)*, Praha 1960, s. 20–44; *Dějiny obyvatelstva*, s. 158–165.

⁴⁸ Více: Jana MRÁZKOVÁ, „Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovávají.“ *Vliv a rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*. DP České Budějovice 2005, s. 65–67.

níku z roku 1811 měl s matkou dítěte dohodnout v otázkách výchovy, výživy a zaopatření nelegitimního dítěte.⁴⁹ Ve skupinách žen mezi 20 a 29 lety byl počet gravidních nevěst téměř stejný, dosáhl hodnot 22 % a 25 %. Obdobná situace pak panovala i ve skupině žen ve věku 35–39 let. V tomto případě byla těhotná každá pátá nevěsta. Tento podíl však mohl být do určité míry zkreslen poměrně malým počtem případů žen starších 35 let, které během svého manželství porodily pět a více dětí.

Tabulka 10. Podíl předmanželských počtí v některých českých a moravských lokalitách v 18. a 19. století (v %)

Lokalita	Období	Mimomanželská počtí
Hostivař	1700–1799	13,0
Burně nad Ohří	1701–1750	17,5
Domažlice	1700–1750	15,0
Jablonec nad Nisou	18. století	25,0
Brno, sv. Petr	1710–1769	14,0
Komín	1700–1759	12,5
Rožmberk	1800–1849	19,2
Rožmberk	1850–1899	25,1

Nárůst mimomanželských počtí a porodů však mohl být i důsledkem nejrůznějších průtahů s udělením povolení k uzavření manželství. Pokud snoubenci museli čekat na povolení delší dobu, není divu, že značný počet nevěst vstupoval do manželství již v pokročilém stadiu těhotenství. Snoubenci zřejmě považovali pouhé oznámení za dostačující k tomu, aby spolu již před samotným kněžským požehnáním mohli začít sexuálně žít,⁵⁰ pokud se povolení opozdilo, vedlo to v řadě případů nejen k nárůstu předmanželských počtí, ale též ke zvýšení podílu nemanželských dětí v populaci.

4.2. Interval mezi sňatkem a prvním porodem

Nedá se říct, že by obyvatelé rožmberské farnosti nějak výrazně respektovali církví přísně zapovídanou otázku předšňátkové sexuality, což je patrné i z dosažených hodnot předmanželských počtí. Tato skutečnost se výraznou měrou promítla i do délky průměrného intervalu mezi sňatkem a prvním porodem.⁵¹ Při práci s nimi lze vyčlenit tři úrovně: první, v níž se berou do úvahy všechny dosažené hodnoty; druhá, která zachycuje pouze intervaly delší než 8 měsíců,

⁴⁹ *Kniha všeobecných zákonů městských pro všecky německé dědičné země mocnářství rakouského*, Praha 1812, s. 53; jak se toto nařízení projevilo v praxi více: J. MRÁZKOVÁ, „Přislibujou sobě“, s. 67.

⁵⁰ L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 199–123.

⁵¹ Byly využity pouze rodiny s pěti a více dětmi.

(tj. porodů dětí, které již byly počaty ve svazku manželském), třetí úroveň pak tvoří meziporodní intervaly dětí, které byly počaty před sňatkem, tedy předmanželská početí (tj. děti, které se narodily do 7 měsíců po sňatku).

Tabulka 11. Délka intervalu mezi sňatkem a porodem v závislosti na době početí ve farnosti Rožmberk v letech 1800–1899

Typ intervalu	Průměrná délka intervalu		
	1800–1849	1850–1899	1800–1899
Nemanželsky počaté děti	3,8	3,6	3,7
Děti počaté po svatbě	15,2	14,3	14,8
Průměrný interval ve sledovaném období	13,1	11,6	12,4

Průměrná délka intervalu mezi sňatkem a prvním porodem dosáhla v první polovině 19. století úrovně 13,1 měsíců, tzn. že první dítě se manželskému páru rodilo něco přes rok po svatbě. Pokud však využijeme pouze údaje o dětech v prvním pořadí, počatých v manželském loži, vzrůstá délka tohoto intervalu na 15,2 měsíců, tedy zhruba rok a čtvrt. Naopak děti zplozené z předmanželského styku se rodily jen necelé 4 měsíce po svatbě, tyto nevěsty se tedy vdávaly v průměru v pátém měsíci těhotenství. Většina dětí se přitom po celé 19. století rodila mezi 8. a 12. měsícem po sňatku (41,4 %), do dvou let po svatbě se narodilo 92,3 % všech dětí prvního pořadí. Ve 2. polovině století podíl předmanželských početí vzrostl; z 19,2 % pro období 1800–1849 stoupl na 25,1 % a délka intervalu mezi sňatkem a porodem prvního, předmanželsky zplozeného, dítěte se nepatrně zkrátila na 3,6 měsíců. Snižoval se však i interval u dětí počatých z manželského svazku, (z 15,2 na 14,3 měsíců). Průměrný interval mezi sňatkem a prvním porodem pro 2. polovinu století činil 11,6 měsíců.

Tabulka 12. Doba uplynulá mezi sňatkem a narozením prvního dítěte ve farnosti Rožmberk v letech 1800–1899

Délka intervalu	1800–1849		1850–1899		1800–1899	
	počet	%	počet	%	počet	%
0–7 měsíců	37	19,2	56	25,1	93	22,4
8 měsíců	10	5,2	11	4,9	21	5,0
9 měsíců a více	146	75,6	156	70,0	302	72,6
Celkem	193	100,0	227	100,0	416	100,0

Ve srovnání se sondami pro 18. století, kdy se míra předmanželských početí pohybovala v průměru kolem 15 %, se zdá nárůst počtu předmanželských

početí poněkud vysoký.⁵² Vysvětlení pro nárůst podílu mimomanželských početí není možné beze zbytku přisuzovat sekularizaci společnosti v 19. století, protože ještě v první polovině 20. století měla církev na venkově poměrně silnou pozici. Nárůst počtu předmanželských početí, stejně jako nemanželských dětí ve vesnickém prostředí, je třeba chápat spíše jako důsledek zvyšování sňatkového věku a oddalování sňatku, které však neznamenal naprostou sexuální abstinenci mladých lidí, jejichž finanční situace neumožňovala uzavřít sňatek.⁵³

4.3. Meziporodní intervaly

Meziporodní intervaly se v historické demografii analyzují obvykle pouze v úplných rodinách s minimálním počtem pěti dětí; v takto vybraném vzorku by nemělo dojít ke zkreslení výsledků.⁵⁴ Naopak při zkoumání konkrétních strategií je možné využít širšího vzorku nejrůznějších případů, které poukazují na určité abnormality v průběhu plodného období ženy. Tyto abnormality v délce meziporodních intervalů totiž mohly být příčinou patologických jevů u žen i mužů. Důsledkem velkých věkových rozdílů mezi sourozenci mohla být i sterilita či infertilita⁵⁵ manželského páru. Dlouhé časové intervaly mezi porody snižovaly velikost rodiny (ale nikoli v důsledku chtěného omezování počtu dětí v rodině). Do výpočtů délky meziporodních intervalů se obvykle tyto výjimečné případy nezahrnují (rodiny zůstaly bezdětné nebo se v nich narodil nízký počet dětí).⁵⁶

⁵² Ve starších obdobích byla podobná úroveň zjištěna jen v Jablonci nad Nisou, kde se podíl předmanželských početí pohyboval kolem 25 %. Na štáhlavském panství se podíl těhotných nevěst pohyboval v 90. letech 18. století dokonce kolem 40 %. Srov. A. VELKOVÁ, *Nemanželské děti*, s. 218; W. WOWKOVÁ – L. FIALOVÁ, *Plodnost*, s. 230.

⁵³ Tzv. „konkubinát“ byl typickou formou soužití nemajetných vrstev obyvatelstva, sňatek byl odkládán několik let a uzavřen až po narození jednoho či více dětí. Polovina takto narozených dětí však byla ve farnosti Rožmberk nakonec legitimována sňatkem svých rodičů.

⁵⁴ Analýza se využívá pro zjišťování změn ve frekvenci rození manželských dětí zvláště pro období nastupujících změn za demografické revoluce.

⁵⁵ Infertilita ženy je stav, kdy žena sice otěhotní, ale plod nedonosí, tzn. že potratí nebo předčasně porodí. Příčinou tohoto stavu může být celá řada faktorů. Více: A. PONŤUCH, *Gynekologie*, s. 167–168.

⁵⁶ Příkladem může být manželství Johanna Pilse a Magdaleny Dobusch: oba pocházeli ze selských rodin a 15. listopadu 1819 uzavřeli oboustranně první sňatek; Magdaleně bylo v době sňatku necelých 25 let, Johann byl o 11 let starší. První dítě se narodilo již 4 měsíce po svatbě, nevěsta se tedy vdávala gravidní (5. měsíc těhotenství). Druhé dítě se Magdaleně narodilo ve 38 letech, třetí ve 42 letech. Zatímco první dva sourozence dělil věkový rozdíl třinácti let, mezi narozením druhého a třetího dítěte uplynulo jen 3,5 roku po narození druhého potomka. Je jen málo pravděpodobné, že by rodiče vzhledem k vysoké úmrtnosti kojenců i dětí dalšího potomka nechtěli nebo snad porod dalšího dítěte odkládali. K porodu dětí ve druhém a třetím pořadí došlo ve věku, kdy matka obvykle rodila už jen své poslední

Tabulka 13. Meziporodní intervaly v různých lokalitách

Lokalita	Období	S-1	S-1 ¹	1-2	2-3	3-4	4-5	Po- slední
Budyně	1631–1830	14,3	15,7	24,1	26,8	26,1	27,1	33,4
Hostivař	1700–1799	13,9	15,5	22,2	25,2	29,6	27,1	35,9
Domažlice	1750–1799	13,6	15,3	19,8	23,9	25,0	28,2	32,1
Brno	1710–1769	–	–	22,0	24,6	26,2	28,8	34,5
Komín	1700–1759	–	–	24,9	26,8	29,6	30,9	39,7
Rožmberk²	1800–1899	12,2	14,7	21,3	24,5	25,1	26,5	36,3
Rožmberk³	1800–1899	11,2	–	20,1	23,4	24,2	25,3	34,7

¹ Jen děti, které byly počaty v manželství.

² Délka meziporodních intervalů v manželstvích trvajících déle než 5 let s minimálním počtem 6 dětí (úplné rodiny).

³ Pouze ženy žijící v manželství až do menopauzy s minimálně 6 dětmi (kompletní rodiny).

Při sledování těchto intervalů jsem zjišťovala zvláště interval pro úplné rodiny a kompletní rodiny, u nichž bylo dosaženo minimálního počtu šesti dětí. Průměrné hodnoty se u rodin nijak výrazně nelišily, v porovnání těchto výsledků se děti v kompletních rodinách rodily v kratších intervalech než děti v rodinách úplných; ty se zkracovaly v průměru o jeden měsíc.

Ve srovnání s ostatními lokalitami byly tyto intervaly poměrně krátké, tak jako to bylo typické spíše pro městské prostředí. Svou délkou se intervaly dosažené v rodinách z rožmberské farnosti nejvíce blíží situaci v Domažlicích, nízké hodnoty meziporodních intervalů však mohla ovlivňovat i vysoká kojenecká úmrtnost v rodinách s velkým počtem narozených dětí. Pokud totiž dítě zemřelo, následovalo ve velmi krátké době nové těhotenství.⁵⁷ Obecně se délka intervalu při úmrtí dítěte do jednoho roku zkracovala až o 5 měsíců.⁵⁸

5. Věk ženy při posledním porodu

Pro charakter plodnosti má velký význam délka fertilního období ženy; z tohoto důvodu se u historických populací zjišťuje věk rodiček při narození posledního dítěte. Pro tyto výpočty je nutné využít pouze rodin, u kterých známe datum úmrtí alespoň jednoho z partnerů a žena dožila vdaná 50 let; doporučuje se také sledovat pouze ženy, které se provdaly do svých 30 let. U historických populací rodily ženy až do menopauzy, teprve s moderní společností 19. století se tento

---

dítě. Příčinou tohoto věkového rozdílu mezi prvním a druhým dítětem tedy bezesporu byla buď dočasná sterilita nebo infertilita matky.

⁵⁷ Jako příklad uvádím rodinu Tomáše Petermiller a Kateřiny Kütember; z třinácti narozených dětí se pouze tři dožily dospělosti.

⁵⁸ B. LAŠŤOVKOVÁ, *Demografické vývoj*, s. 50.

model reprodukčního chování začal postupně měnit.⁵⁹ Jak je patrné z následujících výsledků, v rožmberské farnosti přetrvával nadále starý demografický model, pro který byly typické porody žen ve vyšším věku.

Tabulka 14. Věk ženy při posledním porodu (pouze ženy žijící v manželství až do 50 let věku) ve farnosti Rožmberk, sňatky z let 1800–1899

Věk ženy při posledním porodu	1800 – 1849		1850 – 1899	
	počet	%	počet	%
15–19	1	0,65	–	–
20–24	2	1,31	1	0,45
25–29	11	7,19	13	5,88
30–34	7	4,58	31	14,03
35–39	36	23,53	73	33,03
40–44	78	50,98	94	42,53
45–49	18	11,76	9	4,07
Celkem	153	100,00	221	100,00
Průměrný věku při posledním porodu	40,8		38,2	

Průměrný věk při posledním porodu dosahoval u žen, které se provdaly v 1. polovině 19. století a vdané dožily svých 50 let, 41 let a u žen vdávajících se v letech 1850–1899 klesl na 38 let. I u žen, které v manželství prožily celé plodné období, po 44. roce života jejich schopnost otěhotnět klesala; poslední dítě se matkám nejčastěji rodilo přibližně mezi 37. a 40. rokem života. Mezi ženami vdávajícími se ve 2. polovině 19. století se podíl rodiček nad 40 let snížil; přesto se domnívám, že to nelze chápat jako důkaz o počátku omezování plodnosti na venkově v 19. století, protože stále téměř polovina žen rodila své dítě ještě mezi 40. a 44. rokem života.

Avšak i ženy žijící v manželství po celé plodné období často mohly porodit dítě ve velmi mladém věku a pak už další potomky nemít. Nejnižší zjištěný věk při posledním porodu byl pouhých 18 let, jednalo se o porod prvního dítěte (žena porodila pouhé dva měsíce po svatbě, zemřela ve věku 54 let). Lze předpokládat, že vzhledem k nízkému věku rodičky mohlo dojít při porodu ke komplikacím, které způsobily trvalou sterilitu.⁶⁰ Případy, kdy žena rodila poslední dítě ve velmi mladém věku, byly však spíše ojedinělé. Před dosažením třicátého roku

⁵⁹ *Dětství*, s. 326–369.

⁶⁰ U obou partnerů je známo jak datum narození, tak i úmrtí. Marie Veselá (* 4. 2. 1818) se v osmnácti letech provdala za o tři roky staršího Bernarda Poschka dne 17. 5. 1836; pouhé dva měsíce po svatbě (14. 7. 1836) se jí narodil syn Bernard, který se s největší pravděpodobností dožil dospělosti. Existuje ale možnost, že došlo k chybě v matriční evidenci nebo při zpracovávání rodových katastrů.

života porodilo své poslední dítě v obou etapách shodně 14 žen, v celkovém součtu pak v průměru 7,5 % matek.⁶¹

Nejvyššího věku při posledním porodu dosáhly hned tři rodičky, které přivedly své poslední dítě na svět ve věku 48 let. Kateřina Petermüllerová se vdávala jako devatenáctiletá a během dvaceti devíti let přivedla na svět čtrnáct dětí. Rodina Terezy Payrové čítala šest dětí, které se narodily v rozmezí 24 let. Marie Duscherová, která vstoupila do manželství ve 26 letech, pak porodila celkem osm dětí. Naopak nejmladší matkou manželsky narozeného dítěte se ve farnosti Rožmberk stala selská dcera Marie Freundeschussová (*20. 2. 1831), která se jako patnáctiletá (31. 1. 1847) provdala za o sedm let staršího sedláka Johanna Paula Kappla, do 14 měsíců po svatbě se jim narodil syn Thomas (*9. 4. 1848), po něm se páru narodilo ještě dalších pět dětí: čtyři chlapci a jedno děvče.

6. Sezónní pohyb narození a počtů

Faktory, které v 19. století modifikovaly sezónní pohyb narození, byly totožné s aspekty ovlivňujícími sňatečnost, i když v měsíčních počtech narození nenacházíme natolik výrazné výkyvy jako v případě uzavírání manželství. Frekvence porodů i počtů byla do určité míry regulována především ekonomickou a hospodářskou situací rodiny; důležitou roli však hrála i církevní nařízení, která zapovídala předmanželskou sexualitu, stejně jako pohlavní styk v období důležitých církevních svátků.⁶² V neposlední řadě se do rozložení porodů promítl i sezónní průběh sňatečnosti, protože většina dětí v prvním pořadí se rodila do jednoho roku po svatbě. Nejčastěji se první dítě rodilo 8–12 měsíců po sňatku (42 %), do osmi měsíců po svatbě pak přišlo na svět 22 % dětí.

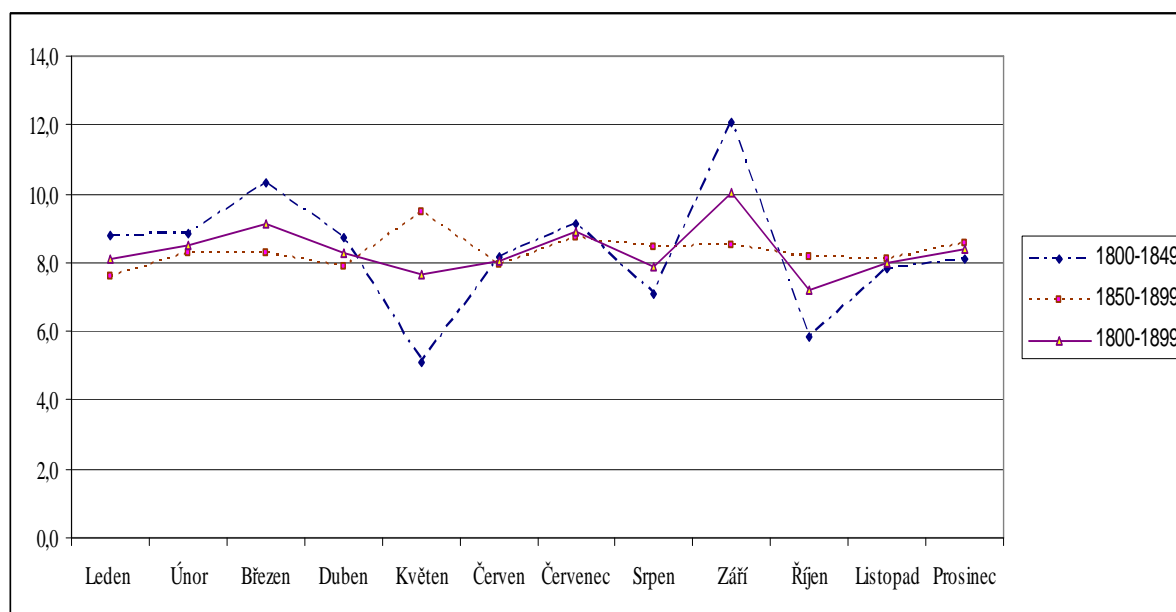
Sledované období jsem pro větší přehlednost rozdělila na dva úseky 1800 až 1849 a 1850–1899. V první polovině 19. století jsou patrný mnohem větší výkyvy než po roce 1850, kdy byla distribuce narození mnohem vyrovnanější.⁶³ Maximum porodů připadalo v letech 1800–1849 na měsíc září (koncepce prosinec, leden), druhé na březen (koncepce červen, červenec). K poklesu počtu narozených naopak došlo v letních měsících, s koncepcí v září až listopadu, kdy vstupovalo ve farnosti do manželství nejvíce párů. Maximum sňatků přitom bylo ve farnosti uzavřeno v měsíci listopadu; pokud novomanželé počali první dítě již krátce po svatbě (tj. v listopadu nebo prosinci), přišlo na svět koncem srpna

⁶¹ V první polovině to bylo 9 % žen, v letech 1850–1899 pak podíl těchto žen klesl na 6 %.

⁶² Srov. například P. BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky*, s. 66–71; B. LAŠTOVKOVÁ, *Demografické vývoj*, s. 38–39, 86–87.

⁶³ Pod osm procent se dostala pouze třikrát, a to vždy jen nepatrně – v lednu (7,6 %) dubnu (7,9 %) a červnu (7,9 %). Nad devět procent pak pouze v květnu (9,5 %). S podobnou situací se však setkáváme i v některých dalších lokalitách. Srov. P. BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky*, s. 67.

Graf 2. Sezónnost v počtu narozených v rožmberské farnosti v letech 1800–1899 (v procentech)

nebo během září. Nejnižší hodnoty naopak vykazoval měsíc květen (koncepce září) a říjen (koncepce únor).⁶⁴ Nejvíce dětí se rodilo v jarních měsících a nejméně v zimě. Zatímco v 1. polovině století ještě mírně převládaly zimní porody,⁶⁵ ve druhé půli se začal, i když ne příliš výrazně, zvyšovat podíl porodů v jarních měsících a počet zimních naopak klesl na minimum.⁶⁶ Nejméně dětí bylo počato v létě; příčinou tohoto minima byla zřejmě pracovní vytíženost vesnického obyvatelstva polními pracemi. V důsledku ukončení zemědělského roku se sexuální aktivita vesničanů opět zvyšovala. K nárůstu nových počtů přispívala i nově zakládaná manželství.

S identickým rozložením porodů v ročním cyklu se můžeme setkat i v dalších lokalitách; ve svatopetrské farnosti v Brně bylo maxima dosaženo v březnu a říjnu, podobně tomu bylo i v Ústí nad Labem, situaci v Rožmberku se nejvíce blíží výsledky dosažené pro Budyni nad Ohří, kde maximum porodů připadá na měsíc září a druhé místo pak zaujímá březen. I v distribuci narození se však

⁶⁴ Důvody pro květnové minimum v počtu narozených dětí a září v počtu koncepcí je možné hledat ve vytíženosti venkovského obyvatelstva v době polních prací po celé léto a částečně i začátkem podzimu. Únor a následně i březen byly pak měsíci postními, kdy byla soulož jako taková církví přísně zapovídána.

⁶⁵ Pro první polovinu 19. století připadlo minimum na jaro s 24,2 % a maximum na podzim 25,8 %. Letní měsíce se podílely na počtu narozených 24,4 % a zima 25,7 %.

⁶⁶ Ve letech 1850–1899 připadlo na jaro 25,6 % porodů, na léto 25,1 %, podzim 24,8 % a zimu 24,5 %.

objevují určité rozdíly; velkou měrou se do ní zřejmě promítaly i krajové zvyklosti a zvláštnosti regionů. Václav Hajn a Stanislav Komenda⁶⁷ uvádějí, že nejvíce dětí se rodilo mezi únorem a červencem (koncepce květen až říjen), kdy přišly na svět dvě třetiny všech dětí.⁶⁸ Ludmila Fialová⁶⁹ tuto skutečnost zdůvodňuje faktem, že děti byly počaty v jarních a letních měsících, kdy jsou živé organismy nejvitálnější.

Tabulka 15. Sezónnost narozených ve farnosti Rožmberk v letech 1800–1899 (přepočten na délku měsíce)

Období	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1800–1809	12	15	17	12	10	13	11	12	18	9	15	13
1810–1819	31	37	47	38	18	35	49	29	40	30	39	26
1820–1829	52	42	41	48	24	43	50	33	79	33	46	61
1830–1839	47	55	76	41	19	41	43	36	99	11	20	30
1840–1849	56	50	51	58	44	52	52	50	36	49	56	52
1850–1859	58	57	53	50	68	56	51	47	59	54	54	59
1860–1869	56	48	50	55	58	52	60	62	61	74	53	57
1870–1879	42	67	69	53	79	57	77	58	57	45	58	49
1880–1889	42	43	48	45	48	52	37	55	46	38	48	61
1890–1899	39	43	37	43	42	30	46	40	42	43	40	41

7. Kojenecká a dětská úmrtnost a úmrtnost matek v šestinedělí

7.1. Úmrtnost kojenců a malých dětí narozených v manželství

V 19. století zůstávala v českých zemích kojenecká úmrtnost zhruba na stejné úrovni jako v 18. století. Nejčastěji se podíl kojenců zemřelých do jednoho roku pohyboval kolem 20–30 % z počtu živě narozených dětí, přičemž v porovnání první a druhé poloviny 18. století je patrný určitý nárůst. Ludmila Kárníková pak uvádí, že na přelomu 18. a 19. století umírala do jednoho roku přibližně třetina dětí.⁷⁰ Po celé 19. století se tento stav nepodařilo zásadním způsobem eliminovat. České země se řadily k regionům, kde byla kojenecká úmrtnost relativně vysoká. Až do poloviny 90. let umírala v celozemském průměru více než jedna čtvrtina živě narozených dětí před dovršením prvního roku života. Na přelomu 19. a 20. století se tento stav ustálil na jedné pětině. I po roce 1900 se

⁶⁷ Václav HAJN – Stanislav KOMENDA, *Changes in the Seasonal Distribution of Births and Deaths in 1750–1984 in Central Moravia*, *Antropologie* 30, 1987, s. 155–164.

⁶⁸ Ve farnosti Rožmberk se během těchto 6 měsíců narodila pouze asi polovina dětí. Pro obě časové etapy bylo dosaženo stejných hodnot – v letech 1800–1849 tvořily takto narozené děti podíl 50,3 %, pro 1850–1899 pak 50,6 %.

⁶⁹ L. FIALOVÁ, *Sezónnost*, s. 12.

⁷⁰ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 70; L. DOKOUPIL et al., *Přirozená měna*, s. 50–57; *Dějiny obyvatelstva*, s. 181.

však dětská úmrtnost pohybovala kolem hodnoty 225–205 zemřelých do pěti let na 1 000 narozených dětí. Přitom až po roce 1911 klesnul počet dětských úmrtí pod jednu pětinu. Podobná situace panovala i v sousedním Rakousku, spolu s českými zeměmi tam ve srovnání se zeměmi západní a severní Evropy umíralo více dětí.⁷¹ Hlavní příčinou vysoké dětské úmrtnosti byla především nedostatečná výživa, těsné utahování do neprodyšných peřinek, které ztěžovalo dýchání a volný pohyb dítěte, stejně jako nepřiměřená ochrana před vzduchem.⁷²

Zatímco v léčbě jiných chorob zaznamenala věda velké pokroky, v otázce omezení kojenecké úmrtnosti spíše stagnovala. A to i přesto, že lékaři znali pravou příčinu tohoto stavu, který přičítali špatné výživě kojenců v důsledku přechodu na umělou stravu.⁷³ Na vysokou míru kojenecké i dětské úmrtnosti měl vliv i sociální původ rodičů a geografická poloha oblasti, kde rodina žila.⁷⁴ Na venkově byla kojenecká úmrtnost nižší v oblastech s méně úrodnou půdou, kde matka nebyla tolik zaměstnávána prací na zemědělské usedlosti.⁷⁵ Nejméně umíraly děti v rodinách relativně chudých, které neměly dostatek prostředků, aby pro dítě obstaraly náhražku v podobě kravského mléka, a matky musely děti dlouhodobě kojít; nevědomky předešly možným střevním problémům, které nejčastěji způsobovaly smrt kojenců.⁷⁶

Při detailní analýze kojenecké úmrtnosti rozlišujeme poporodní úmrtnost (zemřelí ve věku 0–2 dny), časnou úmrtnost (0–6 dní), novorozeneckou úmrtnost (0–27 dní) a ponovorozeneckou úmrtnost (28 dní až 1 rok). Pod označení kojenecká úmrtnost pak zahrnuje všechny děti zemřelé do jednoho roku věku. Smrt do pěti let věku dítěte je označována jako úmrtnost dětská.⁷⁷ Na základě matričního patentu Josefa II. z roku 1784 měly být do matrik zapisovány také děti, které se narodily mrtvé nebo zemřely ještě před samotným křtem.⁷⁸

---

⁷¹ G. MASUY–STROOBANT, *Infant Health*, s. 1–34.

⁷² Srov. též M. LENDEROVÁ, *K hříchů*, s. 21–22.

⁷³ Srov. M. L. BACCI, *Populace*, s. 138–142.

⁷⁴ Srov. *Dějiny obyvatelstva*, s. 189–191; P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČOVÁ, *Dějiny lékařství*, s. 90, 120; G. MASUY–STROOBANT, *Infant Health*, s. 1–34.

⁷⁵ *Dějiny obyvatelstva*, s. 189–199.

⁷⁶ Bezpečně však víme, že již v 19. století určité náhražky stravy pro kojence existovaly, lékaři jako vhodnou náhradu mateřského mléka pro kojence doporučovali vodou ředěnou jíšku z čerstvého másla. Tato kašička pak podle Marie Úlehlové–Tilschové byla mezi venkovskými vrstvami obyvatelstva běžně užívána již od prvních dní života. Více: *Dětsví*, s. 363.

⁷⁷ E. MAUR, *Základy*, s. 137–138.

⁷⁸ Tyto informace měly být do matrik oficiálně zapisovány od roku 1784. Přesto je nutné brát zápisy o mrtvě narozených dětech v matrikách s rezervou. Vždy spíše záleželo na samotném faráři, který matriční údaje zapisoval, zda se rozhodl tyto údaje zaznamenat, či nikoliv; proto se zřejmě v hodnotách o počtu mrtvě narozených dětí setkáváme s velkými výkyvy.

Tabulka 16. Počty narozených podle vitality a zemřelí v kojeneckém a dětském věku v rožmberské farnosti v letech 1800–1899

Období	Živě narození	Mrtvě narození	Zemřelé děti ve věku					Celkem zemřelé do 5 let
			0–2 dny	0–6 dny	0–27 dní	28 dní – 1 rok	1–4 roky	
1800–1809	153	2	5	6	14	12	13	39
1810–1819	399	14	25	26	41	35	38	114
1820–1829	552	7	17	29	62	63	34	159
1830–1839	524	1	13	26	48	47	52	147
1840–1849	577	24	37	48	81	42	43	166
1850–1859	638	31	34	38	66	37	63	166
1860–1869	680	14	29	36	74	58	51	183
1870–1879	714	2	16	22	50	68	53	171
1880–1889	566	6	19	24	50	52	40	142
1890–1899	472	15	25	29	46	46	40	132
Celkem	5275	116	220	284	532	460	427	1419

V průměru činila v 19. století kojenecká úmrtnost zhruba 180–190 úmrtí kojenců z tisíce živě narozených dětí; více než pětilet se dožívaly necelé tři čtvrtiny dětí. Od počátku 19. století přitom míra kojenecké úmrtnosti postupně stoupala a ve 20. letech dosáhla absolutního maxima. Po celé období se však v míře dětské i kojenecké úmrtnosti projevovala značná rozkolísanost. Po mírném poklesu v 50. letech kojenecká úmrtnost opět vzrostla a s drobnými výkyvy kolísala až do počátku 20. století. Ani na konci 19. století nebyl patrný náznak ke zlepšení situace; výše dětské úmrtnosti dokonce překročila dlouhodobý průměr.

Vysoká kojenecká a dětská úmrtnost postihovala všechny rodiny bez ohledu na jejich sociální postavení. Jako příklad uvádím rodinu rožmberského tkalce Tomáše Petermillerera (*1801), který se 25. září 1821 oženil s o půl roku mladší dcerou kaplického měšťana Alberta Kütembera Kateřinou (*1802), ve dvaceti letech se Kateřině narodilo první dítě, syn Johan, který za dva dny zemřel (19. – 21. 12. 1822), v rychlém sledu pak následovaly další porody, s výjimkou dcer Františky, Emilie a pravděpodobně i Terezy, u které není možné zjistit datum úmrtí, se žádné dítě nedožilo dospělosti.⁷⁹ Sňatek zřejmě uzavřela pouze nejmladší dcera Emilie, která se jako jednadvacetiletá, dne 23. ledna 1872, provdala za rožmberského punčocháře Karla Purka (*1847). Z manželství, které

⁷⁹ Děti v pořadí, jak přicházely na svět: Johan (19.–21. 12. 1822), Františka (27. 2. 1824 – listopad 1871), Marie (20. – 26. 1. 1827), Adalbert (1. – 6. 1. 1828), Kateřina (31. 3. 1829 – 9. 9. 1830), Tekla (20. 9. – 21. 12. 1831), Maria (29. 12. 1832 – 24. 4. 1841), Alžběta (14. – 17. 12. 1835), dvojčata Ignác (5. 9. 1837 – 8. 6. 1838) a Barbora (5. 9. – 13. 12. 1837), Barbora (26. 12. 1839 – 2. 6. 1841), Antonie (15. 3. 1843 – 17. 3. 1843), Terezie (11. 8. 1846 – ??) a nejmladší Emilie (7. 10. 1850 – 6. 10. 1917).

trvalo až do Purkovy smrti roku 1910, se narodilo šest dětí, dva synové a čtyři dcery.⁸⁰ Čtyři z těchto dětí se dožily dospělosti.

Tabulka 17. Úmrtnost kojenců a malých dětí podle věku v rožmberské farnosti v letech 1800–1899

Období	Zemřelé děti ve věku na 1000 živě narozených						
	0–2 dny	0–6 dní	0–27 dní	28 dní – 1 rok	do 1 roku	1–4 roky	do 5 let celkem
1800–1809	32,7	39,2	91,5	78,4	169,9	85,0	254,9
1810–1819	62,7	65,2	102,8	87,7	190,5	95,2	285,7
1820–1829	30,8	52,5	112,3	114,1	226,4	61,6	288,0
1830–1839	24,8	49,6	91,6	89,7	181,3	99,2	280,5
1840–1849	64,1	83,2	140,4	72,8	213,2	74,5	287,7
1850–1859	53,3	59,6	103,4	58,0	161,4	98,7	260,2
1860–1869	42,6	52,9	108,8	85,3	194,1	75,0	269,1
1870–1879	22,4	30,8	70,0	95,2	165,3	74,2	239,5
1880–1889	33,6	42,4	88,3	91,9	180,2	70,7	250,9
1890–1899	53,0	61,4	97,5	97,5	194,9	84,7	279,7
Celkem	41,7	53,8	100,9	87,2	188,1	80,9	269,0

Rodiny s takto vysokou hladinou dětské úmrtnosti však byly spíše výjimkou; ve srovnání s osmnáctým stoletím se úroveň kojenecké i dětské úmrtnosti postupně snižovala, bylo to bezesporu spojeno s osvětou, která stále větší pozornost věnovala dítěti a jeho individuálním potřebám. Ještě v 18. století počet dětí zemřelých do jednoho roku věku nezřídka přesáhl hranici 30 zemřelých na 100 narozených,⁸¹ v průběhu 19. století však již dochází k mírnému poklesu v závislosti na regionálních charakteristikách.⁸²

⁸⁰ Anna (26. 2. 1874 – ??), Karel (2. 5. 1876 – ??), František (1. 9. 1878 – 21. 4. 1879), Emilie (30. 3. 1880 – ??), Marie (21. 7. 1884 – 19. 11. 1886), Marie (5. 11. 1888 – ??). Další záznamy o rodině se však v evidenci ztrácí, po roce 1945 navíc rodový katastr přestal být veden.

⁸¹ Ve farnosti sv. Petra a Pavla v Brně umíralo do jednoho roku 29,0 % dětí, v Budyni zemřelo do jednoho roku 26,9 % dětí, v Domažlicích 35,5 % kojenců, v hostivařské farnosti se po roce 1730 kojenecká úmrtnost pohybovala kolem 30–35 %. Blíže: B. LAŠŤOVKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 97–99; P. BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky*, s. 112–121; L. DUŠEK, *Obyvatelstvo města Budyně*, s. 221–232; P. MUŽÍK, *Obyvatelstvo města Domažlic*, s. 149–164.

⁸² V Ústí nad Labem dosáhla v letech 1800–1889 míra kojenecké úmrtnosti hranice 20,5 %, zatímco se dětská úmrtnost 34,5 %. V městských oblastech tedy zřejmě byla dětská a kojenecká úmrtnost mnohem větší než na venkově, kde ženy měly relativně více času se dítěti věnovat; srov. S. DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 135–136.

7.2. Mrtvorozenost manželských dětí

Dle patentu Josefa II. z roku 1784 byly matriční záznamy sjednoceny a údaje o křtech a pohřbech měly být zapisovány do předem tištěných formulářů. Vedle živě narozených dětí měly být do matrik zaznamenávány i děti předčasně zemřelé či mrtvě narozené. I přes toto nařízení není možné s jistotou potvrdit, že údaje o mrtvě narozených, a tedy nepokřtěných dětech byly do matrik skutečně zaznamenávány. Proto je nutné brát tento vzorek spíše s rezervou. Mrtvorozenost jako taková však v sobě reflektovala určité sociální a kulturní tendence společnosti, byla také ukazatelem biologického stavu ženy i zdravotní péče o matku a dítě.⁸³

Tabulka 18. Mrtvorozenost v letech 1800–1899

Období	Narozené celkem	Živě narozené děti	Mrtvě narozené děti	Podíl mrtvě narozených dětí z úhrnu narozených
1800–1809	157	155	2	1,27
1810–1819	427	413	14	3,28
1820–1829	566	559	7	1,24
1830–1839	526	525	1	0,19
1840–1849	625	601	24	3,84
1850–1859	700	669	31	4,43
1860–1869	708	694	14	1,98
1870–1879	718	716	2	0,28
1880–1889	578	572	6	1,04
1890–1899	502	487	15	2,99
Celkem	5507	5391	116	2,11

Zajímavé je označení, kterého se k pojmenování těchto nepokřtěných dětí používalo – v matričních záznamech je totiž místo jména dítěte uváděno „notgetauft“ nebo „todgeboren“. V případě, že nebylo známo pohlaví, je uváděno pouze „kind“, u dívek je však používáno „töchterlein“ (dceruška) nebo „mädchen“, u chlapců pak „knabe“ nebo „sohnlein“ (synáček). Pouze výjimečně se vyskytlo označení Anonymus pro chlapce, resp. Anonyma pro děvče. Využití zdvojnásobení by mohlo být vnímáno jako vyjádření určité rodičovské lásky nebo se jednalo o úzus, který se k označení těchto bezejmenných dětí ve farnosti používal. Rodové katastry byly přepisovány mnichy vyšebrodského kláštera, kteří k těmto dětem neměli bližší rodinnou vazbu. Přesto však toto označení muselo vycházet

⁸³ A. ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost*, s. 141.

z určitých společenských tendencí;⁸⁴ využití zdobnělin pak evokuje pocit lásky–plného vztahu k nově se rodícímu plodu, který předčasně odešel.⁸⁵

Ve sledovaném období se z 5391 dětí narodilo 116 mrtvých nebo zemřelo dříve, než mohlo být pokřtěno, ve čtyřech případech se pak jednalo o děti, které pocházely z dvojčat.⁸⁶ V rožmberské farnosti tedy na 1000 narozených dětí připadalo asi 21,6 mrtvorozených, o století dříve (1785–1799) ve farnosti sv. Petra a Pavla v Brně na 1000 narozených dětí připadalo dokonce 36,7 předčasně zemřelých nebo nepokřtěných kojenců. Vyšší počet těchto typů porodů byl zřejmě ovlivňován horšími životními podmínkami v městském prostředí.⁸⁷ Obdobné hodnoty byly totiž zaznamenány i pro Prahu v letech 1785–1815, kde mrtvorozenost dosahovala podílu 3,7 %.⁸⁸

Na první pohled je patrné, že v počtu mrtvě narozených dětí v průběhu celého 19. století panovaly značné výkyvy. Vždy zřejmě záleželo na samotném faráři, zda se tyto porody rozhodl do matriky uvést. V řadě případů se nemuselo jednat o skutečný porod, ale spíše o potrat, který byl vyvolán namáhavou prací v pokročilém stadiu těhotenství.⁸⁹ Důležitou roli ve snížení počtu mrtvorozených nebo nepokřtěných dětí sehrály i nouzové křty, prováděné porodními bábami.⁹⁰

---

⁸⁴ Devatenácté století znamenalo řadu změn v oblasti ekonomické i společenské. Výraznou změnou prošlo i vnímání dítěte a jeho potřeb. Více: M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 11–69.

⁸⁵ Srov. P. BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky*, s. 122. V brněnské farnosti sv. Petra a Pavla bylo pro mrtvorozené děti v letech 1710–1779 užíváno pouze označení *totdtebohrene* nebo *früher/frühzeit Geburt*. Nejsou zde uváděny žádné zdobnělé varianty. Co bylo příčinou odlišnosti těchto záznamů, které byly pořízeny ve dvou odlišných stoletích, však můžeme pouze spekulovat.

⁸⁶ Podíl mrtvě narozených mezi dvojčaty byl asi o jedno procento vyšší (zatímco u jednoduchých porodů tvořily porody mrtvých dětí asi 2,1 %, mezi vícečetnými porody to bylo 3,2 %). Vyšší počet úmrtí ve skupině vícečetných porodů je pochopitelný, v případě porodů dvojčat se děti většinou narodí předčasně a z toho pramení i menší schopnost těchto dětí přežít, zvláště pokud pro ně nejsou připraveny určité nadstandardní podmínky, jako je tomu dnes.

⁸⁷ Vzhledem k novosti tohoto nařízení je možné předpokládat, že skutečný počet těchto porodů byl na konci 18. století mnohem vyšší.

⁸⁸ A. ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost*, s. 149.

⁸⁹ Z manželství (17. 9. 1839) Josefa Samsmanna (*1808) a Anny Kienzlové (*1811) vzešlo sedm dětí, pouze tři z nich však byly pokřtěny (Marie, Augustin, Alois). Ostatní čtyři děti se narodily již mrtvé, tak vysoký počet mrtvě narozených dětí v jediné rodině se zdá překvapující, nejednalo se však v tomto případě o samovolné potraty ve vysokém stupni těhotenství, které matce neumožnily donosit zdravé dítě? První dcera Marie se narodila 28. 1. 1841, o dva roky později Anna porodila mrtvé dítě (9. 1. 1843), o rok později dala život synu Augustinovi, který však do 10 měsíců zemřel, následovaly v rychlém sledu dvě mrtvé děti (12. 9. 1845, 11. 6. 1846), po synu Aloisovi (21. 5. 1847), se 9. 11. 1849 narodilo opět

7.3. Úmrtnost šestinedělek

Šestinedělím se v lékařství rozumí období začínající porodem a trvající následujících čtyřicet dva dní. Těhotenství a následné šestinedělí bylo v minulosti chápáno jako výjimečný stav v životě ženy; byla to doba, kdy matka určitým způsobem vybočila z každodennosti společnosti a žila svým svébytným rytmem, který byl ovlivňován růstem plodu v jejím těle. Tento přechodný stav v životě matky i jejího dítěte byl opředen v lidové tradici řadou pověr a rituálů, které v určitých aspektech vyčleňovaly ženu z běžného života společnosti.⁹¹ Teprve po skončení tohoto šestitýdenního období se matka opět začlenila do života obce. Těhotenství a šestinedělí tedy činily ženu v lidových představách výjimečnou; na druhé straně to bylo období, kdy bylo ženské tělo nejzranitelnější.⁹² Komplikace při porodu zůstávaly po dlouhou dobu hlavní příčinou nadúmrtnosti žen v produktivním věku;⁹³ smrt matky byla obvykle způsobena komplikacemi při těžkém porodu nebo infekcí vedoucí k horečce omladnic, která byla důsledkem špatné porodní či poporodní péče o ženu.⁹⁴

---

mrtvé dítě. Další dítě pak už Anna Samsmannová neprodila. Podobná situace nastala i v rodině sedláka Matyáše Immerwolla, jeho žena Terezie porodila první dítě v devatenácti letech 17. 4. 1833 (zemřelo do jednoho měsíce), další tři děti se narodily před dovršením dvacetišesti let (Johan 17. 1. 1835, Maria 15. 4. 1837, Martin 25. 1. 1840 – 30. 12. 1840) V následujících devíti letech však Terezie Immerwollová porodila pouze 3 mrtvé děti, doba mezi jednotlivými porody byla poměrně dlouhá, proto můžeme předpokládat, že žena mohla mít určité problémy s otěhotněním. Tyto gynekologické problémy však zřejmě byly pouze dočasného charakteru, protože roku 1848 se jí narodil syn Wenzl, který sice do 11 dní zemřel, ale už o rok později 26. 10. 1849 se porodila další a současně poslední dítě, syna Andree. Matce bylo v době porodu 35 let. Více k problematice infertility: A. PONTUCH, *Gynekologie*, s. 166–168. Z celkového počtu všech narozených dětí šlo asi o 2,2 % dětí; maxima dosáhl podíl těchto porodů ve 40. a 50. letech, kdy činil 4–4,5%.

⁹⁰ K nouzových křtům také Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ – *svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století)*, HD 24, 2000, s. 66–67; A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození*, s. 61–67.

⁹¹ K problematice šestinedělí a jejího pojetí v lidové kultuře více: A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození*, s. 106–114.

⁹² Pro vnímání těhotenství a porodu v minulosti srov. zejména: Václav BŮŽEK, „*Tý naděje budou každý čtyři neděle*“. *Těhotenství očima šlechty na prahu novověku*, *ĎaS* 3, 2001, s. 8–13; A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození*, s. 45–140.

⁹³ Srov. L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 113–114; L. FIALOVÁ – P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR., *Dějiny obyvatelstva*, s. 158.

⁹⁴ L. ABRAMSOVÁ, *Zrození*, s. 111–115.

Ke zlepšení úmrtnostních poměrů matek předminulého století zřejmě přispěla větší informovanost veřejnosti a lepší hygienické podmínky.⁹⁵ Hlavní příčinou těchto úmrtí byla spíše vyčerpanost ženského organismu namáhavou prací v hospodářství a rodině, kterou manžel během jejího života nedokázal plně docenit. Nezbytností ženské ruky v domácnosti lze také odůvodnit fakt, že ovdovělí muži uzavírali nové sňatky mnohem rychleji než jejich ženské protějšky.⁹⁶ Také van Dülmen uvádí, že si muži cenili mnohem více své vlastní práce než práce manželky.⁹⁷

Zjišťování údajů je však značně znesnadněno dostupností informací, které je možné získat až na základě rekonstrukce rodiny, díky níž se nám odkryje celá struktura zaniklé rodiny, a získáme tak odpovědi na otázky týkající se početnosti rodiny, věku zemřelé matky, osudu novorozence či sociálního postavení manželky jako hlavy rodiny.⁹⁸ Pro zpracování této sondy jsem využila pouze páry, které po celou dobu manželského soužití setrvaly na území rožmberské farnosti, a jsou o nich tedy známy všechny potřebné údaje: o uzavření manželství a skončení jeho reprodukční funkce,⁹⁹ způsobeného smrtí manželky při porodu nebo krátce po něm. Ve sledovaném období z 5391 porodů pouze při osmatřiceti

---

⁹⁵ Více: P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČOVÁ, *Dějiny lékařství*, s. 107–109.

⁹⁶ Dvě třetiny mužů uzavírali nové manželství do jednoho roku po skonu partnerky, přičemž nejvíce sňatků bylo uzavřeno v období 3–5 měsíců po smrti (26,7 % ze všech sňatků uzavřených vdovci). U vdov je naopak patrný nárůst počtu nových sňatků teprve půl roku od pohřbu (do jednoho roku se vdávalo 37,1 % žen).

⁹⁷ Podobně jako u českých přísloví však i v Německu panovala jistá rozpolcenost, co se postavení ženy týče. Vedle velmi radikálního srovnání o významu krávy a ženy pro hospodáře („krávy skon, škoda jako hrom, žena zajde, jiná se najde“) se tak objevuje i pozitivnější hodnocení („Nestojí dům na zemi, ale na ženě“). R. van DÜLMEN, *Kultura*, s. 50. Naopak v případě druhé ženy již dokázali její význam více docenit, jak se o tom zmiňují některá přísloví z Francie: „První žena služka, druhá milenka“ (Bordeaux), „První má slzy, druhá květy“ (Provence). Negativně je však vnímána zejména její role pečovatelky o děti z prvního manželství. Srov. *Dětství*, s. 313.

⁹⁸ Blíže k postupu a úskalím při zjišťování úmrtnosti šestinedělek Eliška ČÁNOVÁ, *Úmrtnost šestinedělek*, s. 29–30.

⁹⁹ Nejedná se tedy o všechna úmrtí šestinedělek, ale jen těch, která se odehrála v rozsahu zkoumaného vzorku. Vzhledem k poměrně malému počtu rodin, které zkoumaný vzorek tvořily, mohlo dojít k určitému zkreslení výpočtů. Možným nedostatkům jsem se proto pokusila předejít porovnáním získaných výsledků s některými dalšími studiemi, které se touto tematikou zabývaly. Do tohoto vzorku jsem zařadila všechny ženy, které zemřely do 42 dnů po porodu. Jedna z matek zemřela 46 dní po porodu, tedy po skončení šestinedělí, k její smrti však zřejmě přispěl porod, a tak jsem ji do této skupiny také zařadila.

matka zemřela,¹⁰⁰ k nim jsem pak přiřadila další dvě ženy, které svůj sňatek sice uzavřely na konci 19. století, ale zemřely až na začátku století dvacátého.¹⁰¹ I když z matričních záznamů není možné zjistit přesnou diagnózu smrti a bližší údaje o všech jejích příčinách, lze z poměrně vysokého počtu zemřelých prvorodiček usuzovat, jak velká zátěž pro organismus musel porod být.¹⁰²

Rozením dalších dětí si tělo ženy na tuto zátěž postupně zvyklo a počet úmrtí se snížil. Naopak u většího počtu dětí úmrtnost šestinedělek opět stoupala; tento nárůst způsobila v první řadě vyčerpanost ženského organismu z neustálého rození potomků¹⁰³ a života stráveného v téměř permanentním těhotenství.¹⁰⁴ Důležitou roli však zřejmě hrál i věk ženy. Z úhrnu zemřelých rodiček tvořily 34 % matky, které přiváděly na svět děti ve čtyřiceti a více letech, a 47 % matky, kterým bylo více než 35 let. Ve vyšším věku s sebou porod přinášel větší rizika amožné komplikace,¹⁰⁵ tělo už navíc nebylo tak pružné a odolné, aby se s velkou zátěží dokázalo rychle vyrovnat.¹⁰⁶ Tyto ženy často neumíraly bezprostředně po porodu, ale smrt v důsledku celkové vyčerpanosti se mohla projevit i později.

---

¹⁰⁰ To by znamenalo, že přibližně na každý 144. či 145. porod by připadalo úmrtí jedné rodičky.

¹⁰¹ První z žen zemřela při prvním porodu v roce 1901; druhá, na podzim roku 1904, při porodu již 9. dítěte, dcery Terezy.

¹⁰² U prvorodiček trvá porod déle než u vícerodiček. U prvorodiček probíhá první doba porodní obvykle 6–12 hodin a druhá doba porodní 30–50 minut, u vícerodiček se pak zkracuje první doba porodní na 3–6 hodin, zatímco druhá doba porodní trvá pouze 15–30 minut, často i méně. Porody trávající 16 a více hodin nebyly v minulosti ojedinělé. Protahování první a druhé doby porodní je vnímáno jako rizikový faktor pro život dítěte. Ke srovnání porodu prvorodiček a vícerodiček více: A. PONŤUCH, *Gynekologie*, s. 225–229.

¹⁰³ Kateřina Irsigler (*1794), dcera sedláka z Horního Přísahova, se vdávala za o 13 let staršího Adalberta Dobusche v roce 1813. V poměrně krátkých meziporodních intervalech přivedla v rozmezí 4 let na svět čtyři děti. První dcera Rosina zemřela dva měsíce po narození, další dvě děti, Marianna a Johann Baptista, se zřejmě dožily dospělosti a poslední dcera Kateřina zemřela měsíc po porodu. Matka vyčerpaná častými porody a prakticky permanentním těhotenství, zemřela ve čtyřiaadvaceti letech, 11 dní po porodu posledního dítěte. Dvacet měsíců po její smrti se vdovec Adalbert Dobusch znovu oženil se selkou Magdalenou Kallinger z Hořipné, z manželství se narodilo 6 dětí.

¹⁰⁴ Ve farnosti Broumov k novému nárůstu úmrtí šestinedělek dochází už u 5. a 7. dítěte, kdy počet zemřelých matek dosáhl shodného počtu úmrtí 8 matek. Více: E. ČÁŇOVÁ, *Úmrtnost šestinedělek*, s. 31.

¹⁰⁵ Věk ženy při sňatku se promítal i do délky porodu. U starých prvorodiček se snižuje poddajnost měkkých porodních cest, kontrakce jsou slabší, a porod se tak prodlužuje. Více: A. PONŤUCH, *Gynekologie*, s. 229.

¹⁰⁶ Maria Dobusch (*1820), dcera sedláka z Hořipné se v roce 1841 provdala za řemeslníka Tomáše Kallingera z Rožmberka, do deseti měsíců po svatbě se narodilo první dítě, syn Josef, z manželství vzešlo celkem 11 dětí, které přicházely na svět zhruba každé dva až tři

Tabulka 19. Počet zemřelých matek v závislosti na pořadí dítěte

Pořadí narozeného dítěte	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11–14
Počet matek zemřelých při porodu a v šestinedělí	15	5	6	4	1	2	3	1	2	–	1
Počet všech žen, které porodily dítě uvedeného pořadí	790	686	603	510	428	354	259	181	121	79	76
Úmrtnost matek	18,99	7,29	9,95	7,84	2,34	5,65	11,58	5,52	16,53	–	13,16

Úmrtnost matek – počet matek zemřelých při porodu a v šestinedělí na 1000 matek, které porodily.

Ve srovnání se 17. a 18. stoletím představovalo 19. století pro matku výrazně větší naději na přežití v šestinedělí.¹⁰⁷ Ve farnosti Broumov¹⁰⁸ zemřelo v rozmezí let 1632–1700 z 393 žen při porodu nebo v šestinedělí 57 matek; přibližně jedna sedmina matek tedy umírala v důsledku poporodních komplikací. Maximálního počtu úmrtí bylo přitom dosaženo při prvním a druhém porodu.¹⁰⁹ V Ústí nad Labem bylo pro období 1700–1799 zjištěno 36 zemřelých žen v šestinedělí, podobně jako v Broumově pak absolutně nejvyšší počet zemřelých

roky. Poslední dítě se matce narodilo ve 47 letech. Je možné předpokládat, že porod v tak pozdním věku znamenal pro ženu velkou zátěž, se kterou se stárnoucí tělo vypořádávalo mnohem obtížněji. Matka zemřela krátce po skončení šestinedělí, 46 dní po porodu, v září roku 1868. Její manžel zůstal až do své smrti, o dvacet let později, vdovcem. Poslední narozené dítě, syn Tomáš, se s velkou pravděpodobností dožil dospělosti. Podobně zemřela i Kateřina Quarti, která se teprve ve svých 40 letech provdala za Johanna Danka z Rožmberka, již o dva roky později zemřela po porodu jediného syna Johanna Evangelisty (+28. 9. 1897); manželka Martina Hendla Eva, rozená Tomasček, přivedla na svět během 19 let manželského soužití 7 dětí, z nichž tři zemřely v dětském věku, poslední dcera Marie se matce narodila ve 42 letech, den po jejím narození Eva Hendlová zemřela.

¹⁰⁷ Po celé období se počet zemřelých rodiček pohybuje v průměru mezi 3–5 matkami za jedno desetiletí, pouze v 50 letech se počet zvýšil na sedm, v porovnání s celkovým množstvím narozených dětí je však tato hodnota v normálu. Ve srovnání zemřelých rodiček na kvantum porodů jen výjimečně překročil počet úmrtí jedno procento. Maximální hodnota činí 1,21 % v letech 1810–1819, důsledkem tohoto nárůstu počtu úmrtí mohla být zřejmě i neutěšená hospodářská situace v době napoleonských válek a nedostatečná výživa vesnického obyvatelstva. Je však nutné brát v úvahu i skutečnost, že v důsledku sestavování rodových listů pro toto období ještě nemusí být známy všechny uskutečněné porody (dětí narozené z manželství vzniklých před rokem 1800).

¹⁰⁸ E. ČÁNOVÁ, *Úmrtnost šestinedělek*, s. 29–35.

¹⁰⁹ V Broumově zemřelo 16 prvorodiček a 12 žen při druhém porodu, od druhého dítěte pak počet úmrtí žen klesá a opět stoupá u 5 a 7 dítěte, což mohlo být spojeno s vyčerpáním ženského organismu neustálým těhotenstvím.

rodiček tvořily první a druhé porody. Téměř totožný byl vývoj úmrtnosti šestinedělek i v Rožmberku. Nejčastěji smrt postihovala prvorodičky,¹¹⁰ které se s porodem musely teprve vyrovnávat. Při dalších porodech se nebezpečí smrti postupně snižovalo. Oproti Broumovu sedmnáctého století však přesto klesl počet zemřelých šestinedělek téměř pětkrát.¹¹¹

Je otázkou, co způsobilo tak výrazné snížení. Možným vysvětlení jsou hygienické zásahy, které zlepšily celkový zdravotní stav obyvatelstva,¹¹² přesto však právě jižní Čechy patřily k oblastem, které výrazně lékařský personál postrádaly, a porody tedy zřejmě po celé století zůstávaly zejména v péči porodních babiček.¹¹³ Také sociální postavení zřejmě nemělo na úmrtí šestinedělek příliš velký vliv, ve schopnosti vyrovnat se s průběhem porodu, se mnohem více odrážela fyziognomie ženského organismu než její společenský status.¹¹⁴

Na osudu ženy byl závislý také další život nově narozeného dítěte.¹¹⁵ Smrt matky znamenala nejen ztrátu mateřské péče, ale především nutnost nalézt jinou

---

¹¹⁰ Aloisie (*1874), dcera sedláka Matyáše Matschka, se roku 1893 provdala za sedláka Josefa Pilsa, necelý rok po svatbě porodila jediného syna Wenzla. Zemřela 13 dní po porodu ve věku pouhých devatenácti let. Vdovec Josef se znovu oženil necelé dva roky po její smrti. Z druhého manželství s Johanou Wallner, které ukončila její smrt v roce 1933, měl 13 dětí. Domkářka Johana Domaschko se coby pětadvacetiletá vdávala za Silvestra Kletzenbauera, domkáře z Rožmberské části Riedl, víc jak dva roky po sňatku v srpnu 1883 se Johanně narodil syn Silvestr, Johana umírá o měsíc později, 12. září 1893, syn Silvestr přežil svou matku o rok a dva měsíce. Po smrti první ženy se vdovec znovu oženil s druhou manželkou Alžbětou Frlik měl určitě minimálně jedno dítě, vzhledem k chybějícím informacím o úmrtí manželů nemůžeme vyloučit, že z farnosti odešli.

¹¹¹ Zatímco v Broumově ještě umírala v důsledku porodních komplikací každá sedmá žena, v Rožmberku již porod hrozil smrtí každé dvacáté ženě (v důsledku špatné porodní a poporodní péče umíralo přibližně 5 % žen, v Broumově pak něco přes 14 %).

¹¹² V roce 1770 byl vydán Generální zdravotní řád, který byl platný pro celou monarchii, podle dekretu z roku 1781 pak stát začal budovat zdravotnická zařízení jako všeobecné nemocnice, porodnice, nalezince a sirotčince; srov. *Dějiny obyvatelstva*, s. 179–183; P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČOVÁ, *Dějiny lékařství*, s. 93–97, 105–110. K dalším výrazným změnám v oblasti zdravotního stavu obyvatelstva pak přispěly zákonodárské změny na přelomu let 1848/49, více: P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČOVÁ, *Dějiny lékařství*, s. 125–128.

¹¹³ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození*, s. 61–71; P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČOVÁ, *Dějiny lékařství*, s. 101–104.

¹¹⁴ Ve skupinách měšťané, sedláci, podruzi zemřelo v šestinedělí shodně 7 matek, nápadný je nepoměr ve skupině řemeslníci (14 matek) a domkáři (pouze 2 ženy). Většina domkářů však provozovala současně řemeslnou činnost, aby uživila rodinu, a mohli tedy být do rodového katastru zaznamenáni pouze jako řemeslníci.

¹¹⁵ Jediný syn, Agnes a Johana Königových, Dominik přežil svou matku o pouhých dvanáct dní (3. – 18. 5. 1894); dcera Bernarda a Marie Staudek Marie zemřela necelé tři měsíce po smrti matky (16. 4. – 28. 8. 1901); Marie, dcera Martina Hendla, přežila matku jen

alternativu obživy pro novorozence; přechodem na náhradní stravu však dítě přicházelo o důležité látky obsažené v mateřském mléce, byl oslaben jeho imunitní systém a zvýšilo se riziko střevních infekcí i virových onemocnění.¹¹⁶ Právě z těchto důvodů většina dětí po smrti matky dlouho nežila.

Tabulka 20. Úmrtnost dětí, jejichž matka zemřela při porodu nebo v šestinedělí v rožmberské farnosti v 19. století

	Celkem	Mrtvě narozené	Věk při úmrtí					Ostatní
			0–2 dny	0–6 dny	0–27 dny	28 dní – 1 rok	Do 5 let	
Počet dětí	41	9	3	1	5	10	2	11

Z čtyřiceti takto osiřelých dětí se třicet nedožilo ani pěti let; přičemž devět se jich narodilo již mrtvých nebo zemřelo hned po porodu. V těchto případech mohlo jít také o samovolný potrat ve vysokém stupni těhotenství způsobený často namáhanou prací doma i na poli. Již tak dost namáhavému potratu podlehllo zřejmě i vyčerpané tělo matky.¹¹⁷ Pouhá čtvrtina všech živě narozených dětí se dožila více jak pěti let.

8. Velikost jihočeské rodiny

Uspořádání rodiny a její velikost se vždy řídily trendy, které byly prosazovány společenskými normami i ekonomickými a sociálními možnostmi rodiny. V počtu narozených dětí se prolínala jednak situace náboženská, která zakazovala a přísně odsuzovala snahy mileneckých párů početí dítěte zabránit, s politickou a ekonomickou vyspělostí země. Rekonstrukce historické rodiny na základě matričních údajů odkrývá nejen její podobu v minulých stoletích, ale nabízí také srovnání s rodinou moderní a jejími proměnami v průběhu staletí. Velikost rodiny je možné sledovat z několika různých aspektů, které se do její celkové struktury promítaly; těmito proměnnými se stávala délka manželského soužití, věk ženy při vstupu do manželství a konečně i sociální postavení muže a ekonomické možnosti manželského páru.¹¹⁸ Pro zjišťování struktury historické rodiny byla využita pouze protogamní manželství, které po celou dobu své

---

o 21 dní (11. 1. – 2. 2. 1866); syn Josefa Rottenbera Johan žil po pohřbu matky jen necelé dva měsíce (14. 7. – 19. 9. 1834); syn Ignátze a Marie Feyrerových Raymund zemřel jako třináctidenní, sedm dní po skonu matky (31. 8. – 13. 9. 1818).

¹¹⁶ M. Livi BACCI, *Populace*, s. 138–142.

¹¹⁷ Mrtvě narozené, resp. nepokřtěné děti, tvořily asi jednu pětinu takto narozených.

¹¹⁸ Výše sňatkového věku ovlivňovala délku fertillního období ženy prožitého v manželství. V případě delšího předmanželského soužití snoubenců v „konkubinátu“, který byl typický právě pro níže sociálně postavené snoubence, počet dětí v těchto rodinách dokonce přesahoval průměrný počet dětí narozených do rodin, jejichž děti se narodily až po uzavření manželství.

Tabulka 21. Počet dětí v rodinách s ukončenou reprodukcí

Počet dětí	Období uzavření sňatku				Celkem rodin
	1800–1824	1825–1849	1850–1874	1875–1899	
0	17	26	28	23	94
1	9	17	20	14	60
2	11	14	27	14	66
3	20	14	28	28	90
4	18	19	21	23	81
5	14	15	28	18	75
6	17	25	32	22	96
7	15	25	27	12	79
8	16	13	16	16	61
9	9	16	6	11	42
10	6	14	17	3	40
11	5	4	5	3	17
12	2	3	3	2	10
13	1	2	1	1	5
14	1	–	1	3	5
Celkem rodin	161	207	260	193	821
Celkem dětí	815	1057	1233	893	3998
Průměrný počet dětí v rodině	5,1	5,1	4,7	4,6	4,9

existence setrvala ve farnosti, tj. bylo u nich známo také datum zániku manželství, a která trvala minimálně 5 let. Počet dětí v rodinách s ukončenou reprodukcí se po celé sledované období pohyboval kolem pěti na jedno manželství.

Tabulka 22. Počet dětí v rodině podle věku matky při sňatku ve farnosti Rožmberk

Věk ženy při prvním sňatku	Počet dětí v rodině						Celkem narozených dětí	Celkem rodin	Průměrný počet dětí
	0	1	2	3–4	5–9	10–14			
16–19	1	2	1	1	16	13	202	34	5,9
20–24	12	2	5	17	89	33	979	158	6,2
25–29	19	8	11	29	88	7	764	162	4,7
30–34	10	14	17	24	28	0	296	93	3,2
35–39	14	7	7	13	4	0	87	45	1,9
40–44	9	4	1	0	0	0	6	14	0,4
celkem	65	37	42	84	225	53	2334	506	4,6
v %	2,8	1,6	1,8	3,6	9,6	2,3	100,0	x	x

Nejvíce rozšířeny přitom byly rodiny středně velké se 3–6 dětmi (41,7 %); poměrně četné byly i rodiny se 7–9 dětmi (22,2 %) nebo naopak páry s jedním nebo dvěma dětmi (15,3 %). Deset a více dětí se však narodilo pouze 9,4 % manželským párům. Zhruba desetina manželství zůstala po celou dobu svého

trvání bezdětná (11,5 %).¹¹⁹ Konečný stav dětí v rodinách byl po celé století redukován poměrně vysokou hladinou úmrtnosti kojenců a malých dětí.¹²⁰ Průměrný počet dětí v rodině sice nepatrně klesl,¹²¹ ve srovnání se sondami pro 18. století však nebyl výrazně nižší.¹²²

Prodlužování délky lidského života ovlivňovalo i délku manželského soužití, porovnáváme-li ji s 18. stoletím, prodloužila se zhruba o jednu třetinu, jednalo se však již o období po menopauze, které na růst porodnosti nemělo žádný vliv.¹²³ V průměru se nejvíc dětí stále rodilo ženám, které se vdávaly velmi mladé, do 20 let věku. Ty měly, vzhledem ke svému nízkému věku při sňatku, šanci prožít v manželském svazku relativně delší dobu než ostatní ženy, a mohly tedy počít více dětí. Se vzrůstajícím věkem nevěsty se zkracovala nejen délka manželského soužití, ale snižoval se i počet potencionálních porodů. Po dosažení třicátého roku života sice ještě manželství trvala v průměru kolem 28,7 let, ale narodily se z něj už jen 2–3 děti. I když tedy mnohem více žen žilo v manželství i po menopauze, počet dětí narozených z těchto svazků se již výrazně neměnil. Z žen uzavírajících sňatek po čtyřicítce přivedla na svět dítě jen každá druhá. Věk ženy při posledním porodu se v 19. století pohyboval mezi 37. a 40. rokem života. Pokud se tedy žena vdávala starší třiceti let a přiváděla na svět své děti v intervalech, které jsou v historické demografii považovány za normální, tj. o délce 16,5 až 31,5 měsíce, mohla za 7 let manželského soužití takto přivést na svět 2–5 děti. Nutné je však brát v potaz také fakt, že po 30. roce

---

¹¹⁹ To bylo více než v osmdesátých letech 20. století v průměru České republiky, kdy se podíl neplodných manželství, kdy byla žena prvně vdaná, pohyboval do 5 %. Dle dat Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Plodnost žen, str. 44–47.

¹²⁰ Ve výjimečných případech se mohla dospělosti dožít jen jedna pětina všech narozených dětí. Dalo by se však říct, že čím více dětí rodiče ztratili v kojeneckém a dětském věku, tím více jich žena i porodila, nově narozené dítě tedy přicházelo na svět jako jakási „náhrada“ za dítě předčasně zemřelé.

¹²¹ Snižuje se zejména počet rodin se sedmi a více dětmi a narůstá počet rodin středně velkých. Naopak podíl rodin bezdětných zůstává nezměněn. Pouze nepatrně se mění množství párů, kterým se narodilo pouze jedno nebo dvě děti.

¹²² I v 18. století se počet dětí, narozených do rodiny, pohyboval kolem 5 dětí. V Budyni nad Ohří měli manželé v letech 1701–1750 v průměru 4,2 dítěte, v Domažlicích v první polovině 18. století 5 dětí, v Komíně 5,4 a v brněnské farnosti svatého Petra 5,2 dětí. Srov. P. BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky*, s. 65; Ladislav DUŠEK, *Výsledky průzkumu farního obvodu města Budyně nad Ohří z let 1701–1850*, in: *Dlouhodobé populační trendy na území ČSR (předstatistické období)*, Acta demografica 4, 1981, s. 80; Petr MUŽÍK, *Obyvatelstvo města Domažlic z let 1690–1830*, in: *Dlouhodobé populační trendy*, s. 97; B. LAŠŤOVKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 88.

¹²³ Počátek menopauzy nastává nejčastěji mezi 40.–50. rokem života ženy, průměrně ve 49,3 letech života. Více: A. PONÍUCH, *Gynekologie*, s. 69.

života klesala fekundita ženy, schopnost otěhotnění byla obtížnější a délka intervalů mezi jednotlivými porody se tedy pohybovala spíše při horní hranici.

Tabulka 23. Počet dětí v rodině podle délky trvání manželství ve farnosti Rožmberk

Trvání manželství	Počet dětí v rodině						Celkem rodin	Průměrný počet dětí	Průměrná délka manželství
	0	1	2	3–4	5–9	10–14			
0–4	21	34	16	5	0	0	76	1,1	2,3
5–9	8	6	11	25	5	0	55	2,5	6,9
10–14	10	5	4	28	31	0	78	3,8	12,2
15–19	11	4	7	11	35	2	70	4,4	16,8
20–24	7	12	7	23	34	8	91	4,5	21,9
25–29	15	11	8	16	40	16	106	5,1	27,1
30–34	13	9	13	19	41	9	104	4,6	32,0
35–39	11	8	3	16	56	10	104	5,3	36,7
40–44	5	3	7	16	51	14	96	6,1	41,7
45–49	7	2	3	11	36	5	64	5,4	46,8
50+	7	–	3	6	24	13	53	6,5	53,8
Celkem	115	94	82	176	353	77	897	4,5	27,4
v %	12,8	10,5	9,1	19,6	39,4	8,6	100,0	x	x

Předčasná smrt jednoho z partnerů byla druhým podstatným činitelem, který výrazně zasahoval do produktivity manželského svazku; v zásadě platilo, že čím kratší dobu manželství trvalo, tím méně se z něj narodilo potomků. Manželství zaniklá do čtyř let od sňatku neměla většinou příliš velký vliv na vývoj porodnosti.¹²⁴ S prodlužující se délkou manželského soužití rostl i počet narozených dětí. Středně velké rodiny čítající 3–6 dětí pak byly typické zejména pro páry žijící společně 15–24 let. Početné rodiny s deseti a více dětmi se objevují až u manželství trvajících více než dvacet pět let. Obecně však i ženy, žijící s partnerem po celé plodné období, přiváděly na svět nejčastěji 5–8 dětí.

Rozdělení do skupin bylo provedeno na základě sociálního původu otce či jeho profesního zařazení. Průměrný sňateční věk snoubenců pak byl vypočítáván podle těchto skupin, tj. jaký byl průměrný věk sedláků a jejich manželek (tyto ženy tedy nemusely nutně pocházet ze stejné sociální skupiny). Pro zkoumání

¹²⁴ Z partnerských svazků zaniklých do čtyř let od svého vzniku se obvykle rodilo pouze jedno dítě, v průměru ovšem tato manželství netrvala ani 2,5 roku. Velmi často se jednalo o manželství uzavíraná relativně starými snoubenci, jejichž věk se pak nutně musel promítnout do délky soužití. Tato krátkodobá soužití partnerů s nižší schopností reprodukce pak negativně ovlivňoval i celkový počet dětí narozených této skupině snoubenců. Vyjimkou je manželství Kateřiny a Adalberta Dobuschových, kterým se během čtyř let manželského soužití narodily v krátkých intervalech čtyři děti; vyčerpání matky častými porody a těhotenstvím však zřejmě zapříčinily její předčasnou smrt krátce po porodu posledního dítěte.

Tabulka 24. Velikost rodiny podle socioprofesionního postavení otce (kompletní rodiny)

Počet dětí v rodině	Měšťané bez bližší specifikace	Řemeslníci	Sedláci	Domkáři	Podruzi nádeníci	Ostatní povolání	Celkem
0	7	15	8	8	18	9	65
1	–	10	10	6	9	2	37
2	1	6	5	7	19	4	42
3	2	10	11	7	12	2	44
4	4	13	5	10	7	1	40
5–9	14	46	86	29	38	12	225
10–14	5	16	22	2	4	4	53
Počet rodin	33	116	147	69	107	34	506
Průměrný počet dětí v rodině	5,4	5,1	6,4	4,1	3,8	4	5
Průměrný věk ženy	27,8	28	24,6	29,5	28,1	23,7	27,5
Průměrný věk muže	29,9	29,9	28,7	32,5	32	29,8	30,6

velikosti historické rodiny je neméně důležitá i sociální a profesní stratifikace rodin. Muž, jako hlava rodiny, musel být schopen rodinu uživit, a zejména lidé ze sociálně slabších poměrů byly proto často nuceni sňatek odkládat do doby, než nabyli dostatečného finančního jmění a postavení. Tyto veličiny spoluutvářely a modifikovaly podobu populace.¹²⁵ Nejvíce dětí se zákonitě rodilo selským rodinám, protože synové sedláků byli finančně zabezpečeni v mladším věku a mohli tedy dříve založit rodinu. Sedláci a jejich snoubenky vstupovali do manželství v průměru o 2–3 roky dříve než ostatní snoubenci. Tyto páry měly naději prožít v manželství nejdelsí čas a zplodit i více potomků; počet narozených dětí se shoduje s velikostí rodiny žen vdávajících se ve skupině 20–24 let; průměrný sňatkový věk těchto nevěst se skutečně pohyboval kolem 24 let.

Podobně tomu bylo i v ostatních socioprofesionních skupinách. Zatímco v rodinách sedláků se rodilo obvykle 6–7 dětí, v rodinách podruhů a nádeníků přicházelo na svět v průměru o 2–3 potomky méně. Ženy podruhů však uzavíraly sňatek až ve 28 letech. Pokud ženy historických populací kojily své děti dva až dva a půl roku, odpovídá doba čtyř let právě zmíněným dvěma porodům, o které byla podružská rodina chudší. Pokud se tedy žena brzy vdala, mohla prožít delší dobu v manželství a porodit více dětí. Je tedy otázkou, zda se podružské rodiny početí dítěte skutečně bránily nebo byl tento trend ovlivňován spíše možností těchto lidí uzavřít sňatek.

¹²⁵ Srov. *Dějiny obyvatelstva*, s. 155–156; J. KLABOUCH, *Sňatkový konsens*, s. 19–30.

V dlouhodobém průměru však podíl počtů na jednu rodinu zůstával nezměněn a pohyboval se kolem 4–5 dětí na jedno uzavřené manželství. I to odpovídá výsledkům jiných sond: v svatopetrské farnosti v Brně se do manželství rodily v průměru 4 dětí, v Broumově 4,8 dětí, v Budyni 4,7 potomků, domažlické rodiny čítaly 4,6 dětí, v Plzni 4,5 a v Oslavanech 5,3 dítěte, v Hostivaři pak žena absolvovala v průměru 5,3 porodů.¹²⁶

9. Závěr

Získané výsledky potvrdily, jak významným pramenem mohou být matriky pro podchycení společenských změn a proměn rodinných struktur i v 19. století. Z demografického hlediska je možné oblast farnosti Rožmberk nad Vltavou, a obecně i celých jižních Čech, charakterizovat jako hospodářsky stagnující, toto zaostávání se promítalo i do vývoje společnosti, která neprocházela tak rychlými změnami jako průmyslové regiony. Míra natality a fertility zůstávala i v 19. století prakticky nezměněna. Tyto změny byly motivovány spíše zvyšujícím se sňatkovým věkem než snahou regulovat počet narozených dětí. Rodiny tedy po celé zkoumané období čítaly v průměru kolem 4–5 dětí. Po celé století narůstal počet předmanželských koncepcí (kolem 20–25%), mezi podílem mimomanželských počtů a věkem ženy přitom panuje přímá úměra, je tedy možné předpokládat i určitou strategii chování těchto žen i formu nátlaku na muže, který se sňatkem otálel. Se zvyšujícím věkem zřejmě vzrůstala i obava z možného staropanenského údělu. I přes nárůst počtu předmanželských počtů se i nadále rodilo nejvíce dětí v průměru 8–12 měsíců po uzavření manželství. Ostatní děti se páru rodily v intervalech 2–2,5 roku, poslední dítě se ženám rodilo kolem 40. roku života. Fertilitní schopnost žen byla vysoká zejména na počátku manželství, po dosažení 30 roku života však plodnost žen postupně klesala. Plodnost přitom po celé století zůstávala na stejné úrovni a ve srovnání s 18. stoletím byla jen nepatrně nižší; můžeme tedy říct, že páry v rožmberské farnosti neměly tendence omezovat počet narozených dětí, důležitou roli hrál spíše věk snoubenců, ve kterém vstupovali do manželství a který ovlivňoval i délku fertilitního období, které žena v manželském svazku prožila. Zásadní změnou bylo snížení úmrtnosti žen v důsledku porodních a poporodních

---

¹²⁶ Převzato z: P. BRABCOVÁ, *Demografické charakteristiky*, s. 65; E. ČÁŇOVÁ, *Výsledky výzkumu matrik farního obvodu města Broumova z let 1632–1781*, Dlouhodobé populační trendy na území ČSR, AD 4, Praha 1981, s. 68; L. DUŠEK, *Výsledky průzkumu farního obvodu města Budyně nad Ohří*, s. 80; Petr MUŽÍK, *Výsledky průzkumu farního obvodu města Domažlic*, s. 97; Miroslav BĚLOHLÁVEK, *Výsledky průzkumu matrik farního obvodu města Plzně z let 1750–1799*, in: *Dlouhodobé populační trendy*, s. 179; Vladimír VOLDÁN, *Výsledky průzkumu farního obvodu městečka Oslavany*, in: *Dlouhodobé populační trendy*, s. 164; B. LAŠTOVKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 88.

komplikací. Naopak kojenecká a dětská úmrtnost zůstávala i v 19. století na poměrně vysokých hodnotách, do 5 let umíralo něco přes čtvrtinu všech narozených dětí (26,2 %) a také hladina mrtvorozenosti se pohybovala kolem 2 %. Dílčí změny, ke kterým v rožmberské populaci během 19. století došlo, nebyly natolik význačné, abychom opravdu mohli hovořit o přechodu této společnosti k novým demografickým strukturám. Tyto závěry pak odpovídají i výsledkům některých starších studií, podle nichž se uvedené změny začaly nejprve projevovat v průmyslových oblastech a u městských populací, zatímco v agrárních oblastech a na vesnicích se tyto trendy plně projevily až ve 20. století.

Summary

The Fertility of Married Women in the Parish of Rožmberk nad Vltavou in the 19th Century

This study analyses marital fertility in the 19th century in the parish of Rožmberk nad Vltavou, which is located in Southern Bohemia. In the 19th century this region was stagnating economically. Its lack of development was reflected in demographic changes. The natality and fertility rates remained almost unchanged even in the 19th century. Changes that did occur were caused by the rising age of marriage more than by an effort to regulate the number of children born. Throughout the period under observation families tended to have around 4-5 children on average. During the century the number of pre-marital conceptions increased (around 20-25). Despite the increase in the number of pre-marital conceptions, the majority of children tended to be born roughly 8-12 months after marriage. Other children were born at intervals of 2 to 2.5 years, and women tended to have their last child around the age of 40. Women's fertility was especially high at the start of the marriage, and then it gradually declined after the age of 30. However, fertility remained at the same level throughout the century and was only slightly lower than in the 18th century. Couples in the Rožmberk parish showed no tendency to limit the number of children born; a more important role was played by the age of the spouses at the time of marriage, which influenced the number of fertile years a woman experienced while married. A fundamental change was the reduction in the mortality rate of women as a result of childbirth and post-natal complications. On the other hand, infant and child mortality in the 19th century continued to be relatively high: by the age of five just over one-quarter of all children born had died (26.2 %) and the rate of stillbirths hovered around 2%. The minor changes that did occur in the 19th century among the Rožmberk population were not pronounced enough for us to be able to speak about this society's transition to new demographic structures.

Determinants of Inheritance Patterns in an Early Modern Japanese Village, Yukinobu*

Satoshi Murayama

The inheritance customs in Japan have not remained uniform throughout history¹. For example, primogeniture and impartible inheritance were legally combined by the Meiji Civil Code of 1898, while people in the Tokugawa (1600-1868) and Meiji (1868-1912) Periods maintained their various customary succession and inheritance practices.

The traditional understanding is that Japanese families have followed the stem family rule, which was characterised by non-partible inheritance and succession by only one child. Adding to the inequality intrinsic to this system, only one child continued to live with the parents, while his or her siblings had to leave home at some point. Okada and Kurosu, analysing the link between the demographic context and family strategy, elaborated some variations of the

---

* This study was first presented at the 20th International Congress of Historical Sciences (CISH), Sydney, 3-9, July 2005. It has benefited from the EurAsia Project on Population and Family History funded by the Ministry of Education, Science, Sports and Culture, Japan, from April 1995 to March 2000, and KAKENHI (B) (13410070) from April 2001 to March 2005, and was also supported by Japan Society for the Promotion of Science KAKENHI (B) (16402018) from April 2004 to March 2007 and KAKENHI (A) (19203018) from April 2007.

¹ Hayami, Akira. 1983. The myth of primogeniture and impartible inheritance in Tokugawa Japan. Pp. 3-29 in *Journal of Family History* 8-1.

traditional Japanese succession pattern in Niita, a North-eastern village², while Hayami clarified already the details of the demographic conditions and consequences of the partible inheritance pattern in Nishijo, a village of Central Japan.

Previous studies have suggested that there were two or three types of headship succession practices in Tokugawa Japan³. The Tokugawa Period is the first period for which the family life and inheritance customs of individual common people can be examined through a written record. Some historical-demographic and historical family studies have found that Tokugawa society exhibited diverse family norms and practices. Two types of family practices were emphasised in particular: the northeastern pattern, characterised by “primogeniture and the vertically extended nature of households”, in contrast to the pattern in the central and southwestern regions, where nuclear households (couples or lone parents with children) were prevalent in higher proportions. The existence of these two main types was first observed in studies of villages in the 1930s⁴. Okada and Kurosu proved recently that this typological observation also applies to Tokugawa Japan. By means of a simulation with Emiko Ochiai, Hayami also proved that “the family strategies of north-eastern peasants, designed to maximize labour power, forced them into early marriage, into lower fertility, and eventually into producing more multigenerational households”⁵. The third type of family structure was observed in village studies of western and southwestern Japan. However, much more detailed local studies are needed to elaborate this third type of family structure.

In this study I will attempt not only to describe further evidence of family structure diversity in western Japan, but also to examine the concept of regional diversity, because in previous studies regional differences in socio-economic circumstances or economic-demographic patterns have been described as the

---

² Okada, Aoi and Satomi Kuros. 1998. Succession and the Death of the Household Head in Early Modern Japan: A Case Study of a Northeastern Village, 1720-1870. Pp. 143-166 in *Continuity and Change* 13-1.

³ Hayami, Akira. 2001. *The Historical Demography of Pre-modern Japan*. Tokyo: University of Tokyo Press; Ochiai, Emiko. 1998. Two Types of Stem Household System in Japan: The Ie in a Global Perspective. In Ochiai, Emiko & Antoinette Fauve-Chamoux (eds.), *House and the Stem Family in a EurAsian Perspective* (= The Proceedings of the C 18 Session of the Twelfth International Economic History Congress held in Madrid) ; Ochiai, Emiko. 2005. The Ie in a Global Perspective, in Robertson, Jennifer (ed.), *A Companion to the Anthropology of Japan*. Blackwell.

⁴ Saito, Osamu. 1998. Two Kinds of Stem-family System? Traditional Japan and Europe Compared. Pp. 167-186 in *Continuity and Change* 13-1.

⁵ Hayami, 2001, 159-177.

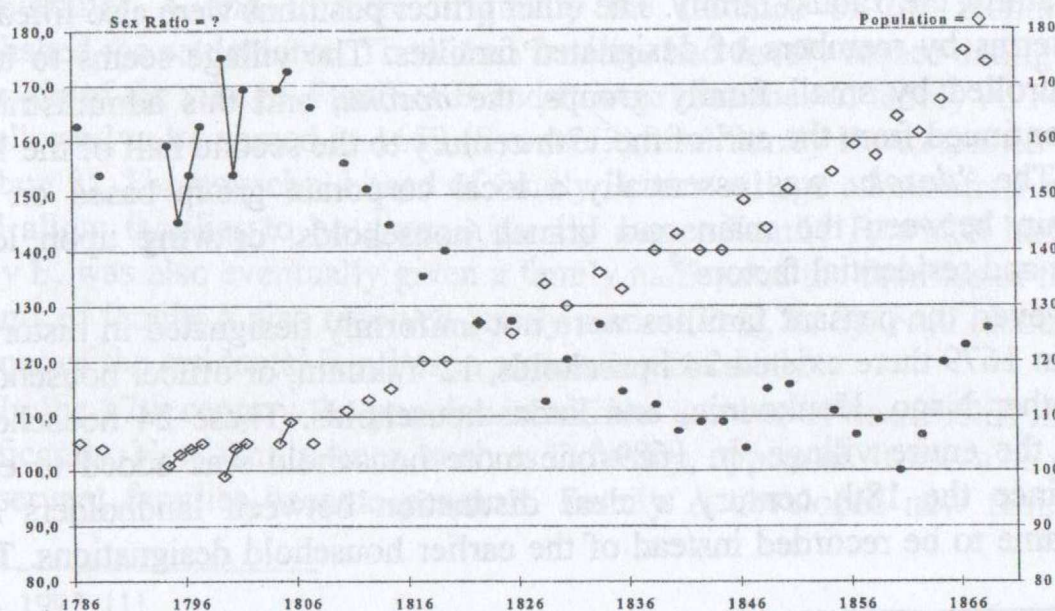
main causes of regional diversity. This research trend is based on a variety of useful evidence and could explain the systematic mechanisms that produce regional diversity⁶. However, many general Japanese historians and folklorists have often maintained that the typology is too simple to explain the local diversity in inheritance patterns.

In this paper the determinants of inheritance patterns in Tokugawa Japan will be examined by a local study of Yukinobu, a village of western Japan, now in Okayama, Chugoku Region.

Research location, sources, and method

The original sources that were analysed in this paper are the shumon-ninbetsu-aratame-cho (hereafter SNAC) of Yukinobu, a mountainous agricultural village in what is now the Okayama prefecture. These annual registers cover almost the entire period from 1786 (Tenmei 6) to 1868 (Meiji 1). In 1786 Yukinobu had 29 households and a population of 105 persons: 65 males and 40 females. The sex ratio – the number of males per 100 females – was 162.5. This was the population in the first year for which records exist. In the last year of the SNAC record, 1868, there was a population of 174 people, comprising 97 males and 77 females. The sex ratio was 126.0. These 174 persons were divided into 33 households.

Figure 1. Population and sex ration in Yukinobu, 1786-1868

⁶ Murayama, Satoshi. 2001. Regional Standardization at the Age of Marriage. A Comparative Study of Preindustrial Germany and Japan. Pp.303-324 in *The History of the Family. An International Quarterly*, 6.

The population of Yukinobu increased gradually in this period, while the sex ratio changed dramatically, falling from more than 170 to 100, and increasing again to more than 120. The male population was generally larger than the female population. The village was small in comparison to an average Tokugawa village with 300 to 500 inhabitants.

The number of households in the village did not change much from the early days of the village to modern times.

The village is located 12 kilometres from a middle-sized city, Tsuyama, which has about 10 000 inhabitants. Its surroundings are mountainous, though the mountains are fairly low, the tallest one being only 300 meters high. Yukinobu is a village that was newly established in 1635, in the early modern period. There were originally two small settlements, Kosaka and Yukinobu, which were later merged to form one administrative village. It was said that each settlement was established originally by two Samurai families.

According to Fujii⁷, the conditions for agriculture in the village were not good. Rice fields amounted to only 66-% of the total cultivated lands, and they were mostly situated as terraced paddy fields in sloped valleys. They were consequently exposed to fewer hours of sunlight than the optimal amount. The positions of authority in the village were held exclusively by several family groups, known as '*dozoku*'. The local administrative head, named the '*Shoya*', was an institutionalised village head. This position was inherited by members of a single family, the Yabuki family. The other officer positions were also filled for lifelong terms by members of designated families. The village seems to have been controlled by small family groups, the *dozoku*, and this administrative system continued from the end of the 17th century to the second half of the 19th century. The "*dozoku* was essentially a local corporate group based on the relationship between the main and branch households, drawing upon local economic and residential factors"⁸.

However, the peasant families were not uniformly designated in historical records. In 1679 there existed 24 households, 12 Yakunin, or officer households and 12 other Nago, Houkounin, and Fudai households. These 24 households made up the entire village. In 1689 one more household was added to each group. Since the 18th century a clear distinction between landholders and tenants came to be recorded instead of the earlier household designations. This

---

⁷ Fujii, Masaru. 1997. *Ie to Dozoku no Rekishi-Shakaigaku*. Tosui-shobo, p. 12-15.

⁸ Saito, Osamu. 2003. A Comparative View of Kinship, Marriage and Individualism in Traditional Europe. Pp. 389-405 in Duhamelle, Christophe and Jürgen Schlumbohm (eds). 2003. *Eheschliessungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, p. 397.

was a distinction made within the peasant class. In 1712 there were 33 peasants and 3 tenants living in the village. These peasants were known as 'Hyakusyo' and the tenants as 'Mizunomi'⁹.

The change of the categories shows the growth of peasant society, which was originally defined by power relationships. Since the 18th century the most important classification in the village population was defined economically, on the basis of land ownership. However, there still existed agnate traditions, on the basis of which the families of the officers formed the core group in the village. Their genealogical line was sustained for 200 years.

Fujii categorized these agnate groups into 3 types¹⁰. There were six families (A, B, C, D, E, and F) that each had a family name, which constituted the first group. The second group included the families of the first group's hereditary servants. The third group was a group of families that did not have family names, but had a weak agnate tradition.

Agnatic structures played a decisive role in Yukinobu. "Where the agnatic ideology was crucial, inheritance usually was considered patrilineal property of the group and was controlled by the group", while in regions where the role of the agnatic group was weak or nonexistent, the inheritance procedure focused on the conjugal couple and the nuclear family¹¹. Kaser's argument about eastern European inheritance systems is also applicable to the regional diversity of Japanese inheritance systems.

Families A and E were originally the families of the Samurai who established the settlements. These two families had family names dating back to the origin of the village. Families B and C were branches of family A. Family D was allowed to be named in 1653 (Syōō 2), and family F was named in 1662 (Kanbun 2). The household head of family B, as a village administrative leader, could allow families to be given a family name. Family F, which had served family E, was also eventually given a family name, and the families of the other servants of family A also received family names (P, Q, R, S). Fujii identified the ten lines of the residents' families in a genealogical study.

In the 17th century the population and the number of households increased significantly. New family lines, such as D family, appeared. It was also possible that servant families became peasants. Family A developed new family lines

---

⁹ Fujii, 1997, 111.

¹⁰ Fujii, 1997, 13-15, 104-130, 272-295.

¹¹ Kaser, Karl. 2003. Power and Inheritance: Male Domination, Property, and Family in Eastern Europe, 1500-1900. Pp. 53-67 in H. Grandits and P. Heady (eds), *Distinct Inheritances. Property, Family and Community in a Changing Europe*, Münster: Lit Verlag, p. 55.

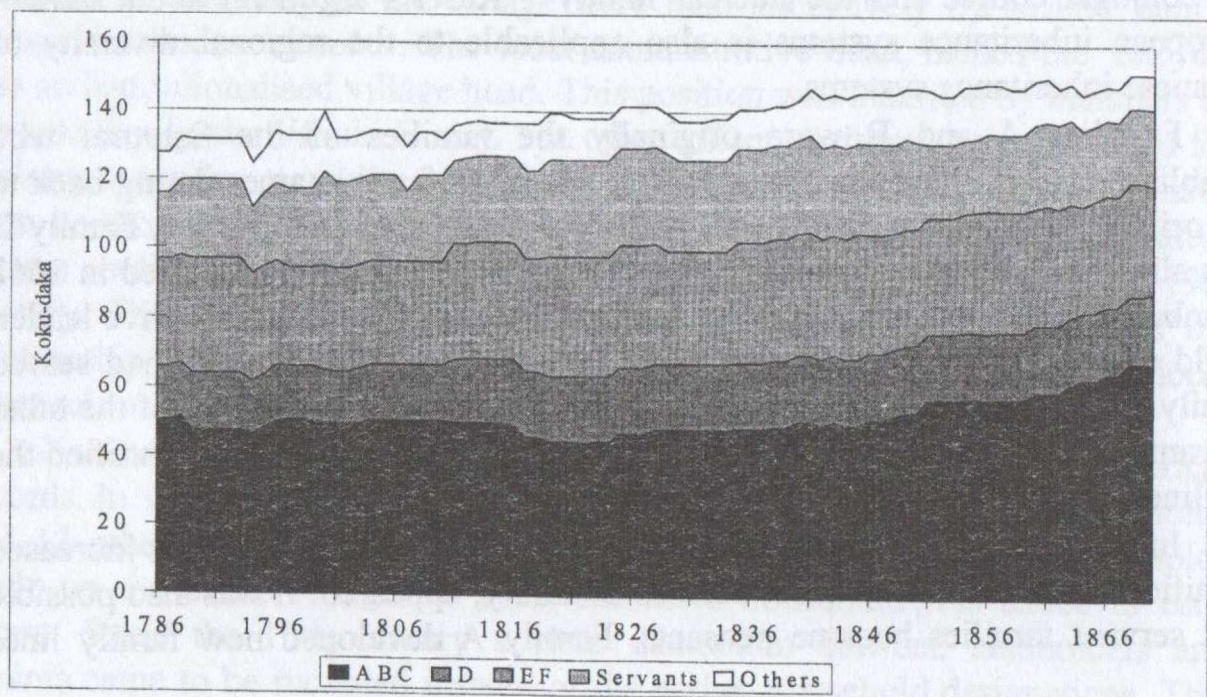
(B and C). In the village there were three groups, the strong agnate group, the weak agnate group, and a non-agnate group. The village was heterogeneous not homogeneous and it had an agnate tradition. Figure 2 shows that the proportion of each group's property did not change much. Only the richest group, family ABC, increased its amount of property.

In the following chapters we will examine the historical demographic differences of these three groups. We will focus especially on the life course of the women, because impartible inheritance is understood as an unequal system that was only reformed by modern legal democratization. In a traditional Japanese society, there were relatively few women. The significant surplus of males in almost all traditional Japanese villages is a counterpart to Western European cases like the village of Württemberg, analysed by Ogilvie¹².

Variations of the life course of 57 women

In the following analysis I use the basic data sheets (hereafter referred to as "BDS") compiled by Michifumi Isoda¹³ from the original sources. I am grateful to -him for making the data available. The basic data sheets for each household

Figure 2. Mochidaka development of each group

¹² Ogilvie, Sheilagh. 2003. *A Bitter Living. Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. New York: Oxford University Press, pp. 64-75.

¹³ Isoda, Michifumi. 1999. "Kinsei Mimasaka-chiho ni okeru Noumin-Kazoku no Seikatsu-Shuk. Yukinobu-Mura 1786-1871". Working Paper Series (EurAsian Project on Population and Family History), No.10.

Table 1. Life course of 57 women in Yukinobu

PIN	Age	Year	Event	Age	Year	Event	Dozoku family
101	73	1786	Uk	87	1800	D	ABC
101a	53	1786	Uk	84	1817	D	ABC
101b	33	1786	Uk	75	1828	D	ABCs
102	21	1794	M	23	1796	Dv	ABC
103	2	1795	B	20	1814	M	ABC
104	2	1796	B	19	1814	Uk	ABC
105	25	1800	M	74	1850	D	ABC
206	13	1786	Uk	15	1788	Uk	ABC
207	23	1800	M	79	1856	D	ABC
308	21	1800	M	81	1861	D	ABC
409	80	1786	Uk	89	1795	D	ABC
410	23	1782	M	Uk	Uk	Uk	ABC
411	31	1797	A	79	1845	D	ABC
512	19	1786	Uk	29	1796	D	ABCs
613	67	1786	Uk	85	1805	D	D
614	38	1786	Uk	91	1829	D	D
615	20	1794	M	77	1846	D	D
616	2	1800	B	43	1827	D	D
717	22	1786	Uk	24	1788	Uk	D
718	22	1794	M	94	1868	D	D
919	46	1786	Uk	57	1797	D	D
920	27	1798	M	85	1845	D?	D
1221	34	1786	Uk	70	1823	D	D
1222	5	1786	UK	17	1798	M	D
1223	2	1788	B	19	1804	M	D
1324	57	1786	Uk	72	1801	D	EF
1325	16	1786	Uk	70	1840	D	EF
1426	43	1786	Uk	56	1799	D	EF
1427	13	1786	Uk	15	1788	Uk	EF
1428	34	1794	M	69	1841	D	EF
1529	40	1786	UK	42	1788	D?	EF
1530	2	1788	B	14	1803	M	EF
1631	43	1786	Uk	78	1823	D	EF
1632	22	1786	Uk	24	1788	Uk	EF
1733	65	1786	Uk	76	1797	D	EF
1734	24	1795	M	63	1834	D	EF
1835	31	1786	Uk	81	1836	D	ABCs
1836	18?	1787	Uk	Uk	Uk	Uk	ABCs
1837	2	1786	B	15	1801	M	ABCs
1838	38	1800	M	46	1808	D	ABCs
1939	59	1786	Uk	61	1788	Uk	ABCs
1940	36	1788	Uk	Uk	Uk	Uk	ABCs
1941	23	1788	M	56?	1824	D	ABCs
1942	2	1788	B	Uk	Uk	Uk	ABCs
2043	36	1786	Uk	73	1824	D	ABCs
2144	19	1786	Uk	21	1788	Uk	ABCs
2145	6	1786	Uk	61	1841	D	ABCs
2146	3	1787	Uk	Uk	Uk	Uk	ABCs
2247	46	1786	Uk	64	1795	D	Others
2248	35	1794	Uk	90	1847	D	Others
2249	43	1786	Uk	77	1819	D	Others
2350	2	1794	B	67	1860	D	Others

Table 1. Life course of 57 women in Yukinobu (end)

PIN	Age	Year	Event	Age	Year	Event	Dozoku family
2351	19	1795	M	24	1801	D	Others
2552	75	1786	Uk	77	1788	Uk	Others
2853	53	1786	Uk	72	1806	D	Others
2954	60	1786	Uk	81	1808	D	Others
2955	18	1786	Uk	77	1846	D	Others

Remarks for Events: D=Death, M= Marriage, Dv=Divorce,
B=Born, Uk=Unknown, A=Adoption

contain information on 20 people over a span of 20 years. All of the information contained in the original historical documents was copied onto the BDS. The name of each person, their sex, their positions in their respective households, and their ages are listed according to household for each year on the list. All unique qualities are also described on the list. For each person, changes such as marriage, migration, birth, and death are marked in the remarks column. These remarks include the reason each person entered or left a household, the year, the month and day (if available), and their new or previous location if a physical move was involved¹⁴.

The women who appeared on the first sheet for each household from 1781 to 1800 were sampled. There were 57 women who were born, immigrated to the village, migrated to other villages, or died in that period. Figure 2 shows the life course pattern of these 57 women.

Each of the 57 women was identified by a personal identification number (hereafter known as the "PIN"). The PINs were assigned as follows. Each household has a number in the BDS, and a woman's PIN begins with the number of the household of which the woman was a member. Each woman in a household also has a number corresponding to when she appeared in the household. So PIN 101 signifies the first woman to appear in household number 1, while PIN 2955 identifies the 55th woman of household number 29. Household 1 includes two servant families. Two wives are PIN 101a and 101b. We therefore have data for 57 women.

The women with PINs 101, 101a, 101b, 102, 103, 104, 105, 206, 207, 308, 409, 410, and 411 belonged to the *dozoku* families A, B, and C (ABC in Table 1); those with the PINs 613, 614, 615, 616, 717, 718, 919, 920, 1221, 1222, and 1223, belonged to the *dozoku* family D (D in Table 1); those with PINs 1324, 1325, 1426, 1427, 1428, 1529, 1530, 1631, 1632 1733, and 1734 belonged to the *dozoku* families E and F (EF in Table 1); those with PINs 512, 1835, 1836, 1837, 1838, 1939, 1940, 1941, 1942, 2043, 2144, 2145, 2146, and 2853 belonged to the hereditary servants' families of the *dozoku* families A, B, and C (ABCs in

¹⁴ Hayami, 2001, 67.

brother's servant (42 years old), this servant's wife, PIN 101b (33 years old), their son (10 years old), another son (3 years old), and the servant (Nago 54 years old). The household size was 10 persons. PIN 101a died in 1817 at the age of 84, and PIN 101b in 1828 at the age of 75.

In 1794 (Figure 3-2), when Magozaemon died at the age of 57, his son, who was 21 years old, was married to a 21-year-old woman. At that time they established a branch family with all of the seven other household members. Throughout this paper, individual ages are given in the conventional Japanese manner, in which newborns are listed as being one year old.

Figure 3-3. Household 1 in 1796 (Kansei 8) and 1800 (Kansei 12)

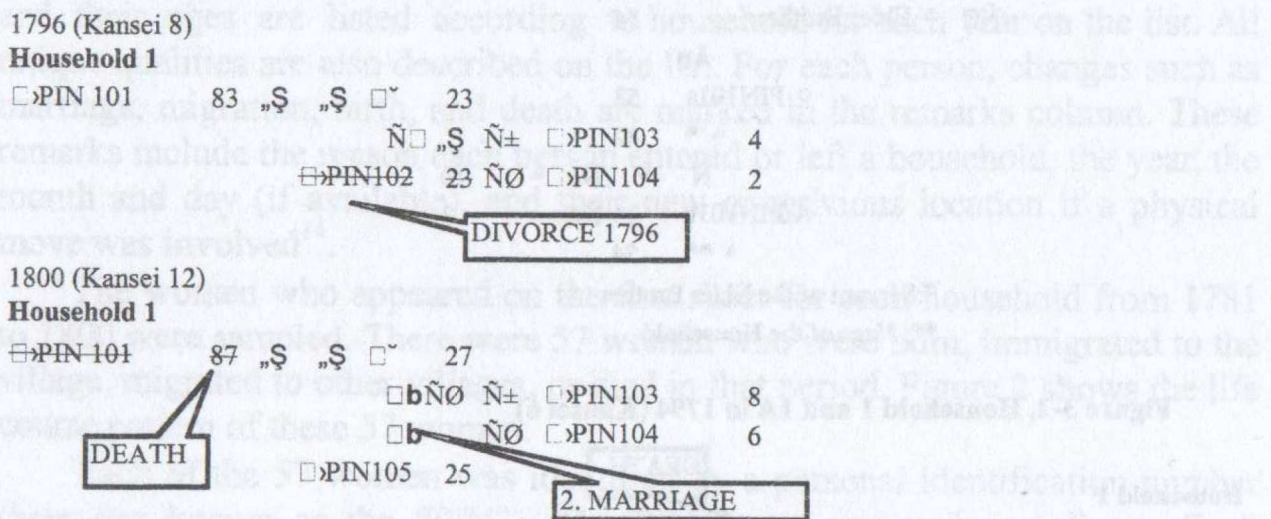
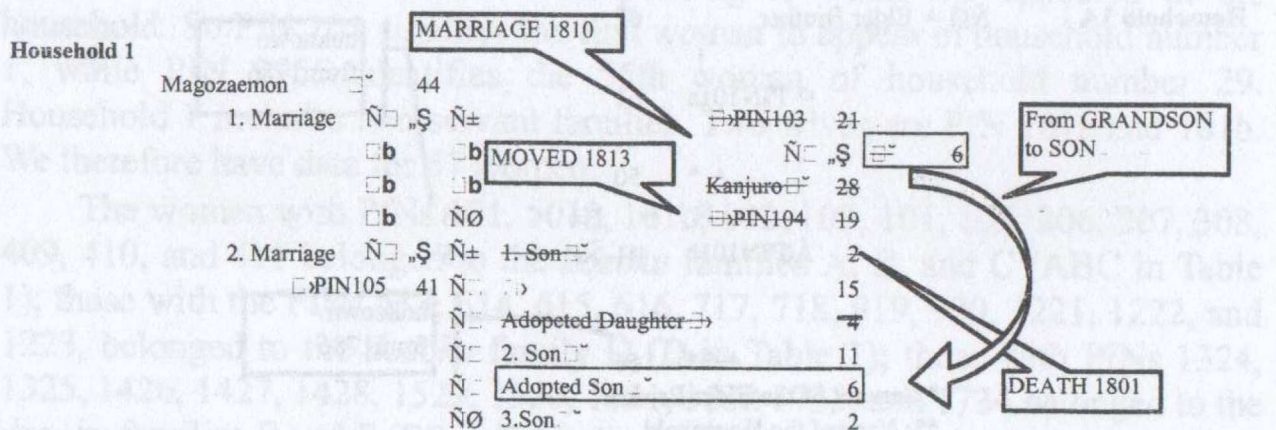

Figure 3-4. Household 1 in 1817 (Bunka 14)

PIN 102 was the first wife of the son of Magozaemon, who died in 1794. After she had two female children (PINs 103 & 104), she was divorced in 1796 (Figure 3-3). She had the second daughter in June of that year, and was divorced in December.

When PIN 103 was 18 years old, she married to a 25-year-old man, who was adopted as a son-in-law. After they had a son, they moved to another village, while their son, Yoroku, remained in the house of the Shoya. When he was five years old in 1817 (Figure 3-4), he was recorded as a son of the household head, Magozaemon, though Yoroku was in fact his grandchild. When Yoroku was 19 years old in 1830, he moved to Uryu village. Yoroku had a brother, who was in fact his uncle, who was a son of the second wife (PIN 105) of the Shoya, who came to his household in 1790. PIN 104 disappeared from Yukinobu after 1830, when her elder sister moved to another village with her husband, but the details of her departure are unknown.

PIN 105 brought five children into the family of the Shoya. The first boy died in 1801, when he was 2 years old. After this, PIN 105 bore two daughters, a second boy in 1808, and a third boy in 1817. In this year she was 41 years old. In this year Yoroku, the son of the adopted Kanjyuro, who moved with his wife, a daughter of the former wife of the Shoya, was recorded as a son of the Shoya, his grandfather.

When his own third son was old enough and was married in 1838, the entire property of the Yabuki family was divided equally between the two surviving sons. The Shoya, Magozaemon, was 65 years old, and his wife was 63 years old. This family had successfully increased its property, which was valued at 29.51 koku. At this time, the value of a landholding was expressed in terms of the standard measure of rice (koku). One koku equals approximately 5 bushels. The amount of 29.51 koku was equally divided into 14.755 koku shares for each son.

Household number 2 on the BDS, of which the women identified as PIN 206 and 207 were members, was a household of the A family line. They maintained property worth about 4 koku. A daughter, PIN 206, is considered to be married at a young age. PIN 207, who married at the age of 23, died at the age of 80 in 1856. She had three boys.

Observing only the house of the village headman, it may not be clear why a relatively large number of boys remained in his household. Households no. 3 and no. 4 were, however, closely related to families A and B. There were crises in which the continuation of the family line was threatened.

PIN 308 of household number 3 was married at the age of 21 in 1800. She was the wife of an adopted son of the household. When they married, he was 34

years of age. Their first son was born in 1802, the second in 1805, and their first daughter in 1818. The second boy died of an illness in 1818, the year after Magozaemon made his grandchild his son. Because the household head died in 1817 at the age of 53, the 17-year-old eldest son inherited the household.

This eldest son, Masataro, married an 18-year-old woman when he was 26. Although a daughter was born to Masataro and his wife in 1828, the wife died at the age of 23 in 1831. There remained only three people in his household: Masataro himself, who was 32 years old and the household head, his 6-year-old daughter, and his 53-year-old mother.

PIN 308 was 81 years old in 1860. When she was 65 years old, she lost an 18-year-old granddaughter, and in the next year she lost a 3-year-old boy whose father was unknown. He may have been this granddaughter's child. When she was 67 years old in 1846, a 24-year-old man was adopted into the household. At this time, Masataro was 46 years old. It was three-person household, as mentioned above. Although this adopted child married a 26-year-old woman when he was 32 in 1854, they did not have a child. The grandmother died at the age of 81 in 1860. This adopted child's wife died at the age of 33 in 1861, and this household became a one-person household. The surviving adopted son, Uhei, married a second time, to a 43-year-old woman, who came together with her former husband's son in 1865, when he was also 43 years old. The second wife gave birth to his son the next year.

This household, number 3, had land holdings evaluated at 11 koku in 1785 (Figuer 3-5), but at the end of the Tokugawa Period their value had fallen to only three koku. PIN 308, Kayo, never had a household composition that was substantially suited to this amount of property. Kayo married an adopted child of this household when her partner was 34 years old.

PIN 409 of household number 4, the mother of Hyakuemon, died at the age of 89 in 1795. At the time of her death, Hyakuemon was 56 years old and his wife was 50 years old. PIN 410, of the same household, who was their daughter, moved to another village at the age of 23 to marry. PIN 411, Sayo, who became an adopted daughter at the age of 31, belonged also to the household. It was unusual for a woman to be adopted. This household had holdings worth more than 15 koku in 1785, but their value had dropped to less than 4 koku by the end of the Tokugawa Period. The family strategy to maintain the household's property did not work well, owing to the deaths of family members. When Hyakuemon died at the age of 79 in 1820, a six-person household with Hichizo (46 years old) as the head emigrated from Hani, a neighbouring village.

Figure 3-5. The inheritance practice of family ABC

	1604 (Keicho 9)		1679	1700		1730		1754		1785 (Tenmei 5)		1819		1841		1848		1865 (Keio 1)		Household No.	
Family A	Magozaemon	30	┐	┐	8	┐	8	┐	3												
	Kurozaemon	21	┘	┘		┘	4	┘	1	┐	Koroku	4	┐	5	┐	4	┐	Magoshiro	4	2A	Household 2 Household
Family C			┐	┐	10	┐	15	┐	12	┐	Uhei	11	┐	9	┐	5	┐	Uhei	3	Household 3	
			┘	┘	9	┐	13	┐	17	┐	Hyakuemon	13	┐	10	┐	9	┐	Hyakuemon	4	Household 4 Household	
Family B			┐	┐	15	┐	11	┐	11	┐	Magozaemon	13	┐	22	┐	16	┐	Magozaemon	24	Household 1	
			┘	┘		┘		1	1	┐					┘	15	┐	Yohichiro	26	Household 1B Household	
			┘	┘		┘				┐	Yaobachi	3	┐	4	┐	3	┐	Yaezo	3	Household 1C Household	
Kokudaka		51			50		56	46	44		50		52		67						

This was an attempt of the Shoya¹⁵ to reorganise the household in 1820. This household was divided in 1848 into two households: household 4 with property evaluated at less than 4 koku, and household 4A with property worth less than 3 koku.

The village headman, the Shoya, who also represented the agnate group of families A, B, and C, was concerned not only with his own household but also with the others in his group. Not all of the households in this group developed similarly. The property of this agnate group was concentrated in B family. In 1865 (Keio 1) Magozaemon of B family, household 1, had property worth 24 koku, while Yohichiro, who also belonged to this family group, owned property worth 26 koku, and Yaezo, also the head of the family's household 1C, owned property worth 3 koku. The other family line A owned holdings worth a total of 14 koku; Magoshiro of the household 2A had property worth 4 koku, while Uhei of household 3 had 3 koku in property, Hyakuemonn of household 4 had 4 koku, and Hatsujiro of household 4A had 3 koku. The latter two household – heads had the family name C. By the end of the Tokugawa Period, the evaluated property of family B increased from 31 to 53 koku, while that of families A and C fell from 23 to 14 koku.

The life courses and households of the other families

The households numbered from 6 to 10 belonged to the *dozoku* family D. Two of the original five households were extinct by 1795 and by 1825. One of the surviving households was divided into two at the end of the Tokugawa Period. These four remaining households had property evaluated at 20 koku at the end of the period. The property in 1785 was originally worth 17 koku.

Family E, like the village-headman family, Yabuki, was another original Samurai family. The value of the property owned by this family dropped significantly over time. Although it comprised four households in the 18th century,¹⁶ only the main household continued into the 19th century. One daughter, PIN 1222, married at age 17, and a daughter of PIN 1223 married at age 18.

Family F was established by a hereditary servant family of family E. PIN 1324 was the first woman of family F. She appeared in 1786 on the SNAC. She was 57 years old and died at the age of 72 in 1801. The family was able to obtain a family name in the 18th century, and established more than 10 households in the village, more households than any other family¹⁷. However,

---

¹⁵ Fujii, 1997, 125.

¹⁶ Fujii, 1997, 274.

¹⁷ Ebenda.

although many children were born into this family, the mortality rate was much higher than in other families.

PIN 1426 was 43 years old in 1786 and died at the age of 56 in 1799. Due to the lack of data, nothing is known of PIN 1427, who appeared at the age of 13, after the age of 15 years. PIN 1428 of household number 14, who married at the age of 22 in 1794, died at the age of 69 in 1841. She had five children, including four males and one female. Many family members died in succession during the time of the Tenpo crises, in the 1840s. A ten-person household quickly decreased in number to a four-person household. Furthermore, the members of household no. 14A dispersed in 1861.

A household head, PIN 1835, was a widow of Densuke in 1786. This household was registered as poor in 1785 (Tenmei 5)¹⁸. In 1786 household number 18 had only two members, Yojiemon, a household head at the age of 38, and his young brother, Youhachi, who was 25. PIN 1835, the widow of Densuke, became the second wife of Yojiemon, at the age of 31, and her daughter, PIN 1836, married his young brother, Yohachi, at the age of 14. PIN 1835 came to the household with a two-year-old daughter from her former marriage, PIN 1837, who married at the age of 15 in 1801.

As noted, PIN 1836 was the daughter of PIN 1835 and was married to her mother's husband's brother. She gave birth to a boy, Yukichi, who was 3 years old in 1793, but probably died after the birth. Her husband established a branch household, no. 18A, and married for a second time in 1800. This second marriage produced no children, and they returned to household no. 18. Household no. 18A thus became extinct. These two brothers and their wives lived together for 5 years. PIN 1838, the second wife of Yohachi, died in 1808 at the age of 46. The child of his first wife, Yukichi, also died in the following year at the age of 18. After the death of his son, Yohachi became an ascetic.

PIN 2145 was the wife of this adopted son, Shinzo, who died in 1835 at the age of 64, when she was 55 years old. PIN 2145 had a daughter, who gave birth to three children. Her first child died at the age of six, while the second and third children were males who survived to adulthood. When their grandfather, the adopted husband of PIN 2145, died, the grandmother divorced the adopted son, the husband of her daughter. He was 37 years old. His wife was 33 years old. Her eldest son, who was 14 years old, then became the household head. His grandmother died at the age of 61 in 1841, and his mother died at the age of 52 in 1854.

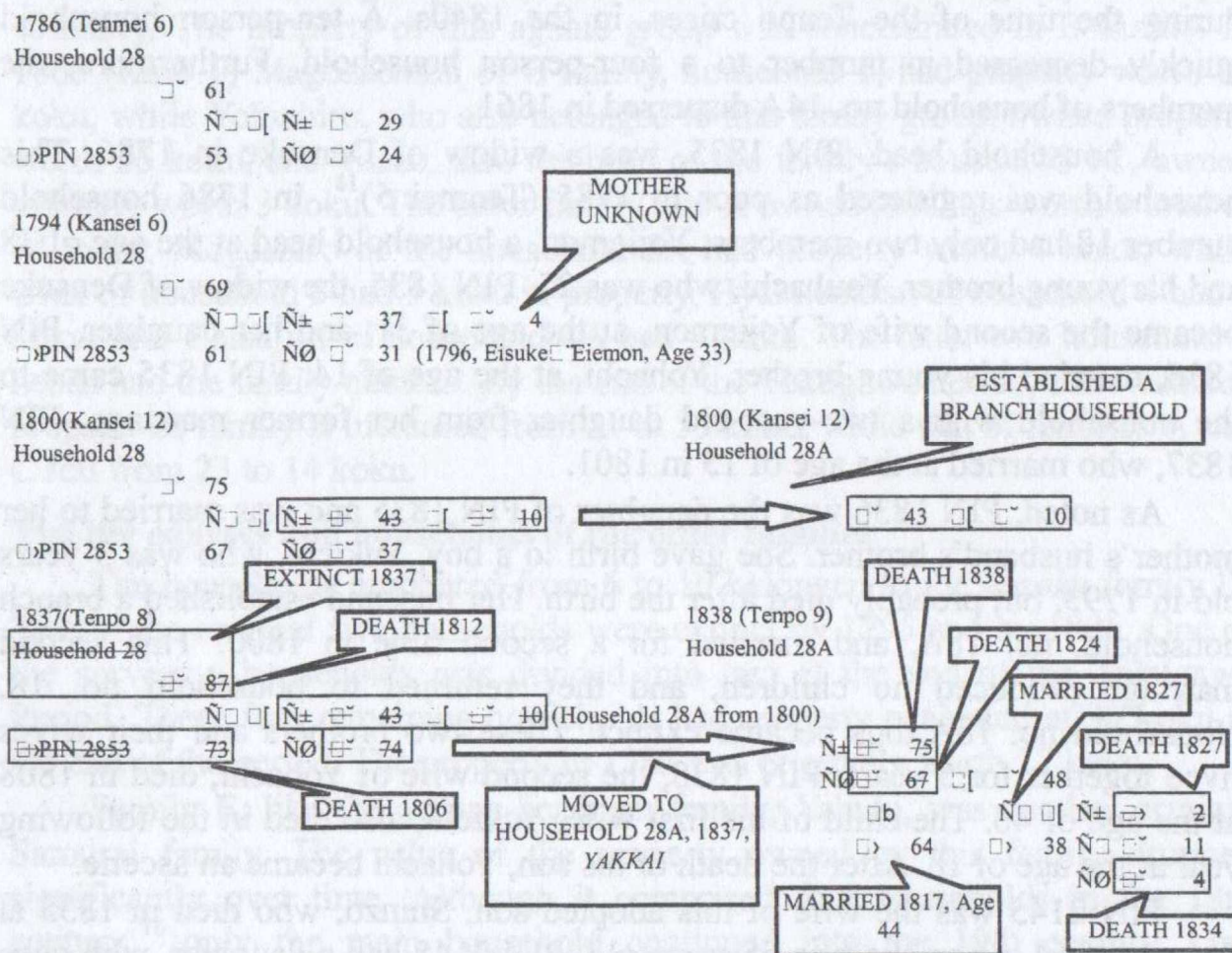
Household number 24 comprised one unmarried male. He was 39 years old in 1786 and died at the age of 62 in 1809, and his household became extinct

---

¹⁸ Fujii, 1997, 125.

in the same year. Household no. 25 was composed of a mother, who was 75 years old in 1786, and her son, who was 45 years old and died in 1788. The household became extinct in 1807. Household no. 26 comprised an unmarried male, who was 53 years old in 1788 and died at the age of 73 in 1807. The household became extinct in 1807.

Figure 4. The life course of PIN 2853, a woman of a non-*dozoku* family

Household number 28 consisted of a man, who was 61 years old in 1786, and his wife, PIN 2853, who was 53 years old (Figure 4). They belonged to a non-*dozoku* kind of family and had two sons; in that year one of them was 29 years old, and the other was 24. Another child, who was 4 in 1794, and whose mother was unknown, was the son of the eldest son. The second son, Kamejiro, was called Eisuke, and changed his name to Eiemon in 1796, when he was 33 years old. It seems he did not marry. After the eldest son established a branch household, Eiemon inherited the main household. Their mother died in 1806 at the age of 73, and their father died in 1812 at the age of 87. Eiemon lived alone afterwards, moved to household number 28A in 1837, and died in 1838 at the

age of 75. Household 28 became extinct in 1837. Household 28A consisted of a father who was 43 years old and his son who was 10 years old in 1800. The household head, who was 60 years old, took a 44-year-old wife in 1817. He died in 1824 at the age of 67. In 1827 his son was married to a 27-year-old woman, when he was 37 years old. The property of this household decreased significantly, and it became a household of one father and one child again after 1861.

Table 2. A comparison of headship succession and reasons for the change in headship in villages in three regions of Japan: western, central, and northeastern Japan

Heirs	Western Japan				Central Japan		Northeastern Japan			
	Yukinobu (1786-1870)				Nishijo (1773-1870)		Shimomoriya (1716-1869)		Niita (1720-1870)	
	Death (N)	in %	Retire-ment (N)	in %	Death (%)	Retir. (%)	Death (%)	Retir. (%)	Death (%)	Retir. (%)
Male heirs (subtotal)	46	95.8	3	100.0	50.0	100.0	63.5	96.3	74.4	99.7
Son, natural	30	62.5	3	100.0	39.7	71.4	40.1	52.8	49.1	57.1
Son, adopted and in-law	10	20.8	-	-	6.7	23.3	15.4	37.2	16.8	32.3
Husband	-	-	-	-	-	-	3.6	3.4	3.2	6.2
Stem member	6	12.5	-	-	1.1	1.3	3.0	1.8	2.8	2.5
Non-stem member	0	0.0	-	-	2.8	3.9	1.5	1.2	2.5	1.6
Female heirs (subtotal)	2	4.2	-	-	50.0	-	36.5	3.7	25.6	0.3
Wife	1	2.1	-	-	38.0	-	28.5	1.2	18.9	-
Daughter (natural, adopted, in-law)	1	2.1	-	-	5.0	-	5.8	1.5	5.3	0.3
Other	-	-	-	-	6.7	-	2.2	0.9	1.4	-
Total Number (%)	48	100.0	3	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
					179	77	137	326	285	322

Sources: Original data for Yukinobu and Okada and Kurosu, 159, Table 7 for Nishijo and Niita

Patterns of headship succession and the rate of household extinction

The comparison presented in Table 2 demonstrates a clear contrast among the three regions in terms of the pattern of succession. Successions following retirement were almost negligible in Yukinobu in western Japan, and such successions were more than twice as rare as successions following the death of the household head in Nishijo in central Japan¹⁹. By contrast, transfers of the headship due to the retirement of the head occurred more frequently in Niita, and in Shimomoriya they occurred much more frequently than successions precipitated by the death of the previous household head. Although we cannot

¹⁹ Okada and Kurosu, 1998, 160.

generalise our observations based on these four villages into a comparison of the three regions, we can tentatively suggest that transfers by retirement were more common in the eastern part of Japan. As for successions occurring upon the death of the household head, female successions were also scarce in Yukinobu, while in other regions such successions occurred much more frequently.

For western and southwestern Japan, more detailed examinations are required. According to the evidence from Yukinobu, forming individual households was not the only family strategy, as the strategy of '*dozoku*', a kinship relation, was also practiced. Yukinobu was a small village, but the population was not homogeneous but heterogeneous.

The number of women who were between 21 and 40 years old was smaller than the number of households in the periods from 1786 to 1800 and from 1801 to 1820. The average number of women in this age group was 26 in the first period and 29 in the second period. The number increased to 36 for the third period from 1821 to 1840 and 49 for the fourth period from 1841 to 1860. For the last eleven years from 1861 to 1871 the number was 37. All of these numbers were larger than the number of households.

Table 3. Age-specific marriage proportions in Yukinobu from 1786 to 1871

Period	Males in the years (person-years)									Average numbers of households
	21-25			26-30			31-25			
	mar.	all	%	mar.	all	%	mar.	all	%	
I. 1786-1800	5	38	13.2	20	47	42.6	19	34	55.9	26.8
II. 1801-1820	26	105	24.8	39	79	49.4	47	62	75.8	27.5
III. 1821-1840	23	102	22.5	58	100	58.0	79	118	66.9	26.9
IV. 1841-1860	37	123	30.1	56	104	53.8	51	66	77.3	31.8
V. 1861-1871	23	51	45.1	43	60	71.7	43	62	69.4	31.7
Females in the years (person-years)										
	16-20			21-25			26-30			
I. 1786-1800	6	19	31.6	20	27	74.1	20	29	69.0	
II. 1801-1820	19	50	38.0	49	56	87.5	57	62	91.9	
III. 1821-1840	21	87	24.1	69	93	74.2	87	97	89.7	
IV. 1841-1860	18	76	23.7	65	95	68.4	70	93	75.3	
V. 1861-1871	9	71	12.7	43	62	69.4	41	46	89.1	

Table 3 shows that the proportion of men aged 21-25 who were married increased significantly from 13.2% to 45.1% over this period, while the proportion for women aged 16-20 fell from 31.6% to 12.7%. The highest proportion for women in same age group was 38.0%, which occurred in the period from 1801 to 1820. Over this entire time period the average number of

households increased from 26.8 to 31.7. If Yukinobu had a homogeneous population, these trends would demonstrate the character of this village as a whole, but there seem to be significant differences between some agnate groups and other groups.

Table 4 shows that in the entire period from 1786 to 1871 the number of girls born was 121, while the number of boys was 145. It was rare for a couple to have more than three girls. Only in the households of the agnate groups E and F were the number of newborn boys and the number of newborn girls equal. Household no. 17 belonged to this group. The agnate group D shows an extreme value. In this group 26 boys and 14 girls were born. One of these households, no. 9, recorded an infant death. People would have preferred to have a male child, but this could not be proven.

Table 4. The number of births for both sexes in three agnate groups and the other groups

Group	Males	Females	Sex ratio	Number of		Average number of persons per one household
				persons	households	
ABC	32	25	0.78	57	9	6.3
D	26	14	0.54	40	7	5.7
EF	41	40	0.98	81	10	8.1
Hereditary servants of ABC	26	21	0.81	47	11	4.3
Others	20	21	1.05	41	14	2.9
Total	145	121	0.83	266	51	5.2

The agnate group D practiced partible inheritance. In 1604 (Keicho 9) the family group included only one household with land holdings evaluated at 12 koku. Afterwards the property was divided into standardised shares with values between 4 to 7 koku. In 1786 (Tenmei 6) the family comprised five households, which owned property with the following values: household no. 6, Rokuemon, 6.908 koku; no. 7, Kenemon, 3.728 koku; no. 8, Gihei, 0.192 koku; no. 9, Tomoemon, 4.955; and no. 10, Yosibei, 0.009. In 1870 (Meiji 3), households 8 and 10, were extinct, while the others held the following amounts: no. 6, Rokuemon, 4.051; no. 6A, Mokichi, 4.81; no. 7, Kenemon, 4.779; and no. 9, Tomoemon, 6.586. The total property of this family as a whole increased from about 15 to about 20 koku over this time period. The property of each household changed due to changes in household members and the flexible age constellation.

For 41 of the 57 observed women, we know their ages at death. Almost all of the other 14 women moved from the village before death. The average age at

death of the 41 women for whom this is known was high, 65.7 years. There are two reasons for this, namely that few of these women died as infants, and these women all had a secure position in a household. None of the women who survived to adulthood remained single. In the first two decades studied in this paper the number of women was never significantly greater than the number of households. In a just fewer than 30 households, almost all the women could have been housewives. If the number of households and the number of females remained balanced, this household system could be advantageous to women, for whom the role of housewife would always be available. If that supposition is correct, then the rapid drop in the sex ratio that occurred after this period could have led to an increase in the female mortality rate.

Table 5. The average age at death for women and men before and after 1820

Period	Females	Number	Males	Number
I. 1786-1820	60.4	20	54.9	34
II. 1821-1870	44.5	66	55.2	54
1786-1870	48.2	86	55.1	88

Table 6. Reasons for the change in population from 1801 to 1840

Reasons	I: 1801-1820		II: 1821-1840		Both periods	
	Males	Females	Males	Females	Males	Females
Increase						
Birth	28	17	40	38	68	55
Adoption & marriage	11	18	7	18	18	36
Return from marriage	0	0	1	0	1	0
Return from dekasegi	0	0	0	0	0	0
Enter to apprentice	0	0	0	0	0	0
Others	1	0	0	0	1	0
Unknown	0	0	0	0	0	0
Subtotal	40	35	48	56	88	91
Decrease						
Death	25	14	24	28	49	42
Adoption & marriage	4	8	14	11	18	19
Return from marriage	2	1	2	1	4	2
Out to dekasegi	0	0	0	0	0	0
End of apprentice	0	0	0	0	0	0
Others	0	0	0	0	0	0
Unknown	0	0	0	0	0	0
Subtotal	31	23	40	40	71	63
Balance	9	12	8	16	17	28

The two periods in table 5 that we are studying are of different lengths – 35 years from 1786 to 1820 and 50 years from 1821 to 1870 – and therefore involve different numbers of deaths. Since few women lived in the first period, the number of women who died was small, only 20, while the number of men who died was 34. In the second period this trend was reversed, with the number of women who died being 66 and the number of men 54. The total numbers of deaths over both periods combined were 86 women and 88 men. As expected, the average age at death for woman in the first period was high, 60.4 years old. The value fell to 44.5 in the second period. The value for men also fell, but slightly, from 54.9 to 55.1. There is a large difference between the sexes in the average age at death, with the figure for women being 48.2 years and that for men being 55.8 years.

Table 6 shows that the number of women grew by 28 persons and the number of men grew by 17. Adoption and marriage were decisive sources of this population growth for both men and women. Nineteen women left the Yukinobu village in the period from 1801 to 1840, while 36 women came to the village by means of adoption and marriage. Yukinobu seemed to provide a better life for women.

As more children were born, the average age at death tended to be lower because the infant mortality rate was relatively high. In the case of family EF, this tendency is remarkable. Table 4 shows that 81 children were born in a total of 10 households in this *dozoku* group. This corresponded to the highest birth rate, 8.1 births per household, in all of the groups. Tables 7 and 8 show that the birth numbers were much higher in this group than in other groups. Significantly, the numbers of deaths of children under 5 years of age was much higher in this group than in other families. Out of 41 male children, 5 (12.2%) died under the age of 5, and out of 40 female children, 5 (12.5%) also died under this age in family EF. The average proportion among all families was 7.6% for males and 9.9% for females. It is also notable that the death rates between the ages of 6 and 45 also differed according to sex. The death rates for men of these ages show a significant difference between the groups, but not that for women.

The average age of death in family EF was the lowest because this group had the highest proportion of deaths among children under 5 years of age. It is also interesting that the richest family, family ABC, did not always have the highest average age at death. The age for males in family ABC was 50.3 years, the lowest of all the groups, while, conversely, that for females was 53.4, the highest of all the groups.

Table 7. Deaths of men in three agnate groups and the other groups

Type of group	Number of children over 1 year old	Total number of deaths	Average age at death	Deaths from 1 to 5 years old		Deaths from 6 to 45 years old	
				number	${}_5m_1$	number	% of all deaths
ABC	32	18	50.3	3	94	2	11.1
D	26	13	61.8	1	38	1	7.7
EF	41	25	50.8	5	122	5	20.0
Hereditary servants of ABC	26	18	59.0	2	77	2	11.1
Others	20	14	57.8	-	-	3	21.4
Total	145	88	55.1	11	76	13	14.8

$${}_5m_1 = (\text{number of death of children aged 1-4 years} / \text{live children aged 1-4 years}) \times 1000$$

Table 8. Deaths of women in three agnate groups and the other groups

Type of group	Number of children over 1 year old	Total number of deaths	Average age at death	Deaths from 1 to 5 years old		Deaths from 6 to 45 years old	
				number	${}_5m_1$	number	% of all
ABC	25	18	53.4	2	80	6	33.3
D	14	13	52.8	1	71	4	30.8
EF	40	23	41.4	5	125	8	34.8
Hereditary servants of ABC	21	18	48.2	2	95	6	33.3
Others	21	14	48.3	2	95	5	35.7
Total	121	86	48.2	12	99	29	33.7

$${}_5m_1 = (\text{number of death of children aged 1-4 years} / \text{live children aged 1-4 years}) \times 1000$$

Table 9. Extinction rates in three agnate groups and the other groups

Type of group	A. Total households		B. Extinct households		Percentage of extinct households (□)
	number	%	number	%	
ABC	9	17.6	0	0.0	0.0
D	7	13.7	2	12.5	28.6
EF	10	19.6	2	12.5	20.0
Hereditary servants of ABC	11	21.6	4	25.0	36.4
Others	14	27.5	8	50.0	57.1
Total	51	100.0	16	100.0	31.4

Table 9 shows that 16 of the 51 total households (31.4 %) became extinct. The highest rate was 57.1 %, in the non-agnate group, in which it was very difficult for married couples to be established, and even if a couple was formed, it was very difficult for it to continue into the next generation.

Table 10. Extinction rates of households in Yukinobu, Nishijo, and Niita by classes

Characterization	Mizunomi	Quasi-mizunomi	Non-mizunomi	Total
Yukinobu				
Total number of households	8	9	34	51
%	15.7	17.6	66.7	100.0
Extinct households	5	8	3	16
% of extinct households from the total households	62.5	88.9	8.8	31.4
Nishijo				
Total number of households	67	24	50	141
%	47.5	17.0	35.5	100.0
Extinct households	38	6	10	54
% of extinct households from the total households	57.6	25.0	20.0	38.3
Niita				
Total number of households	302	397	139	838
%	36.1	47.4	16.6	100.0
Extinct households	159	56	14	229
% of extinct households from the total households	52.6	14.1	10.1	27.3

Sources: Original data for Yukinobu, Hayami, 1983, Table 6 for Nishijo, and Okada and Kurosu, 1998, 158, Table 6 for Niita

In Table 10 the rank is assigned according to Hayami's method (Hayami, 1983, 24). Those households which had no land at any point from the time they appeared in the registers until the time they disappeared are designated as mizunomi. Those which held land at some point, but in an amount less than two koku, are designated as quasi-mizunomi. Other holders are non-mizunomi. The first two classes were considered tenants. The extinct households in Nishijo, whose rank is known, totalled 54 out of 141 households (38.3%). The proportion in Yukinobu was 31.4%, and that in Niita was 27.3%. With regard to extinctions, the case of the quasi-mizunomi is notable. In Yukinobu, 8 of 9 households (88.9%) in this class became extinct. This is an extremely high rate in comparison with those of the two other villages. For the non-mizunomi class, the extinction rate is highest in Nishijo, at 20.0%. The mizunomi class shows the same trend among the villages, with its highest rate being 62.5% in Yukinobu and its other rates being 57.6% in Nishijo and 52.6% in Niita. The quasi-mizunomi class was the biggest group in Niita, accounting for 397 out of 838 households (47.4%). In Yukinobu the non-mizunomi class was the largest, with 34 out of 51 households (66.7%) belonging to this class. In Nishijo the mizunomi class was most pronounced, with 67 of 141 households (47.5%) being of this class. The agnate groups in Yukinobu, which belonged for the

most part to the non-mizunomi class, characterised the village population, while in Nishijo the mizunomi class and in Niita the quasi-mizunomi class played this decisive role.

The inheritance system in Yukinobu was controlled by these agnate groups. However, within the groups the family property was controlled in different ways. It must also be noted that there existed a group that could not belong to these agnate groups. The members of this group could not obtain property easily, and even if they were able to obtain some, they were under severe demographic conditions, and it was difficult to continue the household into the next generation, because they had no flexible family relations within the village and beyond. 14 out of 51 households (27.5%) belonged to this class.

Conclusions

1. There were two or more types of headship succession and inheritance practices in traditional Japan, and also within any given village as exhibited in the village studied here. The population of Yukinobu was a heterogeneous one. In particular, there were clear differences between the *dozoku* and other families. Even within the *dozoku* families, family strategies and inheritance practices varied. A small village such as Yukinobu was administratively controlled by a few families, and the property in the village gradually became concentrated in the hands of a few agnate groups. There were strong agnate groups that could preserve their family lines, while the other families were at much greater probability of becoming extinct.
2. Population growth also played a decisive role in determining succession and inheritance practices. Because of this growth, the number of households could increase, and thus the opportunity to thrive would increase for individuals of both sexes insofar as local resources could sustain the population²⁰. The development of the market economy was not observed to have much influence in the case of Yukinobu. However, a limiting of the number of households could affect the life courses of females and males differently. Females would surely have had more favourable survival chances than males if the number of households, and thus the number of opportunities to become housewives, were balanced with the number of women in the population. However, an unexpected increase in the number of females available to become housewives could bring severe consequences, including early death. On this point more detailed analysis is needed.

---

²⁰ Layton, Robert. 2003. What Creates Village Democracy in Europe: A Comparative Study. Pp. 97-124 in H. Grandits and P. Heady (eds), *Distinct Inheritances. Property, Family and Community in a Changing Europe*, Münster: Lit Verlag.

3. Almost all of the family strategies concerning inheritance practices were shaped by demographic conditions and consequences, and also by economic and natural environmental conditions and changes to those conditions. Together, these sets of conditions promoted a distinctive inheritance system in each village. However, the rules of inheritance patterns were not entirely unique to the village, as they were characterised by the inheritance rules of each family. The existing inheritance rules were not the custom of the village, but were conventions sustained over generations in some families and that survived over time in the village. The inheritance patterns of the village were determined by the characteristics of the family strategies of these surviving families. Therefore, primogeniture as well as equal inheritance practices could exist within a single village.

Summary

Determinants of Inheritance Patterns in an Early Modern Japanese Village, Yukinobu

There were two or more types of headship succession and inheritance practices in traditional, early modern, Japan, and also within any given village as exhibited in the village studied here. The population of a village, Yukinobu, was a heterogeneous one. In particular, there were clear differences between the *dozoku* and other families. Even within the *dozoku* families, the family strategies and inheritance practices varied.

Population growth also played a decisive role in determining succession and inheritance practices. Because of this growth, the number of households could increase, and thus the opportunity to thrive would increase for individuals of both sexes insofar as local resources could sustain the population. Females would surely have more favourable survival chances than males if the number of households, and thus the number of opportunities to become housewives were balanced with the number of women in the population.

Almost all of the family strategies concerning inheritance practices were shaped by demographic conditions and consequences, and also by economic and natural environmental conditions and changes to those conditions. Together, these sets of conditions promoted a distinctive inheritance system in each village. However, the rules of inheritance patterns were not entirely unique to the village, as they were characterised by the inheritance rules of each family. The existing inheritance rules were not the custom of the village, but were conventions sustained over generations in some families and that survived over time in the village. The inheritance patterns of the village were determined by the characteristics of the family strategies of these surviving families. Therefore, primogeniture as well as equal inheritance practices could exist within a single village.

Socioprofesní a teritoriální stratifikace studentů českobudějovických vyšších a středních škol v první polovině 19. století

Miroslav Novotný

Moderně pojímané dějiny vzdělanosti překračují tradiční rámec bádání o dějinách školství hned v několika směrech.¹ Nově je především vymezen již samotný pojem vzdělanost, který se nyní týká nejen tradičního školství, nýbrž celé řady dalších oblastí duchovních dějin. Větší důraz je položen mj. i na vymezení místa vybraných vzdělávacích ústavů v rámci příslušného typu škol i v rámci celého školského systému daného státního či územního celku. Vedle primárního, tj. vzdělanostního či osvětového poslání rozličných vzdělávacích institucí (rozsah, úroveň, délka a způsob poskytované výuky či vzdělání), je tak nyní více zdůrazněna i jejich sociální role a jejich společenské zakotvení. Tyto proměny badatelského zaměření našly adekvátní odraz i v rovině uplatněných metod a přístupů. Mimořádné využití zde nacházejí především rozsáhlé sociostatistické a prosopografické výzkumy sledující v široce vymezeném chronologickém rámci zejména frekvenci návštěvnosti škol, délku a úspěšnost studia, sociální, regionální či etnický původ studentů, popř. i jejich mobilitu po

---

¹ Toto širší pojetí dějin vzdělanosti se rozvíjí od 50. a 60. let 20. století. Nové podněty v tomto směru přinesla především kniha „*otce moderního univerzitního dějepisectví*“ Jacquesa Le GOFFA *Les intellectuels au moyen age* (1957, 1985²); srov. Michal SVATOŠ, *Jacques Le Goff a jeho intelektuálové středověku*, in: Jacques Le Goff, *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999, s. 145–149 (odtud také citát). V české literatuře předložil metodologicky pojatý koncept moderních dějin vzdělanosti Michal SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii*, in: Hana Barvíková – David Pazdera (edd.), *K dějinám vědy a vědeckých institucí*. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7, Praha 2002, s. 13–22.

absolutoriu atd. Obdobnému zájmu historiků se těší samozřejmě i ti, kteří stáli ve škole za katedrou, tedy učitelé; zde se pozornost badatelů upíná zejména ke sledování jejich vzdělanostního, pedagogického či odborného *curricula*. Nezbytnou součástí takto zaměřených výzkumů představuje rovněž vhodné uplatnění srovnávací metody, ať již v případě vývoje a proměn jednotlivých aspektů vzdělanosti, typů škol nebo celých školských soustav v delších časových úsecích v rámci určitého regionu, státu či v celoevropském kontextu.²

Už od doby utváření prvních evropských univerzit byla hlavní školská a vzdělanostní střediska úzce spjata s městským prostředím. Rozvíjející se města vrcholného a pozdního středověku vzhledem k počtu obyvatel a své ekonomické síle představovala nejen nejvýznamnější, ale *via facti* i jediný sociální organismus tehdejší společnosti, který byl schopen univerzitu i její učitele a studenty nejen pojmout, ale i uživit. Navíc města nadaná četnými právy a privilegii vytvářela nejprůzračnější podmínky pro vznik instituce, jejíž samotná existence rovněž vyžadovala obdobné svobody. Tento vztah platil pochopitelně i obráceně: univerzity poskytovaly „svému“ městu nejen potřebnou prestiž, ale studenti a mistři představovali i nezanedbatelný ekonomický stimul pro rozvoj hostitelského města, navíc z univerzitních poslucháren vycházeli vyškolení úředníci nezbytní pro řádné fungování města i státu. Tento vztah školy a města se postupně ještě více utužil. Města, zejména pak velká města, coby klíčová politická, hospodářská i kulturní střediska regionálního či nadregionálního významu se stala v 19. a 20. století sídlem nejen univerzit a vysokých škol, ale také četných nově zakládaných středních škol. A tyto školy pak zpětně zásadním způsobem ovlivňovaly úroveň vzdělanosti i celkový život nejen vlastního hostitelského města a jeho bezprostředního zázemí, ale i celého regionu či státu, v nichž se nacházely. Z hlediska obyvatel daného města se působení vysokých i středních škol na jeho území stalo i vysoce prestižní záležitostí, umocněnou v národnostně smíšených oblastech i o vzájemné soupeření příslušných národních společenství. Tak tomu bylo i v případě českých zemí, kde se vedle tradičních vzdělanostních center, tj. Prahy a Olomouce, začala v průběhu 19.

---

² O metodách a zaměření dějin vzdělanosti podrobněji pojednal Jiří STOČES, *Hlavní směry současné historiografie středověkých univerzit. Přehled středoevropské historické produkce po roce 1989 s důrazem na předhusitské pražské univerzity*, Český časopis historický 102, 2004, zvl. s. 348–371; dále srov. příspěvky Jany BOROVIČKOVÉ a Jiřího STOČESE, *Nové metody - prosopografie*, in: Hana Barvíková – David Pazdera (edd.), *K dějinám vědy a vědeckých institucí. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7*, Praha 2002, s. 47–61 a Blanky ZILYNSKÉ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*, in: Hana Barvíková – David Pazdera (edd.), *K dějinám vědy a vědeckých institucí. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7*, Praha 2002, s. 23–35.

a 20. století postupně utvářet další významná střediska vzdělání. Jedním z nich se stala rovněž jihočeská metropole – České Budějovice.³

České Budějovice procházely od poloviny 18. století postupně řadou významných změn, díky nimž se staly nezpochybnitelnou politickou, hospodářskou, náboženskou i vzdělanostní metropolí českého jihu.⁴ Postupující modernizace se odrazila rovněž v nárůstu počtu obyvatel. Zatímco od roku 1784 do poloviny 19. století se počet obyvatel historického jádra města i jeho tří předměstí téměř zdvojnásobil (z 5400 na 10 500), v průběhu následujícího půlstoletí počet Budějovičanů vzrostl již více než čtyřnásobně (na 45 000).⁵ V souvislosti s demografickými změnami se již před polovinou 19. století začal proměňovat i dosud převážně německý ráz metropole jižních Čech.⁶ A právě probouzející se česko-německé soupeření se stalo od šedesátých let 19. století jedním z hnacích motorů dynamického rozvoje německého i českého školství ve městě.⁷

---

³ Blíže Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech. Od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006, zvl. s. 61–118 (pokud není uvedeno jinak, vychází přítomný příspěvek z této práce).

⁴ Již roku 1751 se město stalo správním střediskem nově vytvořeného Budějovického kraje a v osmdesátých letech 18. století zde byla zřízena rovněž samostatná duchovní správa nově ustavené českobudějovické diecéze.

⁵ Údaje uvádí Josef GRULICH – Jan HONNER, *Obyvatelstvo*, in: *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006, s. 359–369.

⁶ Od 16. století, kdy se zde začali ve větší míře usazovat němečtí řemeslníci, získávaly České Budějovice postupně německý ráz. Od počátku 17. století se němčina stala dominantním (nikoli však výlučným) jazykem českobudějovické městské i duchovní správy. Etnicky německá byla rovněž většina poddanských vesnic na městském velkostatku. Teprve ve druhé třetině 19. století se v souvislosti s rostoucím přílivem česky mluvícího venkovského obyvatelstva z blízkého i vzdálenějšího okolí začaly národnostní poměry v Českých Budějovicích měnit ve prospěch Čechů. Poprvé se vzájemný poměr českého a německého obyvatelstva ve městě vyrovnal až koncem osmdesátých let 19. století. V té době již předchozí vcelku bezproblémové soužití české a německé komunity ve městě vzalo v důsledku celkové politizace veřejného života za své. V první polovině 19. století však nadnárodní, nacionalismem nezatížené smýšlení většiny českobudějovických obyvatel, tzv. *Budvajzrů* (*Budweiser*), cítících se především jako obyvatelé města a teprve až pak jako Němci nebo Češi, bylo ještě významnou a stabilizující komponentou života jihočeské metropole.

⁷ Tak jako jinde v českých zemích i v Českých Budějovicích se po polovině 19. století škola stala důležitým nástrojem národní emancipace. Revoluční dění čtyřicátých let s konečnou platností probudilo národní vědomí na české i německé straně ve městě. K oživení českého národního citění přispívali již od třicátých let 19. století rovněž někteří studenti a učitelé českobudějovických vyšších škol. Druhá polovina 19. století pak byla dobou vzniku celé řady českých i německých středních, měšťanských i obecných škol. Zápas o školu (českou i německou) se stal důležitou součástí politického života města, neboť prostřednictvím školy a školní výuky bylo možno efektivně ovlivňovat široké vrstvy obyvatelstva, spolupůsobit na

Počátky českobudějovického školství spadají již do první poloviny 14. století. Nejstarší a až do poloviny 18. století i hlavní vzdělávací instituci ve městě představovala městská škola u farního kostela svatého Mikuláše spolu s českou školou u filiálního kostela svatého Prokopa a svatého Jana Křtitele na Starém Městě. Zcela nová kapitola českobudějovického školství se začala psát 25. ledna 1762, kdy bylo v Krajinské třídě za hojné účasti městské honorace i obyvatel města slavnostně otevřeno první českobudějovické gymnázium spravované řeholníky z nově povolaného řádu piaristů.

V následujících čtyřech desetiletích zaznamenalo českobudějovické školství další významné změny. Nejprve zde byla na základě původní staroměstské farní školy zřízena triviální škola chlapecká, zatímco pro vzdělávání dívek byla určena triviální škola u kostela svatého Mikuláše, která se v roce 1766 oddělila od městské školy. Ta se na počátku roku 1792 přeměnila na trojtřídní hlavní školu.⁸ Protože její absolvování bylo předpokladem ke studiu na gymnáziu, byla také tato škola svěřena do správy českobudějovických piaristů. Síť nižšího školství ve městě dále doplňoval industriální kurs při hlavní škole a od roku 1813 i kurs pro přípravu učitelů triviálních škol (preparanda), otevřený taktéž při hlavní škole.⁹ A konečně na samém prahu nového století, v letech 1803 a 1804, se České Budějovice, jako jediné místo v celém regionu jižních Čech, staly sídlem i dvou vyšších škol, tj. filosofického lycea a biskupského teologického institutu s kněžským seminářem.

Až do poloviny 19. století představovala gymnázia fakticky monopolní instituci připravující nepočetnou skupinu mladých mužů příslušných populačních ročníků k vysokoškolskému studiu.¹⁰ Toto výhradní postavení ve sféře sekundárního školství si gymnázia udržela i po roce 1849, kdy došlo nejen k výraznému rozšíření sítě škol gymnazijního typu,¹¹ ale i k posílení jejich

---

utváření národní identity jednotlivců i celých skupin.

⁸ Další hlavní školy v regionu se nacházely v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci, Milevsku, Pelhřimově, Písku, Prachaticích, Strakonících, Táboře, Týně nad Vltavou a v Třeboni.

⁹ Přípravu učitelů triviálních škol na jihu Čech zajišťovaly vedle českobudějovické (v letech 1813–1850) další tři preparandy ustavené při pelhřimovské (v letech 1794–1844), tábořské (v letech 1812–1848) a strakonické (v letech 1815–1847) hlavní škole.

¹⁰ V letech 1816–1860 vzrostlo procentuální zastoupení studentů všech úplných gymnázií a reálek v rámci příslušných populačních ročníků v českých zemích z 0,62 % na 0,73 %; následující půlstoletí (do roku 1910) přineslo bezmála ztrojnásobení počtu studentů všech škol gymnazijního typu (2,04 %). Údaje srov. u Jan HAVRÁNEK, *Role gymnázií při vytváření kulturní elity českého národa v 2. polovině 19. století*, in: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 5. supplementum, Semily 2000, s. 63–64.

¹¹ V roce 1816 bylo v českých zemích celkem sedmatřicet šestitřídních gymnázií (pětadvacet

dominantního postavení coby předstupně univerzitních studií v souvislosti s nově zavedenými povinnými státními maturitními zkouškami.¹² Úspěšně vykonaná maturitní zkouška představovala vstupenku do lepší společnosti, a gymnázia se tak stala významným místem utváření sebevědomé a státotvorné měšťanské vrstvy modernizující se společnosti 19. století. Gymnázia 19. století však byla chápána nejen jako významná vzdělávací střediska, ale zároveň se stávala i centry kulturního a společenského života zejména menších měst.

Nejinak tomu bylo i v případě českobudějovického piaristického gymnázia, v jehož šesti třídách na konci ledna 1762 zasedlo prvních více než sto chlapců. V roce 1769 se gymnázium přestěhovalo do prostorné budovy řádové koleje na nároží dnešní Biskupské a Široké ulice, ale již na jaře roku 1785 se znovu stěhovalo. Tentokrát do nepříliš vhodného areálu nedávno zrušeného dominikánského konventu,¹³ neboť novostavbu piaristického řádového domu si vybral za svou rezidenci první českobudějovický biskup. V roce 1777 bylo gymnázium změněno na pětitřídní, další změny pak přinesla léta 1807–1809 a 1818–1848, kdy přidáním čtvrté gramatikální třídy bylo gymnázium opět rozšířeno na šestitřídní ústav. V této podobě jej ve školním roce 1848/1849 zastihlo sloučení s dvouletým filosofickým lyceem do osmitřídního středoškolského vzdělávacího ústavu, zakončeného v posledním ročníku nově zavedenou maturitní zkouškou.

Reformy terciárního školství probíhající ve druhé polovině 18. století proměnily rovněž obsah filosofických a teologických studií. V habsburských

---

v Čechách, dvanáct na Moravě a ve Slezsku), na nichž studovalo přibližně 6500 chlapců. O století později v roce 1921 zde působilo celkem čtyřiaosmdesát reálných gymnázií s více než 25 000 studujících, jednapadesát klasických gymnázií (11 500 studentů), jednasedmdesát reálků (téměř 29 000 žáků) a osmatřicet reformně reálných gymnázií (8500 studujících). Počty srov. dle František MORKES, *Gymnázia v letech předmnichovské republiky*, in: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 5. supplementum, Semily 2000, s. 90–93 a též Josef HANZAL, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848*, Sborník archivních prací 26, 1976, s. 248.

¹² Státní maturita byla chápána jako nezbytná podmínka k univerzitnímu, resp. vysokoškolskému studiu, a proto na ni byly kladeny velké nároky. Na gymnáziích byla zavedena již v roce 1849, na reálkách od roku 1869 (povinně až o tři roky později), na některých odborných školách (zejm. strojních a stavebních) od roku 1887 a na obchodních školách teprve od roku 1919 (nepovinně). Přehledně a podrobně o maturitách pojednal František MORKES, *Historický přehled postavení maturitní zkoušky a analýza jejích funkcí*, Praha 2003, zde zvl. s. 9–21.

¹³ Zde u kostela Obětování Panny Marie působili piaristé až do roku 1871, kdy společenství chudých řeholních kleriků Matky Boží Zbožných škol oficiálně ukončilo svou činnost v jihočeské metropoli. Gymnázium působilo v bývalém klášteře i po svém postátnění až do počátku 20. století, kdy se přestěhovalo do nedaleké nové moderní budovy na Zátkově nábřeží.

dědičných zemích bylo nyní možno studovat filosofii nejen na univerzitách ve Vídni a v Praze, ale i na tříletých lyceích nově zřízených jak na místě bývalých univerzit ve Štýrském Hradci, Innsbrucku, Salcburku, Linci a Olomouci, tak i nově v Klagenfurtu. Od roku 1802 byla filosofická lycea (dvouletá) zřizována nově i zcela mimo tradiční univerzitní centra. Existence dvouletých lyceí byla obvykle spjata s činností některého řeholního společenství, zejména piaristů, jak tomu bylo v případě dolnorakouské Kremže, moravského Mikulova a českého Mostu, Litomyšle a také Českých Budějovic, kde však později výuku převzali vyšebrodští cisterciáci.¹⁴ Obsahové sjednocení a propojení univerzitních a ne-univerzitních filosofických studií v celém Rakousku bylo dáno studijním řádem z 9. dubna 1805, resp. úpravou studijních plánů všech filosofických učilišť po roce 1824.

Dvouletá filosofická lycea měla v místě svého působení zpravidla velmi příznivý dopad na kvalitu gymnázií, s nimiž bývala zčásti spojena i personálně, což byl i českobudějovický případ. Filosofické lyceum v Českých Budějovicích bylo založeno na základě dekretu Františka I. vydaného 25. března 1803. Současně s tím fundátor svěřil výuku na českobudějovické filosofii do rukou vyšebrodských cisterciáků. Vzhledem k obtížné finanční a zejména personální situaci vyšebrodského konventu se pedagogických povinností na nově zřízeném lyceu prozatím ujali českobudějovičtí piaristé. Správu ústavu však cisterciáci plně převzali až ve školním roce 1815/1816 a i poté školní výuka probíhala u piaristů v bývalém dominikánském klášteře. Od roku 1818 lyceum sídlilo v nově pronajatém bývalém hostinci U Zlatého bažanta v Krajinské třídě a od roku 1838 sloužily potřebám studentů filosofie i pronajaté místnosti v nedaleké Kanovnické ulici.

Filosofická lycea fungovala nejen jako nástavba gymnázia, opravňující po nezbytném doplnění třetího roku filosofických studií na univerzitě i k výkonu učitelského povolání či ke studiu na některé z odborných fakult univerzit, ale z valné části i jako příprava pro kněžské studium v biskupském semináři. Tak

---

¹⁴ Další filosofické ústavy byly založeny benediktiny ve štýrském Admontu a dolnorakouském Kremsmünsteru a také premonstráty v západočeské Plzni. Pověření řeholníků správou lyceí bylo pro stát výhodné jak z ekonomických, tak i personálních důvodů. Hlavní starost o zabezpečení odpovídajícího zázemí pro učitele, vybudování či úpravu prostor pro výuku a především výběr a přípravu vhodných kandidátů učitelství tak přešla na jednotlivé pověřené konventy. Přehled filosofických studií uvádí Gerald GRIMM, *Elitäre Bildungsinstitution oder „Bürgerschule“? Das österreichische Gymnasium zwischen Tradition und Innovation (1773–1819)*, Frankfurt am Main 1995, s. 537. Oba benediktinské ústavy však existovaly jen krátce (podobně jako mostecký); srov. Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien 1984, zvl. s. 273–275.

tomu bylo i v Českých Budějovicích, kde v roce 1804 biskup Schaaffgotsche, který stál o rok dříve i u zrodu tamního lycea, otevřel diecézní teologické učiliště.

Otázka přípravy nových duchovních se v závěru 18. století stala záležitostí státu, který nejprve koncem roku 1782 zrušil všechna dosavadní kněžská učiliště. Současně s tím byly v sídlech univerzit a lyceí nově zřízeny státní generální semináře,¹⁵ jimž nyní připadlo poslání vychovávat duchovní v osvícenském duchu. V jednotlivých biskupstvích fungovaly pouze tzv. kněžské domy, kde se absolventi generálního semináře v jednoročním kursu připravovali na pastorační práci ve své diecézi. Ale již po roce 1790 byly generální semináře na území monarchie nahrazeny diecézními semináři, kde vedle teologických fakult probíhala příprava světských i řeholních duchovních v následujícím století.

Myšlenka na zřízení českobudějovického diecézního semináře se stala aktuální již v devadesátých letech 18. století, ale přebudování kněžského domu, fungujícího ve městě již od roku 1788, na plnohodnotný kněžský seminář se protáhlo až do prvních let následujícího století. Na základě panovníkova dekretu ze 7. dubna 1803 získal první českobudějovický biskup Johann Prokop Schaaffgotsche souhlas ke zřízení diecézního kněžského semináře a teologického učiliště. Za sídlo nové vzdělávací instituce v krajském městě byly určeny budovy nedávno zrušeného kapucínského konventu u kostela svaté Anny. Obě budovy však musely být nejprve nákladně opraveny a upraveny pro nové využití a tak skutečný počátek vlastní pedagogické práce českobudějovického teologického učiliště připadl až na 4. listopadu roku 1804. V letech 1804–1817 měl českobudějovický seminář tři studijní ročníky, poté bylo jeho studium (tak jako v celé monarchii) rozšířeno o jeden rok.¹⁶ Rostoucí zájem o studium kněžství si v letech 1843–1844 vynutil opravu a rozsáhlou přístavbu seminárních budov. Teprve tehdy bylo možno výrazně zvýšit i počet alumnů a eliminovat nežádoucí bydlení studentů v podnájmech po soukromých domech. Protože délka i obsah studia v biskupských seminářích byly po roce 1815 v podstatné části přizpůsobeny teologickým fakultám, opravňovalo absolutorium diecézních teologických studií i k získání doktorátu teologie. Ten však mohla uchazeči udělit po vykonání předepsaných rigorózních zkoušek pouze některá z teologických fakult. Výuku většiny předmětů zajišťovali světští duchovní

---

¹⁵ Tyto generální semináře byly založeny v rakouské části monarchie ve Vídni, Innsbrucku, Štýrském Hradci a také v Praze a Olomouci.

¹⁶ Rozšíření studia v rakouských seminářích o čtvrtý rok bylo zavedeno již v roce 1815. Srov. Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, s. 281–282.

ustanovení k tomu biskupem, na pedagogické práci českobudějovického semináře však měli významný podíl i externí vyučující, tj. piarističtí učitelé z tamního gymnázia a zejména cisterciáci přednášející na místním filosofickém lyceu, *de facto* přípravce budoucích seminaristů.

Všechny tři uvedené českobudějovické školy, tedy gymnázium, lyceum i seminář, patřily v první polovině 19. století k významným vzdělávacím institucím v českých zemích. Jejich význam pro zformování vrstvy moderní české inteligence nejen hostitelského města, ale i celého regionu jižních Čech byl v odborné literatuře reflektován odpovídajícím způsobem teprve v posledních letech.¹⁷ Podrobná analýza a vyhodnocení záznamů uvedených zejména v kronikách, výročních zprávách či studijních katalozích jednotlivých škol

---

¹⁷ Nečetná starší zpracování věnovala pozornost především základnímu nástinu vzniku a vývoje těchto škol či významným osobnostem s nimi spjatým; srov. zejm. Matthias KOCH, *Aus dem Archiv des deutschen k. k. Staatsgymnasiums in Budweis*, in: XXXIII. Programm des deutschen k. k. Staatsgymnasiums in Budweis, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1903–4, s. 1–42; Josef SVÁTEK, *Josef Václav Justin Michl a České Budějovice*, Jihočeský sborník historický 42, 1973, s. 197–207; Zdeněk MARTÍNEK, *Založení piaristické koleje v Českých Budějovicích*, Jihočeský sborník historický 50, 1981, s. 17–22; Hana HOUSKOVÁ, *Česká studentská knihovna a její přínos ke vzniku národního vědomí v Českých Budějovicích*, in: *Minulost a současnost Českých Budějovic. Studie a materiály I.*, České Budějovice 1969, s. 75–85 a Ladislav DVOŘÁK, *Biskupský kněžský seminář v Č. Budějovicích*, České Budějovice 1905. Dílčí zpracování akceptující současné metodologické přístupy vznikla především na půdě Jihočeské univerzity ve specializačním semináři autora přítomného příspěvku – srov. Lucie JANDOVÁ, *Působení řádu piaristů v Českých Budějovicích ve druhé polovině 18. století*, diplomová práce, Historický ústav, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1998; TÁŽ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1762–1800*, Jihočeský sborník historický 68, 1999, s. 103–127; TÁŽ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích ve druhé polovině 18. století*, in: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 5. supplementum, Semily 2000, s. 139–150; Martina KOPEČNÁ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1800–1848*, diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2003; Martina BLIŽŇÁKOVÁ, *Filosofické lyceum v Českých Budějovicích 1803–1848*, diplomová práce, Historický ústav, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 2000; TÁŽ, *Českobudějovické filozofické lyceum v letech 1803–1848*, Jihočeský sborník historický 69–70, 2000–2001, s. 52–76; Tomáš VEBER, *Českobudějovický biskupský kněžský seminář a diecézní teologický institut v letech 1803–1850*, diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2003 a TÝŽ, *Českobudějovický biskupský kněžský seminář a diecézní teologický institut v letech 1850–1885*, diplomová práce, katedra církevních dějin a patristiky, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 2004. Nejnověji tuto problematiku souhrnně v kontextu českobudějovického a jihočeského školství zpracoval Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech. Od středověkých počátků do současnosti*, zvl. s. 81–150.

umožňují prostřednictvím celé řady číselných údajů lépe postihnout význam a místo těchto škol v kontextu jak města, tak i celého regionu.¹⁸

Gymnázium

Co nám tedy říkají data zaznamenaná v pramenech o studentech českobudějovického gymnázia?¹⁹ Pro léta 1800–1848 uvádějí soupisy českobudějovických gymnazistů celkem 4909 jmen chlapců, kteří na gymnáziu alespoň jeden rok studovali.²⁰ Většina z nich však ukončila studium již v poslední gramatikální třídě (2643 žáků), relativně mnozí zde absolvovali všech pět nebo šest tříd úplného gymnázia (1350 studentů), další naopak zase přicházeli až do jedné ze

---

¹⁸ Ve Státním oblastním archivu v Třeboni ve fondech Biskupského archivu jsou uloženy písemnosti vztahující se k činnosti semináře i lycea, srov. zejm. fond Biskupský kněžský seminář a diecézní teologický institut České Budějovice, (1700) 1804–1950, *Prospěchový katalog studentů českobudějovického teologického institutu 1804/05–1846/47*, č. knihy 10; *Prospěchový katalog studentů českobudějovického teologického institutu 1847/48–1938/39*, č. knihy 12; *Prospěchový katalog studentů českobudějovického teologického institutu (Alumnorum seminarii maioris Budvicii Bohemorum matricula III.)*, 1939/40–1949/50, č. knihy 13; dále též fond Filosofické lyceum, karta č. 152–158 (studijní katalogy, seznamy známek). Potřebné materiály pro gymnázium jsou uloženy ve Státním okresním archivu v Českých Budějovicích ve fondu Piaristické školy České Budějovice 1762–1872, zejm. pak *Kniha známek žáků pobožných škol. Calculi discipulorum gymnasii Scholarum Piarum Bohemo-Budvicensis de anno primo scholastico*, 1762–1777; *Kniha známek žáků pobožných škol. Liber calculorum quos humaniorum litterarum Studiosi in Bohemo Budvicensi Scholarum Piarum Gymnasio ab Anno 1778 ex merito retulerunt*, 1778–1787; *Výkaz o prospěchu a docházce. Catalogus II. discipulorum domus scholarum piarum Bohemo-Budvicensis erectus A. D. 1794*, 1794–1835; *Výkaz o prospěchu a docházce (Catalogus III. discipulorum domus scholarum piarum Bohemo-Budvicensis erectus a. d. 1836–1849)*; *Historia Gymnasii in Collegio Scholarum Piarum civitatis Bohemo-Budvicensis*, 1777–1857; *Q. F. F. Q. S. Nomina juvenum in regio scholarum piarum urbis budvicensis gymnasio humanioribus litteris studentium ex ordine classium, in quas post alterum examen publicum referri meruerunt*, 1802 a *Juventus Gymnasii Budvicensis e Moribus et Progressu in Litteris*, 1814–1846.

¹⁹ K tomu srov. především Státní okresní archiv České Budějovice, Piaristické školy České Budějovice 1762–1872, *Výkaz o prospěchu a docházce. Catalogus II. discipulorum domus scholarum piarum Bohemo-Budvicensis erectus A. D. 1794*, 1794–1835; *Výkaz o prospěchu a docházce (Catalogus III. discipulorum domus scholarum piarum Bohemo-Budvicensis erectus a. d. 1836–1849)*; *Historia Gymnasii in Collegio Scholarum Piarum civitatis Bohemo-Budvicensis*, 1777–1857; *Q. F. F. Q. S. Nomina juvenum in regio scholarum piarum urbis budvicensis gymnasio humanioribus litteris studentium ex ordine classium, in quas post alterum examen publicum referri meruerunt*, 1802 a *Juventus Gymnasii Budvicensis e Moribus et Progressu in Litteris*, 1814–1846. Dále srov. též práce Martiny KOPEČNÉ a Miroslava NOVOTNÉHO uvedené v poznámce č. 17.

²⁰ Studium v první gramatikální třídě však zahájilo pouze 4133 studentů, ostatní nastupovali až do dalších tříd nižšího nebo vyššího gymnázia.

dvou vyšších tříd k dokončení studia započatého na jiné škole (443 mládenců) a někteří z nejrůznějších důvodů v Českých Budějovicích neukončili zdárně ani nižší stupeň gymnázia (473 chlapců). Během sledovaných čtyřiceti devíti let byla v katalogích zaznamenána výrazná období vzestupu i poklesu počtu studentů. Od devadesátých let 18. století lze sledovat dlouhodobý vzestup počtu gymnazistů až do roku 1848, přerušovaný pouze dvěma významnějšími obdobími poklesu v letech 1812–1818 a 1825–1836. V prvním případě se jednalo o pokles až na 237 (v roce 1817²¹), a ve druhém případě na 295 studentů (v roce 1836). Naopak maximální počty přes 400 studujících na českobudějovickém gymnáziu přinesla léta 1824 a 1825 (402 a 407 žáků) a především závěr sledovaného období, tj. léta 1845–1848, kdy zde bylo zapsáno od 406 (v roce 1847) do 468 (v roce 1845) gymnazistů. Na piaristickém gymnáziu v Českých Budějovicích tak během sledovaného období bylo v průměru ročně zapsáno 330 žáků. Výkyvy počtu studentů do značné míry souvisely se snížením počtu tříd ze šesti na pět (resp. jeho opětovným zvýšením), svou roli do určité míry sehrála i postupně sílící konkurence dvou dalších, byť menších jihočeských gymnázií v Písku a v Jindřichově Hradci.²² Počty studujících rovněž ovlivnil i tlak státu na omezení počtu filosofů a gymnazistů ve druhé polovině dvacátých let a ve třicátých letech 19. století, kdy byla některá gymnázia opět zrušena a počty gymnazistů – celkové i na jednotlivých školách – tak někde výrazně poklesly. Na druhé straně však nelze pominout působení filosofického lycea a biskupského semináře v krajském městě, díky čemuž se bezpochyby zvýšila přitažlivost českobudějovického gymnázia pro řadu mladíků z hostitelského města i regionu toužících po duchovní kariéře či univerzitním studiu.²³ A v neposlední řadě se alespoň zčásti projevil postupně se měnící vztah ke vzdělání v souvislosti s rozšiřováním sítě elementárních škol v předbřeznové době.

Českobudějovické gymnázium počty svých studentů převyšovalo nejen obě další jihočeská gymnázia (např. v roce 1816 bylo v Budějovicích zapsáno cel-

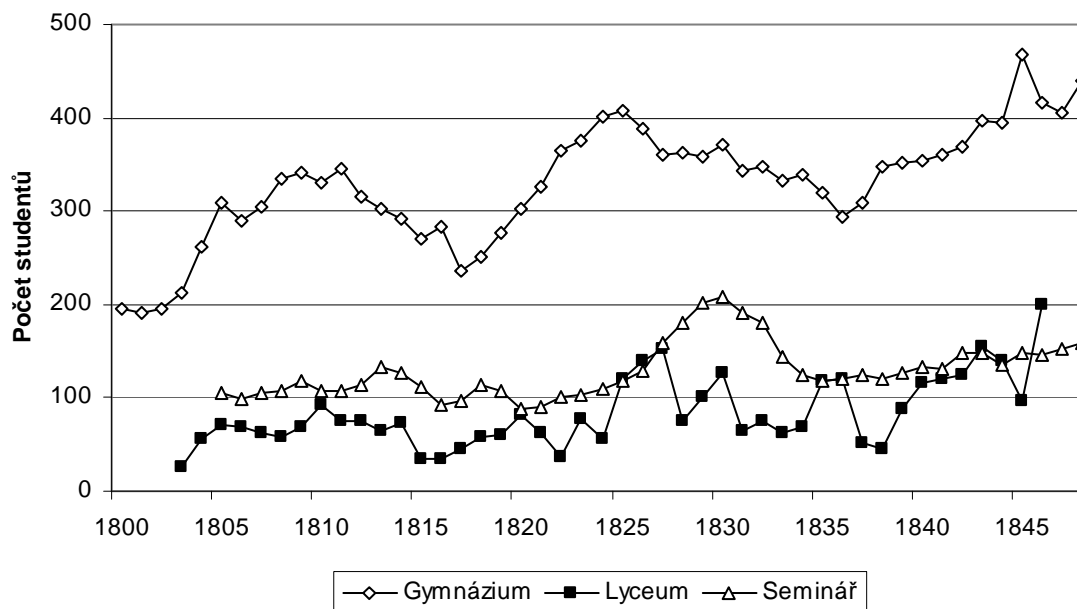
---

²¹ Školní rok začínal počátkem listopadu a končil v září následujícího roku. Jeho rozhodující část včetně jarních semestrálních i závěrečných podzimních zkoušek tedy připadala až na tento rok, a proto byl studijní rok v katalogích označován podle něj. Proto je-li v textu příspěvku uveden (v souladu s pramenem) např. školní rok 1817, jednalo se o školní rok 1816/1817.

²² Ve sledovaném období se v jižních Čechách nacházela celkem tři gymnázia – českobudějovické (založené roku 1762), písecké (přenesené sem z Klatov v roce 1778) a jindřichohradecké (obnovené v roce 1807).

²³ Do otevření obou vyšších vzdělávacích institucí ve městě na začátku 19. století (tj. v letech 1762–1802) na gymnáziu studovalo, resp. začalo studovat téměř 1850 žáků, tj. jen o málo více než 28 % všech v pramenech doložených českobudějovických gymnazistů z let 1762 až 1848.

Obr. 1. Počty studentů vyšších a středních škol v Českých Budějovicích v letech 1800-1848

Zdroj: Autor.

Pro léta 1803, 1815-1819, 1822, 1824, 1828, 1829, 1831-1834, 1845 bez studentů druhého ročníku lycea.

kem 284 chlapců, zatímco v Jindřichově Hradci to bylo 208 gymnazistů a v Písku dokonce jen 156 a tento trend zůstal zachován i nadále²⁴), ale vedlo si velmi dobře i ve srovnání s ostatními českými i moravskými gymnázii. V první polovině 19. století se českobudějovická latinská škola zařadila k nejfrekventovanějším gymnáziím v českých zemích a ve čtyřicátých letech 19. století byl již českobudějovický piaristický ústav nejnavštěvovanějším mimopražským gymnáziem v Čechách.²⁵

²⁴ Pro srovnání: v letech 1825, 1835 a 1845 v Českých Budějovicích studovalo 407, 320 a 468 chlapců, v Jindřichově Hradci bylo v uvedených letech zapsáno 258, 197 a 251 a v Písku 211, 150 a 208 gymnazistů. Údaje pro budějovické a písecké gymnázium byly převzaty ze studijních katalogů a matrik (viz pozn. č. 19 a též Státní okresní archiv Písek, Gymnázium, *Matrika školy 1778–1846*, kniha č. 4 a *Matrika školy 1847–1848*, kniha č. 5. Data pro hradecké studenty uvádí Josef HANZAL, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848*, Sborník archivních prací 26, 1976, zvl. s. 251–252.

²⁵ Potřebné údaje pro piaristická gymnázia uvádí kniha Metoděje ZEMKA – Jana BOMBERY – Aleše FILIPA, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*, Prievidza 1992, s. 123–124, dále srov. studii Josefa HANZALA citovanou v předchozí poznámce.

I z hlediska studijní úspěšnosti si českobudějovická škola stála dobře. Úplné gymnázium zde úspěšně dokončilo sice jen 1 793 studentů (tj. přibližně jen 37 % všech mládenců, kteří byli na gymnáziu v letech 1800–1848 zapsáni). Tato na první pohled vysoká studijní neúspěšnost nebyla nijak výjimečná a odpovídá situaci i na jiných gymnáziích v zemi. Navíc mnozí chlapci ani neusilovali o postup do humanitních tříd, neboť jim postačovalo absolvování nižšího gymnázia doplněného případně i o vyšší aritmetickou třídu – jednalo se celkem o 2643 chlapců, tj. téměř 54 % všech studujících.²⁶ Zbývajících necelých 10 % (473 žáků) zahrnovalo jednak ty gymnazisty, kteří během studia zemřeli, popř. odešli do armády, a jednak ty, kteří budějovickou školu opustili ještě před dokončením nižšího gymnázia z rodinných (např. v případě synků z rodin vojáků a úředníků přeložených jinam) či sociálních důvodů, které hrály velmi důležitou roli zejména v případě mimobudějovických studentů z venkovských a nezámožných poměrů. Ti však v řadě případů zřejmě přecházeli na podobný ústav v jiném městě, pokud se naskytla šance v novém místě bydlet levněji (nejčastěji u příbuzných či známých). A v neposlední řadě sem patří i ti, kteří školu nedokončili z „tradičních“ prospěchových důvodů. Na rozdíl od výše uvedených studentů lze u této „prospěchové“ skupiny stanovit relativně přesný údaj – těch, kteří zde neprošli nástrahami prvních tří nebo čtyř gramatikálních tříd a během této doby opakovali alespoň jednu třídu, bylo celkem 247 (dvacet z nich stihlo opakovat hned dvě třídy). Repetentů však bylo více – podle dostupných údajů opakovalo v letech 1800–1848 některou z gymnaziálních tříd přes 600 gymnazistů,²⁷ z nichž většina (celkem 57 %) po úspěšném zopakování dané třídy v Českých Budějovicích posléze dokončila alespoň nižší, popř. i vyšší gymnázium. Jestliže v poslední gramatikální třídě studium ukončilo 94 repetentů a dalších 57 se se školou rozloučilo v první humanitní třídě, tak vyšší gymnázium ve druhé humanitní třídě zde dokončilo celkem 182 studentů, kteří si během studia zopakovali alespoň jeden ročník (sedmadvacet z nich se však k absolutoriu prokousalo přes dvě zopakované třídy).²⁸ Nejvíce opakujících

---

²⁶ Sem jsou zahrnuti i ti, kteří po absolvování poslední gramatikální třídy postoupili do první humanitní třídy a pak ze školy odešli – ať již z rodinných, sociálních či jiných důvodů.

²⁷ V průměru se tak počet opakujících studentů v letech 1800–1848 pohyboval kolem dvanácti, přičemž v letech 1800–1824 vystoupal až na devatenáct repetentů ročně, zatímco v letech 1825–1848 klesl až na roční průměr sedm. V celkovém počtu repetentů (tj. 600) je zahrnuto i dvacet opakujících žáků, kteří však ve studiu pokračovali i po roce 1848, kdy teprve dokončili alespoň nižší, popř. i vyšší gymnázium; nejsou proto zahrnuti do těchto součtů před rokem 1848.

²⁸ Dvě třídy během studia opakovalo celkem třiašedesát studentů; sedmadvacet z nich přesto nakonec absolvovalo úplné gymnázium, šest ukončilo školu v první humanitní třídě, deset dokončilo nižší gymnázium v poslední gramatikální třídě a zbytek (dvacet) neprošlo ani

studentů bylo v prvních dvou třídách gymnázia (první třídu opakovalo celkem 356 žáků a druhou třídu již „jen“ 162 žáků), naopak nejméně opakujících žáků studovalo v obou nejvyšších, humanitních třídách. Dá se předpokládat, že sem se dostali již jen nadanější a pilnější žáci s dobrým prospěchem, přesto prameny podchytily v letech 1800–1848 celkem třicet šest případů opakování první a sedmnáct případů opakování druhé humanitní třídy.²⁹

Záznamy dochované ve studijních katalozích umožňují rekonstruovat rovněž sociální původ většiny českobudějovických gymnazistů. V letech 1805 až 1843 byla v kolonce povolání otce uvedena profese v téměř 4000 případech. Z nich bylo 1 600 (40 %) řemeslnických profesí (např. 93 sládků, 112 ševců, 143 mlynářů a tkalců, 148 řezníků, 155 pekařů aj.), 119 (3 %) hostinských a 160 (4 %) nejrůznějších obchodníků. Velký počet chlapců přicházel z venkova (700, tj. 17,5 %). Alespoň orientačně lze z této kategorie vyčlenit více než 360 rolníků (bez dalšího rozlišení) a dalších téměř sto chalupníků, domkářů a zahradníků, nechybí ovšem ani ovčák či výměnkář. Kolem 160 studentů pocházelo z rodin sedláků (opět bez dalšího rozlišení) a devětadvacet chlapců uvedlo jako profesi svého rodiče statkář, zatímco přibližně padesát gymnazistů mělo otce správcem statku či šafářem. Hojně zastoupeni byli mezi otci studentů rovněž i učitelé (144, tj. 3,6 %), vyšší a nižší úředníci (92 a 154, celkem 6 %), lékaři (104, tj. 2,6 %), jednaděadesát (2,3 %) studentů pocházelo z rodin vojáků, důstojníků či vojenských úředníků a třiašedesát otců, kteří poslali své syny studovat k českobudějovickým piaristům, se živilo jako písaři a zapisovatelé.

K nejdůležitějším aspektům hodnocení významu kterékoli školy patří také vymezení její spádové oblasti. V případě českobudějovického gymnázia byly v letech 1800–1848 tyto údaje podchyceny v relativní úplnosti, neboť pouze u jednašedesáti žáků nebyl tento údaj uveden. Jako místo původu studentů bylo v katalozích zaznamenáno přes jeden tisíc lokalit³⁰ nacházejících se především v Čechách, v podstatně menší míře v Rakousku (osmdesát) a na Moravě (třiatřicet). Spíše jen symbolicky byla zastoupena místa v Uhrách (šest), Belgii (tři), Chorvatsku, Polsku a Itálii (po dvou), ve Francii, Lucembursku, Slezsku a v Sasku (po jednom). V této skupině „zahraničních“ studentů, kteří jako místo svého původu nejčastěji uváděli lokality nacházející se na územích pod vládou

---

přes gramatikální třídy.

²⁹ Uvedené údaje o opakování jednotlivých tříd nerozlišují případy, kdy jeden student během studia opakoval dvě třídy.

³⁰ Z nich se – kvůli k nečitelnosti daného záznamu, zkomolení latinizovaného či německého názvu místa anebo jeho přílišné obecnosti bez bližšího určení vzhledem k výskytu několika lokalit se stejným jménem – nepodařilo bezpečně určit 123 údajů; následující výpočty (včetně tabulky) tak vycházejí z počtu 4635 studentů (z celkového počtu 4909 gymnazistů nebylo místo původu uvedeno u 61 studentů a u 213 se je nepodařilo určit).

habsburského domu, byly zastoupeny především děti z rodin různých správců a ředitelů, úředníků a vojáků, obchodníků, lékařů i učitelů, které zřejmě většinou do Českých Budějovic zavály jejich pracovní a obchodní povinnosti či zájmy.

Tabulka 1. Počty studentů českobudějovického gymnázia, lycea a semináře v letech 1800–1848

Rok	Počty studentů			Celkem studentů	Rok	Počty studentů			Celkem studentů
	gymnázium	lyceum*	seminář			gymnázium	lyceum	seminář	
1800	195	-	-	195	1825	407	120	118	645
1801	191	-	-	191	1826	388	140	129	657
1802	195	-	-	195	1827	360	153	158	671
1803	212	26	-	238	1828	363	75	180	618
1804	261	55	-	316	1829	358	101	201	660
1805	308	70	105	483	1830	372	126	208	706
1806	289	69	98	456	1831	344	65	192	601
1807	305	63	105	473	1832	348	76	180	604
1808	334	57	108	499	1833	332	62	143	537
1809	341	68	118	527	1834	340	69	125	534
1810	330	93	107	530	1835	320	118	118	556
1811	346	76	108	530	1836	295	121	120	536
1812	316	75	113	504	1837	310	52	124	486
1813	303	64	134	501	1838	347	44	120	511
1814	292	73	126	491	1839	351	87	126	564
1815	271	34	111	416	1840	354	115	133	602
1816	284	35	93	412	1841	361	121	131	613
1817	237	46	96	379	1842	370	125	147	642
1818	251	57	113	421	1843	396	154	147	697
1819	277	60	107	444	1844	395	140	136	671
1820	303	82	89	474	1845	468	96	148	712
1821	327	63	90	480	1846	417	199	146	762
1822	365	37	101	503	1847	406	-	153	559
1823	375	77	102	554	1848	439	-	159	598
1824	402	56	110	568	celkem	16151	3695	5676	25522

Zdroj: Autor.

* Pro léta 1803, 1815-1819, 1822, 1824, 1828, 1829, 1831-1834, 1845 chybí údaje o studentech druhého ročníku.

Na gymnázium však přicházeli chlapci především z jižních a jihozápadních Čech, výrazně méně pak ze západních a středních Čech včetně Prahy. Nejvíce českobudějovických gymnazistů logicky pocházelo z hostitelského města (1003, tj. 21,6 %; ročně v průměru kolem dvaceti studentů), ovšem vůbec nejpočetnější regionálně vymezenou skupinou byli Jihočeši (bez Budějovičanů), kterých zde bylo 2924 (63,1 %). Na zbytek území Čech připadalo celkem 455 studentů (9,8 %), z nichž nejvíce pocházelo ze západních (247) a nejméně z východních

Čech (23). Z jihočeských měst přicházelo do Českých Budějovic nejvíce studentů v prvé řadě z Českého Krumlova (209, tj. 4,5 %), Netolic (100, tj. 2,2 %), Třeboně (96, tj. 2,1 %) a Prachatic (88, tj. 1,9 %). Alespoň padesáti studenty (tj. 1 %) byly zastoupeny Vodňany, Týn nad Vltavou, Nové Hrady, Hluboká nad Vltavou, Soběslav, Kaplice, Rychnov nad Malší a Strakonice. Z dalších míst regionu si dobře vedly např. Velešín (46), Tábor (45), Trhové Sviny (39), Lišov (37) a Volyně (36). Nechyběli zde ani studenti z konkurenčního Jindřichova Hradce (32) a Písku (31). Z ostatních českých měst se výraznější účastí na českobudějovickém gymnáziu mohla vykázat především Praha se svými osmapadesáti studenty, dále Horažďovice a Benešov u Prahy, odkud přišlo do Českých Budějovic studovat čtyřicet, resp. třiatřicet mladíků. Z Moravy a Slezska se dostavilo nejvíce vzdělání chtivých mladíků z Brna (deset) a Opavy (pět). Mezi 189 studenty (4,1 %) přicházejícími z míst ležících mimo historické hranice českého státu jednoznačně dominovali studenti z Horních a Dolních Rakous, Štýrska a Tyrolska. Z rakouských dědičných zemí jich zde bylo zapsáno 170 (3,7 %) – nejvíce z Vídně (dvaatřicet), dále z Lince (šestnáct), Weitry (třináct) a Freistadtu (šest). Čtyři studenti se dostavili i ze vzdálenějšího Štýrského Hradce. V případě rakouských studentů je třeba předpokládat spíše výše zmíněné pracovní motivy rodičů než vyhraněný zájem o českobudějovickou školu. Jistou roli zde pravděpodobně sehrály i případné příbuzenské vztahy a z nich plynoucí možnost výhodného ubytování a celkově nižších nákladů na pobyt ve městě.

Při pohledu na mapku (viz přílohu)³¹ se ukazuje, že hlavní oblast, odkud pocházelo nejvíce českobudějovických gymnazistů, ležela v prostoru vymezeném řekami Otavou a Lužnicí, zatímco východní, severovýchodní a severní část jihočeského regionu byla zastoupena výrazně méně (tady je třeba počítat s konkurencí právě píseckého a jindřichohradeckého, popř. i jihlavského gymnázia).

Lyceum

Velmi podobný obrázek jako v případě českobudějovického gymnázia nabízí rovněž vyhodnocení údajů týkajících se českobudějovického filosofického lycea.³² V letech 1803–1846 nastoupilo podle neúplných studijních katalogů do prvního ročníku českobudějovického filosofického učiliště 2556 studentů, tj.

³¹ V mapkách vymezený region jižních Čech tvoří území dnešního Jihočeského kraje (bez Dačicka a naopak s Pelhřimovskem).

³² Srov. Státní oblastní archiv v Třeboni, Biskupský archiv, Filosofické lyceum, karton č. 152–158 (studijní katalogy, seznamy známek, stipendia); Státní okresní archiv v Českých Budějovicích, Piaristické školy, *Sbírka nařízení pro filosofické lyceum*, karton č. 1. Dále srov. též práce Martiny BLÍŽŇÁKOVÉ a Miroslava NOVOTNÉHO uvedené v poznámce č. 17.

v průměru 58 ročně. Padesát osm a více studentů *logiky* bylo ve studijních katalozích pravidelně uváděno pro léta 1824–1846, s výjimkou let 1837–1839, kdy zde bylo zapsáno pouze 52, 44 a 53 studentů. Naproti tomu v prvních dvou desetiletích existence lycea se do prvního ročníku zapisovalo obvykle jen mezi třiceti až čtyřiceti posluchači (celkem 15x). Nejméně studentů zasedlo do lavic *logiky* v letech 1803 (pouze šestadvacet mladíků), 1804 a 1813 (sedmadvacet), a naopak nejvíce *logiků* podchytily katalogy pro léta 1827, 1843 a 1845 (po šestadevadesáti) a v letech 1829 a 1846 (101 a 102). Souhrnně lze po celé sledované období pozorovat v podstatě kontinuální nárůst počtu studentů prvního ročníku, byť s opakujícími se poklesy a opětovnými vzestupy. V letech 1803–1824 studovalo v první třídě lycea pouze 36 % všech zjištěných česko-budějovických *logiků* (tj. 912; ročně tedy v průměru jen jedenačtyřicet studentů), ve stejně dlouhém období let 1825–1846 to však bylo již 1644 studentů s ročním průměrem takřka pětasedmdesáti zapsaných posluchačů. Tento nárůst byl především důsledkem reforem filosofických studií uvedených do života po roce 1824³³ a do určité míry souvisel i se zvyšujícím se počtem gymnazistů zejména v Českých Budějovicích, ale i v Písku, Jindřichově Hradci a Klatovech.

Ne všichni studenti prvního ročníku však školu v Českých Budějovicích také dokončili. Ovšem stanovit počet absolventů lze zatím jen velmi nepřesně. Neúplné údaje pro druhý ročník lycea dovolují určit pouze přibližný počet studentů za dobu sedmadvaceti let (1140). Zjištěné rozdíly mezi *logiky* a *fyziky* v jednotlivých letech ukazují na pokles přibližně o pětinu až třetinu posluchačů, kteří v Českých Budějovicích dále nestudovali.³⁴ Někteří z nich zcela jistě nedostudovali z prospěchových důvodů, jiní budějovickou školu nedokončili proto, že přestoupili na jiné lyceum či přímo na filosofickou fakultu. Tento přechod mezi jednotlivými filosofickými lycey navzájem stejně jako přestup mezi neuniverzitními „nižšími filosofickými fakultami“ na straně jedné a tradičními filosofickými fakultami na straně druhé byl vcelku bezproblémový; samozřejmě jen v případě studentů, kteří nebyli vyloučeni (okamžitě či podmíněně) ze studií kvůli disciplinárním prohřeškům. K těmto odchodům

---

³³ V letech 1824–1829 se počet *logiků* téměř zdvojnásobil (z 56 na 101 studentů), následný pokles až na čtyřiačtyřicet posluchačů v roce 1838 byl vystřídán opětovným vzestupem, který kulminoval v samotném závěru sledovaného období.

³⁴ Dobrý prospěch u zkoušek byl přitom velmi důležitou podmínkou pro udělení státních stipendií či získání různých nadací a také pro osvobození od placení školného. Udělení stipendia mohla ohrozit i jedna jediná dvojka; trojka (nejnižší známka) – zejména z hlavních předmětů – znamenala ukončení studia, v lepším případě opakování ročníku. Nepřekvapují proto hojně žádosti studentů o opakování nevydařené zkoušky na konci každého roku, ne všem bylo však vyhověno.

a příchodům docházelo samozřejmě i na českobudějovickém lyceu, a to nejen po zkouškách na konci jednotlivých školních roků, jak bylo vyžadováno, ale často i na konci semestrů či v jejich průběhu.

Ačkoli z hlediska velikosti nepatřilo českobudějovické lyceum zcela jistě mezi nejfrekventovanější, nepatřilo ani k nejmenším školám tohoto typu v českých zemích. Výrazně více studentů měla pouze lycea v Olomouci a v Brně, zatímco plzeňské učiliště bylo podle dostupných údajů menší. Víceméně srovnatelná s českobudějovickým ústavem byla v celkovém souhrnu lycea v Litomyšli a Mikulově.³⁵

Torzovitě dochované jsou rovněž údaje v katalozích uvádějící povolání otců studentů lycea. Na základě těchto informací je možno určit sociální strukturu českobudějovických filosofů ve více než 43 % případů, tj. pro téměř 1100 studujících.³⁶ Jaká tedy byla přibližná sociální skladba českobudějovických lyceistů? Nejvíce zastoupená profesní skupina zahrnovala textilní, oděvní, obuvnická, potravinářská, stavební, kožedělná či dřevo a kovy zpracovávající řemesla – sem je možno zařadit 523 (tj. 47,5 %) otců českobudějovických lyceistů, u nichž je tento údaj uveden. Druhou nejpočetnější socioprofesionální skupinu tvořili synové sedláků a rolníků (183, tj. 16,6 %), z rodin domkářů či chalupníků však pocházelo jen sedm studentů, stejný počet filosofů označil profesi svého otce termínem statkář. Dále bylo v katalozích uvedeno 140 (12,7 %) nejrůznějších úředníků (státních, městských i vrchnostenských), ředitelů či písařů včetně patnácti radních, krajského hejtmána a guberniálního rady. Obchodem a dopravou se zabývalo čtyřiapadesát (4,9 %) otců, hostinská živnost a vojenská služba dávaly živobytí 29 (2,6 %), resp. 21 (1,9 %) rodinám českobudějovických filosofů. U jmen dvou studentů filosofie bylo jako povolání otce uvedeno továrník. Poslední velkou skupinu tvořili studenti, jejichž otcové se živili jako lékaři nebo ranhojiči (celkem 27, tj. 2,5 %), právníci, advokáti a soudci (celkem šest), hudebníci (tři) a především učitelé (50, tj. 4,5 %). Lze tedy

---

³⁵ Situace olomouckého lycea, které bylo vůbec nejnavštěvovanější v českých zemích, byla specifická v tom, že se v roce 1827 stalo součástí obnovené první moravské univerzity v Olomouci. Mostecké lyceum zaniklo již ve dvacátých letech 19. století – srov. Josef HANZAL, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848*, s. 245–246 (autor zde mj. chybně uvádí, že českobudějovické lyceum zaniklo již ve dvacátých letech 19. století) a Josef KOLEJKA, *Státní a piaristická gymnázia na Moravě a ve Slezsku 1774–1848*, s. 272.

³⁶ Vzhledem k tomu, že katalogy poskytují poznatky o profesi otců průběžně za celou dobu trvání českobudějovického lycea (údaje chybí pro léta 1815–1817, 1823–1830, 1833, 1837, 1838, 1840, 1841 a 1844; celkem tedy pro 19 ze 44 roků), lze snad jejich vyhodnocení zobecnit pro všechny roky bez rizika výraznějšího zkreslení celkových výsledků. V ostatních letech byla informace o povolání otce uváděna, ale ne vždy ve všech případech.

řici, že většina studentů pocházela z řemeslnických či úřednických městských rodin, poměrně významně však byli mezi lyceisty zastoupeni i mladíci z vesnických hospodářství a také studenti z učitelských rodin.

V neposlední řadě poskytují studijní katalogy českobudějovického lycea informace potřebné pro stanovení jeho spádové oblasti. Údaje o bydlišti studenta jsou v pramenech téměř kompletní pro celou dobu existence školy; data zcela chybějí pouze pro roky 1803 a 1844, v ostatních letech byla zaznamenávána, i když ne vždy u všech studentů. V katalogích tak bylo uvedeno bezmála sedm set měst a vesnic, odkud pocházelo 2028 českobudějovických lyceistů. Jednoznačně mezi nimi dominují české lokality, na Moravě a ve Slezsku se nacházelo pouze jednadvacet míst, která vyslala své mladíky na studia do jihočeské metropole. Vedle relativně blízkých Dačic či Jihlavy se jednalo o vzdálenější Kroměříž, Lipník či Uherský Brod a dále Opavu a Bruntál. Nechybělo zde ani čtyřicet šest míst nacházejících se mimo historické území českého státu. Nejvíce z nich (celkem čtyřicet) leželo v Rakousku, odkud studenti přicházeli nejen z blízkého příhraničí, např. z Freistadtu, Zwettlu, Nagelbergu, Bad Leonfeldenu či Weitry, ale i z Lince, Vídně či Štýrského Hradce. Jen symbolicky byly zastoupeny Uhry, Polsko a Bavorsko, v seznamech však figuruje i severofrancouzské Valenciennes či jihoitalská Neapol.

Tabulka 2. Vybrané skupiny profesí otců českobudějovických studentů v letech 1800-1848

Zaměstnání otce	Počty studentů					
	gymnázium		lyceum		seminář	
	počet	%*	počet	%*	počet	%*
Řemeslník	1600	40,0	523	47,5	780	51,4
Zemědělec, sedlák	671	16,8	190	17,3	310	20,4
Statkář	29	0,7	7	0,6	4	0,3
Továrník	0	0,0	2	0,2	2	0,1
Hostinský, kavárník	119	3,0	29	2,6	37	2,4
Obchodník, dopravce	160	4,0	54	4,9	23	1,5
Úředník, písař	309	7,7	140	12,7	68	4,5
Učitel	144	3,6	50	4,5	70	4,6
Právník	24	0,6	6	0,5	3	0,2
Lékař, lékárník, chirurg	104	2,6	27	2,5	19	1,3
Voják	91	2,3	21	1,9	16	1,0
Ředitel	57	1,4	6	0,5	6	0,4
Starosta, primátor, radní	6	0,1	21	1,9	6	0,4

Zdroj: Autor.

* Pouze z osob, u nichž byl původ uveden.

Přibližně 1560 (76,9 %) studentů uvádělo jako místo svého původu některou jihočeskou vesnici či město. Na zbytek Čech pak připadalo 371 (18,3 %)

studujících, Moravanů zde bylo třicet a Slezanů jen osm (dohromady 1,9 %). Z rakouských zemí se studovat na českobudějovickou filosofii vydalo na šedesát (3 %) mladíků. Logicky vůbec nejvíce studentů pocházelo z Českých Budějovic (298, tj. 14,7 %), další místa následovala s poměrně velkým odstupem: Jindřichův Hradec (102, tj. 5 %), Písek (78, tj. 3,8 %), Český Krumlov (59, tj. 2,9 %), Prachovice (41, tj. 2 %), Strakonice (36, tj. 1,8 %), Netolice (35, tj. 1,7 %) a Tábor (31, tj. 1,5 %). Alespoň 20 studenty (tj. 1 %) se mohlo pochlubit ještě sedm dalších jihočeských měst a městeček – Třeboň, Soběslav, Bavorov, Volyně, Velešín, Pelhřimov a Vodňany. Z oblasti mimo vymezený jihočeský region přišlo nejvíce posluchačů z Klatov (49, tj. 2,4 %), Prahy (27, tj. 1,3 %), Horažďovic (24, tj. 1,2 %) a ze Sušice (19, tj. 0,9 %).

Velmi zajímavý zdroj poznatků představují též informace o předchozím studiu nově příchozích posluchačů. Tyto údaje sice byly v katalozích uvedeny pouze pro třináct školních roků, přesto lze na jejich základě alespoň přibližně určit význam hlavních školních „dodavatelů“ studentů na českobudějovickou filosofii.³⁷ Logicky zdaleka nejvíce studentů českobudějovického lycea (1217³⁸) přišlo z domovského piaristického gymnázia, tedy v průměru ročně dvacet osm českobudějovických gymnazistů přecházelo na lyceum. Jinými slovy: na filosofii dále ve studiu pokračovalo takřka 80 % všech studentů poslední třídy piaristického gymnázia (ovšem budějovických rodáků mezi nimi bylo pouze 298). Zájem českobudějovických gymnazistů o studium filosofie byl i přes dílčí výkyvy setrvalý a kulminoval v letech 1828–1836 a 1843–1846, kdy dosáhl ročního průměru třicet šest, resp. čtyřicet absolventů gymnázia vstupujících mezi *logiky* tamního lycea. Výrazné zastoupení na lyceu v krajském městě měli rovněž absolventi gymnázií v Jindřichově Hradci (168), Písku (137) a Klatovech (92). Vedle hradeckých, píseckých a klatovských rodáků, kteří vystudovali gymnázium ve svém bydlišti, přicházeli z těchto škol i chlapci, kteří pocházeli odjinud a v Jindřichově Hradci (šestašedesát), Písku (devětapadesát) či Klatovech (třiačtyřicet) pouze studovali. Příspěvek dalšího relativně blízkého gymnázia, jihlavského, byl již výrazně nižší – pouze osmnáct absolventů, z nichž polovina uváděla jako své bydliště Jihlavu. Z mimočeských gymnázií byly nejčastěji uváděny školy ve Vídni a Linci, odkud se dostavilo devět, resp. tři gymnazisté.

---

³⁷ Tyto údaje obsahují pouze katalogy z let 1812, 1813, 1814, 1815, 1819, 1821, 1824, 1826, 1827, 1833, 1836, 1840 a 1847. V případě českobudějovického gymnázia byly potřebné údaje pro zbývajících 31 let získány srovnáním zápisů v katalozích gymnázia a lycea.

³⁸ Mezi studenty filosofického učiliště byla dále uvedena i jména 172 studentů, kteří sice na českobudějovickém gymnáziu po určitou dobu studovali, ale gymnaziální studia zakončili na jiné škole a tu také uváděli v katalozích, proto nejsou zahrnuti do počtu lyceistů přicházejících z českobudějovického gymnázia.

Díky snadnější dosažitelnosti a nižším nákladům na živobytí během studií (ve srovnání s tradičními univerzitními centry) tak na českobudějovickém filosofickém učilišti v hojném počtu studovali především synové drobných řemeslníků a zemědělců z celého regionu, kteří by si jinak ve své většině nemohli dovolit několikaleté studium v Praze, Olomouci či Vídni. Lyceum tak umožnilo relativně velkému počtu mladíků z jihočeského regionu dosáhnout přímo v bydlišti či v jeho relativní blízkosti vyššího vzdělání, které bylo branou jak k dalšímu vysokoškolskému studiu, tak k učitelské, úřednické nebo duchovenské dráze. To byl jistě i hlavní důvod relativně vysokého zastoupení mladíků toužících po duchovní kariéře, kteří přicházeli z tehdejší jihozápadní části českobudějovické diecéze do krajského města studovat nejprve na lyceu a poté i v teologickém učilišti.³⁹ Podle dvorského dekretu z 31. března 1825 se totiž všichni světší kněží měli připravovat na své poslání v příslušných biskupských seminářích a již od podzimu 1804 byl jeden z těchto seminářů otevřen i v Českých Budějovicích.

Teologické učiliště (seminář)

První školní rok, tj. rok 1804/1805, zahájilo v českobudějovickém teologickém učilišti celkem 105 studentů rozdělených do tří studijních ročníků. Sedmdesát studentů druhého a třetího ročníku sem bylo převedeno z pražského semináře, kde se až doposud připravovali zájemci z českobudějovické diecéze pro výkon kněžského povolání; pouze do prvního ročníku nastoupilo pětatřicet úplných nováčků.⁴⁰ V průběhu prvního necelého půlstoletí existence teologických studií se v Českých Budějovicích do studijních katalogů semináře zapsalo celkem 1618 studentů. Nejvíce posluchačů zde studovalo v letech 1829, 1830 a 1831 (201, 208 a 192), naopak nejméně v letech 1820, 1821, 1816, 1817 (89, 90 a 93 a 96). Ročně zde tak v průměru bylo zapsáno na 129 adeptů kněžství; tato hranice byla překročena celkem v sedmnácti sledovaných ročnících. V letech 1804–1814 se počty studentů postupně zvedaly ze 105 na 134 a po propadu

---

³⁹ Marginální přítomnost mladíků z rakouských a dalších zemí zřejmě opět souvisela se služebními a obchodními aktivitami jejich rodičů, což alespoň zčásti a nepřímo dokládají neúplné poznatky o sociálním původu lyceistů. V případě studentů ze vzdálenějších míst Čech, Moravy a Slezska se zčásti jednalo o repetenty přicházející z jiných lyceí, kteří zkoušeli své štěstí jinde, a zčásti zde hrály jistou roli i příbuzenské vztahy – ovšem ve studovaných pramenech nepostižitelné.

⁴⁰ Srov. Státní oblastní archiv v Třeboni, Biskupský archiv, Biskupský kněžský seminář a diecézní teologický institut České Budějovice, (1700) 1804–1950, *Prospěchový katalog studentů českobudějovického teologického institutu 1804/05–1846/47*, č. knihy 10; *Prospěchový katalog studentů českobudějovického teologického institutu 1847/48–1938/39*, č. knihy 12. Dále srov. práce Tomáše VEBERA a Miroslava NOVOTNÉHO uvedené v poznámce č. 17.

v letech 1815–1824 (zapsáno 89–111 seminaristů) opět vzrostly do roku 1830 až na absolutní maximum za celé sledované období, tj. na 208 studentů, pak násled-

Tabulka 3. Hlavní oblasti a místa původu českobudějovických studentů v letech 1800–1848

Země, vybrané město	Gymnázium		Lyceum		Seminář	
	počet	%	počet	%	počet	%
Jižní Čechy	3 927	84,7	1 560	76,9	1 430	89,6
z toho:						
České Budějovice	1 003	21,6	298	14,7	103	6,5
Český Krumlov	209	4,5	59	2,9	26	1,6
Netolice	100	2,2	35	1,7	30	1,9
Třeboň	96	2,1	29	1,4	14	0,9
Prachatice	88	1,9	41	2,0	25	1,6
Vodňany	65	1,4	20	1,0	10	0,6
Týn nad Vltavou	63	1,4	13	0,6	12	0,8
Nové Hrady	60	1,3	16	0,8	3	0,2
Hluboká nad Vltavou	58	1,3	17	0,8	9	0,6
Soběslav	53	1,1	25	1,2	11	0,7
Kaplice	53	1,1	19	0,9	7	0,4
Rychnov nad Malší	52	1,1	7	0,3	17	1,1
Strakonice	51	1,1	36	1,8	30	1,9
Velešín	46	1,0	22	1,1	18	1,1
Tábor	45	1,0	31	1,5	13	0,8
Trhové Sviny	39	0,8	9	0,4	7	0,4
Lišov	37	0,8	9	0,4	5	0,3
Volyně	36	0,7	23	1,1	14	0,9
Jindřichův Hradec	32	0,7	102	5,0	57	3,6
Písek	31	0,7	78	3,8	56	3,5
Pelhřimov	2	0,0	21	1,0	11	0,7
Ostatní Čechy	455	9,8	371	18,3	139	8,7
z toho:						
Praha	58	1,3	27	1,3	6	0,4
Horažďovice	40	0,9	24	1,2	22	1,4
Benešov u Prahy	33	0,7	11	0,5	6	0,4
Sušice	26	0,6	19	0,9	25	1,6
Domažlice	0	0,0	8	0,4	18	1,1
Klatovy	9	0,2	49	2,4	51	3,2
Březnice	9	0,2	12	0,6	19	1,2
Kašperské Hory	5	0,1	12	0,6	13	0,8
Morava a Slezsko	64	1,4	38	1,9	12	0,8
z toho:						
Brno	10	0,2	1	0,0	0	0,0
Opava	5	0,1	0	0,0	1	0,0
Rakousko	170	3,7	60	3,0	12	0,8
Celkem	4616	100,0	2029	100,0	1593	100,0

doval pokles do roku 1835 (118 posluchačů). Druhá polovina třicátých let se vyznačovala přechodnou stagnací zájmu o studium, neboť počty studujících se pohybovaly v rozmezí 120-126 a poté následoval ve čtyřicátých letech vzestup až k hranici 159 studentů českobudějovického biskupského semináře v roce 1848.

Celkově zde v letech 1805-1848 dokončilo teologická studia 1110 mladíků, tj. 69 % všech studentů zapsaných ve studijních katalozích. Nejúspěšněji si budoucí kněží vedli ve školním roce 1820/1821, kdy absolvovali všichni (tj. 100 %), a 1808/1809 (89 % absolventů). Hranice 80 % úspěšnosti byla překročena celkem v jedenácti školních ročnících. Naopak nejméně úspěšné byly studijní roky 1819/1820 (43 %), 1836/1837 (44 %), 1833/1834 (46 %), 1830/1831 a 1839/1840 (po 50 %). Studijní úspěšnost byla ve sledovaném období vyšší v první části – do roku 1826 se držela na průměru 75 %, v následujících jedenadvaceti letech se propadla k hodnotě 62 %. Nedokončení studia mohlo být důsledkem vyloučení ze studií pro závažný prohřešek proti statutům a pravidlům života v semináři, někteří posluchači z českobudějovického semináře odešli zřejmě z rodinných důvodů a studium pak dokončili jinde. Více však bylo těch, kteří v Českých Budějovicích nedostudovali z prospěchových důvodů. Úspěšní absolventi semináře obdrželi kněžské svěcení a mohli sloužit svou primiční mší (v seminárním kostele svaté Anny, nebo ve farním kostele svého bydliště) a poté jim biskup určil místo jejich příštího působení v rámci své diecéze.

Sociální skladba studentů českobudějovického biskupského semináře byla velmi podobná situaci na tamním filosofickém lyceu, odkud také celkem logicky přicházelo nejvíce studentů ke studiu. To je možné doložit kupříkladu na vzorku posluchačů pro léta 1805–1814. V uvedeném období zde studovalo celkem 342 mladých mužů, z nichž plných 180, tj. 53 %, předtím absolvovalo českobudějovické lyceum. Podíl absolventů filosofických studií v krajském městě, kteří zde pokračovali v dalším studiu v biskupském semináři, se postupně rovněž zvyšoval, a to v závislosti na stoupajících počtech absolventů filosofie. Jestliže do prvního ročníku ve školním roce 1805/1806 nastoupilo čtyřiatřicet seminaristů, z nichž osmnáct, tj. 53 %, vystudovalo předtím filosofické lyceum v Českých Budějovicích, tak ve školním roce 1813/1814 bylo mezi jednatřiceti nově nastupujícími seminaristy již jednadvacet absolventů českobudějovické filosofie, tj. 68 %.

Z celkového počtu 1618 českobudějovických seminaristů z let 1804–1848 se nepodařilo určit, resp. v katalozích nebyla uvedena profese otce v 101 případech.⁴¹ Zdaleka nejvíce z těchto 1517 seminaristů pocházelo z rodin řemesl-

---

⁴¹ Údaje týkající se sociálního a teritoriálního původu českobudějovických seminaristů uvedené v tomto příspěvku jsou nižší než stejné údaje zahrnuté v práci Miroslava NOVOTNÉHO a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech. Od středověkých počátků do*

níků. Některou z řemeslnických profesí vykonávalo 780 (51,4 %) otců českobudějovických seminaristů – k hojně zastoupeným řemeslům patřili např. mlynáři (sedmdesát pět), řezníci (šedesát sedm), krejčí či ševci (šedesát dva) atd. Druhou nejpočetnější skupinou byli sedláci a rolníci či zemědělci – těch zde bylo uvedeno celkem 310 (20,4 %). Výrazně nižší zastoupení měli hostinští, hospodští a kavárníci (37, tj. 2,4 %), obchodníci (23, tj. 1,5 %), nechyběli zde ani studenti z rodin vojáků, kterých bylo celkem 16 (1%). Postavení státního, městského či vrchnostenského úředníka, ředitele, písaře či radního nebo starosty zastávalo dohromady přes osmdesát otců českobudějovických seminaristů (5,3 %). Dále zde bylo 19 (1,3 %) lékařů či apatykářů a celkem 70 (4,6 %) učitelů.

Z hlediska teritoriálního původu je v případě českobudějovického teologického učiliště situace jednoznačnější, než tomu bylo u tamních lyceistů či gymnazistů. Vzhledem k tomu, že jednotlivé biskupské semináře byly určeny pro přípravu duchovních v rámci dané diecéze, pocházeli takřka všichni studenti z měst a obcí nacházejících se na území pod správou příslušného biskupa. Z 590 lokalit, uvedených v katalozích jako místo původu seminaristů, se mimo českobudějovickou diecézi nacházelo pouze 108 míst, z nichž přišlo v letech 1804–1848 do Českých Budějovic 166 (10,4 %) seminaristů.⁴² Z jednotlivých míst bylo nejvíce zastoupeno samozřejmě hostitelské město (103 studentů, tj. 6,5 %), významná byla rovněž účast posluchačů z dalších školských, ekonomických a správních středisek diecéze – z Jindřichova Hradce (57, tj. 3,6 %), Písku (56, tj. 3,5 %) a z Klatov (51, tj. 3,2 %). Dále zde bylo 30 (1,9 %) budoucích duchovních z Netolic a Strakonic, 26 (1,6 %) z Českého Krumlova a 25 (1,6 %) z Prachatic. Z jihozápadní části diecéze sem vedle klatovských studentů směřovaly kroky adeptů kněžství především ze Sušice (25, tj. 1,6 %), Horažďovic (22, tj. 1,4 %), Domažlic (18, tj. 1,1 %) a Kašperských Hor (13, tj. 0,8). Relativně velké zastoupení měl i nedaleký Velešín (osmnáct) a Rychnov nad Malší (sedmnáct) či vzdálenější Březnice (devatenáct). Z měst mimo jihočeskou diecézi vyslala do českobudějovického teologického učiliště nejvíce studentů především Praha (šest).⁴³

---

současnosti, s. 116–117. Data uvedená v knize zahrnují informace o posluchačích i pro roky 1849 a 1850, která nejsou v tomto příspěvku zahrnuta.

⁴² Na Moravě a ve Slezsku se nacházelo pouze 11 míst (např. Jihlava, Nové Město na Moravě, Jaroměřice nad Rokytou či Opava) a mimo historické území českého státu dalších 13 lokalit (Vídeň, Linec či Freistadt). Zbývající obce (84) ležely v Čechách mimo území českobudějovické diecéze – mj. Praha, Benešov, Březnice aj. V případě 22 studentů nebyly v seznamech údaje o bydlišti vůbec uvedeny anebo se tyto lokality nepodařilo identifikovat (jednalo se o 22 míst); výpočty tedy vycházejí z počtu 1596 studentů, u nichž bylo určeno místo původu.

⁴³ Celkem 378 obcí vyslalo ve sledovaném období do semináře pouze jednoho studenta a z dalších devadesáti míst se dostavili dva studenti.

* * *

Střední a vyšší školy, které po celou první polovinu 19. století poskytovaly potřebné vzdělání jen velmi malému procentu mužské populace, sehrávaly i díky této exkluzivitě nezastupitelnou roli při formování budoucí elity novodobé české společnosti. Absolventi těchto škol postupně zaujímali důležitá místa v hospodářském, sociálním, kulturním i politickém životě hostitelského města, kraje i celé země a jejich význam s postupující modernizací ve druhé polovině 19. století ještě dále zesílil. V sekularizující se společnosti však škola dostala ještě další úkol, a tím bylo utváření loajálního občana rakouského státu. Toto státoporné poslání však bylo později postupně oslabováno v souvislosti s prohlubujícím se česko-německým soupeřením, škola se tak dostala na rozhraní zájmů státu a národní společnosti. Tyto obecné poznatky platí i pro sledované českobudějovické školy. Údaje uvedené v předchozím textu i v následujících tabulkách a mapkách vcelku velmi jasně dokumentují význam všech tří českobudějovických školských institucí pro život města i celého regionu v první polovině 19. století. Zvyšující se počty gymnazistů, lyceistů i seminaristů dokládají jak rostoucí zájem o vzdělání mezi obyvateli města i regionu, tak i potřebu společnosti po vzdělaných lidech. Koncentrace správních, hospodářských i náboženských funkcí a úřadů v krajském městě byla provázena obdobnou kumulací vzdělanostního potenciálu ve městě. Souběžné působení biskupského semináře, filosofického lycea a gymnázia jednak vytvořilo nezbytný základ pro velký rozmach středního i nižšího školství ve městě po roce 1848 a jednak se stalo velkým lákadlem pro mladíky toužící po vyšším vzdělání z celých jižních Čech. Zejména chlapcům a mladým mužům z venkova a malých městeček, z nižších i středních vrstev, pro něž byl dlouhodobější studijní pobyt v Praze či Vídni nad jejich možnosti, nabízely České Budějovice možnost získat potřebné kvalitní vzdělání v relativní blízkosti domova a s menšími náklady. Na druhou stranu tyto školy pomáhaly zhodnocovat tvář města nejen svými budovami a vnějším vzhledem, ale především neutuchajícím přílivem „lepší“ mládeže, která tvořila nikoli nevýznamné procento populace ve městě.⁴⁴ Početný studentský element pochopitelně nezůstal bez vlivu na život města, jeho ekonomiku, kulturu i politiku. Město především nabízelo přespolním studentům potřebné ubytovací kapacity, zejména v centru (až do čtyřicátých let bydlela i nemalá část seminaristů v soukromém podnájmu, neboť budova semináře nebyla schopna všechny pojmout), studenti byli také častými a víta-

---

⁴⁴ Vezmeme-li v potaz pouze tři sledované školy, tak např. v letech 1832 a 1846 zde studovalo celkem 604 (bez studentů druhého ročníku lycea), resp. 762 chlapců – přitom České Budějovice měly v uvedených letech jen 8135, resp. 8730 obyvatel. Počet obyvatel uvádí Josef GRULICH – Jan HONNER, *Obyvatelstvo*, s. 359–369.

nými zákazníky četných hostinců, kaváren a obchodů. Na druhé straně to byli do značné míry právě českobudějovičtí lyceisté a seminaristé pocházející z venkova a malých měst, kteří ve aktivně zapojovali do veřejného života a ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století v krajském městě pomáhali posilovat zájem o český jazyk a literaturu i o českou historii. To mělo své logické opodstatnění. Město se od konce dvacátých let 19. století postupně zbavovalo středověkého krunýře hradeb, rozrůstalo se na předměstích a také se počesťovalo. S postupující industrializací a modernizací totiž přicházelo do města stále více obyvatel z blízkého, jazykově českého okolí Českých Budějovic. Ve větší míře sem přicházeli i česky mluvící mladíci z venkova, připravující se v lyceu a poté i v semináři na dráhu duchovního, kteří měli zájem o českou literaturu a češtinu vůbec. Navíc jako budoucí duchovní na českém venkově potřebovali dobrou znalost jazyka svých potenciálních farníků.⁴⁵ K posílení češtiny ve městě přispěla rovněž existence seminární knihovny.⁴⁶ Bouřlivé události jara 1848, které našly nemalý ohlas též mezi početnou českobudějovickou studentskou obcí, přinesly nejen další posílení a prohloubení národního cítění ve městě, ale zahájily rovněž novou etapu ve vývoji rakouského, resp. českého i česko-budějovického školství.⁴⁷

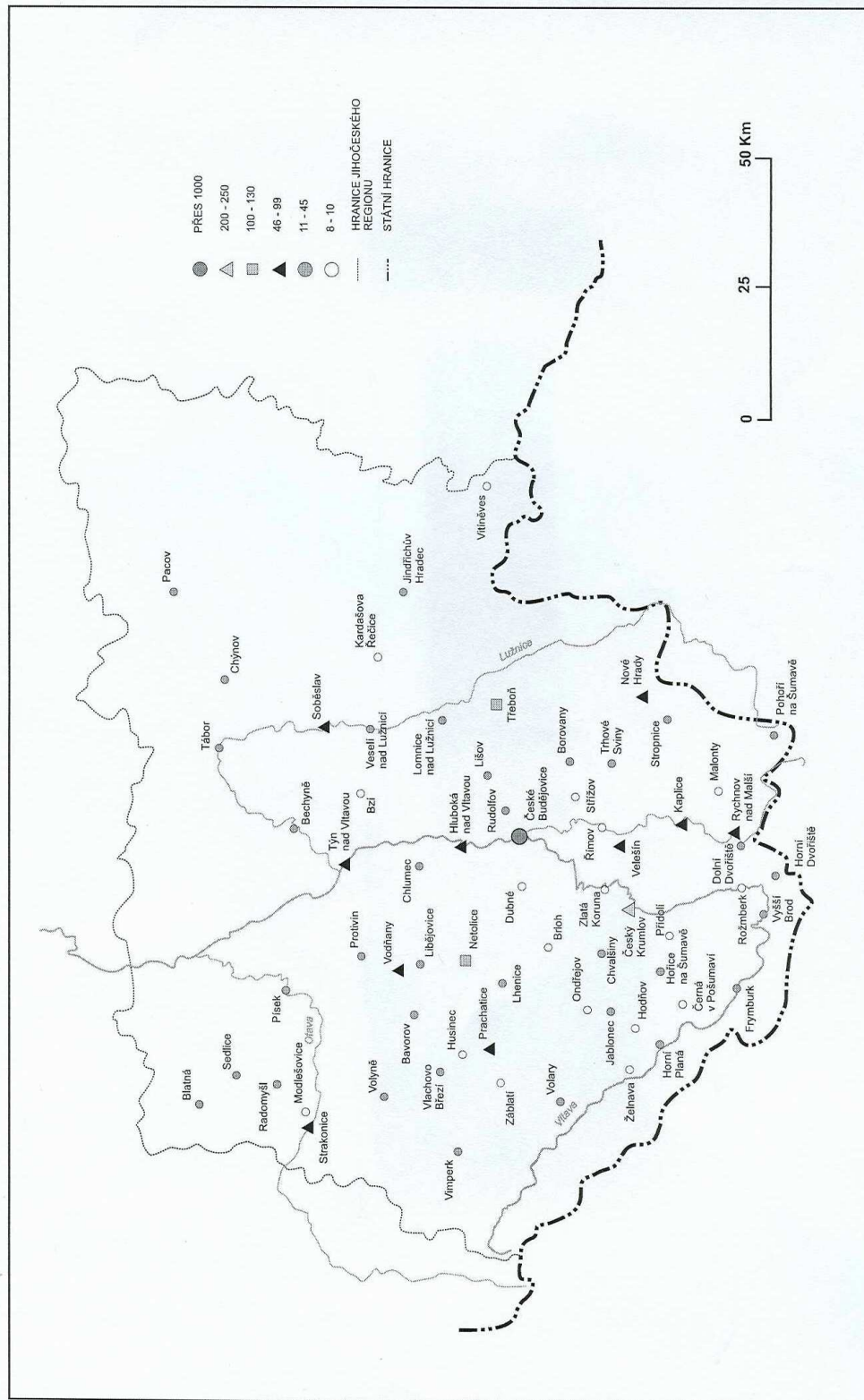
---

⁴⁵ Karel REBAN, *Podíl katolického duchovenstva v českém probuzení*, Hlídka 35 (23), 1918, s. 536–541, 607–615 a 664–672. Nedostatek duchovních znalých vedle němčiny i češtiny vedl po roce 1810 k posílení výuky češtiny na teologických fakultách a učilištích – při přijímání studentů se mělo zohlednit, zda uchazeč o studium ovládá češtinu, rovněž ředitelé alumnátů a profesori pastorální teologie měli češtinu ovládat atd. Srov. Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999, s. 106.

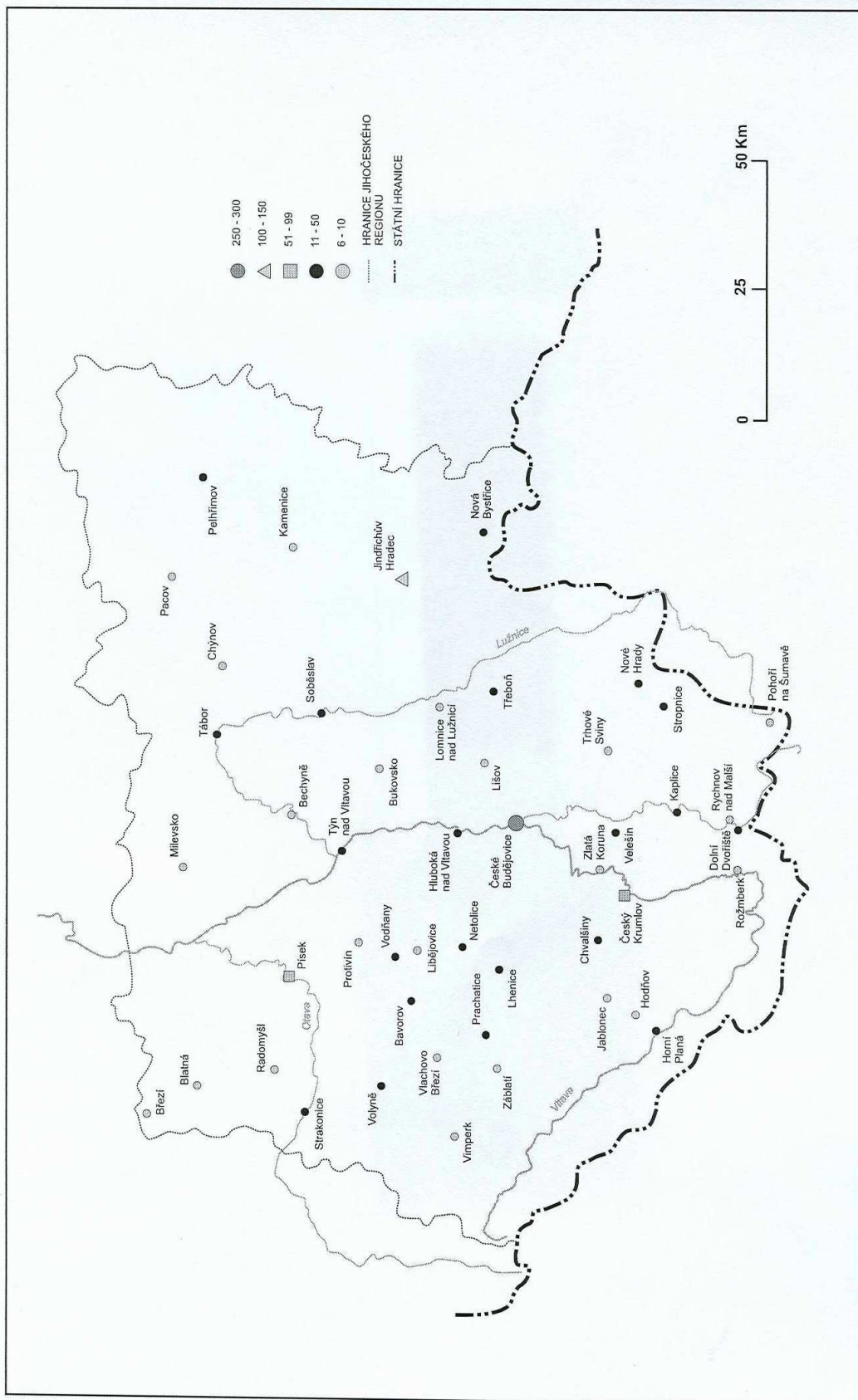
⁴⁶ Výuku češtiny v semináři prosadili již jeho první dva rektori Josef Novák a Vojtěch Benedikt Juhn, k velkým příznivcům a podporovatelům češtiny patřili rovněž další učitelé v biskupském semináři, v první řadě národně uvědomělý Jan Körner, pozdější rektor semináře (1827–1848), který češtinu také vyučoval a mj. se v roce 1833 stal prvním českobudějovickým individuálním členem *Matice české*.

⁴⁷ Národnostní hlediska byla při analýze studentského segmentu českobudějovických škol v letech 1800–1848 ponechána stranou zájmu. Jednak se národnostní pnutí ve městě projevovalo intenzivněji až v závěru sledovaného období a zejména ve druhé polovině 19. století, kdy se příslušnost k jedné z národních komunit stala důležitým atributem i studenta. A jednak prostudované prameny k tomu neposkytují relevantní informace. Ve studijních seznamech se obvykle uvádělo pouze označení zemské nikoli etnické (*Bohemus*, *Austriacus* apod.), u lyceistů a seminaristů bývalo zpravidla vyznačeno i to, zda student ovládá češtinu nebo němčinu či oba jazyky; u lyceistů i latinu (v obou případech především z praktických důvodů vzhledem k nárokům studia, resp. k budoucímu kněžskému působení). Posledním, ale rovněž velmi nespolehlivým, a proto ani neuplatněným, vodítkem by mohla být samotná podoba jmen studentů zapsaná v katalogích.

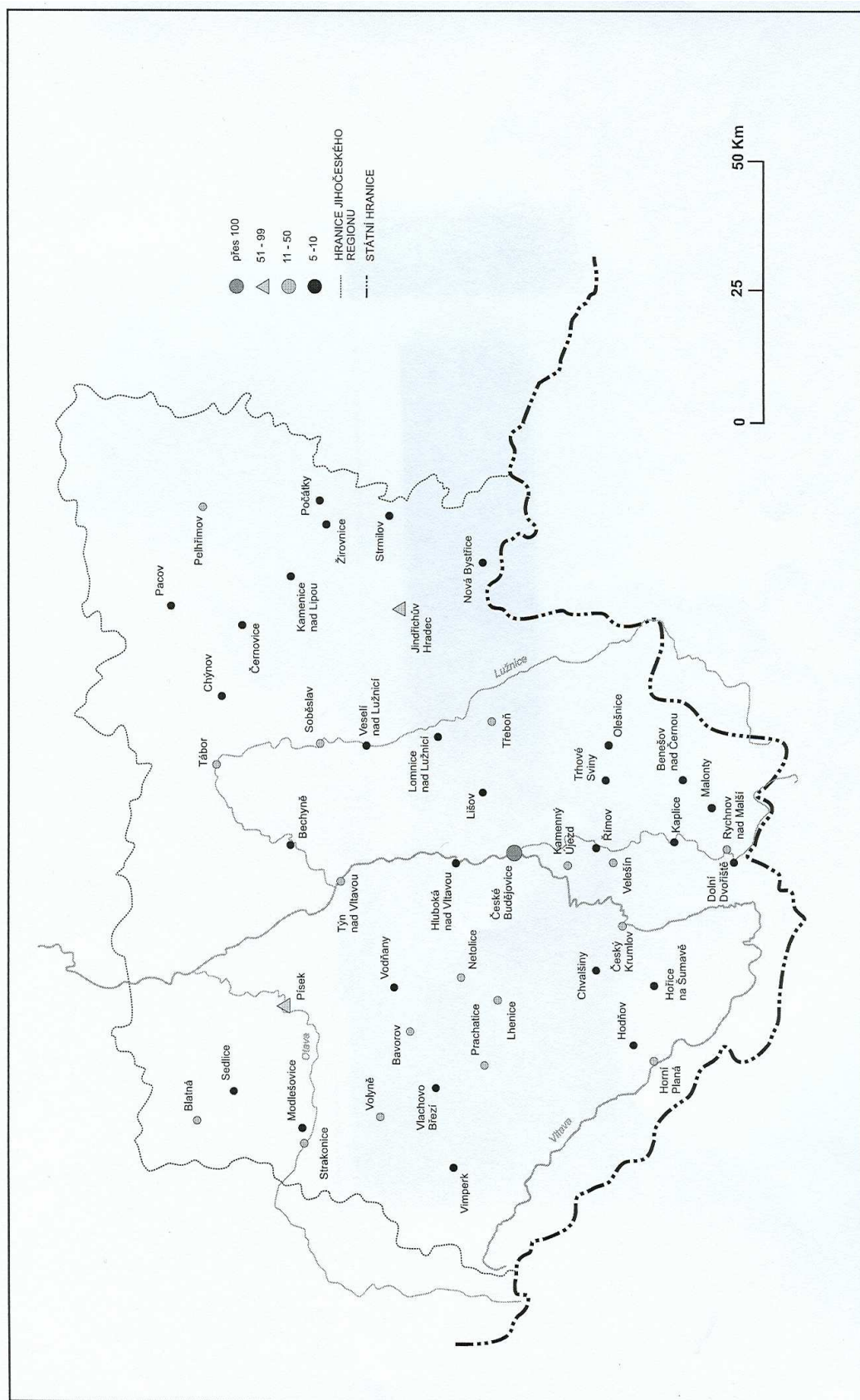
Mapa č. 1: Spádová oblast českobudějovického piaristického gymnázia v letech 1800 - 1848

Mapa č. 2: Spádová oblast českobudějovického filozofického lycea v letech 1803 - 1848

Mapa č. 3: Spádová oblast českobudějovického biskupského semináře v letech 1804 - 1848

Summary

Socio-professional and Territorial Stratification of Students in Secondary and Post-secondary Schools in České Budějovice in the first half of the 19th Century

The secondary and post-secondary schools that provided essential education to just a small percentage of the male population in the first half of the 19th century played an irreplaceable role in the formation of the future elites in early modern society in the Czech lands. The Bishop's Seminary (founded in 1804), the Philosophy Lyceum (1803) and the Piaristické Gymnasium (1762), operating simultaneously, became a strong attraction for young people from České Budějovice, where the schools were located, and from all of Southern Bohemia and the surrounding areas, who were longing for a higher education. A study of records from chronicles, annual reports, and the study catalogues of these schools made it possible to obtain a better understanding of their significance for the life of the town and this Southern Bohemian region. Between 1800 and 1848, 4909 boys studied at the gymnasium, most of whom were from families of tradesmen and architects, and there was also a large proportion of boys from families of teachers. The school's catchment area took in České Budějovice, Southern and Southwest Bohemia, and the proportion of students from the rest of Bohemia, Austria, Moravia, and Silesia was much lower. Information on the Philosophy Lyceum provides a very similar picture. Between 1803 and 1846, 2556 students enrolled in the first year of study. In terms of their socio-professional composition the majority of lyceum students were from tradesmen and agricultural families, and from families of public officials and teachers. The lyceum's catchment area was very similar to that of the gymnasium. The social and territorial composition of the theology students (1618 in total) was very similar to that of the Philosophy Lyceum, which was also from where it received the most students.

Konskripce a sčítání lidu na našem území v kontextu zjišťování národnosti obyvatelstva a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu

Petra Berrová

Úvod

S rozvojem a modernizací státu a státní správy se objevila potřeba získávat údaje, zprvu jen o početním stavu populace žijící na daném území. Ke konání celozemských soupisů obyvatelstva zpočátku vedly zejména vojenské a daňové důvody. Na základě rostoucích požadavků státní správy se začal okruh zjišťovaných údajů o obyvatelstvu, nejprve zaměřených pouze na demografické charakteristiky populace, rozšiřovat.

Zabývala jsem se konskripcemi a sčítáními lidu, která se uskutečnila na našem území do konce druhé světové války.¹ Blíže jsem se zaměřila na zjišťování národnosti sčítaných osob. Na údaje o národnosti obyvatelstva v Předlitavsku a následně i v Československé republice, které se významně promítaly nejen do politického dění, ale také do mnoha oblastí života společnosti, byly vázány další právní předpisy. Se způsobem určování národnosti obyvatelstva v Československé republice byly spojeny konflikty, z nichž některé byly řešeny správními orgány. Významné nálezy Nejvyššího správního soudu (dále jen

---

¹ Sčítáním lidu, která se uskutečnila po druhé světové válce, se věnoval Milan KUČERA v příspěvku *Poválečná sčítání lidu, domů a bytů v Československu (1946/47–1950–1961–1970–1980*, in: *Historická demografie 11, 1987. s. 207–234.*

NSS) se sídlem v Praze, vydané v souvislosti s určováním národnosti obyvatelstva při sčítání lidu, jsou zde zmíněny.

Konskripce

V pozadí většiny opatření, která byla cíleně zaměřena na modernizaci státní správy na území habsburské monarchie v polovině 18. století, stála potřeba vymezení místního hospodářského a populačního potenciálu jednotlivých zemí, především z důvodu neustálé hrozby války s Osmanskou říší a nově v této době se objevujícím silným nepřítelem a zároveň sousedem Pruskem. Mezi tato opatření patřilo postupné vytváření systému zjišťování údajů o počtu a struktuře populace právě prostřednictvím evidence a soupisů obyvatelstva.

První konskripci obyvatel v celé habsburské monarchii mělo podle císařského nařízení o konskripci z 13. října 1753 provést duchovenstvo. V překladu text určený pro Čechy zněl: „Reprezentaci a komoře v Čechách se nařizuje ve věci konsignace komunikantů (tj. osob schopných zpovědi nebo osob, které se vyzpovídaly), kterou je třeba předložit, abyste po dohodě s ordinářem (tj. biskupem) zařídili, aby faráři založili příslušný rejstřík duší jednotně a ve třech oddílech s přihlédnutím k tomu, že farníci se dělí na komunikanty, mládež způsobilou náboženské výchovy a na nedospělé děti; u každé osoby je nutno uvést pohlaví, věk a stav (tj. stavovskou příslušnost) a soupis sem zaslat ke konci vojenského roku (tj. do konce října následujícího roku). Jde podobně na reprezentaci na Moravě, ve Slezsku, Štýrsku, Korutanech a Krajině. Dáno ve Vídni dne 13. října 1753.“² Císařským nařízením z 19. ledna 1754 bylo stanoveno, že se soupisové akce mají zúčastnit vrchnostenské úřady. Třetím císařským nařízením z 16. února 1754 bylo duchovenstvo opět pověřeno vedle vrchností provedením konskripce a byl jím stanoven jednotný formulář.³

První konskripce proběhla v době krátce po skončení války o dědictví rakouské a ztrátě téměř celého Slezska a Kladska. Tato území patřila mezi zeměmi habsburské monarchie k nejprůmyslovdějším. Konskripce obyvatel byla provedena vrchnostmi i duchovenstvem, shodně byl zjišťován a zaznamenáván věk, pohlaví a legitimita (manželský původ) zvláště křesťanského a zvláště židovského obyvatelstva. Údaje poskytnuté duchovenstvem vykazovaly vyšší počty oproti vrchnostenským záznamům. Za nižšími čísly udávanými vrchnostmi stály hlavně daňové důvody a vliv mohlo mít také zahrnutí pouze místního poddanského obyvatelstva, zatímco soupisy provedené duchovními zahrnovaly i osoby ostatní.

---

² *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918*. Díl 1, 1754–1865. Praha 1978, s. 14.

³ Znění druhého a třetího císařského nařízení bylo otisknuto v práci Joseph Anton RIEGGER, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*, sv. I., s. 82–86, Prag und Leipzig 1787. Citovaná práce je tvořena celkem 12 svazky, které tiskem vyšly v rozmezí let 1787 až 1794.

Podle císařského nařízení z 16. února 1754 se měly další konskripce konat vždy po 3 letech, ale v důsledku vypuknutí sedmileté války se konskripce v roce 1757 neuskutečnila a druhá konskripce proběhla až v letech 1760-1761.⁴ Rovněž její výsledky byly značně nepřesné, mj. i proto, že nebylo jednoznačně vymezeno obyvatelstvo konskripci podléhající. Obsah konskripcí z let 1754-1761 tvořila jediná tabulka obsahující údaje o věku, pohlaví a rodinném stavu obyvatel. Z hlediska věku bylo obyvatelstvo tříděno do pěti věkových skupin (1-15 let, 15-20 let, 20-40 let, 40-50 let a nad 50 let). Císařským nařízením z 22. května 1762 bylo uloženo opakovat konskripce každoročně.⁵ Nadále však byly údaje církevních konskripcí přesnější než vrchnostenských. Konskripce se konaly pravidelně až do roku 1769⁶ a vedle údajů o početnosti obyvatelstva a o jeho rozložení podle věku a pohlaví, částečně i rodinného stavu zachycovaly také údaje o sociální skladbě obyvatelstva. Podle stavovské příslušnosti se obyvatelstvo dělilo na duchovní, šlechtice, úředníky, služebnictvo, měšťany, řemeslníky, poddané a chudé v ústavech. Dochovaná data jsou však značně neúplná.⁷

Oprávněná kritika způsobu realizace konskripcí, poukazující zejména na stále přetrvávající snahu vrchnostenských úřadů zatajovat obyvatele, vedla ke změně jejich provádění. Patentem ze dne 10. března 1770⁸ nařídila císařovna Marie Terezie v českých, dolnorakouských a vnitřních rakouských dědičných zemích všeobecné popsání duší, sepsání tažného dobytka a spočtení domů k provedení reorganizace vojenských obvodů.⁹ Dualismus provádění konskripcí byl zachován, místo duchovenstva začaly konskripce provádět vojenské úřady. Hlavním cílem tohoto soupisu duší bylo vytvoření nového rekrutního systému, podchycujícího všechny potencionální křesťanské poddané k branné povinnosti. Právě z vojenských důvodů bylo zjišťováno podstatně více údajů u mužského křesťanského obyvatelstva než u žen.¹⁰ Sčítané osoby byly rozlišovány na domácí (tj. v místě narozené a bydlící, příp. později přistěhovalé a zde usedlé) a na cizí (tj. dočasně přítomné).¹¹ Práce na soupisu duší měly podle patentu

---

⁴ *Obyvatelstvo českých zemí*, s. 12–18.

⁵ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965, s. 290.

⁶ František DVOŘÁČEK, *Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754–1921*. Československý statistický věstník (dále jen ČSV), 1924, V, s. 247–302.

⁷ *Obyvatelstvo českých zemí*, s. 49–50.

⁸ NA, fond PT, č. inv. 1779.

⁹ Zmíněný patent císařovny Marie Terezie byl českým guberniem vyhlášen dne 9. dubna 1770, NA, fond PT, č. inv. 1785.

¹⁰ Anton TANTNER, *Durch die böhmischen Dörfer. Die Seelen-konskription und Hausnummerierung von 1770 in Böhmen, Mähren und Schlesien*, in: HD 30, 2006. s. 5–30.

¹¹ *Obyvatelstvo českých zemí*, s. 8.

z 10. března 1770 začít 1. října téhož roku. Současně s tím bylo prováděno číslování domů.¹² Zároveň bylo obyvatelstvu zakázáno napříště měnit příjmení, a tím vznikl základ dodnes platné identifikace jednotlivců podle jejich jména a příjmení. Dále bylo stanoveno, že poddaný, který se popisu záměrně vyhne či se bude ukrývat nebo dokonce uprchnout, po dopadení bude zatčen a potrestán ke dvěma letům prací na pevnostních stavbách. Pokud by ukryl svůj dobytek před soupisem, kdekoli bude dobytek nalezen, bude konfiskován.¹³

V letech 1771-1776 vojenské konskripci podléhalo pouze křesťanské mužské obyvatelstvo, tříděné podle věku a stavu. Počty žen se zvláště vůbec neuváděly, byly pravděpodobně zahrnovány do sloupce „nezpůsobilí k vojenské službě“.¹⁴ Doplnující vrchnostenské konskripcce sice evidovaly všechno obyvatelstvo, ale značně nepřesně. Nový konskripční patent z 18. září 1777¹⁵ přispěl k dalšímu zpřesnění soupisového systému. Bylo nařízeno pro každou konskripční osadu zavést tzv. populační knihu (Population-Ortschaftsbuch), v níž byli uvedeni všichni obyvatelé podle domů a v nich podle rodin. U jednotlivých osob byl uveden věk, pohlaví a rodinný stav, dále byly evidovány nepřítomné osoby a přítomné cizí osoby. Dvorským dekretem z 26. června 1779 bylo nařízeno stálé vedení populačních evidenčních knih. Byla zavedena povinnost každého otce ohlásit do 14 dnů narození, úmrtí, sňatek, přesídlení nebo jinou osobní změnu u kteréhokoliv člena rodiny osobě vedoucí populační knihu. Za opomenutí ohlašovací povinnosti byl stanoven trest jednodenního vězení nebo pokuty 30 krejcarů za osobu.¹⁶ Na základě těchto knih byly zjišťovány souhrny za osady, panství a kraje až do roku 1831, kdy byla opět nařízena fyzická konskripcce.¹⁷ Tento pozměněný konskripční systém platil v Rakousku s drobnými úpravami až do roku 1850-51. Konskripcce uskutečněné po roce 1780 zachycovaly všechno obyvatelstvo domácí a do roku 1804 včetně dětí ve věku od 1 roku. Konskripčním a odvodním patentem o soupisu osob povinných vojen-

---

¹² Např. v berní rule byly domy uváděny nikoli podle čísla, ale podle jména a příjmení majitele. Příjmení však nebyla závazně stanovena a mohla se v průběhu času měnit. Při číslování domů měla být nad domovními dveřmi černou barvou nakreslena zkratka pro číslo (numero) ve tvaru N^o a za ní mělo následovat číslo domu zapsané arabskou číslicí. U židovských domů mělo být užito římských číslic. Více viz A. TANTNER, *Durch die böhmischen Dörfer*.

¹³ NA, fond PT, č. inv. 1785.

¹⁴ KREJČÍ, D. *Přehled vývoje správní statistiky v Čechách*. ČSV, 1920, I, s. 37–49.

¹⁵ NA, fond PT, č. inv. 1965. České gubernium vyhláší patent císařovny Marie Terezie, v němž nařizuje konskripci obyvatelstva a dobytka v dědičném království Českém.

¹⁶ Dobroslav KREJČÍ, *Přehled vývoje správní statistiky v Čechách*. ČSV, 1920, I, s. 37–49.

¹⁷ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 293, 296.

skou povinností z 25. října 1804¹⁸ (dále jen „konskripční patent“) bylo nařízeno, aby do konskripcí byly zahrnuty i děti od narození a aby byly stejně přesně jako muži evidovány i ženy.

Konskripce prováděly souběžně vojenské a vrchnostenské úřady, do roku 1827 každoročně,¹⁹ následně od roku 1830-31 v tříletých intervalech (tj. 1834, 1837, 1840, 1843, 1846). Údaje zjištěné v tříletých periodách nebyly výsledkem opakovaných realizací nových konskripcí, ale revizí dříve zjištěných údajů.²⁰ Od roku 1807 byly výsledky vojenských i vrchnostenských konskripcí jednotné. Zapisováno bylo domácí obyvatelstvo (tj. osoby příslušné do dané obce), které bylo rozlišováno na přítomné a nepřítomné. Z vojenských důvodů byly stále podrobnější informace zjišťovány za mužskou populaci a od roku 1805 podle konskripčního patentu i včetně Židů.

Konskripce, která se měla uskutečnit v roce 1849, byla vlivem revoluce 1848/49 provedena až ke konci roku 1850 (viz obrazovou přílohu 1, str. 182). Následné politické změny se projeví také v oblasti evidence obyvatelstva. Konskripce provedená v roce 1851 je poslední konskripcí domácího obyvatelstva na našem území. Počty přítomného obyvatelstva v této době můžeme pouze odhadovat, a to na základě součtu domácího obyvatelstva, vyjma osob dlouhodobě nepřítomných, a tzv. cizích přítomných.²¹

Hlavním cílem konskripcí zachycujících pouze civilní obyvatelstvo, uskutečněných mezi lety 1771 až 1851, bylo zjištění branné schopnosti obyvatel, což se podstatně promítlo do jejich obsahové náplně. Údaje z konskripcí proto poskytují informace zejména o věku, rodinném stavu a pohlaví obyvatelstva.

Výsledky nejstarších konskripcí jsou dochovány značně neúplně.²² Od roku 1828 byly pravidelně otiskovány v oficiálních *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*²³ (1828-1865).

---

¹⁸ *Conscriptions und Recrutirungs Patent vom 25. October 1804*, in: Politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmisches und Galizischen Erbländer, Wien 1807, 23. Band, s. 3–131.

¹⁹ Z důvodu války o dědictví bavorské, která probíhala v letech 1777 a 1778 mezi Rakouskem a Pruskem, se konskripce v těchto letech nekonala a ještě se neuskutečnila v době napoleonských válek v letech 1802 a 1809.

²⁰ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 296–298.

²¹ Více viz Jaroslav LÁNÍK, *Vývoj sčítání lidu – jakou roli sehrály ve sčítání specializované instituce?* Veřejná správa, 11, 2000, č. 51/52, s. 54–55.

²² L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 287–301.

²³ *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*. Zusammengestellt von der K. K. Direction der administration Statistik. Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1828–1865.

Sčítání lidu v roce 1857

Podle císařského nařízení ze dne 23. března 1857 č. 67 ř. z.²⁴ bylo k 31. říjnu téhož roku provedeno první sčítání lidu k jednomu tzv. rozhodnému dni. Zároveň se sčítáním lidu byla sčítána domácí hospodářská zvířata.²⁵ Provedením sčítání byly pověřeny obecní úřady a okresní úřady politické, které měly zajistit výběr sčítacích komisařů. Sčítací komisaři měli zabezpečit získání údajů především na vesnicích a v menších městech. Ve větších městech byli vyplněním sčítacích formulářů pověřeni majitelé bytů, resp. majitelé domů. O tom, zda sčítání bude provádět obecní úřad nebo politický úřad okresní, rozhodoval krajský úřad.²⁶ Vojáci v aktivní službě byli při tomto sčítání, stejně tak i při pozdějších, sčítání zvlášť vojenskými úřady.²⁷

Císařským nařízením bylo stanoveno, že sčítání má být ve všech korunních zemích konáno vždy s šestiletou periodicitou k 31. říjnu příslušného roku.²⁸ Stanovení 31. října jako termínu sčítání souviselo se skutečností, že k tomuto datu také končil správní rok. Ke ztotožnění konce správního roku s rokem kalendářním došlo o sedm let později a poté uvedené datum ztratilo své opodstatnění.²⁹ Vedle domácího obyvatelstva byli sčítáni i cizinci.³⁰ K domácímu přítomnému obyvatelstvu byly přičítány také osoby patřící do dané obce, i když v době sčítání nebyly v obci přítomny.³¹

V osadách, kde sčítání prováděla obec, předal představený obce každému majiteli domu či jeho správci cedule oznamovací (Anzeigezettel - viz obrazovou přílohu č. 4, str. 185), k rozdělení mezi nájemce domu společně s tištěnými instrukcemi (viz obrazovou přílohu č. 2, str. 183) k vyplnění.³² Za nájemce, kteří neuměli psát nebo byli nepřítomni v době sčítání, byl povinen vyplnit formulář majitel resp. správce domu.³³ Po shromáždění vyplněných formulářů za jednotlivé nájemce a včetně svého byl povinen je zaslat ve stanovené lhůtě

---

²⁴ *Kaiserliche Verordnung vom 23. März 1857, mit der Vorschrift für die Vornahme der Volkszählungen*, in: *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*, Jg. 1857, Stück XV., Nr. 67, s. 167–249.

²⁵ TAMTÉŽ, § 2.

²⁶ TAMTÉŽ, § 16.

²⁷ TAMTÉŽ, § 3, resp. § 11 zákona č. 67 ř. z. z 29. března 1869.

²⁸ TAMTÉŽ, § 4.

²⁹ J. LÁNÍK, *Vývoj sčítání lidu*, s. 56–57.

³⁰ TAMTÉŽ, § 18.

³¹ TAMTÉŽ, § 20.

³² TAMTÉŽ, § 22.

³³ TAMTÉŽ, § 24.

představenému obce.³⁴ Ze shromážděných formulářů představený obce sestavil sumární tabulky s údaji o domácím obyvatelstvu, o cizincích a o dobytku.³⁵ V osadách, kde sčítání prováděl sčítací komisař, vyplňoval zápisné archy (Aufnahmsbogen), tabulku za cizince a tabulku za dobytek dané obce, podle údajů mu nahlášených od hlav rodin a od osob samostatně žijících za přítomnosti představeného obce.³⁶

Za vyhýbání se sčítání nebo za záměrné udání nepravdivých údajů anebo za porušení povinností vyplývajících z tohoto právního předpisu mohl okresní úřad uložit pokutu ve výši od 1 až do 20 zlatých, která měla připadnout do fondu chudých dané obce, v případě nedobytnosti pak trest vězení, maximálně však týdenního.³⁷

Sčítání lidu mělo být v obcích skončeno během měsíců listopadu a prosince 1857. Během měsíce února 1858 měly být sestaveny místní a obecní přehledy,³⁸ které byly postoupeny místně příslušným okresním úřadům, a zde vytvořené okresní přehledy byly dále předány krajským úřadům.³⁹ Krajské úřady byly povinny vyhotovit do konce měsíce března 1858 krajské přehledy,⁴⁰ na jejichž základě byly sestavovány zemské přehledy, které se předkládaly ministerstvu vnitřních záležitostí k sestavení hlavních přehledů prezentovaných panovníkovi a následně jím vyhlášených.⁴¹ Počínaje rokem 1857 se na realizaci sčítání obyvatelstva již nepodílely vojenské úřady.⁴²

Při sčítání lidu 1857 byly zjišťovány údaje týkající se věku a pohlaví, náboženského vyznání, povolání, rodinného stavu a místa pobytu sčítaného obyvatelstva. Národnost nebyla při tomto sčítání ani při předcházejících konskripcích zjišťována.

Výsledky sčítání lidu 1857 byly otisknuty v příslušném svazku *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*⁴³ a v publikaci *Statistische Über-*

---

³⁴ TAMTÉŽ, § 26.

³⁵ TAMTÉŽ, § 29.

³⁶ TAMTÉŽ, § 31.

³⁷ TAMTÉŽ, § 34.

³⁸ TAMTÉŽ, § 45.

³⁹ TAMTÉŽ, § 39.

⁴⁰ TAMTÉŽ, § 42.

⁴¹ TAMTÉŽ, § 46.

⁴² Fr. DVOŘÁČEK, *Soupis obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754–1921*. ČSV, 1925, VI, s. 329–371.

⁴³ *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. Zusammengestellt von der K. K. Direction der administration Statistik*. Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Bd. II, Heft 4, 1859.

*sichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 1857.*⁴⁴

Sčítání lidu v letech 1869-1910

Po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 bylo sčítání lidu upraveno pro rakouskou část monarchie zákonem z 29. března 1869 o sčítání lidu č. 67 ř. z.⁴⁵ Základem sčítání se stalo přítomné obyvatelstvo (domácí a cizí), zapisované v místě, kde bylo přítomno v rozhodném okamžiku sčítání (tj. k 31. prosinci⁴⁶ určeného roku). Počínaje sčítáním lidu 1869 bylo nahrazeno zjišťování domácího obyvatelstva zjišťováním skutečně přítomného obyvatelstva v jednotlivých obcích a byla sledována také jeho domovská příslušnost.⁴⁷

Článek I. cit. zákona stanovil, že první sčítání podle tohoto předpisu má být realizováno ve všech královstvích a zemích zastoupených v říšské radě k 31. prosinci 1869. Podle článku III. se druhé sčítání uskuteční k 31. prosinci 1880 a další vždy v desetiletých intervalech k 31. prosinci příslušného roku.

Sčítání příslušelo do kompetence ministerstva vnitra a prováděním byly opět vedle okresních hejtmanství pověřeny ve vybraných obcích obecní úřady.⁴⁸ Bylo kombinováno sebesčítání, kdy sami obyvatelé byli povinni vyplnit sčítací arch (Anzeigezettel), s užitím metody dotazování v některých obcích, kdy sčítací komisaři zjišťovali příslušné údaje od obyvatel a zapisovali je do popisných archů (Aufnahmsbogen - viz obrazovou přílohu č. 5 (1), str. 186). Arch popisný, který vyplňovali sčítací komisaři, obsahoval tytéž rubriky jako sčítací arch vyplňovaný přímo obyvateli, zpravidla majiteli domů a bytů. O užití konkrétní metody v určité obci rozhodovalo místně příslušné krajské hejtmanství. Většinou se sebesčítání uplatnilo ve velkých městech. Při užití této metody, která předpokládala určitý stupeň vzdělanosti a dostatečnou informovanost obyvatelstva, sčítací komisaři zapsané údaje pouze překontrolovali. Naopak

---

⁴⁴ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 1857.* Wien: K. K. Innenministerium 1859.

⁴⁵ *Gesetz vom 29. März 1869 über die Volkszählung*, in: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, Jg. 1869, Stück XXXII., Nr. 67, s. 307–314.

⁴⁶ Stanovení 31. prosince jako rozhodného dne pro sčítání mělo svá pozitiva i negativa. Výhodou byla zejména minimální sezónní migrace námezdně pracujících v této době. Naopak útlum v některých průmyslových odvětvích spojený s koncem roku vedl ke zkreslení údajů o hospodářských aktivitách obyvatelstva. Ani údaje o stavu hospodářství sčítaných zcela neodrážely jejich hospodářské poměry. Více viz J. LÁNÍK, *Vývoj sčítání lidu*, s. 56–57.

⁴⁷ TAMTÉŽ, § 14.

⁴⁸ TAMTÉŽ, § 12.

ve venkovských obcích a v malých městech byla většinou uplatňována metoda dotazování.⁴⁹

V § 30 cit. zákona byly stanoveny sankce. Za vyhýbání se sčítání nebo poskytnutí nepravdivých údajů či za jiné nesplnění právním předpisem určené povinnosti byl kompetentní úřad oprávněn buď uložit peněžitou sankci ve výši 1 až 20 zlatých, jejíž výtěžek připadl fondu pro chudé dané obce, anebo při nedobytnosti vězení nepřekračující délku čtyř dnů.

Obce byly při zpracování výsledků povinny vyhotovit obecní přehledy a okresní hejtmanství pak okresní přehledy, které sloužily jako podkladový materiál pro vypracování zemských přehledů. Konečné zpracování údajů (tj. vypracování zemských přehledů a přehledu za celou říši) prováděla C. k. ústřední statistická komise se sídlem ve Vídni.⁵⁰

Sčítání lidu mělo být v každé obci ukončeno během měsíce ledna 1870. Během měsíců února a března 1870 měly být sestaveny místní a obecní přehledy, během měsíců dubna a května 1870 pak okresní přehledy. V měsíci červnu 1870 měly být veškeré okresní přehledy a další doprovodný materiál zaslán centrální statistické komisi.⁵¹

Při sčítání lidu 1869 bylo u sčítaných zjišťováno jméno a příjmení, pohlaví, rok narození, náboženské vyznání, rodinný stav, povolání, postavení v zaměstnání, místo narození, domovská příslušnost, trvalá či krátkodobá přítomnost resp. trvalá či krátkodobá nepřítomnost osoby v místě v době sčítání.⁵² V poslední rubrice sčítacího tiskopisu označené jako „Připomenutí“ (Anmerkung) měla být uvedena informace o slepotě nebo hluchoněmsti sčítané osoby, příp. o její příslušnosti k aktivnímu vojsku. Dále u osob v obci domovsly nepřislušných zde měla být zapsána domovská obec. V případě nepřítomnosti osoby v domovské obci během sčítání zde mělo být uvedeno místo jejího pobytu.

Při následujících sčítáních docházelo k rozšiřování množství zjišťovaných údajů o sčítaných osobách.⁵³ Konkrétně při sčítání lidu 1880 byly nově zařazeny otázky týkající se vedlejšího zaměstnání, znalosti čtení a psaní, tělesných a duševních vad a obcovací řeči sčítaných. Při sčítání lidu 1890 byla u sčítaných

---

⁴⁹ Více viz Jaroslav LÁNÍK, *Vývoj sčítání lidu – technika sčítání*. Veřejná správa 12, 2001, č. 9, s. IV.

⁵⁰ TAMTÉŽ, § 31.

⁵¹ TAMTÉŽ, § 35.

⁵² TAMTÉŽ, § 14.

⁵³ Při sčítáních lidu, která se uskutečnila v letech 1869–1910, byl také zjišťován rozsah hospodářství sčítaných, resp. počty domácích užitkových zvířat a počty úlů. Otázky týkající se hospodářských poměrů sčítaných se již na sčítacích tiskopisech užitých při československých sčítáních lidu neobjevily, viz obrazovou přílohu.

nově zjišťována držba domu a dále držba pozemků. Při sčítání lidu 1900 bylo nově sledováno místo resp. způsob ekonomické aktivity sčítaných osob, tj. zda osoba neměla stálé místo pro ekonomickou činnost (např. podomní obchodníci), nebo zda pracovala v domě zákazníků za mzdu (např. čeledíni), anebo pracovala ve stálé provozovně (např. dělníci). Při posledním předválečném sčítání lidu byla nově zařazena otázka na nemovitý majetek sčítaných. Konkrétně bylo sledováno, zda sčítaná osoba vlastní pole nebo lesní pozemky, dále domy nebo jiný nemovitý majetek či okrasné zahrady.

Na základě nařízení ministerstva vnitra č. 103 ř. z. ze dne 6. srpna 1880 byla při sčítání lidu 1880 nově zařazena mj. otázka na obcovací řeč (Umgangssprache) sčítaných, jejímž prostřednictvím byla nepřímou mapována etnická skladba obyvatelstva Předlitavska.

Před rokem 1880 se národnost obyvatel monarchie individuálně nezjišťovala. Ačkoliv se objevily snahy zjišťovat při sčítání lidu 1869 rodinnou řeč („Familiensprache“) – tj. řeč, kterou mluví občané doma ve své rodině, z politických důvodů se k tomu nepřistoupilo. Až vlivem mezinárodního statistického kongresu konaného v roce 1872 v Petrohradě, kde byl přijat program pro příští sčítání lidu, založený na sjednocování nejen termínů konání sčítání v evropských státech, ale i okruhu zjišťovaných údajů, se situace změnila. Na tomto kongresu byla řeč uznána jako objektivní znak národnosti, který se má individuálně statisticky zjišťovat, nedošlo však k definování národnosti jako takové. I když v návrhu formuláře sčítacích archů pro sčítání 1880 byla uvedena kolonka „Familiensprache“, v definitivní verzi zásahem ministerstva vnitra byla změněna na „Umgangssprache“. Vymezení termínu „Familiensprache“ bylo oproti termínu „Umgangssprache“ pro občany jasnější a srozumitelnější, navíc při jeho užití by se nepřipouštěla možnost různých výkladů.⁵⁴

Na základě příslušných nařízení ministerstva vnitra⁵⁵ byla obcovací řeč vymezena jako: „řeč, které osoba užívá obyčejně v obcování, avšak jenom jedna z řečí následujících, totiž: německá, česko-moravsko-slovácká, polská, rusínská, slovinská, srbsko-chorvátská, vlašsko-ladinská, rumunská, maďarská (tato jen v Bukovině)“. Neurčitost obsahového vymezení slovního spojení „obcovací řeč“ přispívala k posílení zastoupení německé na úkor ostatních, na našem území zejména česko-moravsko-slovácké obcovací řeči. Navíc v některých případech

---

⁵⁴ Více viz Antonín BOHÁČ, *Národnost či jazyk?* ČSV, 1921, II, s. 40–58; Blanka PITRONOVÁ, *Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880–1910)*. SISb, 1970, 68, s. 242–257.

⁵⁵ Obcovací řeč, která byla zjišťována jen u příslušníků zemí na říšské radě zastoupených, byla vymezena nařízením min. vnitra ze dne 6. srpna 1880 č. 103 ř. z. (a stejně i nařízením min. vnitra ze dne 9. srpna 1890 č. 162 ř. z., nařízením min. vnitra ze dne 25. srpna 1900 č. 145 ř. z. a nařízením min. vnitra ze dne 20. srpna 1910 č. 148 ř. z.).

byla ze strany majitelů domů příp. na nátlak německých zaměstnavatelů měněna zapsaná obcovací řeč ve prospěch německé obcovací řeči.⁵⁶ Na základě takto získaných údajů představovali v tehdejší Předlitavsku právě Němci majoritu (tab. 1).

Tabulka 1. Obcovací řeč domácího (přítomného) obyvatelstva v Předlitavsku podle výsledků sčítání lidu konaných v roce 1880, 1890 a 1900

Obcovací řeč	Sčítání lidu		
	1880	1890	1900
německá	8 008 864	8 461 580	9 170 939
česko-moravsko-slov.	5 180 908	5 472 871	5 955 597
polská	3 238 534	3 719 232	4 259 152
rusínská	2 792 667	3 105 221	3 375 576
slovinšská	1 140 304	1 176 672	1 192 780
srbsko-chorvatská	563 615	644 926	711 380
italská	668 653	675 305	727 102
rumunská	190 799	209 110	230 963
maďarská	9 887	8 139	9 516
Celkem	21 794 231	23 473 056	25 632 805

Pramen: Österreichische Statistik, Bd. 32, Heft 1. Wien: K. K. Statistische Central-Commission, 1892, s. XXVIII; Österreichische Statistik, Bd. 63, Heft 1. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1902, s. XXXVI.

Pro zdárný průběh sčítání lidu, která se uskutečnila v Předlitavsku do zániku Rakousko-Uherska, byla k provedení zákona o sčítání lidu č. 67 ř. z. ze dne 23. března 1869 vydána příslušná nařízení min. vnitra,⁵⁷ jimiž byl nejen konkre-

⁵⁶ Podle výsledků rakouských sčítání lidu se k německé obcovací řeči stabilně přihlašovala více než třetina obyvatelstva a k česko-moravsko-slovácké obcovací řeči pak více než tři pětiny obyvatelstva žijícího v českých zemích, viz tab. č. 2.

⁵⁷ Nařízení, vydané od ministra záležitostí vnitřních dne 15. srpna 1869, ježto se týče toho, jak se má konati popisování lidu roku 1870, in: Zákoník říšský vydaný pro království České, r. 1869, částka LIX, č. 142, s. 491–517. Nařízení, vydané od ministeria záležitostí vnitřních dne 6. srpna 1880 o tom, jak se má konati popisování lidu roku 1881, in: Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, r. 1880, částka XXXVI., č. 103, s. 367–394. Nařízení ministeria věcí vnitřních ze dne 9. srpna 1890, jak konati se má sčítání lidu roku 1891, in: Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, r. 1890, částka XLV., č. 162, s. 351–390. Nařízení min. vnitra ze dne 25. srpna 1900, jak konati se má sčítání lidu roku 1901, in: Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, r. 1900, částka LXI., č. 145, s. 303–365. Nařízení min. vnitra ze dne 20. srpna 1910, jak se má konati sčítání lidu podle stavu ze dne 31. prosince 1910, in: Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, r. 1910, částka LXII., č. 148, s. 365–416.

tizován postup kompetentních orgánů, ale také byly blíže vymezeny jednotlivé demografické a socioprofesionální charakteristiky zjišťované při sčítáních.⁵⁸

Sčítání lidu 1869 je pokládáno za první moderní sčítání lidu na našem území. V Předlitavsku se další sčítání uskutečnila v letech 1880, 1890, 1900

Tabulka 2. Obcovací řeč domácího (přítomného) obyvatelstva v českých zemích podle výsledků sčítání lidu 1910

Obcovací řeč	Čechy		Morava		Slezsko	
	absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %
česko-moravsko-slov.	4 244 075	63,1	1 874 129	71,7	177 939	29,8
německá	2 477 930	36,8	724 882	27,7	280 419	46,9
jiná	3 310	0,1	16 446	0,6	139 744	23,3
Celkem	6 725 315	100,0	2 615 457	100,0	598 102	100,0

Pramen: Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921. I. díl. 1. vyd. Praha : SÚS, 1924.

a 1910.⁵⁹ Řadu údajů získávaly státní instituce pouze ze sčítání. Ve všech rakouských sčítáních, vyjma sčítání v roce 1900, byly například sledovány tělesné vady osob (tj. slepota a hluchoněmost), a tak byly získávány údaje o počtech zdravotně postižených v populaci. Při sčítání 1880 a 1890 byly navíc zjišťovány také duševní vady (tj. choromyslnost, blbost a kretenismus).⁶⁰

Výsledky sčítání lidu 1869-1910 byly publikovány v edici *Österreichische Statistik*.⁶¹

⁵⁸ Obdobný postup (tj. vydání zákonné normy a příslušného prováděcího předpisu) byl uplatněn také při realizaci obou prvorepublikových sčítání.

⁵⁹ K dalšímu studiu lze využít na stránkách sborníku *Historická demografie publikovaného Soupisu archivních fondů vzniklých v souvislosti se sčítáními lidu na území České republiky od roku 1857 a uložených ve státních archivech*. V soupisu je však zachycen stav k červnu 2002 beze změn, ke kterým došlo důsledkem povodní v srpnu 2002.

⁶⁰ NA, fond ČM, kart. č. 1856–1883, kart. č. 2285, 1884–1900, kart. č. 6427, 1901–1910, kart. č. 6558.

⁶¹ *1869: Sumarische Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1869 Trauungen, Gebuten und Sterbefälle in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach Städten und Bezirks – Hauptmannschaften 1869. Wien: K. K. Statistische Central – Commission 1870. 87 s.; 1880: Österreichische Statistik, Bd. 1, Heft 1–3. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1882; Österreichische Statistik, Bd. 2, Heft 1–2. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1884; Österreichische Statistik, Bd. 5, Heft 3. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1882; 1890: Österreichische Statistik, Bd. 32, Heft 1–5. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1892–1895; Österreichische Statistik, Bd. 33, Heft 1, 8–10. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1894; 1900: Österreichische Statistik, Bd. 63, Heft 1–3. Wien: K. K. Statistische Central – Commission,*

Československé sčítání lidu – 1921

Od vzniku samostatného Československa v roce 1918⁶² se do ustanovení Protektorátu Čechy a Morava uskutečnila na našem území dvě sčítání lidu. Ústavní rámec obou prvorepublikových sčítání představovala Ústava z roku 1920. Problematiky zjišťování národnosti obyvatelstva se týkala hlava šestá, která zakotvovala ochranu menšin národních, náboženských a rasových. Tato ústavně zaručená práva se pak promítla do příslušné zákonné úpravy.

Ústavní úprava se odvíjela od mírových smluv, které uzavřela Československá republika s dohodovými velmocemi, s poraženými státy a s Polskem. Pro Československou republiku byla rozhodující ustanovení mezinárodní smlouvy mezi Československem a čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými ze dne 10. září 1919 v Saint-Germain en Laye (č. 508/1921 Sb. z. a n.). V této smlouvě bylo stanoveno, že všichni státní občané českoslovenští budou rovni před zákonem a budou požívat stejných práv občanských a politických bez ohledu na svou rasu, jazyk nebo náboženství (čl. 7). Československým státním příslušníkům náležícím k etnickým, náboženským či jazykovým menšinám bylo zaručeno stejné zacházení jako ostatním česko-slovenským příslušníkům (čl. 8). Dále zde bylo zakotveno právo menšin užívat svého jazyka ve školách, sociálních a náboženských ústavech; také právo na vyučování ve vlastní řeči menšin a poskytování finančních prostředků ze státního rozpočtu k těmto účelům (čl. 9). Ochrana menšin byla rovněž obsažena ve smlouvě mezi Československou republikou a Rakouskou republikou o státním občanství a ochraně menšin ze dne 7. června 1920 (č. 107/1921 Sb. z. a n.) a ve smlouvě mezi Československou republikou a Polskou republikou o otázkách právních a finančních ze dne 23. dubna 1925 (č. 56/1926 Sb. z. a n.).⁶³

1902–1903; Österreichische Statistik, Bd. 64, Heft 1–2. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1902–1905; Österreichische Statistik, Bd. 65, Heft 1–6. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1903–1905; Österreichische Statistik, Bd. 66, Heft 1, 8–10. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1904; 1910: Österreichische Statistik, Neue Folge, Bd. 1, Heft 1–4. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1912–1917; Österreichische Statistik, Neue Folge, Bd. 1, Heft 1–2. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1912–1913; Österreichische Statistik, Neue Folge, Bd. 3, Heft 1, 8–9. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1916; Österreichische Statistik, Neue Folge, Bd. 4, Heft 1–3. Wien: K. K. Statistische Central – Commission, 1914, 1918.

⁶² Po vzniku samostatného Československa byly zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n. ponechány v platnosti stávající právní předpisy rakouské na území českých zemí (resp. uherské na Slovensku a v Podkarpatské Rusi), a tím byla zachována kontinuita s právním řádem a státní správou Rakousko-Uherska.

⁶³ Více viz Josef ZIMEK, *Ústavnost a český ústavní vývoj*, Brno, 2003, s. 67–68; Zdeněk BENEŠ a kol., *Rozuměti dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech*

Krátce po vytvoření nového státu⁶⁴ bylo nutné vedle evidence zjistit strukturu a rozmístění obyvatelstva.⁶⁵ Nejen pro státní správu a samosprávu, ale i pro další oblasti života společnosti byly výsledky sčítání lidu závazné a řada právních předpisů na ně odkazovala. Podle při sčítání zjištěného počtu obyvatel v jednotlivých obcích bylo například vyměřováno činžovné zde působícím státním úředníkům.⁶⁶ V obcích podle sčítání s nejméně 10 000 obyvateli bylo zakázáno provozovat podomní obchod.⁶⁷ Údaje ze sčítání byly rovněž směrodatné při vyměřování činžovní daně.⁶⁸

Sčítání se mělo podle tradice převzaté z doby Rakousko-Uherska konat již v roce 1920,⁶⁹ ale pro nedostatečnou přípravu a hlavně neujasněnost zejména východních hranic státu proběhlo až v roce následujícím. Zákonem č. 256/1920 Sb. z. a n. o sčítání lidu⁷⁰ bylo určeno, že se první sčítání lidu uskuteční v období mezi 1. listopadem 1920 a 31. březnem 1921. Následující sčítání lidu se měla konat, na rozdíl od dřívější desetileté periody, v pětiletých intervalech.⁷¹ Za vědomé uvádění nesprávných údajů a další úmyslná jednání a opomenutí, která by mohla poškodit výsledky sčítání, byly vymezeny sankce, ledaže by se jednalo o taková jednání, která by byla postihována trestním zákonem.⁷² Výše peněžité pokuty, kterou byly oprávněny uložit politické orgány I. stolice, byla stanovena

---

1848–1948, Praha 2002, s. 65–67; František WEYR, heslo Menšiny, in: Slovník veřejného práva československého, svazek II. (I až O), Brno 1932, s. 574–578.

⁶⁴ Podle odhadu měla Československá republika při svém vzniku 28. října 1918 asi 12 955 tis. obyvatel, z toho české země 9 987 tis. obyvatel. Více viz Vladimír SRB, *Obyvatelstvo Československa v letech 1918–1978*, Demografie 20, 1978, s. 289–316.

⁶⁵ Ve zprávě MV (č. 69123 z 5. listopadu 1920) vydané v souvislosti s vydáním vl. nařízení o sčítání lidu se uvádí: „Velký význam prvního sčítání lidu pro náš stát netřeba zvlášť zdůrazňovati. Stačí poukázati k tomu, že výsledky jeho jsou stejně důležitými pro zákonodárství jako pro veřejnou správu, pro hospodářský a kulturní život a že první sčítání lidu bude podkladem pro řešení celé řady sociálních otázek, jako např. starobního a invalidního pojišťování“. NA, fond MV, kart. č. 247.

⁶⁶ § 12 zákona č. 103/1926 Sb. z. a n. o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců.

⁶⁷ § 12 zákona č. 87/1926 Sb. z. a n. o podomním obchodě.

⁶⁸ §§ 145 a 146 zákona č. 76/1927 Sb. z. a n. o přímých daních.

⁶⁹ V roce 1919 byl stále ještě pro české země v platnosti rakouský zákon o sčítání lidu ze dne 29. března 1869 č. 67 ř. z., podle kterého se sčítání mělo konat k 31. prosinci 1920.

⁷⁰ Zákon ze dne 8. dubna 1920 o sčítání lidu, in: Sběrka zákonů a nařízení státu Československého, roč. 1920, částka L., č. 256, s. 547.

⁷¹ TAMTÉŽ, § 2.

⁷² TAMTÉŽ, § 4.

od 20 do 10 tisíc Kč, vedle toho nebo místo toho mohl být uložen trest vězení do 3 měsíců.

K provedení zákona č. 256/1920 Sb. z. a n. bylo vydáno vl. nařízení č. 592/1920 Sb. z. a n.,⁷³ kterým byl jako rozhodný den pro první československé sčítání stanoven 15. únor 1921.⁷⁴ Prováděcí vl. nařízení dále jako předmět sčítání vymezilo všechny osoby v místě přítomné bez ohledu na to, zda v místě bydlí trvale, přechodně či se zde náhodou zdržují.⁷⁵ Sčítání tedy bylo, stejně jako předešlá, provedeno za přítomné obyvatelstvo.

Celé území republiky bylo rozděleno na sčítací obvody. Pro každý sčítací obvod byl jmenován politickým úřadem sčítací komisař. Nad činností sčítacích komisařů dohlíželi příslušní sčítací revizoři. Bylo povinností politických úřadů, aby při výběru těchto sčítacích orgánů postupovaly pečlivě, především v obcích národnostně smíšených, neboť osoba sčítacího komisaře, resp. sčítacího revizora, měla být zárukou, že sledované údaje (zejména pak údaj o národnosti) budou zjištěny podle pravdy. Sčítací komisaři a sčítací revizoři museli znát státní jazyk československý a ti působící v soudních okresech, kde podle posledního sčítání lidu žilo alespoň 20 % státních občanů jiného než československého jazyka, také tento jiný jazyk.

Sčítání lidu 1921 se provádělo jednak sčítacími archy vyplňovanými přímo obyvateli, jejichž vyplnění sčítací komisaři z hlediska správnosti a úplnosti pouze přezkoumávali. V některých obcích pak popisnými archy (viz obrazovou přílohu č. 10, str. 206 a 207), které vyplňovali sami sčítací komisaři na základě udaných údajů od sčítaných osob. Sčítací a popisné archy se po obsahové stránce nelišily.

Zjištění národnostní struktury v Československu bylo pokládáno za politicky velmi významné a mělo přispět k potvrzení oprávněnosti jeho vzniku. Od zjišťování národnosti prostřednictvím „obcovací řeči“ (Umgangssprache) bylo upuštěno. V § 8 „Návodu, jak vyplniti jednotlivé sloupce archu“ se uvádělo: „Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk. Židé mohou přiznati národnost židovskou. Nepřípustno jest vyznačovati místo národnosti příslušnost k určitému území. Národnost dětí do 14 let a osob nepřičetných se určí, pokud nejsou sčítány v bytě rodičů, podle národnosti jejich rodičů; jsou-li rodiče různé národnosti, podle národnosti toho, kdo se o ně stará; jsou-li to však oba nebo není-li to

⁷³ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 30. října 1920, jímž se provádí zákon o sčítání lidu ze dne 8. dubna 1920, č. 256 Sb. z. a n., in: Sbíрка zákonů a nařízení státu Československého, roč. 1920, částka CXXV., č. 592, s. 1503–1506.

⁷⁴ TAMTÉŽ, § 1.

⁷⁵ TAMTÉŽ, § 6.

žádný z nich a ve sporných případech vůbec, podle národnosti matky. U každé aspoň 14leté a příčetné osoby dlužno zapsati onu národnost, k níž se osoba ta sama svobodně přihlásí“.⁷⁶ Volba židovské národnosti tedy nebyla ničím podmíněna, nebyla ani vázána na znalost jednoho z židovských jazyků, ani na členství v židovské náboženské obci. Za rozhodnutím umožnit Židům přihlášení se k židovské národnosti bez ohledu na znalost židovského jazyka byla snaha získat jejich hlasy na úkor jiných, hlavně německé (resp. na Slovensku maďarské) menšiny. Je třeba zdůraznit, že Československo jako jediný stát v tehdejší Evropě umožňoval svým občanům uvést při sčítání lidu židovskou národnost, aniž to bylo podmíněno znalostí hebrejštiny nebo jidiš, či členstvím v židovské náboženské obci. K židovské národnosti se tak mohl přihlásit kdokoliv, záleželo na jeho subjektivním přesvědčení. Židovství tedy bylo pojímáno nikoliv jako náboženská, ale jako národnostní příslušnost, i přestože mateřským jazykem byla čeština či němčina anebo jiný jazyk.⁷⁷ Vedle Židů byla přiznána svobodná volba národnosti také Cikánům.

Tab. 3 Národnost domácího (přítomného) obyvatelstva v českých zemích podle výsledků sčítání lidu 1921

Národnost	Čechy		Morava		Slezsko	
	absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %
československá	4 382 788	66,6	2 048 426	78,3	256 985	44,7
německá	2 173 239	33,1	547 604	20,9	244 658	42,5
jiná	20 798	0,4	20 406	0,8	73 832	12,8
Celkem	6 576 825	100,0	2 616 436	100,0	575 475	100,0

Pramen: Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921. I. díl. 1. vyd. Praha : SÚS, 1924.

Zmíněný způsob zjišťování národnosti, vycházející z objektivního kritéria se záměrem minimalizace nátlaku na sčítané osoby ze strany vnějšího okolí,⁷⁸ měl však za následek rozpoutání mnoha ostrých diskusí, často emocionálně laděných, a to nejen mezi představiteli národnostních menšin žijících v tehdejší Československu.⁷⁹ Při porovnání s výsledky posledního rakouského sčítání

⁷⁶ *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921. Díl I. Praha 1924. 276 s.*

⁷⁷ Problematice uznání židovské národnosti se v poslední době věnovala Kateřina Čapková ve své studii otisknuté na stránkách Českého časopisu historického. Kateřina ČAPKOVÁ, *Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938*, ČČH 102, 2004, s. 77–103. Studie vychází z její knihy *Češi, Němci, Židé?* Praha 2005.

⁷⁸ Antonín BOHÁČ, *První všeobecné sčítání lidu v Československé republice*. ČSV, 1921, II, s. 104–120; Týž, *Rádlův sociologický rozbor naší národnostní statistiky*. ČSV, 1930, XI, s. 1–22.

⁷⁹ Kritikem pojetí uplatňovaného při zjišťování národnosti při sčítáních v letech 1921 a 1930, kdy zjišťování národnosti vycházelo z objektivně ověřitelného znaku, kterým byl mateřský

lidu přispělo především odlišné vymezení sledovaného znaku k rozdílným výsledkům, srov. tab. 2 a 3.

Zjištění národnostní skladby nově vytvořeného státu bylo důležité i z toho důvodu, že na poměr národností byly vázány další právní předpisy. Např. podle § 2 zákona č. 122/1920 Sb. z. a n. (jazykový zákon) soudy, úřady a orgány republiky, jejichž působnost se vztahovala na soudní okres, ve kterém podle posledního sčítání lidu žilo alespoň 20 % státních občanů téhož, však jiného jazyka než československého, byly povinny přijímat od příslušníků této jazykové menšiny podání v témž jazyce a vydávat vyřízení těchto podání nejen v jazyce československém, nýbrž i v jazyce podání. Za stejných podmínek byl veřejný žalobce povinen vznést trestní žalobu proti obviněnému jiného jazyka i v tomto jazyce, po případě jen v tomto jazyce. Podle § 2 zákona č. 430/1919 Sb. z. a n. o veřejných knihovnách měla být v politických obcích s národnostními menšinami také pro menšinu zřízena zvláštní knihovna nebo zvláštní oddělení knihovny všeobecné, pokud tato menšina vykazovala alespoň 400 osob podle posledního sčítání lidu a zároveň v obci byla veřejná menšinová škola. Pro menšiny, u kterých tyto podmínky nebyly splněny, ale jejich počet dosahoval aspoň 10 % všeho obyvatelstva, měla být zřízena vždy pro několik obcí společná knihovna, s poměrným příspěvkem každé zúčastněné obce. Podle čl. 2 nařízení vlády Republiky československé č. 324/1921 Sb. z. a n., jímž se prováděl zákon ze dne 14. dubna 1920, č. 266 Sb. z. a n. o názvech měst, obcí, osad a ulic, jakož i označování obcí místními tabulkami a číslování domů, mohl ministr vnitra pro města, obce a osady, v nichž dle posledního sčítání lidu žilo alespoň 20 % státních občanů téhož, avšak jiného jazyka než československého, a pro sídla soudů a úřadů republiky, jejichž působnost se vztahovala na soudní okres, v němž dle posledního sčítání lidu žila takováto (tj. alespoň 20 %) národní menšina, jakož i u měst, obcí a osad, pro něž jazyk československý nevytvořil zvláštního názvu, ustanovit za úřední název také onen, který vytvořil jazyk národní menšiny, jestliže bylo možné zjistit takový původní historicky ověřený název v jazyce národní menšiny a jestliže důvody administrativní nebo jiné důležité důvody nebyly tomu na překážku. Podle čl. 5 odst. 1 vl. nařízení č. 229/1928 Sb. z. a n., kterým se upravovalo užívání jazyků pro zemská

---

jazyk sčítaných osob (uplatňovaného tehdejšími statistiky v čele s docentem Boháčem), byl například profesor přírodní filozofie na Univerzitě Karlově v Praze Emanuel Rádl, který zastával názor, že národnost nelze vázat na žádný objektivní znak, ale je vyjádřením svobodného názoru jednotlivce. Obdobně i profesor Weyr připouštěl zjišťování subjektivní národnosti. Ve svých Pamětech uvádí: „Pro svou osobu byl jsem vždy přívržencem zjišťování národnostního složení obyvatelstva přímou otázkou po tom, které národnosti jest jednotlivce příslušníkem, pokud se tímž cítí býti“. František WEYR, *Paměti. 2, Za republiky (1918–1938)*, Brno 2001, s. 139.

a okresní zastupitelstva a zemské a okresní výbory, zřízené podle zákona ze dne 14. července 1927, č. 125 Sb. z. a n. o organizaci politické správy, v okresních zastupitelstvech a výborech, jejichž působnost se vztahovala na soudní okres, v němž podle posledního soupisu lidu žilo alespoň 20 % státních občanů téhož, avšak jiného jazyka než československého, jakož i v jejich komisích, členové zastupitelstva (výboru, komisí), kteří byli příslušníky jazyka této menšiny, mohli jednat ve věcech, jejichž projednání náleželo sboru na základě toho, že jeho působnost se vztahovala na tento soudní okres, činit projevy, podávat návrhy, zprávy, dotazy a stížnosti ve svém jazyku a při hlasování podle jmen hlasovat v tomto jazyku. Obdobně uvedené platilo také dle čl. 2 odst. 1 cit. vl. nařízení v zemských zastupitelstvech a výborech.

Výsledky prvního československého sčítání lidu byly publikovány v příslušných svazcích edice Československá statistika.⁸⁰

V souvislosti se sčítáním lidu, resp. zjišťováním národnostní skladby obyvatelstva Československé republiky, se objevily určité snahy o ovlivňování těchto výsledků. Např. do pohraniční stanice Šatova přijelo dne 21. února 1921 z Rakouska 400 vysokoškolských studentů, většinou příslušných do Československé republiky, aby ve Znojmě při sčítání lidu posílili zastoupení německé menšiny. Správce policejní expozitury ve Znojmě nařídil, aby byl vlak ihned vrácen zpět do Rakouska, neboť osoby nemohly prokázat nutnost svého pobytu na území Československé republiky.⁸¹

Byly zaznamenány také útoky, často neoprávněné, na správnost sčítání lidu, které byly prováděny zejména německým a polským tiskem. Polský tisk (především „Dziennik Cieszyński“ a „Robotnik Ślaski“) před a během sčítání lidu svými články intenzivně agitoval proti této akci.⁸²

Řada dochovaných zpráv politických úřadů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku určených MV⁸³ rovněž informovala o pokusech maření sčítání lidu, o umělém zvětšování počtu osob určité národnosti a také o trestních řízeních zahájených právě v souvislosti s průběhem sčítání lidu. Např. ve zprávě Okresní

---

⁸⁰ *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921*, Praha 1924–1927; *Sčítání bytů ve větších městech Republiky československé ze dne 15. února 1921*, Praha 1929. 205 s.; *Statistický lexikon v Republice československé*. Díl I. Čechy, Praha 1923, 586 s.; Díl II. Morava a Slezsko, Praha 1924, 219 s.; *Obyvatelstvo Slezska a Hlučínska v několika nejdůležitějších směrech na základě sčítání lidu ze dne 15. února 1921*, Opava 1924. 520 s.

⁸¹ NA, fond MV-SR, kart. č. 248.

⁸² Např. *Robotnik Ślaski* uváděl, že kdo se zapíše jako Šlonzák, bude potrestán pokutou až do výše 10 000 Kč. Jednalo se ovšem o mylnou informaci. NA, fond MV-SR, kart. č. 248.

⁸³ Dle oběžníku MV ze dne 18. února 1921 č. 13.812 byli přednostové okresních politických správ povinni ve stanovené lhůtě předložit zprávu MV o průběhu sčítání lidu.

politické správy v Hranicích na Moravě ze dne 8. dubna 1921 bylo konstatováno, že v několika obcích národnostně smíšených bylo zjištěno, že rolníci německé národnosti poslali své české čeledíny před sčítáním lidu na dovolenou. Tito rolníci byli pro maření sčítání lidu potrestáni vězením. Ve zprávě Okresní politické správy v Místku ze dne 11. dubna 1921 bylo sdělováno, že studenti německé národnosti těsně před termínem sčítání lidu přijeli domů (hlavně do Místku) ze škol a po sčítání se opět vrátili do míst, kde školy navštěvovali. Jako důvod svého příjezdu uváděli semestrální prázdniny, které využili k návštěvě rodičů. V Místku se jednalo o celkem 5 případů, po prošetření bylo zjištěno, že semestrální prázdniny byly skutečně uděleny, nicméně místodržitelství rada, který byl pod zprávou podepsán, se domníval, že zde hlavním důvodem byla agitace směřující k narušení průběhu sčítání lidu. V žádném z těchto případů nebylo zakročeno trestně. Ve zprávě Okresní politické správy v Broumově ze dne 5. března 1921 bylo uvedeno, že v operátech zdejšího okresu bylo škrtnuto 135 osob, které sem přibýly z Německa jen za účelem, aby zde byly sečteny. Dle výpovědí těchto osob bylo zjištěno, že byly vyhláškami v novinách a v továrních závodech, kde pracovali, vyzýváni, aby se odebrali do Čech, jinak že ztratí právo československých státních příslušníků. Tyto osoby tak byly uvedeny v omyl, a jelikož nemohla být prokázána mala fides, nemohla je politická správa trestat. Ze zprávy inspekčního úředníka, který provedl inspekci sčítání lidu ve Vrchlabí, v Hostinném a v Branné ve dnech 16., 17. a 18. února 1921, vyplynulo, že ve Vrchlabí uspořádal „Bund der Deutschen“ 15. února 1921 divadelní a kabaretní představení pro tamní německé obyvatelstvo. Představení skončila po půlnoci, poté se obecnost rozešla po místních hostincích a soukromých domácnostech, ačkoliv mnoho účastníků bydlelo v blízkém okolí. Takto pobývalo ve Vrchlabí asi 800 osob. Majitel vrchlabského zámku Czernin si pozval na večer 15. února 1921 několik německých hostů, s nimiž následujícího dne odjel do Špindlerova Mlýna, kam již večer 15. února 1921 poslal své 2 služky Češky, aby nebyly dle zprávy inspektora sčítány ve Vrchlabí.⁸⁴

Vybrané nálezy Nejvyššího správního soudu související se sčítáním lidu 1921

Za nejdůležitější objektivní znak národnosti byl v této době pokládán jazyk. Hlavním pramenem jazykového práva v Československé republice byl ústavní zákon ze dne 29. února 1920 č. 122 Sb. z. a n. a provádějící nařízení k tomuto zákonu ze dne 3. února 1926 č. 17 Sb. z. a n. Jazykové předpisy byly obsaženy ještě v dalších zákonech a nařízeních, mj. v zákoně č. 325/1920 Sb. z. a n. o jednacím řádu Poslanecké sněmovny Národního shromáždění, v zákoně č.

---

⁸⁴ NA, fond MV-SR, kart. č. 248.

326/1920 Sb. z. a n. o jednacím řádu Senátu Národního shromáždění, v zákoně č. 139/1919 Sb. z. a n., jímž se upravovalo vyhlášení zákonů a nařízení, v zákoně č. 185/1920 Sb. z. a n., jímž se zřizovala inženýrská komora pro Československou republiku, v zákoně č. 266/1920 Sb. z. a n. o názvech měst, obcí, osad a ulic, jakož i označování obcí místními tabulkami a číslování domů, a v prováděcím nařízení k tomuto zákonu č. 324/1921 Sb. z. a n. či ve vl. nařízení č. 229/1928 Sb. z. a n., kterým se upravovalo užívání jazyků pro zemská a okresní zastupitelstva a výbory.

Pojem československý jazyk⁸⁵ užívaný v těchto právních normách byl pojmem právnickým a nikoli filologickým. Právní normou byl jazyk československý prohlášen za jazyk státní, oficiální.⁸⁶ V jazyce státním byly povinny jednat státní úřady, soudy, ústavy, podniky a orgány s výjimkou vymezených případů, kdy instituce mohly jednat v jazycích menšinových. Za jazykovou, tedy i národnostní menšinu, byla považována taková menšina, ke které se přihlásilo při sčítání lidu v jednom soudním okrese alespoň 20 % státních občanů.⁸⁷

Po uskutečnění sčítání lidu 1921 Nejvyšší správní soud (NSS)⁸⁸ řešil celou řadu stížností na tuto státem realizovanou akci, které souvisely mj. s nejednotným a někdy i rozporným zněním právních předpisů. Například vymezení národnosti na základě objektivních znaků, prosazované zejména statistiky, nebylo zcela důsledně při prvním prvorepublikovém sčítání prosazované. Konkrétně v § 8 „Návodu, jak vyplniti jednotlivé sloupce archu“⁸⁹ užitého při sčítání 1921 byla národnost vymezena jako kmenová příslušnost daná zpravidla mateřským jazykem, v rozporu s tímto však bylo znění § 20 vl. nařízení z

---

⁸⁵ Československý jazyk byl tvořen dvěma existujícími jazyky – češtinou a slovenštinou, které byly postaveny na roveň.

⁸⁶ § 1 zákona č. 122/1920 Sb. z. a n.

⁸⁷ Při sčítání lidu 1921 na území Československé republiky byly na základě takto stanovených podmínek zjištěny německá, maďarská, polská a ruská národnostní menšina, resp. na území českých zemí se jednalo pouze o německou a polskou menšinu.

⁸⁸ NSS v Praze s pravomocí pro celý nově vytvořený stát byl konstituován krátce po vzniku Československé republiky zákonem z 2. listopadu 1918 č. 3 Sb. z. a n. Předchůdcem NSS byl Správní soudní dvůr ve Vídni. NSS poskytoval nejvyšší soudní ochranu proti rozhodnutím státních a samosprávných úřadů. Působnost NSS byla trojího druhu. Za prvé chránil veřejná subjektivní práva, rozhodoval o porušení politických práv zaručených ústavou a o nárocích proti státu a zemi, které nespádaly do kompetence jiného soudu. Dále mu náleželo řešení kompetenčních sporů a konečně mandátový senát tohoto soudu rozhodoval jako volební soud o ztrátách poslaneckých a senátorských mandátů. Více viz Jan JANÁK – Zdeňka HLADÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*. Praha: NLN, 2005. 576 s., s. 341–342.

⁸⁹ *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921*. Díl I. Praha 1924. 276 s.

30. října 1920 č. 592 Sb. z. a n., které ukládalo přednostovi domácnosti v případech vyplňování sčítacího archu zapsat u osob, které se zdržují v domácnosti, ale nejsou členy rodiny, národnost, pro kterou se samy přihlásí. Dále v § 8 již zmíněného návodu se uvádí: „U každé aspoň čtrnáctileté a přičetné osoby dlužno zapsati onu národnost, k níž se osoba ta sama svobodně přihlásí.“

Příslušné nálezy NSS většinou souvisely s přestupky § 12 prováděcího vl. nařízení č. 592/1920 Sb. z. a n., které byly specifikovány v nálezu NSS ze dne 10. ledna 1922 č. 248 (Boh. A č. 1107/22). Zde bylo stanoveno: „Předpisem § 4 zákona ze dne 8. dubna č. 256 sb. z. a n. (stejně znění je obsaženo v § 12 prov. nařízení ze dne 30. října 1920 č. 592 sb. z. a n. – pozn. autora) prohlášeny jsou za trestné všechny „vědomě nesprávné údaje“ jakož i všeliká jiná úmyslná jednání a opomenutí, kterými se ohrožuje úplnost nebo správnost sčítání. Stačí tudíž k založení objektivní skutkové povahy tohoto deliktu každý ať jakýkoli čin, který ve svém konečném výsledku by mohl míti vliv na úplnost a správnost sčítání.

Co do subjektivní stránky žádá zákon „úmyslnost“, tj. vědomost, že tu jest souvislost příčinná mezi oním činem a ohrožením sčítací akce. Jde-li o zdráhání vypovídati nebo o zmar výpovědi osoby jiné, jest tu ona úmyslnost již tehdy, když pachatel ví, že výpověď ona sloužiti má jako pramen předzvědný pro akci sčítací.“

Nálezy NSS můžeme rozdělit do několika skupin podle řešené problematiky. První skupinu představují nálezy NSS, které se týkaly přestupků při zjišťování národnosti obyvatelstva při sčítání lidu, do druhé skupiny můžeme zařadit nálezy NSS věnující se přestupku „soukromého sčítání“, prováděného většinou společně se sčítáním lidu, a třetí skupinu tvoří nálezy NSS zabývající se ostatními přestupky, které měly či mohly mít vliv na úplnost a správnost sčítání lidu.

Nálezy NSS přispěly k ujednotnění způsobu zjišťování národnosti. Mezi důležité nálezy NSS první skupiny patří nález ze dne 10. února 1923 č. 19.967/22 (Boh. A 1952/23). V tomto nálezu NSS vyslovil názor, že zápis v rubrice „národnost“ není založen na vlastním rozhodnutí sčítané osoby o tom, jakou národnost chce uvést, ale naopak sčítaná osoba je povinna přihlásit se k té národnosti, ke které podle objektivních znaků pro posouzení národnosti rozhodných náleží. Na druhé straně však připustil, že je možná změna národnosti. V nálezu NSS se uvádí: „...zkušenost ukazuje, že národnost jednotlivců se během času následkem různých vlivů a okolností, zejména vystěhováním do území obývaného převážně příslušníky jiné národnosti, skutečně změnila a že osoby ty podle jejich činnosti, vystupování a chování nelze již čítati k příslušníkům národnosti, kterou původně měly. Jest tudíž

v pochybnosti zjistiti národnost i podle jiných objektivních znaků, a ne jenom podle mateřského jazyka, který tudíž nemůže býti jediným objektivním znakem pro národnost. Takovými mohou býti též jazyk, kterého osoba v denním styku jako dorozumívacího užívá, prostředí, ve kterém v době pro zjištění národnosti rozhodné po delší dobu žije, kmenová příslušnost a obcovací řeč manžela a jiných příslušníků rodiny, způsob výchovy dětí, příslušnost k spolkům, politické přesvědčení, místo dlouholetého trvalého pobytu a podobné.

Může-li tedy jednotlivce, pokud není normy, jež by jinak stanovila, změnit svou národnost, pak jeho projev o národnosti, odporující zmíněné definici, může býti jenom tehdy právně hodnocen jako vědomě nesprávný, když bylo šetřením, při kterémž třeba se řídit zásadou slyšení stran, zjištěno, že objektivní znaky, jimiž se národnost určuje, se dosud u tohoto jednotlivce nezměnily a že tudíž jeho udání není v souhlasu s oněmi jinými objektivními znaky.“

NSS při řešení stížností, souvisejících se sčítáním lidu 1921, dovedl mj., že původ osoby není ve všech případech a pro celý život důkazem národní příslušnosti, neboť je nutné, aby bylo ještě jinými objektivními znaky zjištěno, zda osoba svoji národnost nezměnila. Národnost dítěte se zpravidla řídila podle národnosti manželského otce, a to i v případě, že již nežil, ledaže by zvláštní okolnosti svědčily o opaku. NSS řešil případ, kdy žalovaný úřad založil svůj úsudek o tom, že děti jsou české národnosti, pouze na skutečnosti, že jejich ovdovělá matka byla Češka. V tomto případě NSS musel konstatovat, že závěr žalovaného úřadu byl založen na nesprávném právním posouzení. Nebo podobný případ, kdy otec dětí prohlásil, že je Němec, kdežto jeho manželka byla Češka a totéž udal i vyslýchaný svědek. Žalovaný úřad svůj nesprávný právní závěr o české národnosti dětí založil jen na skutečnosti, že matka dětí je Češka.⁹⁰ Obdobný případ řešil nálezný NSS ze dne 20. září 1923 č. 15.365 (Boh A 2669/23).⁹¹

NSS dovedl v nálezu ze dne 15. října 1923 č. 8391 (Boh. A 2764/23), že příslušníkem určité národnosti může být i osoba, která jazyk dané národnosti plně neovládá. Nelze tedy stanovit národnost pouze na základě zjištění znalosti jazyka, neboť roli hraje i prostředí, ve kterém sčítaná osoba v době pro zjištění národnosti rozhodné po delší dobu žije, kmenová příslušnost a obcovací řeč manžela a jiných příslušníků rodiny, způsob výchovy dětí, politické přesvědčení apod.

---

⁹⁰ Nález NSS ze dne 5. ledna 1923 č. 145 (Boh. A 1821/23).

⁹¹ V daném případě žalovaný úřad opět nesprávně určil národnost dětí školou povinných jako českou podle národnosti matky, přičemž jejich otec byl Němec. Také v tomto případě bylo napadené rozhodnutí ze strany NSS zrušeno.

Z nálezů NSS vyplývá, že politické úřady, které řešily spory týkající se určování národnosti občanů, často jednaly účelově a schematicky a využívaly nejednotnosti vymezení určování národnosti v tehdy platných a účinných právních předpisech. Dovodily například, že vyučovací jazyk školou povinného dítěte se shoduje s jeho národností. V tomto případě bylo nálezem ze dne 4. ledna 1924 č. 22.208/23 (Boh. A 3051/24) rozhodnuto, že znalost jazyka neprokazuje za všech okolností národní příslušnost dítěte, ale naopak je národnost zjištělná i jinými objektivními znaky a musí být jimi v pochybnostech zjištěna. Podle názoru NSS politický úřad při rozhodování o národnosti jedince musí vycházet z různých zevních znaků, které mohou být nejrůznějšího druhu, a úřad sám není při svém rozhodování ničím vázán a ani není jeho povinností zjistit v konkrétním případě všechny možné zevní znaky a při rozhodování z nich ze všech vycházet.

I když NSS dovodil, že národnost dítěte se zpravidla odvíjela od národnosti jeho otce, tento názor nebyl bezvýjimečně uplatňován. Nález ze dne 4. ledna 1924 č. 22.210/23 (Boh. A 3052/24) stanovil, že český původ manželského otce neprokazuje za všech okolností českou národnost dítěte. V daném případě žalovaný úřad při určení národnosti nezletilé vycházel pouze ze skutečnosti, že otec nezletilé je české národnosti. Otec nezletilé jakožto stěžovatel ve své stížnosti poukazoval na rozpor uvedeného rozhodnutí se zákonem, neboť on sám byl sice českého původu, ale oženil se s Němkou, dlouhodobě pobývají v německé obci, čímž se podle něj přizpůsobil německému kmeni a je třeba jej považovat stejně jako jeho nezletilou dceru za příslušníky německého národa. NSS dal stěžovateli za pravdu. Samotná skutečnost českého původu nezletilé nestačí pro stanovení české národnosti u nezletilé a podle NSS je třeba zjištění dalších objektivních znaků rozhodných pro určení národnosti nezletilé.

Podle judikatury NSS se tedy národnost dětí řídila zpravidla podle národnosti manželského otce, pokud zvláštní okolnosti nesvědčily pro opak. NSS uvedl v různých svých nálezech příkladný výčet takovýchto okolností. Jednalo se mj. o opuštění rodiny otcem, který se o rodinu nestaral (nález ze dne 21. září 1922 č. 12.703/22, Boh. A 1514/22), zbavení otce otcovské moci a opuštění rodiny (nález ze dne 23. února 1923 č. 3221⁹²), případy, kdy otec neměl vůbec vliv na výchovu dětí (nález ze dne 1. února 1923 č. 1481⁹³), anebo případy, kdy děti nemluvily vůbec jazykem otce, navenek a v rodině mluvily jenom jazykem odlišným od jazyka otce a byly také otcem vychovávány jiným jazykem než tím, který se shodoval s jeho národností (nález ze dne 5. ledna 1924 č. 22.387/23, Boh. A 3060/24).

---

⁹² NA, fond NSS, kart. č. 131.

⁹³ NA, fond NSS, kart. č. 131.

Do výše zmíněné druhé skupiny patří nálezy NSS, které se týkaly přestupků § 12 vl. nařízení č. 592/1920 Sb. z. a n., konkrétně se jednalo o provádění „soukromého sčítání“.⁹⁴

Zajímavý je nález NSS ze dne 7. listopadu 1922 č. 16.253,⁹⁵ který řešil stížnost Jana Micka, starosty ve Lhotě u Šternberku, na rozhodnutí Zemské správy politické v Brně ze dne 6. března 1922 č. 2742 pres poto, kterým bylo zamítnuto jeho odvolání proti rozhodnutí Okresní správy politické ve Šternberku, jímž byl uznán vinným z přestupku § 12 cit. vl. nařízení, kterého se dopustil tím, že porušil úřední sčítání lidu uspořádáním soukromého sčítání lidu. Za tento čin byl potrestán pokutou 10 000 K a mimo to vězením v délce dvou měsíců. Stěžovatel ve své stížnosti NSS uplatnil dvě námitky, jednak podle něj jeho jednáním nebyla ohrožena správnost sčítání lidu, protože provádění souhrmné sčítací akce nemohlo mít vliv na úřední sčítání lidu, a jednak neměl úmysl porušit nebo ohrozit správnost nebo úplnost úředního sčítání lidu. NSS dospěl k závěru, že již provádění soukromého sčítání jinými osobami, než orgány k tomu povolanými, a to bezprostředně před úředním sčítáním lidu, samo o sobě je aktem, který je způsobilý ohrozit správnost sčítání lidu, takže takové jednání, stalo-li se úmyslně, je přestupkem § 12 vl. nařízení č. 592/1920 Sb. z. a n., a proto shledal stížnost bezdůvodnou.

Soukromému sčítání lidu provedenému ve Znojmě se věnoval nález NSS ze dne 27. června 1923 č. 3844.⁹⁶ Nálezy NSS ze dne 19. října 1922 č. 14.785,⁹⁷ ze dne 10. června 1924 č. 10.641⁹⁸ a ze dne 12. června 1926 č. 12474⁹⁹ se týkaly soukromého sčítání lidu v Moravské Třebové, které zorganizoval stěžovatel a bylo za jeho vedení provedeno důvěrníky krátce před úředním sčítáním lidu, za což byl uznán vinným přestupkem § 12 cit. vl. nařízení a odsouzen k peněžité pokutě 5000 K. Odvolacím orgánem mu byl trest snížen na 3000 K. V důsledku vad řízení byla první dvě naříkaná rozhodnutí NSS zrušena, další podaná stížnost byla nálezem NSS ze dne 12. června 1926 č. 12474 pro bezdůvodnost zamítnuta.

Třetí skupina nálezů NSS se týkala přestupků, které měly či mohly mít vliv na úplnost nebo správnost sčítání lidu. Jednalo se rovněž o přestupky § 12 cit. vl. nařízení, kterých se stěžovatelé dopouštěli například tím, že odepřeli údaje

⁹⁴ Např. nález NSS ze dne 18. května 1922 č. 6892 (Boh. A 1366/22), nález NSS ze dne 13. března 1923 č. 4130 (Boh. A 2081/23).

⁹⁵ NA, fond NSS, kart. č. 104.

⁹⁶ NA, fond NSS, kart. č. 131.

⁹⁷ NA, fond NSS, kart. č. 131.

⁹⁸ NA, fond NSS, kart. č. 132.

⁹⁹ NA, fond NSS, kart. č. 132.

sčítacímu komisaři, a tak znemožnili sčítání lidu,¹⁰⁰ nebo odmítli opustit místnost v době, kdy sčítací komisař vyplňoval popisný arch s jiným zletilým členem domácnosti.¹⁰¹ Tohoto přestupku se stěžovatel dopustil také tím, že svým vystoupením na schůzi působil na přítomné, aby se hlásili k německé národnosti, čímž ohrozil správnost a čistotu sčítání. V daném případě stěžovatel po schůzi Kobernické záložny konané dne 6. února 1921 vybídl Heřmana Janosche, aby přečetl článek o sčítání lidu uveřejněný dne 29. ledna 1921 v časopise Deutsche Post, což také Janosch učinil. NSS v příslušném nálezu dovedl: „Aby toto vybídnutí stěžovatelovo k přečtení zmíněného článku bylo činem trestným podle § 4 cit. zákona (tj. § 4 zákona č. 256/1920 Sb. z. a n. o sčítání lidu, stejné znění je obsaženo v § 12 prováděcího vl. nařízení č. 592/1920 Sb. z. a n. – pozn. autora), k tomu vyhledává se ovšem, aby článek sám obsahoval nějakou přímou neb nepřímou výzvu k osobám náležejícím k národnosti jiné než-li německé, by při sčítání lidu udávaly národnost německou a dále, aby předčítání článku takového obsahu dalo se před osobami, z nichž aspoň některé jsou příslušníky jiné národnosti nežli národnosti německé. Po stránce subjektivní mohlo by takovéto jednání založiti skutkovou podstatu deliktu trestního podle § 4 cit. zákona, kdyby bylo zjištěno, že stěžovatel, dav článek obsahující podobnou výzvu předčítati před příslušníky jiné národnosti nežli německé, mohl si toho býti vědom, že předčítání článku může působiti na osoby předčítání přítomné, aby při sčítání lidu udaly svoji národnost nesprávně.

Tyto okolnosti nebyly však v řízení správním vůbec zjištěny, zejména nebyla obrana obviněného, že článek předčítaný neobsahoval jiného než nezavaděné informace ohledně sčítací akce, ani předložením tohoto článku ani nabídnutým výsledkem svědků objasněny.“ V daném případě NSS svým nálezem ze dne 10. ledna 1922 č. 243 naříkané rozhodnutí zrušil pro vady řízení.¹⁰²

NSS řešil rovněž stížnost Heřmana Janosche proti rozhodnutí Zplnomocněného komisaře Československé republiky pro Ratibořsko v Opavě ze dne 23. září 1921 č. 87/309 Rat. pr. poto. Stěžovatel byl Okresní politickou správou v Hlučíně odsouzen pro přestupek § 12 cit. vl. nařízení, jehož se dopustil tím, že čtením Deutsche Post po skončené schůzi působil na smýšlení přítomných, aby udávali německou národnost, k peněžité pokutě 200 K, v případě nedobytnosti k vězení v trvání 7 dnů a současně k vězení v trvání 5 dnů. Jeho odvolání žalovaný úřad nevyhověl. K tomuto rozhodnutí bylo připojeno nesprávné poučení

---

¹⁰⁰ Nález NSS ze dne 10. ledna 1922 č. 248 (Boh. A 1107/22).

¹⁰¹ Nález NSS ze dne 10. ledna 1922 č. 245 (Boh. A 1105/22).

¹⁰² NA, fond NSS, kart. č. 131.

o opravném prostředku. Jelikož bylo rozhodnutí stíženo podstatnou formální vadou, NSS napadené rozhodnutí dle § 6 odst. 2 zákona o NSS zrušil.¹⁰³

Nález NSS ze dne 10. ledna 1922 č. 244 (Boh. A 1104/22) opět řešil přestupky § 12 cit. vl. nařízení. Konkrétně stěžovatel působil na služebné, aby uvedly pravdě neodpovídající údaje, a také i přes výzvu se choval ke sčítacímu komisaři hrubě a urážlivě, a to konkrétně výrokem „vy tomu nerozumíte“. Za tyto přestupky byl odsouzen k peněžité pokutě 2000 K v případě nedobytnosti k vězení na 20 dnů.

Další případ přestupku § 12 cit. vl. nařízení uvádí nálezn NSS také ze dne 10. ledna 1922 č. 251.¹⁰⁴ V daném případě se přestupku stěžovatelka dopustila tím, že odepřela vypovídat před sčítacím komisařem. V podaném odvolání, kterému žalovaný úřad nevyhověl, stěžovatelka uvedla, že: „...byla prý ochotna vypovídati a žádala pouze, aby zápis výpovědi dál se německy, by věděla, co se zapisuje; sčítací komisař ukázal však stěžovatelce pouze české formuláře a zdráhal se její výpovědi zapisovati německy.“ V tomto případě NSS podanou stížnost pro bezdůvodnost zamítl. Dospěl k závěru, že svým jednáním stěžovatelka naplnila skutkovou podstatu přestupku § 12 cit. vl. nařízení. Omluvu stěžovatelčina jednání, kterou založila na tom, že měla právo nahlížet do zápisů sčítacího komisaře a kontrolovat jejich správnost a že poté, co nebylo tomuto jejímu právu vyhověno, přestala i její povinnost poskytovat údaje, NSS uznal za nesprávnou, neboť vyplnění popisných archů bylo právem i povinností jedině sčítacího komisaře a osoba, od níž se údaje žádaly, na formu a řeč těchto zápisů nemohla mít žádný vliv.

Nález NSS rovněž ze dne 10. ledna 1922 č. 252¹⁰⁵ řešil stížnost týkající se rozhodnutí o přestupku § 12 cit. vl. nařízení, kterého se stěžovatel dopustil tím, že při sčítání lidu v Německých Kravařích znemožnil výslech své matky, neboť na výzvu sčítacího komisaře, aby se vzdálil z místnosti, tak neučinil. Za uvedené byl Okresní politickou správou v Hlučíně odsouzen k peněžité pokutě 500 K a pro případ nedobytnosti k vězení na 14 dní. Odvolací a žalovaný úřad (tj. Zplnomocněný komisař Československé republiky pro Ratibořsko v Opavě) odvolání nevyhověl. NSS dospěl k závěru, že: „Naprosto není však nijak blíže rozvedeno a zjištěno, proč pouhá jeho (tj. stěžovatelova – pozn. autora) přítomnost v místnosti byla znemožněním výpovědi matčiny, a není tedy ve spisech prokázána nutná příčinná spojitost mezi jeho chováním a trestným výsledkem. V tom směru jeví se tudíž býti skutková povaha v podstatném směru

---

¹⁰³ Nález NSS ze dne 17. května 1922 č. 6589 (Boh. A 1363/22).

¹⁰⁴ NA, fond NSS, kart. č. 832.

¹⁰⁵ NA, fond NSS, kart. č. 832.

neúplně zjištěnou a bylo proto použití předpisu § 6 zákona o NSS a naříkané rozhodnutí zrušiti.“¹⁰⁶

Další příklad přestupku § 12 cit. vl. nařízení uvádí nález NSS ze dne 12. dubna 1922 č. 1021.¹⁰⁷ V daném případě stěžovatelé spáchali přestupek tím, že více osobám vyplňovali sčítací archy, ačkoliv nebyli jmenováni sčítacími komisaři a žádný úřední slib nesložili, čímž podle názoru NSS ohrozili správnost a tajnost sčítání.

Přestupku zákona o sčítání lidu, resp. prováděcího vl. nařízení, se dopouštěli nejen sčítání občané, ale i sčítací komisaři, což dokládá například nález NSS ze dne 29. května 1923 č. 9179 (Boh. A 2427/23). V daném případě řešil NSS stížnost sčítacího komisaře, který byl rozhodnutím Okresní správy politické v Jilemnici ze dne 2. března 1921 č. 13.709¹⁰⁸ uznán vinným přestupkem § 20 cit. vl. nařízení, spáchaným tím, že jako sčítací komisař ve Lhotě Zálesní (Huttendorf) při sčítání lidu proti vůli Františka Hamatschka změnil svémocně zápis národnosti jeho nezletilé dcery, a za to byl odsouzen dle § 12 cit. vl. nařízení k pokutě 500 K a pro případ nedobytnosti k vězení na 50 dnů. Jeho odvolání proti tomuto rozhodnutí nebylo vyhověno. Sčítací komisař podal proti tomuto rozhodnutí stížnost k NSS. Stěžovatel jednak popíral, že by se dopustil přestupku, pro který byl odsouzen, a navíc vytykal vady řízení. NSS však jeho námitky nemohl akceptovat a stížnost byla pro bezdůvodnost zamítnuta.

Československé sčítání lidu – 1930

Podle zákona č. 256/1920 Sb. z. a n. se druhé československé sčítání lidu mělo konat již v roce 1925. Vlivem hospodářské situace¹⁰⁹ a také praxe převažující ve většině zemí světa pořádat sčítání s desetiletou periodicitou, bylo zákonem č. 47/1927 Sb. z. a n.¹¹⁰ stanoveno prodloužení délky intervalů konání sčítání lidu na deset let.¹¹¹ Podle § 1 cit. zákona se mělo druhé československé sčítání uskutečnit nejpozději do konce roku 1931. Byla opět stanovena povinnost každého uvést správně a včas všechny údaje požadované při sčítání¹¹² i sankce

¹⁰⁶ Podobný případ řešil nález NSS ze dne 23. března 1922 č. 3616.

¹⁰⁷ NA, fond NSS, kart. č. 832.

¹⁰⁸ NA, fond NSS, kart. č. 832.

¹⁰⁹ Hlavním důvodem prodloužení intervalu mezi konáním sčítání byly finanční úspory, neboť provedení prvního československého sčítání stálo republiku asi 10 mil. korun československých. Více viz Alena ŠUBRTOVÁ, *Antonín Boháč – statistik a demograf. Život a dílo*. Sborník Národního musea 1977, řada A, sv. XXXI, č. 1–3, s. 77.

¹¹⁰ Zákon ze dne 17. března 1927 o sčítání lidu, in: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, roč. 1927, částka 26, č. 47, s. 405.

¹¹¹ TAMTÉŽ, § 1.

¹¹² TAMTÉŽ, § 5.

za udání vědomě nesprávných údajů či za jiná úmyslná jednání a opomenutí, která by mohla ohrozit nebo porušit úplnost nebo správnost sčítání za předpokladu, že se nejednalo o činnost přísněji trestnou.¹¹³ Uvedené sankce byly opět oprávněny ukládat politické úřady I. stolice.

K provedení zákona č. 47/1927 Sb. z. a n. bylo vydáno vládní nařízení č. 86/1930 Sb. z. a n. o sčítání lidu,¹¹⁴ které stanovilo rozhodným okamžikem pro druhé československé sčítání půlnoc z 1. na 2. prosince 1930.¹¹⁵ Dále stanovilo, že všichni, kdo byli pověřeni sčítáním, byli vázáni mlčenlivostí o obsahu sčítacích listin a přehledů vůči každému, a to i vůči úřadům, vyjma politických úřadů provádějících sčítání a SÚS. Porušení této povinnosti, stejně tak jako každé zneužití údajů a obsahu sčítacích tiskopisů se trestalo podle § 8 zákona č. 49/1919 Sb. z. a n. o organizaci statistické služby, pokutou až do výše 10 000 Kč anebo vězením v délce do dvou let.¹¹⁶ Oprávněným orgánem k ukládání sankcí byl určen okresní úřad.¹¹⁷ Vládní nařízení dále uvádělo demonstrativní výčet jednání, která bylo možné sankcionovat a mezi kterými bylo zmíněno i působení na jiné, aby činili údaje neodpovídající pravdě.¹¹⁸

Sčítání lidu bylo opět provedeno na základě sčítacích archů a archů popisných (viz obrazovou přílohu č. 11, str. 208 a 209). Obsah obou typů sčítacích tiskopisů byl totožný. Sčítací arch opět vyplňoval majitel bytu, kdežto popisný arch vyplňoval sčítací komisař. Který druh sčítacího tiskopisu měl být v konkrétní obci užit, určoval zemský úřad.

Při projednávání návrhu zákona č. 47/1927 Sb. z. a n. v Senátu Národního shromáždění Republiky československé zazněla ve vystoupeních senátorů z řad zástupců německých politických stran ostrá kritika na způsob zjišťování národnosti při sčítání lidu v roce 1921. Již při těchto diskusích se objevily návrhy požadující, aby byla národnost zjišťována na základě svobodného přiznání sčítaných osob prostého jakéhokoliv vlivu. Tyto pozměňovací návrhy k zákonu však byly při hlasování zamítnuty.¹¹⁹

---

¹¹³ TAMTÉŽ, § 6 odst. 1.

¹¹⁴ Vládní nařízení ze dne 26. června 1930 o sčítání lidu v roce 1930, in: Sbíрка zákonů a nařízení státu Československého, roč. 1930, částka 37, č. 86, s. 477–481.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, § 1.

¹¹⁶ TAMTÉŽ, § 13.

¹¹⁷ TAMTÉŽ, § 11 odst. 1.

¹¹⁸ TAMTÉŽ, § 11 odst. 2.

¹¹⁹ Více viz Společnou česko-slovenskou digitální parlamentní knihovnu umístěnou na internetových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR www.psp.cz/eknih/1925ns/se/stenprot/065schuz/s065001.htm. Ze zaznamenaných vystoupení však nelze dovozovat, že se německá veřejnost žijící na území Československa

Národnost při druhém československém sčítání byla nakonec také zjišťována zejména prostřednictvím mateřského jazyka. Velký význam, který byl přikládán správnému zjištění národnostního složení v Československu, dokládá rovněž znění § 20 vl. nařízení č. 86/1930 Sb. z. a n., kde se přímo uvádělo: „Zvláště údaje o národnosti musí být zjištěny řádně a přesně podle pravdy a na nikoho nesmí být vykonáván nátlak.“ § 21 vl. cit. nařízení vymezoval případy, kdy bylo možné uvést odlišnou národnost v porovnání s mateřským jazykem. Židé opět mohli přiznat národnost židovskou. Pokud měl sčítací komisař pohybnosti o správnosti údaje o národnosti ve sčítacím archu, byl oprávněn danou osobu vyslechnout, zápis národnosti ve sčítacím archu mohl změnit, ale jen se souhlasem sčítané osoby, u osob nedospělých nebo nepřičetných jen se souhlasem jejich zákonného zástupce. V § 5 „Návodu, jak vyplniti jednotlivé sloupce sčítacího archu“, se dále uvádělo: „Trvá-li sčítaná osoba na zápisu národnosti, jež komisař nepovažuje za správný, neb odepře-li potvrditi svým podpisem souhlas s opravou tohoto zápisu, předloží komisař věc okresnímu úřadu, který rozhodne po výsledku dotčené osoby. Odvolání z tohoto rozhodnutí nemá odkladného účinku“.

Na výsledcích sčítání lidu týkajících se zastoupení jednotlivých národností závisela mj. výplata samosprávných příspěvků na veřejné knihovny.¹²⁰ S těmito výsledky rovněž souvisela otázka jednací řeči na obecních úřadech,¹²¹ také se z nich vycházelo při rozdělování obecních dotací na kulturní účely.¹²²

Výsledky sčítání lidu 1930 byly publikovány v edici Československá statistika.¹²³

---

jednoznačně přiklonila k subjektivní volbě národnosti. Pouze v nacionalisticky protižidovsky zaměřených kruzích, které Židy nepovažovaly za příslušníky německého národa, bylo toto pojetí uvítáno. Odborné diskuse týkající se způsobu zjišťování národnosti, které předcházely druhému československému sčítání lidu, shrnuje článek Antonína BOHÁČE *Národnost při druhém sčítání lidu*, který vyšel v časopise *Statistický obzor* (1931, XII, s. 14–30).

¹²⁰ § 5 zákona ze dne 22. července 1919 o veřejných knihovnách obecních, in: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, roč. 1919, částka LXXXVIII., č. 430, s. 572–573.

¹²¹ Čl. 17 a n. vl. nařízení ze dne 3. února 1926, jímž se prováděl ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v Republice československé, jakož i pro úřady místní samosprávy, in: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, roč. 1926, částka 9., č. 17, s. 57–76.

¹²² NA, fond MV-SR, kart. č. 2993.

¹²³ *Sčítání v Republice československé ze dne 1. prosince 1930*. Praha: SÚS, 1934–38; *Sčítání bytů ve větších městech Republiky československé ze dne 1. prosince 1930*. Praha 1935, 294 s.; *Statistický lexikon obcí v Republice československé*. Díl I. Čechy. Praha 1934, 613 s.; Díl II. Země Moravsko-slezská. Praha, 1935, 212 s.

I při sčítání lidu 1930 se objevila kritika způsobu zjišťování národnosti, resp. věrohodnosti údajů o národnostním složení obyvatelstva. Správnost výsledků sčítání lidu se stala předmětem memoranda podaného polskými poslanci Národního shromáždění Republiky československé Emanuelem Chobotem a dr. Janem Buzkem tehdejšímu ministru vnitra dr. Slávikovi, v němž byli čeští sčítací komisaři a sčítací revizoři obviňováni z nesprávností zaměřených vůči polské menšině, kterých se měli dopustit v průběhu konání sčítání lidu. Podle autorů memoranda se měl důsledkem těchto nesprávností zmenšit počet polského obyvatelstva v Československu. Autoři v závěru memoranda dokonce požadovali, aby ve čtyřech soudních okresech (čes. těšínském, fryštátském, jablunkovském a bohumínském) bylo sčítání lidu provedené v prosinci 1930 prohlášeno za neplatné a aby bylo nařízeno jeho opětovné provedení. Následně provedené šetření MV ukázalo nedůvodnost stížností obsažených v memorandu a k opakování sčítání nedošlo.¹²⁴

Přihlášení se k československé, resp. české národnosti při sčítání lidu 1930 i 1921 (příp. ještě v době Rakousko-Uherska) bylo následně využíváno příslušníky Protektorátu Čechy a Morava¹²⁵ při podávání žádostí o udělení čestného arijevství,¹²⁶ a tím vynětí z dosahu vl. nařízení č. 136/1940 Sb. z. a n. o právním postavení Židů ve veřejném životě.¹²⁷ Tyto žádosti osob židovského a položidovského původu, resp. jejich zákonných zástupců, byly zasílány Kanceláři státního prezidenta dr. Háchy, který měl dle uvedené právní normy právo na návrh vlády vyjmout židovského příslušníka z dosahu protižidovských opatření.¹²⁸

Dochované sčítací tiskopisy ze sčítání lidu 1930 se po druhé světové válce staly velmi významnými dokumenty, neboť také na základě zápisu národnosti v roce 1930 bylo rozhodováno o osudech konkrétních osob a jejich majetku. Benešovy dekrety postihovaly nejen Němce a Maďary, sankcionováni měli být všichni, kteří se provinili proti československému státu. Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 33 Sb. z 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské¹²⁹ propustilo Československo ze státního občanství ty občany, kteří se podle německých nebo maďar-

---

¹²⁴ NA, fond MV-SR, kart. č. 2994.

¹²⁵ Na území Protektorátu Čechy a Morava byli Židé definováni v § 6 nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939.

¹²⁶ NA, fond MV-SR, kart. č. 6596.

¹²⁷ Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, roč. 1940, částka 44, s. 337–342.

¹²⁸ TAMTÉŽ, § 3.

¹²⁹ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 17, s. 57–58.

ských právních předpisů stali příslušníky těchto států.¹³⁰ Uvedený dekret rovněž zbavoval československého občanství Čechy, Slováky a příslušníky jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byli donuceni nátlakem nebo zvláštními okolnostmi.¹³¹ Československé státní občanství zůstalo zachováno těm osobám, které zůstaly loajální vůči československému státu.¹³² Osobám, které pozbyly státní občanství, byla dána možnost požádat do 6 měsíců od stanovené lhůty o vrácení tohoto občanství.¹³³ Podle dekretu prezidenta republiky č. 12 Sb. ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa¹³⁴ byl s okamžitou platností a bez náhrady konfiskován pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, který byl ve vlastnictví všech osob německé a maďarské národnosti, bez ohledu na státní příslušnost.¹³⁵ Zemědělský majetek nebyl konfiskován těm osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky.¹³⁶ O výjimce rozhodoval na návrh příslušné rolnické komise příslušný okresní národní výbor.¹³⁷ Za osoby národnosti německé byly považovány ty osoby, které se při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé národnosti.¹³⁸ Podle dekretu prezidenta republiky č. 5 Sb. ze dne 19. května 1945, o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů,¹³⁹ byly za osoby státně nespolehlivé považovány také osoby národnosti německé nebo maďarské. Osoby národnosti německé nebo maďarské byly vymezeny v § 6 dekretu, jehož znění bylo totožné se zněním § 2 odst. 1 úst. dekretu č. 12/1945 Sb. Osoby německé nebo maďarské národnosti mohly, pokud se jednalo o dělníky, rolníky, živnostníky, drobné a střední podnikatele, úředníky, příslušníky volných povolání a osoby v podobném sociálním postavení,

---

¹³⁰ TAMTÉŽ, § 1 odst. 1.

¹³¹ TAMTÉŽ, § 5.

¹³² TAMTÉŽ, § 2 odst. 1.

¹³³ TAMTÉŽ, § 3.

¹³⁴ Sbírka zákonů a nařízení státu Československého, roč. 1945, částka 7, s. 17–20.

¹³⁵ TAMTÉŽ, § 1 odst. 1 písm. a).

¹³⁶ TAMTÉŽ, § 1 odst. 2.

¹³⁷ TAMTÉŽ, § 1 odst. 3.

¹³⁸ TAMTÉŽ, § 2 odst. 1.

¹³⁹ Sbírka zákonů a nařízení státu Československého, roč. 1945, částka 4, s. 7–10.

resp. jejich dědicové, žádat o vynětí svého majetku z národní správy a o jeho vrácení, jestliže mohly hodnověrně prokázat, že byly obětí politické nebo rasové perzekuce a zůstaly věrné demokraticko-republikánské myšlence Československé republiky.¹⁴⁰ Podle dekretu prezidenta republiky č. 108 Sb. ze dne 25. října 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy,¹⁴¹ byla v případě fyzických osob národnosti německé nebo maďarské stanovena vyvratitelná právní domněnka, podle které se jejich majetek nekonzfiskoval, pokud tyto osoby prokázaly, že zůstaly věrné Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se aktivně účastnily boje za osvobození Československé republiky, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem.¹⁴² Podle tohoto dekretu nebyl nepřítel státu koncipován na národnostním principu; za nepřitele byl charakterizován ten, kdo bez ohledu na příslušnost k jakémukoli národu aktivně vystupoval proti demokratickému zřízení. Podle dekretu prezidenta republiky č. 28 Sb. ze dne 20. července 1945, o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci,¹⁴³ měli přednostní právo na přiděl půdy mj. reemigranti či čeští zemědělci z Podkarpatské Rusi. Podmínkou pro získání přidělu nebylo státní občanství, ale příslušnost k českému, slovenskému nebo jinému slovanskému národu a státní a národní spolehlivost.¹⁴⁴

Vybrané nálezy NSS související se sčítáním lidu 1930

Rovněž po skončení sčítání lidu 1930 byl NSS nucen řešit stížnosti související s touto akcí. Jednalo se opět především o stížnosti na rozhodnutí kompetentních úřadů ohledně zápisu národnosti při sčítání lidu. Stěžovatelé požadovali změnu rozhodnutí příslušného okresního úřadu, resp. zemského úřadu jakožto odvolacího a nadřízeného úřadu, (který většinou napadená rozhodnutí potvrzoval), jež se týkala zápisu národnosti na sčítacím tiskopise.¹⁴⁵ Většina těchto stížností byla pro bezdůvodnost zamítnuta.

Příkladem je nález NSS ze dne 14. ledna 1936 č. 11.640.¹⁴⁶ V tomto nálezu je mj. uvedeno: „Udala-li odvolatelka národnost jinou, než pro kterou svědčí

---

¹⁴⁰ TAMTÉŽ, § 24 odst. 2.

¹⁴¹ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 48, s. 248–254.

¹⁴² TAMTÉŽ, § 1 odst. 1 č. 2.

¹⁴³ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 14, s. 47–49.

¹⁴⁴ TAMTÉŽ, § 2 odst. 1.

¹⁴⁵ Např. nález NSS ze dne 3. dubna 1934 č. 6797, nález NSS ze dne 23. února 1935 č. 12.272, nález NSS ze dne 16. dubna 1935 č. 14.802, nález NSS ze dne 24. března 1936 č. 11.843 a nález NSS ze dne 14. ledna 1936 č. 10.082.

¹⁴⁶ NA, fond NSS, kart. č. 832.

mateřský jazyk, třeba zjistiti, jsou-li splněny podmínky pro zápis této národnosti, totiž národnosti německé. Výše zmíněným protokolárním výsledkem bylo zjištěno, že v rodině mluví též moravsky, tj. mateřským jazykem. Nejsou tudíž splněny podmínky pro zápis národnosti německé, a byť odvolatelka ovládala německý jazyk, byť navštěvovala jen německé školy a vyřizuje korespondenci jen německy, nelze zapsati jinou národnost než tu, pro kterou svědčí její mateřský jazyk, tj. národnost československou.“ Toto rozhodnutí se opírá o vl. nařízení č. 86/1930 Sb. z. a n., které vycházelo z objektivního a nikoli subjektivního určení národnosti.

Na NSS se jako stěžovatelé v souvislosti se sčítáním lidu obraceli nejen jednotlivci, ale i městské úřady. Konkrétně nálezem NSS ze dne 14. září 1934 č. 16.610¹⁴⁷ bylo rozhodnuto o stížnosti města Hostinného. Zde byl proveden soupis obyvatelstva prostřednictvím zvláštních přihlašovacích lístků, které obsahovaly zčásti stejné údaje zjišťované při sčítání lidu. Nadřízený Okresní úřad ve Vrchlabí rozhodl, že se jedná o soukromé sčítání lidu, které je dle § 11 odst. 2 vl. nařízení č. 86/1930 Sb. z. a n. nepřípustné, a vyslovil názor, že tímto jednáním překročil městský úřad své kompetence v oblasti místní policie, a nařídil, aby mu byl spisový materiál postoupen do 5 dnů. Zemský úřad v Praze svým výměrem zamítl odvolání města Hostinného a dále konstatoval překročení kompetencí ze strany městského úřadu. Město Hostinné podalo k NSS stížnost, ve které namítalo, že v dané věci neměl okresní úřad, resp. zemský úřad, dozorovou působnost nad obcí. NSS ve svém nálezu dospěl k závěru, že uvedená námitka je bezdůvodná, a proto stížnost z tohoto důvodu zamítl.

Ne všechny stížnosti byly NSS pro bezdůvodnost zamítnuty. Nálezem NSS ze dne 16. dubna 1935 č. 14.801¹⁴⁸ bylo naříkané rozhodnutí pro vady řízení zrušeno. V daném případě byl stěžovatel rozhodnutím první stolice potrestán pokutou 1500 Kč a v případě nedobytnosti vězením 15 dnů pro přestupek § 6 zákona č. 47/1927 Sb. z. a n. spáchaný tím, že při sčítání lidu 1930 působil na svoji služebnou, aby nahlásila sčítacímu komisaři jinou národnost, než jakou ve skutečnosti měla, čímž ohrozil správnost sčítání lidu. Původně byla služebnou nahlášena moravská národnost, avšak pod vlivem stěžovatele, který byl německé národnosti, si vyžádala u sčítacího komisaře opravu údaje na německou národnost. Zemský úřad stěžovatelovo odvolání proti zmíněnému rozhodnutí zamítl. NSS, na který se stěžovatel následně obrátil, dospěl k jinému závěru. V odvolacím řízení navrhoval stěžovatel doplnění řízení o nový výsledek služebné, který sice byl odvolacím zemským úřadem jakožto žalovaným úřadem proveden, avšak v rozhodnutí o odvolání byly nové skutečnosti, které vyplynuly

---

¹⁴⁷ NA, fond NSS, kart. č. 201.

¹⁴⁸ NA, fond NSS, kart. č. 200.

z nové svědecké výpovědi, zcela pominuty. Z důvodu této vady NSS napadené rozhodnutí zrušil.¹⁴⁹

Z nálezů NSS opět vyplynulo časté účelové rozhodování příslušných úřadů při rozhodování o národnosti jednotlivců. Řada naříkaných rozhodnutí, která NSS řešil, trpěla nejen formálními vadami, a proto byl NSS nucen tato rozhodnutí rušit.

Závěr

Historickým vývojem došlo k vytvoření mnohonárodnostního habsburského soustátí, kde během 19. století proběhla nacionalizace většiny zde žijících národů. Po rakousko-uherském vyrovnání připadly české země, které byly rovněž osídleny obyvatelstvem různých národností, do Předlitavska. Období 2. poloviny 19. století představovalo v našich dějinách dobu nacionalizace vztahu Čechů a Němců, kteří v Předlitavsku tvořili majoritní národnost. Z této skutečnosti vyplývalo jejich postavení v rámci daného území, resp. povaha většiny jejich politických požadavků. Politické návrhy řešící česko-německý vztah, které se objevily koncem 19. století, se opíraly o početní zastoupení Čechů a Němců na území českých zemí zjištěné při sčítání lidu. Národnost sčítaných začala být na území Předlitavska zaznamenávána teprve při sčítání lidu 1880, nikoli však přímo, ale prostřednictvím obcovací řeči. Na početní zastoupení jednotlivých národností v Předlitavsku a následně pak i na zdejší politické dění měl vliv způsob zjišťování a také přesnost vymezení sledované charakteristiky.

Během prvorepublikových i rakouských sčítání lidu byly zjišťovány sledované charakteristiky u populace přítomné v daném konkrétním místě v okamžiku sčítání. Bylo tedy možné přesuny obyvatelstva záměrně ovlivňovat výsledky sčítání, které se týkaly zastoupení jednotlivých národností. O takovýchto případech, ke kterým v první polovině 20. století docházelo, nás informují archivní dokumenty.

Při prvorepublikových sčítáních lidu byl narozdíl od Předlitavska uplatněn jiný způsob zjišťování národnosti, což přispělo k určité rozdílnosti výsledků. Jelikož na údaje o početním zastoupení jednotlivých národností v Československé republice byly vázány další právní předpisy, bylo jejich přesné zjištění velmi důležité. Při sčítání lidu 1921 a 1930 bylo zjišťování národnosti vázáno na objektivně ověřitelné znaky, zejména na mateřský jazyk. Při prvním poválečném sčítání lidu byla národnost zjišťována již podle subjektivního názoru sčítaných v době konání sčítání a stejně tak je tomu i dnes.

---

¹⁴⁹ NA, fond NSS, kart. č. 832.

Obrazová příloha:

1. Soupisový arch z konskripce v roce 1850 (1 strana), uloženo v AMB v Brně
2. Naučení k vyplnění cedulí oznamovacích (1 strana), uloženo v AMB v Brně
3. Seznámení shromážděných cedulí oznamovacích k popisování lidu roku 1857 (1 strana), uloženo v AMB v Brně
4. Cedule oznamovací k popsání obyvatelstva a nejpotřebnějších zvířat domácích pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo dne 31. října 1857 (1 strana), uloženo v AMB v Brně
5. Arch popisní k sečtení lidu a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných, dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1869 (4 strany), uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou
6. Arch popisní k popsání obyvatelstva a nejdůležitějších zvířat domácích pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo 31. prosince 1880 (4 strany), uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou
7. Arch popisný pro sčítání lidu a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1890 (4 strany), uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou
8. Arch popisný pro sčítání obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1900 (4 strany), uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou
9. Arch popisný ke sčítání lidu a nejdůležitějších domácích užitkových zvířat podle stavu ze dne 31. prosince 1910 (4 strany), uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou
10. Popisný arch – sčítání lidu 1921 (2 strany), uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou
11. Popisný arch – sčítání lidu 1930 (2 strany), uloženo v NA v Praze

Příloha 2. Naučení k vyplnění cedulí oznamovacích, uloženo v AMB v Brně

Belehrung.

a) Der Hausbesitzer oder sein Besteller hat die vom Gemeindevorstande erhaltenen Anzeigezettel sammt der gedruckten Belehrung für deren Ausfüllung unverzüglich im Hause zu vertheilen, und am 4. November die ausgefüllten Anzeigezettel zu sammeln.

b) Der Hausbesitzer oder sein Besteller hat auf den einzelnen Zetteln die Hausnummer und die Wohnungsnummern selbst auszufüllen.

Die im Hauszinssteuer-Befenntnisse vorkommende Wohnungsnummerirung ist auch hier beizubehalten. Besteht im Orte die Hauszinssteuer nicht, so hat es bei der im Hause bisher üblichen Reihung der Wohnungen zu bleiben; endlich, wenn eine solche auch noch nicht vorhanden wäre, so erhält die Wohnung des Hausbesitzers, falls er im eigenen Hause wohnt, die erste Wohnungsnummer und mit der Nummerirung der übrigen Wohnungen wird vom Erdgeschoße bis zum obersten Stockwerke nach fortlaufender Zahlenreihe fortgefahen.

c) Die gesammelten Anzeigezettel, wozu auch jener, oder jene des Hausbesitzers oder der Miteigenthümer, wenn sie im Hause wohnen, gehören, werden geheftet, in diesem Verzeichnisse genau verzeichnet und mit der folgenden am Schlusse des Verzeichnisses beizufügenden verantwortlichen Bestätigung dem Gemeindevorsteher binnen der anderaunten Zeit übergeben.

Gefertigter bestätigt, daß keine Wohnpartei übergegangen worden ist.

Datum . . . . .

Fertigung . . . . .

d) Sollte eine Partei die Annahme des Anzeigezettels verweigern, oder die rechtzeitige Abgabe des ausgefüllten Zettels unterlassen, so ist dieses in dem Verzeichnisse in der Anmerkungsrubrik, worin auch allfällige andere entdeckte Unrichtigkeiten kurz erwähnt werden müssen, zu bemerken.

Naučení.

a) Každý držitel domu nebo správce jeho má cedule oznamovací, jak mile je od představeného obce obdržeti, i s tištěným naučením bez prodlení v domě rozdati, aby je každý, jehož se to týče, vyplnil, a dne 4. listopadu má je, když byly vyplněny, shromáždit.

b) Držitel domu neb správce jeho má na každé ceduli sám napsati číslo domu i číslo příbytku.

Co se tkne čísla příbytku, má se zachovati ten pořádek, který jest ve fasil, podané z příčiny daně z nájmu domovního. Nenlí v tom místě daň z nájmu domovního zavedena, zachován buď ten pořádek příbytků, který byl posud obyčejný; pakli by ale ani toho pořádku nebylo, obdrží příbytek držitele domu, bydlíli ve svém domě, číslo první a pak se poznamenají ostatní příbytky od přízemi až do nejvyššího poschodí čísly pořad jdoucími.

c) Když cedule oznamovací, mezi něž náleží také cedule držitele domu aneb více držitelů společných, jestliže v domě bydlí, jsou shromážděny, sešijí se, poznamenají náležitě v seznamu tomto, a odevzdají se ve lhůtě ustanovené představenému obce; na konečném seznamu tohoto má se ale pod odpovídáním z toho toto potvrzení napsati:

Nížeapsaný potvrzuje, že žádný nájemník není opominut.

Datum . . . . .

Podpis . . . . .

d) Jestliže by někdo cedule oznamovací přijmouti nechtěl, a nebo by cedule vyplněné v náležitý čas neodevzdal, budiž to v seznamu tomto v rubrice „Připomenutí“ poznamenáno; v též rubrice budiž také krátce podotknuto, kdyby něco jiného nepravého na jevo přišlo.

Příloha 3. Seznámení shromážděných cedulí oznamovacích k popisování lidu roku 1857, uloženo v AMB v Brně

II Bezirk *6 Quartier*

Haus-Nr. *24* Name des Hauseigentümers *Philipp Schoeller*
 Číslo domu *Lustanitz* Jméno držitele domu

Verzeichniß
 der gesammelten Anzeigezettel zum Zwecke der Volkszählung im Jahre 1857.
Seznamení
 shromážděných cedulí oznamovacích k popisování lidu roku 1857.

Wohnungs-Nr. Číslo příbytku	Name desjenigen, welcher den Anzeigezettel ausstellte Jméno toho, kdo cedulí oznamovací vyhotovil	Anzahl der Anzeigezettel Kolik jest cedulí oznamovacích	Zahl der Belege Kolik jest příloh	Anmerkung. Pripomenutí.
<i>1</i>	<i>Philipp Schoeller</i>	<i>1</i>		
<i>2</i>	<i>Gustav Schoeller</i>	<i>1</i>		
<i>3</i>	<i>August Offmann</i>	<i>1</i>		
<i>4</i>	<i>Franz Steiner</i>	<i>1</i>		
	<i>Summe</i>	<i>4</i>		

*Daß keine Wohnungen übersehen
sind, bezeugen*
Brinn A 11 Okt 1857.
Philipp Schoeller
Gustav Schoeller

Form. D. (Deutsch-Böhm.)

Příloha 5 (1). Arch popisní k sečtení lidu a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných, dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1869, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

VI.

Land země	<i>Čes. Kr.</i>	Ortsgemeinde Obec místní	<i>Lavonice</i>	Haus-Nr. Číslo domu	<i>159</i>
Bezirk Okres	<i>Rychnovský</i>	Ortschaft Osada		Dahl der Wohnpartieen Kolik jest nájemníků s držitelem domu	

A u f n a h m s b o g e n

Zählung der Bevölkerung und der wichtigsten häuslichen Nutztiere nach dem Stande vom 31. December 1869.

Arch popisní

sečtení lidu a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných, dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1869.

Belehrung.

1. In den Aufnahmsbögen sind sämmtliche Personen, welche im Hause wohnen (Anwohner), nach der Reihenfolge der Wohnpartien aufzunehmen. Die Wohnpartien liegen in der Reihe der Wohnungsnummern aufeinander; ist eine Wohnungsnummerung noch nicht vorhanden, so hat die Eintragung nach der Ordnung vom Erbgeschoße bis im obersten Stockwerke zu erfolgen.
2. Die Eintragung der Personen, welche zu jeder Wohnpartei gehören, in den Aufnahmsbögen, hat auch dann zu geschehen, wenn sie zeitlich, z. B. auf Reisen, im Spital, im Gefängnisse u. dgl. abwesend sind. Söhne und Töchter der Wohnpartien her müssen, in sofern sie noch nicht selbständig sind, selbst dann aufgenommen werden, wenn sie dauernd, z. B. in Schulen, als Dienstboten, auf der Wanderung, im Militär u. s. w. abwesend sind.
3. Gehört eine Partei zum activen Militär (zum scheidenden Heere, zur Krieges-Marine, zur Gensd'armee oder Marine-Verwaltung), so sind nur ihre Angehörigen in der vorgeschriebenen Ordnung, dann jene Dienstleute und Kstermiespartien, welche nicht im aktiven Militärdienste stehen, in den Aufnahmsbögen einzutragen.
Dazwischen müssen die mit Charakter quittierten, die Reserve- und Landwehr-Officiere,erner die im Ruhestande mit oder ohne Militärfunktion befindlichen Officiere, Militärbeamte od Parteien, die pensionirten oder provisorischen Unterpartien, die bis zur Einberufung urlaubte noch dienstpflichtige Mannschaft, die Mannschaften der Reserve und Landwehr, sich die entsprach der Invaliden-Versicherung und die Reservations-Invanten nachst ihrer Angehörigen u. s. w., auch für ihre Person in den Aufnahmsbögen einzutragen werden. Unter der Collectiv-Bezeichnung „Officiere“ sind auch die des Officiers-rangs der Artillerie, Marine und Truppen-Ordnungsführer Angehörigen eingeschrieben.
4. Sollte eine Wohnung am 31. December 1869 unbesetzt gewesen sein, so hieß ausdrücklich angegeben.
5. Solche Wohnpartien, welche an verschiedenen Orten Wohnungen besitzen (z. B. im Sommer auf dem Lande und im Winter in der Stadt wohnen), sind nur in re Wohnung zu zählen, in welcher sie sich am 31. December 1869 befanden. Miethpartien, welche hoh ein Geschäft- oder Gewerbetocale in dem Hause innehaben, in wselben jedoch nicht wohnen, sind eben deshalb nicht als Wohnpartien zu betrachten.
6. Die Wohnpartien sind aufzuzählen zu machen, daß die zur Ausfüllung des Aufnahmsbogens erforderlichen Angaben (Zustand und Transparenz, Feuerschein, Poststellen-gerte, Gewerkschein u. s. w.) auch nach Ausfüllung des Aufnahmsbogens zur Einsicht Gemeindevorstandes oder der Zahlungsbekanntem in Vertheilung zu halten sind.
7. Der Ausfüllung des Aufnahmsbogens ist der Hausbesitzer oder sein Vertreter zuzugehen, welchem es obliegt, die Angaben der Wohnpartien erforderlichen Falls ergänzen und zu berichtigen. Wenn der Hausbesitzer selbst im Hause wohnt, ist er selbst, wie jede andere Wohnpartei, in den Aufnahmsbögen einzutragen.
8. Bezüglich des Viehstandes genügt die summarische Anführung der im Hause kommenden Nutztiere nach den Rubriken der vierten Seite des Aufnahmsbogens ne Sondernung derselben nach den Wohnpartien, welchen sie gehören.
9. Bei Ausfüllung des Aufnahmsbogens sind der Hausbesitzer und die Wohnpartien aufmerksam zu machen, daß alle Beteiligten verpflichtet sind, die erforderlichen Angaben vollständig und nach besten Gewissen zu machen.
Wer sich der Fällung entzieht, oder eine unwahre Angabe macht, oder sonst nach der Vorschrift über die Vernehmung der Volkszählung ihm obliegenden Verpflichtung nicht nachkommt, ist mit einer Geldbuße bis zu 20 fl. oder im Falle der Unfähigkeit mit einer Freiheitsstrafe bis zur Dauer von 4 Tagen zu belegen.

Naučení.

1. Do archu popisního zapisí se všichni ti, kdož v domě bydlí (bydlitelé), podle pořádku nájemníků. Nájemníci jdou po sobě dle čísel bytů; nejsou byty číselovány, zapisí se po pořádku od přízemí až do nejvyššího posehodi.
2. Ti, kdož ke každému nájemníkovi náležejí, zapisí se do archu popisního také tehda, když nejsou na čas přítomni, na př. když jsou na cestách, v nemocnici, ve vězení a t. d. Synové a dcery držitelů domů a nájemníků však zapsáni buďte, nejsou již samostatní, také tehda, když jsou trvale nepřítomni, na př. když jsou na studii, ve službě ve čeledinové, na vandru, ve vojsku a t. d.
3. Náležíli nájemník některý k vojsku aktivnímu (k stálému vojsku, k loďstvu válečnému, ke správě vojska nebo loďstva válečnému), zapisí se do archu popisního jen jeho příslušníci v předepsaném pořádku, a taková služebníci a podnájemníci, kteří nejsou ve skutečné službě vojenské.
Naproti tomu zapisí se důstojníci, kteří s charakterem kytlovači, a důstojníci od reserva a olomay zemské jak a sami, tak i příslušníci jejich, a také plní o důstojnících, kteří jsou s pensí vojenskou nebo bez pensí na odpočinutí dani, o vojenských úřednicích a strážích, o postraních pensionovaných nebo provisionovaných, o rezervních a obraních zemských, konečně o invalidních patentních a rezervních vů invalidovén bydlících. Iromadným jménem „důstojníci“ rozumějí se také osohy, příslušející k důstojnickému sboru auditorů, lékařů a početvedoucích vojových.
4. Bytli by některé ohydli dne 31. prosince 1869 prázdne, buď to výslovně připomenuto.
5. Nájemníci, kteří mají ohydli na místech rozličených (na př. v létě na venku a v zimě v městě), popsaní buďte jen v tom ohydli, v kterém byli duo 31. prosince 1869. Osoby, které mají v domě jenom nějakou místnost obchodní nebo živnostenskou, samy však v domě nebydlí, nebudte již proto pokládány za nájemníky.
6. Nájemníkům buďte připomenuto, aby měli listiny, jichž potřebí k vyplnění archu popisního (křtící a oddarací listy, domovské listy, dekrety zřizovací, listy živnostenské a t. d.), také po vyplnění archu popisního položit, aby starosta obcei nebo úředníci popisující v ně mohli nahlédnouti.
7. K vyplnění archu popisního přivzat buď držitel domu nebo jeho zřizovatel, na něžž náleží, aby to, co nájemníci udali, dlo potřebí doplnil a opravil. Bydlili držitel domu sám v domě, zapsán buď zároveň jako každý jiný nájemník do popisního archu.
8. Co se týče dobytka, dosti jest, když se sumovně uvedou zvířata pro užitek v domě chovaná dlo rubrik na čtvrté straně archu popisního (aniž jest potřebí, oddělovati je dlo nájemníků, kterým náležejí).
9. Při vyplňování archu popisního buď držitel domu i nájemníkům připomenuto, že všichni popisovaní jsou povinni, udati vše, čeho potřebí, dokonale a dlo nejlepšího svědomí.
Kdo by se popisování vyhnul aneb něco nepravdivě udal nebo jinak neudil, dosti povinnosti své dlo předpisu o popisování lidu na něho vložené, potrestán bude pokoutou peněžitou až do 20 zl., a nemohl by pláti, vezbou až do 4 dnů.

(Deutsch-böhmisch.)

Příloha 5 (4). Arch popisní k sečtení lidu a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných, dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1869, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Viehstand.
Dobytek.

Gattung Druh dobytka		Zahl Kolik kusů	Gattung Druh dobytka		Zahl Kolik kusů
Pferde Koně	Stengste Hřebci		Minderer Dobytek ho- vězí	Stiere Býci	
	Stuten Kobyly	/		Kühe Krávy	4
	Wallachen Valaši			Ochsen Voli	
	Kälber bis zum vollendeten dritten Jahre Telata až do dokonání třetího roku				4
			Büffel Bůvoly		
	Kühen bis zum vollendeten dritten Jahre Hřibata až do dokonání třetího roku		Schafe Ovece	ohne Unterschied des Alters und Geschlechtes nehledie k věku a pohlaví	/
		Ziegen Kozy	/		
		Vorstensieh Dobytek vepřový	/		
Manthiere und Mansefel Mulové a mezkové	ohne Unterschied des Alters und Geschlechtes nehledie k věku a pohlaví				
Esel Oslí			Hienerkühe Uty		

Unterschrift.
Podpis.

V. Javorin am 9. Jänner
das 1870. ledna

Příloha 6 (1). Arch popisní k popsání obyvatelstva a nejdůležitějších zvířat domácích pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo 31. prosince 1880 uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

V.

Aufnahmebogen

für die Zählung der Bevölkerung und der wichtigsten häuslichen Nutztiere nach dem Stande vom 31. December 1880.

Ortsgemeinde (Statésgébiét) ..... *Jamnic*
 Obec místní (Státek o sobé) .....

I. Přídavné číslo osoby	II. N a m e, u. zvl. Familiennamen (Zuame), Vorname (Zaujame), Adelsprädikat und Abtheilung J m é n o, totiž jméno rodiny (přijmení), jméno (křestné jméno), přecháť šlechtický a hodnost šlechtická	III. Vzdělání		IV. Datum narození, měsíc a den	V. Místo narození	VI. Prislušnost (právo domovské) prislušnost státní	VII. Vyznání náboženské	VIII. Stav	IX. Umgangs- sprache Jazyk v obcování
		číslo	ročník						
1	<i>Antonín Frankisch</i>	1		31. prosinec 1827	<i>Jamb</i>	<i>Jamnic</i>	<i>kat.</i>	<i>svobodný</i>	<i>česky</i>
2	<i>Marie</i>	1		25. října 1825	<i>sv.</i>	<i>sv.</i>	<i>kat.</i>	<i>vdaná</i>	<i>česky</i>
3	<i>Jan</i>	1		9. ún. 1853	<i>Jamnic</i>	<i>kat.</i>	<i>kat.</i>	<i>svobodný</i>	<i>česky</i>
4	<i>Anna Schwanz</i>	1		10. října 1859	<i>kat.</i>	<i>kat.</i>	<i>kat.</i>	<i>svobodná</i>	<i>česky</i>
5	<i>Langen Jan</i>	1		12. října 1863	<i>kat.</i>	<i>kat.</i>	<i>kat.</i>	<i>svobodný</i>	<i>česky</i>
6									

Příloha 6 (3). Arch popisní k popsání obyvatelstva a nejdůležitějších zvířat domácích pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo 31. prosince 1880 uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Anzahl der Kolik		Besitzer držitel		Anzahl der Kolik	Besitzer držitel		Anzahl der Kolik
		Anzahl der Kolik			Anzahl der Kolik		
Häusliche Nutztiere und deren Besitzer. — Domáci zvířata pro užitek a jich							
Pferdebefitzer — Držitelé koní				Besitzer von Hindvieh — Držitelé hovězího dobytka			
Pferd, und zwar: — Koně, totiž:				Staubvieh, und zwar: — Hovězí dobytek, totiž:			
1. Jungpferde: — Hříbata:				1. Jungvieh unter 1 Jahr — Jalovizna níže jednoho roku			
a) Jungpferde unter 1 Jahr — Hříbata níže 1 roku				2. Jungvieh über 1 Jahr, und zwar: — Jalovizna výše 1 roku, totiž:			
b) Jungpferde über 1 Jahr bis zum Schraube für Arbeit — Hříbata výše 1 roku až do užívání jich k práci				a) Stiere — býci			
2. Stuten: — Kobyly:				b) Stuten — prvnicky až do užívání k chovu			
a) Stute oder mit Saugelstein — shřebné nebo se saayými hříbaty				c) Jungoseln bis zum Schraube für Arbeit — volčata až do užívání k práci			
b) andere Stuten — jiné kobyly				3. Hindvieh im Schraubealter, und zwar: — Hovězí dobytek u věku užívání, totiž:			
3. Ferkel — Hovězí				a) Stiere — býci			
4. Bullen (ohne Unterstück des Alters) — Valasi (nehledíc k věku)				b) Kühe — krávy			
Summe — Suma				c) Lämmer — voli			
Besitzer von Maulschafen, Mantshieren und Eseln — Držitelé mezků, muli a oslů				Summe — Suma			
1. Maulschaf — Mezkové				Besitzer ohne Unterstück des Alters und Geschlechts — Kozy, nehledíc k věku a pohlaví			
2. Mantshier — Malové							
3. Esel — Oslé							

Příloha 6 (4). Arch popisní k popsání obyvatelstva a nejdůležitějších zvířat domácích pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo 31. prosince 1880 uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Anzahl der Köpfe		Anzahl der Köpfe		Anzahl der Köpfe	
Besitzer	Držitelé	Besitzer	Držitelé	Besitzer	Držitelé
lidle Nutztiere und deren Besitzer. — Domáci zvířata pro užitek a jich držitelé.					
Besitzer von Rindvieh — Držitelé hovězího dobytka		Besitzer von Schafen — Držitelé ovčí		Besitzer von Schweinen — Držitelé prasat	
Rindvieh, und zwar: — Hovězí dobytek, totiž:		Schaf, und zwar: — Ovece, totiž:		Schwein, und zwar: — Prasata, totiž:	
1. Jungvieh unter 1 Jahr — Jalovizna níže jednoho roka		1. Schafmutter — Bahnice		1. Ferkel — Selata	
2. Jungvieh über 1 Jahr, und zwar: — Jalovizna výše 1 roka, totiž:		2. Jungvieh, Kümmel unter 2 Jahren — Jalovizna, jaháta a skopci níže 2 roků		2. Mutterferne oder Ferkelunge bis zum 1. Jahr — Prasata běhouni nebo fršláta až do 1. roku	
a) Eiter — býci		3. Widder und Kümmel über 2 Jahre — Berani a skopci výše 2 roků		3. sonstige Schweine — Jiná prasata	
b) Kalbiten — prvničky až do užívání k chovu		Summe — Suma		Summe — Suma	
c) Jungochsen bis zum Gebrauch für Arbeit — volčata až do užívání k práci		Besitzer von Bienenstöcken — Držitelé úlů		Bienenstöcke — Úly	
3. Rindvieh im Gebrauchsalter, und zwar: — Hovězí dobytek u věku užívání, totiž:		Summe von Bienenstöcken — Držitelé úlů		Summe von Bienenstöcken — Držitelé úlů	
a) Eiter — býci		Bienenstöcke — Úly		Bienenstöcke — Úly	
b) Kühe — kravy		Summe — Suma		Summe — Suma	
c) Ochsen — voli		Besitzer von Honigbienen — Držitelé koz		Besitzer von Honigbienen — Držitelé koz	
Summe — Suma		Summe — Suma		Summe — Suma	
Besitzer von Ziegen ohne Unterschied des Alters und Geschlechtes — Kozy, neohládě k věku a pohlaví		Besitzer von Honigbienen — Držitelé úlů		Besitzer von Honigbienen — Držitelé úlů	
Summe — Suma		Summe von Honigbienen — Držitelé úlů		Summe von Honigbienen — Držitelé úlů	

Summe aus 18 Seiten 1887
J. L. S. J.

Příloha 7 (1). Arch popisný pro sčítání lidu a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1890, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Zusatzbogen
zur Föhlung der Bevölkerung und der wichtigsten häuslichen Viehhaltung nach dem Stande vom 31. December 1890.

Politický Bezirk: Čyemmo
Politický okres: Jaromice
Wahlbezirk (Wahlgebiet): Jaromice
Místní obec (obvod statkový):

Abzählungsnummer Číslo bytu	Personen Közlemények száma az egy háztartásban tartott személyek szerint	1	2	3	4		6	7	8	9	10	11
					4	5						
					bergl. Blät. 14 srov. odst. 14. poučení	bergl. Blät. 15 ber Blöhrung srov. odst. 15. poučení	bergl. Blät. 16 ber Blöhrung srov. odst. 16. poučení	bergl. Blät. 17 ber Blöhrung srov. odstavec 17. poučení	bergl. Blät. 18 ber Blöhrung srov. odst. 18. poučení	bergl. Blät. 19 srov. odst. 19. poučení		
1	Charalouška Jan	1	1	1	1857 9/9	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy
2	Charalouška Marie	1	1	1	1858 6/6	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy
3	Charalouška František	1	1	1	1884 7 1/2	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy
	Charalouška				1879	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy	Jaromice Jaromice Rybník Rybník Čechy A. Čechy

Příloha 7 (2). Arch popisný pro sčítání lidu a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1890, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Hausnummer: 100
Cislo domu:

Arch popisný

pro sčítání lidu a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových
podle stavu ze dne 31. prosince 1890.

32 c d	Bewer, Beschäftigung, Erwerb, Gewerbe, Geschäft, Nahrungsgewerb, Unterricht Povolání, zaměstnání, výdělek, živnost, obchod, výživa, zaopatření	Hilffliche Körperliche oder geistige Beschäftigung Tělesné nebo duševní vady	Am 31. December 1890 Dne 31. prosince 1890										Anmerkungen Poznámka
			Gewinn bei Jagd und Gärtnerei Zároveň čtení a psaní		auf beiden Hängen Blind na obě oči slepý		taubstumme huchomý		Kremlin choromyslný, blbý		auf dem Lande na vsi		
Gewinn bei Jagd und Gärtnerei Zároveň čtení a psaní		auf beiden Hängen Blind na obě oči slepý		taubstumme huchomý		Kremlin choromyslný, blbý		auf dem Lande na vsi		auf dem Lande na vsi		auf dem Lande na vsi	
19 20 21	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>	<p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p> <p>Handwerk Hlavní povolání</p>

Příloha 7 (3). Arch popisný pro sčítání lidu a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1890, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Künstliche Zuchtstiere und deren Züchter (vergl. Absatz 28 der Belehrung). — Domáci zvířata.		
A. Anzahl der Stiere. — A. Počet zvířat.		
<p>I. Pferde, und zwar: Konig, a to:</p> <p>1. Hfibata: unter 1 Jahr alt a) mladá 1 roka über 1 Jahr bis zum Gebrauch für die Arbeit b) starší 1 roka až do užívání jich k práci</p> <p>2. Stuten: belege oder mit Sangstossen a) březí nebo se sázející březí b) jiné kobyly</p> <p>3. Hengste</p> <p>4. Waischen ohne Unterschied des Alters Valsá neležící k státi</p> <p>Summe der Pferde: Úhrn koní:</p>	<p>II. Hühner: Hovězí dobytek:</p> <p>1. Sungstier unter 1 Jahr alt 1. Jalovina mladší 1 roka</p> <p>2. Stiere über 1 Jahr alt 2. Býci starší 1 roka</p> <p>3. Kalbinen über 1 Jahr alt: 3. Jalovice starší 1 roka:</p> <p>a) noch nicht tragend a) ještě nejsoucí březí</p> <p>b) tragend b) březí</p> <p>4. Hühe 4. Krávy</p> <p>5. Dörsen über 1 Jahr alt: 5. Voli starší 1 roka:</p> <p>a) noch nicht zum Zuge oder zur Mastung verwendet a) ještě nepoužité k tahu nebo k žru</p> <p>b) bereits zum Zuge oder zur Mastung verwendet b) již upotřebeni k tahu nebo k žru</p> <p>Summe der Hühner: Úhrn hovězího dobytka:</p>	<p>III. Maultier, Maulstiere und Mezei, maulweis a osli: 1. Mezei 2. Maulstiere 3. Osli</p> <p>IV. Ziegen ohne Unterschied der Art, Kozý neležící k státi a 1</p> <p>V. Schaf, und zwar: Ovea, a to: 1. Mutterstühe 2. Jungstier, Lämme 3. Widder und Hamm 3. Berani a skopci</p> <p>VI. Schweine, und zwar: Praata, a to: 1. Ferkel 2. Säuger-Schweine 3. Böhnen oder andere Schweine 3. Jiná praata</p> <p>VII. Anzahl der Vierenfüße Počet ouh</p>

Příloha 8 (1). Arch popisný pro sčítání obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1900, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Číslo bytu		1a	1b	Pohlaví								Rodiště		Domovské právo		Vyznání		Rodinný stav		Povolání, zaměstnání, výdělek, živnost		Ve t. j. ved neb od povolání aršák pr. čif		
Jméno, a to jméno rodné (příjmení), jméno (křestní), předikát šlechtický a stupeň šlechtický		Příbuzenský nebo jiný poměr k majetníkovi bytu, vztah k pozemkům, nájemníkovi		odst. 13. pouč. 3		odst. 14. pouč. 4		odst. 15. pouč. 5		odst. 16. pouč. 9		odst. 17. pouč. 10		odst. 18. pouč. 11		odst. 19. pouč. 13		odst. 20. pouč. 15		odst. 21. pouč. 15		odst. 22. pouč. 16		
odstavce 13. pouč. 2		odst. 13. pouč. 3		odst. 14. pouč. 4		odst. 15. pouč. 5		odst. 16. pouč. 9		odst. 17. pouč. 10		odst. 18. pouč. 11		odst. 19. pouč. 13		odst. 20. pouč. 15		odst. 21. pouč. 15		odst. 22. pouč. 16		odst. 22. pouč. 16		
1	Chaloupek Majitel Jan	1	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9	1884	9
2	Chaloupek Marie	1	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6	1888	6
3	Chaloupek František	1	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2	1891	2
4	Chaloupek Anna	1	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6	1894	6
5	Chaloupek Marie	1	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6	1892	6
6	Chaloupek Barbora	1	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6	1896	6

Příloha 8 (2). Arch popisný pro sčítání obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1900, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

1 popisný

láčích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1900.

Dne 31. prosince 1900	Znalost čtení a psaní	Dne 31. prosince 1900		Místo, kde nepřítomný se zdržuje, osada, místní obec, politický okres, země	Poznámka
		přítomný	nepřítomný		
trvale na čas	umí jen číst	trvale na čas	na čas	odst. 29. poučení	odst. 30. poučení
trvale na čas	umí číst a psát	trvale na čas	na čas	odst. 29. poučení	odst. 30. poučení
odst. 22. a 23. poučení	odst. 23. poučení	odst. 24. poučení	odst. 25. poučení	odst. 26. poučení	odst. 27. poučení
odst. 22. a 23. poučení	odst. 24. poučení	odst. 25. poučení	odst. 26. poučení	odst. 27. poučení	odst. 28. poučení
odst. 22. a 23. poučení	odst. 24. poučení	odst. 25. poučení	odst. 26. poučení	odst. 27. poučení	odst. 28. poučení
odst. 22. a 23. poučení	odst. 24. poučení	odst. 25. poučení	odst. 26. poučení	odst. 27. poučení	odst. 28. poučení
odst. 22. a 23. poučení	odst. 24. poučení	odst. 25. poučení	odst. 26. poučení	odst. 27. poučení	odst. 28. poučení
odst. 22. a 23. poučení	odst. 24. poučení	odst. 25. poučení	odst. 26. poučení	odst. 27. poučení	odst. 28. poučení
odst. 22. a 23. poučení	odst. 24. poučení	odst. 25. poučení	odst. 26. poučení	odst. 27. poučení	odst. 28. poučení
1					94
2					1
3					6
4					7
5					8
6					9

Příloha 8 (3). Arch popisný pro sčítání obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1900, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Domácí zvířata užitková. (Srov. odstavec 31. počtení.)		Počet zvířat.	
I. Koně, a to:			
1. Hříbata:			
a) mladší 1 roku	1		
b) starší 1 roku až do užívání jich k práci	—		
2. Kobyly:			
a) shřebené nebo se ssajícími břaty	—		
b) jiné kobyly	—		
3. Hřebci	—		
4. Včasně nahledlo k stáři	—		
Úhrn koní	—		
II. Hovězí dobytěk:			
1. Javorina mladší 1 roku	1		
a) býčci (nekleštěni)	—		
b) jalovice	—		
c) volci (kleštěni)	—		
2. Býci (nekleštěni, starší 1 roku)	1		
3. Javorice starší 1 roku:			
a) ještě nejsoucí březí	2		
b) březí	—		
4. Krávy	—		
5. Vůli (kleštěni):			
starší 1 roku až do 3 let:			
a) ještě nepotřebení k tahu nebo k žíru	—		
b) upotřebení k tahu	—		
c) upotřebení k žíru	—		
starší 3 let:			
a) upotřebení k tahu	—		
b) upotřebení k žíru	—		
Úhrn hovězího dobytka	7		
III. Mezci, mulové a osli:			
1. Mezci	—		
2. Mulové	—		
3. Osli	—		
IV. Kozy nahledlo k stáři a pohlaví			
V. Ovce:			
1. Javorina mladší 1 roku	—		
2. Ovce starší 1 roku, a to:			
a) berani	—		
b) samice	—		
c) skopci	—		
Úhrn ovcí	—		
VI. Prasata:			
1. Podsvinčata až do 3 měsíců	12		
2. Běhouni (nedorůčkové) až do 1 roku	—		
3. Prasata starší 1 roku, a to:			
a) kanci plemenní	—		
b) svině plemenné	2		
c) jinaká	1		
Úhrn prasat	14		
VII. Počet oulů	—		
VIII. Drůbež:			
1. Domácí slepice	12		
2. Husy	—		
3. Kachny	—		
4. Jiná drůbež	—		

W. J. Javornice dne 5. ledna 1901.

Příloha 8 (4). Arch popisný pro sčítání obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových podle stavu ze dne 31. prosince 1900, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Adresy stálých provozoven.

(Patří k rubrice 20.)

V rubrice 20 popísaného archu uvedená stálá provozovna

číslo	leží v						Provozují-li se podniky ve		Jestli uvedený závod podnik vedlejším závodem (řezávkou), faktorií, skládištěm jiného podniku ano či ne
	země	politický okres	obec	třída, ulice, náměstí	číslo domu	hlavním porodlání? rybníku?	vedlejším		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1									
2									
3									
4									
5									
6									
7									
8									
9									
10									
11									
12									
13									
14									
15									
16									
17									
18									
19									
20									

Jan Bárta
 (Místní pro podpis.)

Příloha 9 (1). Arch popisný ke sčítání lidu a nejdůležitějších domácích užitkových zvířat podle stavu ze dne 31. prosince 1910, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Politický okres: *Rychnov*
 Místní obec: *Rychnov*
 Osada: *Černá*

Číslo domu: *160*
 orientační číslo: *160*
 popisné číslo: *160*
 Iméno vlastníka domu: *J. Chalupa*

IX.

Arch popisný

ke sčítání lidu a nejdůležitějších domácích užitkových zvířat podle stavu ze dne 31. prosince 1910.

(Buď vyplněn sčítacím komisařem.)

1. Zdáli jsou pod svrchu uvedeným číslem domu ještě samostatná, k obývání sloužící vedlejší stavení a kolík? *X*

2. Zdáli dům (vedlejší stavení) slouží toliko k obývání? *X*

3. Zdáli dům (vedlejší stavení) slouží hlavně k obývání a vedle toho také k jiným účelům? *X*

a) rolnické a lesnické?
*b) živnostenské (čítají k nim obchod a do-
Když sance, zřídli jsou to)*

Hlavní budova	Vedlejší stavení	Vedlejší stavení	Vedlejší stavení
Služili k odtzce přiváděcí, buď učiněna kolmá čárka v příslušném sloupci			
/			
/		<i>X</i>	

Příloha 9 (2). Arch popisný ke sčítání lidu a nejdůležitějších domácích užitkových zvířat podle stavu ze dne 31. prosince 1910, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Číslo bytu 1.a 1.b	Postupné číslo osob in každé domácnosti náležejících	Jméno, a to jméno rodinné (příjmení), jméno (křesťan), předkřesťanské a duchovní stupňů	Příbuzenství nebo jiný poměr k majetníkovi bytu, k podnikateli- kovi aid, vztážno ku před- nostovi domác- nosti	Pohlaví		Rodný			Rodičtě, politický okres, země	Domovské právo (příslušnost), míštní obec, politický okres, země, státní příslušnost	Vyznání ná- boženské	Rodinný stav, zda svobodný, ženatý, ovdovělý, soudně rozvedený, nebo zda manželsví rozlou- čením zá- koně jest rozlou- čeno, toho toliko u nekato- líků	Početní odst. 16	12	13	Znalost čtení a psaní			Tělesná snad vady
				mužské	ženské	rok	měsíc	den								umi čísti a psát	umi jen čísti	na obě oči slepý	
				4	5	6	7	8	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
1		Jana Chaloupka	1874 9 8	1	1874 9 8	1874 9 8			Čechy	Čechy	Řečebrov	svobodný	1				1		
2		Marie Chaloupková	1873 6 5	1	1873 6 5	1873 6 5			Čechy	Čechy	Řečebrov	ženatá	1				1		
3		Jan Chaloupka	1874 2 17	1	1874 2 17	1874 2 17			Čechy	Čechy	Řečebrov	svobodný	1				1		
4		Marie Chaloupková	1875 9 13	1	1875 9 13	1875 9 13			Čechy	Čechy	Řečebrov	ženatá	1				1		
5		Emil Chaloupka	1873 11 16	1	1873 11 16	1873 11 16			Čechy	Čechy	Řečebrov	svobodný	1				1		
6		Josef Chaloupka	1873 7 3	1	1873 7 3	1873 7 3			Čechy	Čechy	Řečebrov	svobodný	1				1		

Příloha 9 (3). Arch popisný ke sčítání lidu a nejdůležitějších domácích užitkových zvířat podle stavu ze dne 31. prosince 1910, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Povolání, zaměstnání, výdělek, živnost, obohod, výživa, zaopatření										Dne 31. prosince 1910		Místo, kde se nepřítomný zdržuje,		Poznámka			
Hlavní povolání, na němž živnostní postavení, výživa nebo příjem zcela nebo hlavně spočívá				Vedlejší výdělek, to jest vedle hlavního povolání nebo od osob bez hlavního povolání provozovaná činnost výdělková				Nemovitý majetek v tu zemsku		přítomný		nepřítomný					
přesné označení hlavního povolání		označení závodu (podniku, úřadu), ve kterém se vykonává hlavní povolání		přesné označení hlavního povolání		postavení v hlavním povolání (poměr majetkový, pachtovní atd., služební nebo pracovní a pod.)		to jest vedle hlavního povolání nebo od osob bez hlavního povolání provozovaná činnost výdělková		trvale		dočasně		Početní odstavec 27			
přesné označení hlavního povolání		označení závodu (podniku, úřadu), ve kterém se vykonává hlavní povolání		přesné označení hlavního povolání		postavení v vedlejším výděleku (poměr majetkový, pachtovní atd., služební nebo pracovní a pod.)		rolnické nebo lesnické pozemky		trvale		dočasně					
Poučení odstavce 20		Poučení odstavce 21		Poučení odstavce 22		Poučení odstavce 23		Poučení odstavce 24		Poučení odstavce 26		Poučení odstavce 27					
19		20		21		22		23		24		25		26		27	
18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35
<i>Jan Štěpán</i>	<i>Marek Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>	<i>Jan Štěpán</i>

Block 23
279, September
266

Příloha 10 (1). Popisný arch - sčítání lidu 1921, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

Popisný arch.

Číslo bytu Radové číslo osob v domě přítomných	Příjmení (jméno rodinné)	Jméno (křestní)	Příbuzenský nebo jiný poměr k majiteli bytu (při podnájmu k přednostovi domácnosti)	Pohlaví, zda mužské či ženské	Rodinný stav, zda 1. svobodný -á, 2. ženatý, ydaná 3. ovdovělý -á, 4. soudně roz- vedený -á neb rozloučený -á	Rodný den, měsíc a rok (narozen -a)			Rodliště: a) Rodná obec b) Soudní okres c) Země	Od kdy byli zapsaná osoba v obci?	Domovská příslušnost (a) Domovská obec b) Soudní okres c) Země aneb- státní příslušnost	
						den	měsíc	roku				
1a	2	3	4	5	6	viz návod § 4			7	8	9	10
1	Chaloupek	Marie	manželka	ženská	svobodná	19	11	1874	Javornice Bělá Člady	1874	Javornice Bělá Člady	
	Chaloupek	Anna	manželka	ženská	svobodná	19	11	1873	Javornice Bělá Člady	1873	Javornice Bělá Člady	
	Chaloupek	Bohuslav	syn	mužský	svobodný	19	11	1877	Javornice Bělá Člady	1877	Javornice Bělá Člady	
	Chaloupek	Jan	syn	mužský	svobodný	8	2	1874	Javornice Bělá Člady	1874	Javornice Bělá Člady	
	Chaloupek	Marie	manželka	ženská	svobodná	5	9	1878	Javornice Bělá Člady	1878	Javornice Bělá Člady	
	Chaloupek	Marie	syn	mužský	svobodný	19	11	1873	Javornice Bělá Člady	1873	Javornice Bělá Člady	
	Chaloupek	Terexie	syn	mužský	svobodný	26	11	1862	Řečany Kobylčice Člady	1862	Řečany Kobylčice Člady	
	Weidlová	Bohumila	syn	mužský	svobodný	24	1	1860	Řečany Kobylčice Člady	1860	Řečany Kobylčice Člady	

Příloha 10 (2). Popisný arch - sčítání lidu 1921, uloženo v SOA v Rychnově nad Kněžnou

202.

náč. CECHY.
 úřední okres RYCHNOV n. Kněž.
 obec JAVORNICE
 katastrální území (části) JAVORNICE

Ulice neb náměstí _____
 Číslo domu { popisné (staré) 160
 orientační (nové) _____
 Jméno majitele domu Chaloupka František

číslo domovní listu	národnost mateřský jazyk	náboženské vyznání	znalost čtení a psaní	Povolání					poznámka
				Druh povolání	Postavení v povolání	Blížejší označení závodu (podniku, ústavu, úřadu), v němž se vykonává toto povolání	Druh povolání dne 16. července 1914	Postavení v povolání	
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1212	Čech	katol	číst a psát	řemeslník	řemeslník	na přímě	řemeslník	řemeslník	1212
1213	Čech	katol	číst a psát	domovní	domovní	na přímě	řemeslník	řemeslník	1213
1214	Čech	katol	číst a psát	řemeslník	řemeslník	na přímě	řemeslník	řemeslník	1214
1215	Čech	katol	číst a psát	řemeslník	řemeslník	na přímě	řemeslník	řemeslník	1215
1216	Čech	katol	číst a psát	řemeslník	řemeslník	na přímě	řemeslník	řemeslník	1216
1217	Čech	katol	číst a psát	řemeslník	řemeslník	na přímě	řemeslník	řemeslník	1217
1218	Čech	katol	číst a psát	řemeslník	řemeslník	na přímě	řemeslník	řemeslník	1218
1219	Čech	katol	číst a psát	řemeslník	řemeslník	na přímě	řemeslník	řemeslník	1219

Příloha 11 (2). Popisný arch - sčítání lidu 1930, uloženo v NA v Praze

Sčítání lidu 1930.

arch.

U větších obcí a měst ulice nebo náměstí .....
 číslo orientační (v ulici, na náměstí) .....
 Jméno majitele domu (název ústavu) *Občanská Františkovka*

Státní příslušnost, čsl. státních příslušníků mimoto též domovská příslušnost (obce, soudní okres, země)	Národnost (mateřský jazyk)	Náboženské vyznání (církevní příslušnost) nebo bez vyznání	Znalost čtení a psaní Jen u osob starších 6ti let: zda-li umí číst i psát, nebo jen číst, nebo neumí ani číst ani psát	Povolání			Zda-li je sčítaný v obci přítomen trvale nebo jen dočasně	Jestliže dočasně, nechtě uvést své řádné bydliště a) obec b) soud. okres c) země	Tělesné vady zda-li sčítaný je slopý na obě oči, hluchý, němý, hluchoněmý či nemá ruku nebo nohu	Poznámka
				druh povolání a) hlavní povolání b) vedlejší povolání c) ov. další vedlejší povolání (viz návod § 7.)	postavení v povolání a) hlavním b) vedlejším c) ev. dalším vedlejším (viz návod § 8.)	bližší označení závodu a místo závodu (podniku, úřadu), v němž se vykonává hlavní povolání (viz návod § 9.)				
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
přítomné v noci z 1. na 2. prosinec 1930 (viz Poučení a návod).										
<i>čsl. laurovice přibor česka</i>	<i>1</i>	<i>AD</i>	<i>mní číst psát</i>	<i>a) zemědělec 110 b) / c) /</i>	<i>a) zemědělec 11 b) / c) /</i>	<i>mař. ul. Hosp. Párik v Jarovnici míst. č. 160</i>	<i>trvale</i>	<i>a) / b) / c) /</i>		
<i>čsl. laurovice přibor česka</i>	<i>1</i>	<i>řínovka</i>	<i>mní číst psát</i>	<i>a) zemědělec / b) / c) /</i>	<i>a) zemědělec 12 b) / c) /</i>	<i>Hosp. Párik v Jarovnici čp. 160</i>	<i>trvale</i>	<i>a) / b) / c) /</i>		
<i>čsl. laurovice přibor česka</i>	<i>1</i>	<i>řínovka</i>	<i>mní číst psát</i>	<i>a) / b) / c) /</i>	<i>a) / b) 16 c) /</i>	<i>Městánská škol. v Přiborě</i>	<i>trvale</i>	<i>a) / b) / c) /</i>		
<i>čsl. laurovice přibor česka</i>	<i>1</i>	<i>řínovka</i>	<i>mní číst psát</i>	<i>a) zemědělec 151 b) / c) /</i>	<i>a) výměnkář 11 b) / c) /</i>	<i>Hosp. Párik v Jarovnici čp. 160</i>	<i>trvale</i>	<i>a) / b) / c) /</i>		
<i>čsl. laurovice přibor česka</i>	<i>5</i>	<i>řínovka</i>	<i>mní číst psát</i>	<i>a) zemědělec 110 b) / c) /</i>	<i>a) ševce 51 b) / c) /</i>	<i>Hosp. Párik v Jarovnici čp. 160</i>	<i>trvale</i>	<i>a) / b) / c) /</i>		
<i>čsl. laurovice přibor česka</i>	<i>5</i>	<i>řínovka</i>	<i>mní číst psát</i>	<i>a) zemědělec / b) / c) /</i>	<i>a) ševce / b) / c) /</i>	<i>Hosp. Párik v Jarovnici čp. 160</i>	<i>trvale</i>	<i>a) / b) / c) /</i>		

Pokračujte na druhé straně!

Sčítání lidu 1930 v Praze - 5728-23

Summary

Conscription and the Population Census in the Czech Lands in the Context of Determining the Ethnicity of Inhabitants and in Connection with Rulings of the Highest Administrative Court

The study examines conscription and the population census carried out in Czechoslovakia in 1945. The author focuses on how ethnicity was determined during the census. Information on the ethnicity of the inhabitants in Předlitavsko and subsequently also in the Czechoslovak Republic had an effect on political events at that time and other legal regulations were connected with them.

The first conscription in the Habsburg Monarchy was in 1754, shortly after the end of the War of the Austrian Succession and the loss of almost all of Silesia and Kladsko. Up to the 19th century military strength was primarily secured through conscription, which only made a record of the male civil population. The first population census conducted on one day was not carried out until 1857. In that census, as in the previous conscriptions, the ethnicity of the population was not determined.

Following the Austro-Hungarian Compromise to the end of the Empire population censuses were carried out in Předlitavsko in 1869, 1880, 1890, 1900 and 1910. During these censuses instead of the domestic the actually present population on the given territory at the given time was recorded. Starting in 1880 the census began to determine the colloquial speech of those surveyed, from which the ethnic composition of the population of Předlitavsko was determined. Prior to 1880 the ethnicity of individuals in Austria-Hungary was not surveyed. The vagueness of the definition of colloquial speech contributed to strengthening the proportion of German-speakers to the detriment of others, which in the Czech lands meant mainly the Czech-Moravian-Slovak colloquial speech.

Between 1918 and the Nazi Occupation of Bohemia and Moravia censuses were carried out in 1921 and 1930. During these First-Republic censuses ethnicity was determined, mainly on the basis of maternal language. This method of determining ethnicity led to a number of conflicts, one of which went as far as the Highest Administrative Court. The rulings that the court issued in connection with determining the ethnicity of the population in a census are mentioned in the article. The court contributed to unifying the method used to determine ethnicity at this time.

After the Second World War the records of ethnicity from the 1930 census was instrumental in determining the fates of individuals and their property. In the Beneš Decrees a person of German ethnicity was defined as someone who in any census since 1929 claimed German ethnicity or became a member of an ethnic organisation or political party associating people of German ethnicity.

In the first census after 1945 there was already a change and ethnicity was determined on the basis of the respondent's subjective opinion at the time of the census, just as it is done today.

BIBLIOGRAFIE

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORICKÉ DEMOGRAFIE ZA OBDOBÍ 2000–1996

Sestavili Ludmila Fialová, Eva Kačerová, Eduard Maur, Jana Matějů, Miloslava Melkesová, Ilona Slabová a Gabriela Váňová.

Použité zkratky:

AR – Archeologické rozhledy, BvS – Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska, ČČH – Český časopis historický, ČL – Český lid, ČMM – Časopis Matice moravské, ČNM – Časopis Národního muzea, ČSHR – Československá historická ročenka, D – Demografie, DP – Documenta Pragensis, DVS – Dačický vlastivědný sborník, HD – Historická demografie, HG – Historická geografie, JB – Judaica Bohemiae, JSH – Jihočeský sborník historický, JM – Jižní Morava, MB – Minulostí Berounska, MZK – Minulostí západočeského kraje, Ostr – Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, PB – Porta bohemica – sborník historických prací, PBP – Podbrdsko, sborník SOA v Příbrami, POL – Polensko, kulturně historický a vlastivědný sborník, PSH – Pražský sborník historický, SAP – Sborník archivních prací, SlSb – Slezský sborník, SPFFBU – Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, SSH – Středočeský sborník historický, TěŠ – Těšínsko, vlastivědný časopis okresů Frýdek-Místek a Karviná, UOAFP – Universitas Ostraviensis, Acta facultatis Philosophicae, VLS – Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy, VSH – Východočeský sborník historický, VSP – Vlastivědný sborník Pelhřimovska, VSV – Vlastivědný sborník Vysočiny, VVM – Vlastivědný věstník moravský, ZČRaP – Z Českého ráje a Podrkonoší, ZHS – Západočeský historický sborník, ZM – Západní Morava.

ADAMEC Stanislav, **Orlické a kunčické usedlosti a jejich obyvatelé v průběhu čtyř století. Část 1. Orlice.** Letohrad, b. n. 2000. 232 s.

ADAMEC Stanislav, **Orlické a kunčické usedlosti a jejich obyvatelé v průběhu čtyř století. Část 2. Kunčice.** Letohrad, b. n. 2000. 286 s.

ADÁMEK Jiří, **Migrace na Strážnicko během třicetileté války a po ní.** *Malovaný kraj. Národopisný a vlastivědný časopis Slovácka* 39, 2003, č. 6, s. 5.

- ALEŠ Milan, **Vývoj počtu obyvatel Země od prehistorie až po současnost**. D 47, 2005, s. 66.
- ANDĚL Jiří, **K vývoji sídelní struktury východního Krušnohoří**. *Geografie* 105, 2000, č. 1, s. 86–89.
- ANDĚL Rudolf, **Příjmy pracovních sil na statcích frýdlantské lenní šlechty v 17. století**. *Fontes Nissae. Prameny Nisy. Regionální historický sborník 1*, 2000, s. 7–18.
- BAREŠOVÁ Zora – JUSTIN Petr – ZACH Jan, **Lobkovický soupis poddaných vysokochlumeckého panství z roku 1613 (město Sedlčany)**. *PBD* 7, 2000, s. 53–66.
- BARTLOVÁ Milena, **České gotické obrazy jako ochranný prostředek proti moru aneb uměním za čistotu ovzduší**. *Marginalia historica* 3, 1999, s. 33–40.
- BARTOŠ Josef – KOVÁŘOVÁ, Stanislava, **Rozkvět a zánik židovské obce v Úsově**. In: *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. = *Mährische Juden in der österreichisch-ungarischen Monarchie (1780–1918)*. 26. mikulovské sympozium 24.–25. října 2000. Brno, Státní okresní archiv Břeclav 2003, s. 295–301.
- BARTOŠKOVÁ Andrea–ŠTEFAN Ivo, **Raně středověká Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (k problematice funkcí centrální lokality)**, *AR* 58, 2006, č. 4, s. 724–757.
- BARUS Martin, **Prusko-rakouská válka 1866 na Mnichovohradištsku**, *BvS* 14, 2005, s. 45–89.
- BASTL Miroslav, **Demografický vývoj v chrudimském okrese v letech 1850–2001. (Rekviem za okresem Chrudim)**. *Chrudimský vlastivědný sborník* 8, 2004, s. 101–156.
- BASTL Miroslav, **Růst města Chrudimě ve statistických datech**. *Chrudimské vlastivědné listy* 11, 2002, č. 4, s. 1–5.
- BELZYT Leszek, **Kraków i Praga okolo 1600 r. jako dwie metropolie wczesnonowożytnie Europy Środkowoschodniej**. In: *Kraków i Praga dwie stolice Europy Środkowej. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 1–2 czerwca 2000*. Kraków, Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie 2002, s. 59–67.
- BERAN Petr, **O hospodářských dvorech u města Chebu**. *Sborník Chebského muzea 2000*, s. 44–62.
- BERÁNEK Vladimír, **Osedlé obyvatelstvo na komorních panstvích Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem v předbělohorském období**. In: *Pax bello potior*. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc. Liberec, Technická univerzita v Liberci 2004, s. 115–125.
- Berní rula, 24–25, Kraj Plzeňský, Díl II a III**. Zprac. Iva Čadková a Marta Zahradníková, Praha, SÚA 2002, 2003.
- Berní rula, 8–9, Kraj Boleslavský**. Zprac. Aleš Chalupa – Jaroslav Čechura – Marie Ryantová. Praha, SÚA 2001.
- Berní rula, Generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654, doplněný (tam, kde se dochovaly) o soupis poddaných z roku 1651**. Sestavil Václav Červený a Jarmila Červená. Praha 2003.
- BERROVÁ-BRABCOVÁ Petra, **Z historie sčítání lidu (1754–1910)**, *D* 48, 2006, s. 274–276.

- BIRABEN Jean Noël, **Vývoj lékařského myšlení a chorob v Evropě do konce středověku**, *HD* 24, 2000, s. 5–48.
- BLÁHOVÁ Marie, **Pražská inteligence v pozdním středověku**. In: *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil*. Praha, Archiv hlavního města Prahy 2004, s. 51–66.
- BOCK Jiří, **Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620**. *SAP* 55, 2005, č. 2, s. 314–347.
- BOČKOVÁ Hana, **Komenského Praxis pietatis a smrt**. *SPFFBU*, C 49, 2002, s. 87–95.
- BOROVSKÝ Tomáš, **Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období**. In: J. Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k proto-industrializaci a industrializaci*, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2002, s. 87–102.
- BOUZEK Jan, **Osídlení a kultura jižních Čech v mladé a pozdní době bronzové**, *AR* 56, 2004, č. 1, s. 88–91.
- BRABCOVÁ Petra – KLÁŠTERSKÁ Alice – MAUR Eduard – SMÍŠKOVÁ Helena, **Bibliografie české historické demografie za období 1997–1999**, *HD* 25, 2001, s. 165–177.
- BRABCOVÁ Petra, **Kojenecká a dětská úmrtnost v brněnské svatopetrské farnosti v 18. století**. *VVM* 57, 2005, č. 2, s. 184–190.
- BRABCOVÁ Petra, **Líšeňská farnost v 18. století z hlediska pohybu obyvatelstva**. *VVM* 53, 2001, s. 281–286.
- BRABCOVÁ Petra, **Plodnost vdaných žen v první polovině 18. století dle dvou brněnských farností**, *HD* 25, 2001, s. 85–100.
- BRABCOVÁ Petra, **Příčiny úmrtí obyvatel svatopetrské farnosti v Brně na konci 18. století**. *VVM* 54, 2002, s. 188–190.
- BRABCOVÁ Petra, **Snoubenci podle věku a rodinného stavu v 18. století (na základě excerptce brněnských svatopetrských matrik)**. In: Alena Pazderová (ed.), *Poceta Elišce Čáňové, sborník k životnímu jubileu*. Praha 2003, s. 16–24.
- BRABCOVÁ Petra, **Úmrtnost kojenců a mladších dětí brněnské farnosti v 18. století**. *D* 42, 2001, s. 133–141.
- BRÁZDIL Rudolf – VALÁŠEK Hubert – LUTTERBACHER Juerg – MACKOVÁ Jarmila, **Die Hungerjahre 1770–1772 in den böhmischen Ländern. Verlauf, meteorolo-gische Ursachen und Auswirkungen**. *Österreichische Zeitschrift für Geschichts-wissenschaften*, 12, 2001, No. 2, s. 44–78.
- BROTÁNKOVÁ Hana, **Změna religiozity v České republice mezi lety 1921 a 2001**. *HG* 33, 2005, s. 301–321.
- BUBENÍK Josef, **K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. st.) osídlení Pošembeří**. *AR* 53, 2001, č. 2, s. 256–278.
- BUREŠOVÁ Jana, **Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století**. Olomouc 2001, 506 s.
- BŮŽEK Václav, **Region v historickém diskursu**. *JSH* 72, 2003, s. 5–13.
- CAJTHAMLOVÁ Eva, **Beroun v době první světové války**. *MB* 7, 2004, č. 7, s. 95–144.
- CERMAN Markus, **Central Europe and the ‚European marriage pattern‘. Marriage patterns and family structure in Central Europe, 16th–19th centuries**. In: J. Ehmer

- T. K. Hareven – R. Wall – M. Cerman (edd.), *Family history revisited*. Newark: University of Delaware Press, 2001, s. 282–307.
- CERMAN Markus, **Historické formy rodiny v Rusku a na Ukrajině v evropském srovnání (mezinárodní workshop ve Vídni)**. *Kuděj, časopis pro kulturní dějiny* 4, 2002, s. 76–90.
- CERMAN Markus, **Mittelalterliche Ursprünge der unterbäuerlichen Schichten**. In: M. Cerman – R. Luft (Hg.), **Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im ‚Alten Reich‘**. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 99). München 2004, s. 315–340.
- CERMAN Markus, **Soziale Differenzierung, proto-industrielle Entwicklung und Gutsherrschaft in Frýdlant und Liberec, 16.–18. Jahrhundert**. In: M. Cerman–H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 174–191.
- CERMAN Markus, **Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert**. *Österreich in Geschichte und Literatur* 46, 2002, s. 164–168.
- CERMAN Markus, **The organization of production and trade in proto-industrial textile production in early modern East-central Europe. The role of seigneurial influence and sub-contracting**. In: F. de Guy – J. W. Veluwenkamp (edd.), *Entrepreneurs and institutions in Europe and Asia 1500–2000*. Amsterdam 2002, s. 215–236.
- CERMAN Markus, **Unterbäuerliche Schichten in ländlichen Gesellschaften des spätmittelalterlichen östlichen Mitteleuropa**. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 45, 2004.
- CERMAN Markus, **Untertanen, Herrschaft und Staat in der frühen Neuzeit – Ansatzpunkte einer Diskussion**. In: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im ‚Alten Reich‘*. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 99). München 2004, s. 1–26.
- CERMAN Markus, **Venkovské společnosti a agrárně-dějepisecské tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza středo- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století**. *ČMM* 120, 2001, s. 337–395.
- CERMAN Markus – MAUR Eduard, **Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750**. *ČČH* 98, 2000, č. 4, s. 737–774.
- CERMAN Markus – MAUR Eduard, **Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung im frühneuzeitlichen aus mikro- und makrohistorischer Sicht**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 101–110.
- CERMAN Markus – MAUR Eduard – ZEITLHOFER Hermann, **Wirtschaft, Sozialstruktur und Besitztransfer in frühneuzeitlichen gutsherrschaftlichen Gesellschaften in vergleichender Perspektive: Ergebnisse des Projekts „Soziale Strukturen in Böhmen“**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 262–285.

- CERMAN Markus – ŠTEFANOVÁ Dana, **Wirtschaft und Sozialstruktur in den Herrschaften Frýdlant und Liberec, 1590–1750**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 70–87.
- CERMAN Markus – ZEITLHOFER Hermann, **Fragestellungen, Zugangsweisen und Quellen des Forschungsprojekts „Soziale Strukturen in Böhmen“**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 9–14.
- CERMAN Markus – ZEITLHOFER Hermann (Hg.), **Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert**. Wien – München 2002.
- CIRONISOVÁ Eva, **Vystěhovalectví do Spojených států amerických z tábořského politického okresu 1849–1914**. *Tábořský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře 10*, 2000–2001, s. 365–389.
- ČÁŇOVÁ Eliška, **Obyvatelstvo panství Manětín v polovině 17. století. Srovnávací sonda ze soupisu poddaných podle víry a berní ruly**. In: A. Pazderová a J. Kahuda. (edd.), *Našim jubilantkám. Sborník příspěvků k počtě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové*. Praha, Státní ústřední archiv 2000, s. 61–73.
- ČÁŇOVÁ Eliška, **K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov**. *HD 27*, 2003, s. 243–250.
- ČÁŇOVÁ Eliška, **K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2**. *HD 28*, 2004, s. 203–207.
- ČÁŇOVÁ Eliška, **Úmrtnost šestinedělek ve farnosti Broumov v letech 1632–1700**. *HD 26*, 2002, s. 29–36.
- ČÁŇOVÁ Eliška, **Obyvatelstvo panství Manětín v polovině 17. století. Srovnávací sonda ze soupisu poddaných podle víry a berní ruly**. In: *Našim jubilantkám. (Sborník příspěvků k počtě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové)*. Praha, Státní ústřední archiv Praha 2000, s. 61–73.
- ČÁP Jaroslav, **Náchod podle soupisu věřících z roku 1776**. *Stopami dějin Náchodska 6*, 2000, s. 53–78.
- ČAPKA František, **K historii židovské obce v Holešově**. In: *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. = Mährische Juden in der österreichisch-ungarischen Monarchie (1780–1918). 26. mikulovské sympozium 24.–25. října 2000. Brno, Státní okresní archiv Břeclav 2003, s. 287–294.
- ČECHURA Jaroslav, **„Pokojníci pražští 1608“**. **Obraz multietnické každodennosti rudolfinské Prahy. (Nálezová zpráva)**. In: *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství*. Sborník referátů ze 14. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 1. a 2. října 1996, a z 15. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 7. a 8. října 1997. Praha, Scriptorium 2001, s. 75–80.
- ČERMÁK Miloslav, **Olomoucká řemesla a obchod v minulosti**. Olomouc 2002.

- ČERNIKOVSKÝ Petr, **Věnná města severovýchodních Čech a jejich poddaní po třicetileté válce.** In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova.* Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004. Mělník, Regionální muzeum 2004, s. 37–47.
- ČERNÝ Karel, **Morová epidemie v Praze roku 1713 a klementinská kolej Tovaryšstva Ježíšova.** *Bibliotheca Strahoviensis* 6–7/2004, s. 55–66.
- ČÍŽEK Jan, **Svobodníci na náchodském panství.** *Stopami dějin Náchodska* 6, 2000, s. 9–36.
- ČOUPKOVÁ Magdalena, **Nejstarší uherskohradištská městská kniha. Liber negotiorum civitatis Hradisch.** Uherské Hradiště 2001, 159 s.
- DEJMKOVÁ Ivana, **Hagibor – Smutná historie jednoho místa v Praze.** *PSH* 34, 2006, s. 183–250.
- DEJMKOVÁ Ivana, **Šlechtické domy a paláce v berních materiálech z let 1653–1817.** *DP* 20, 2002, s. 127–132.
- DIBELKA Jaroslav, **„Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí.** *HD suplement* 30, 2006, s. 189–204.
- DIBELKA Jaroslav, **„Bez peněz do manželství nelez!“ K vývoji sňatečnosti v obci Štěpánovice v letech 1784–1830.** In: *Celostátní studentská vědecká konference – Historie 2001.* Ústí nad Labem 4. – 5. 12. 2001. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2002, s. 50–70.
- DOHNAL Martin, **Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsi a plůžiny v Borovanech u Bechyně.** Praha 2003, 158 s.
- DOKOUPIL Lumír, **K populačnímu vývoji měst a městeček na severovýchodní Moravě od třicetileté války do poloviny 19. století.** In: J. Jurok (ed.), *Královská a poddaná města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci.* Ostrava 2001, s. 272–280.
- DOKOUPILOVÁ Marie, **Židovské osídlování Prostějova v 16. a 17. století.** In: *Židé a Morava.* Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 13. listopadu 2002. Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2003, s. 35–59.
- DURČÁK Stanislav, **K počátkům hornického osídlení na Orlovsku – Dombrovec.** *Těš* 45, 2002, č. 3, s. 30–31.
- ĐURČANSKÝ Marek, **Nymburk v letech 1629–1634 ve světle městských register a jiných pramenů 2. (Městská kancelář a obsahový rozbor register).** *SSH* 26–27, 2000–2001 [vyd. 2003], s. 15–43.
- DUŠKOVÁ Sabina (ed.), **Soupis archivních fondů vzniklých v souvislosti se sčítáním lidu konanými na území České republiky od roku 1857 a uložených ve státních archivech.** *HD* 26, 2002, s. 189–206.
- DUŠKOVÁ Sabina, **Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století.** *HD* 24, 2000, s. 109–162.
- DVORSKÁ Petra – HALÍŘOVÁ Martina, **Demografická struktura panství Choltice v roce 1700.** *VSH* 12/2005, s. 99–128.
- EBELOVÁ Ivana, **Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka.** Praha 2001, 200 s.

- EBELOVÁ Ivana, **Řemesla a živnosti v Čechách. Truhlářství v královském věnném městě Poličce.** *ČL 90*, 2003, s. 79–95.
- EBELOVÁ Ivana, **Řemesla a živnosti v Čechách. Truhláři v královském věnném městě Poličce.** *ČL 90*, 2003, č. 1, s. 79.
- EBELOVÁ Ivana, **Založení a činnost nemocnice Alžbětinek na Novém Městě pražském v 18. století a pohled do nemocnice milosrdných bratří na Starém Městě pražském.** *Paginae historiae* 12, 2004, s. 74–94.
- ECKERT Eva, **Po stopách českých vystěhovalců do Texasu.** *ČL 88*, 2001, č. 3, s. 223–264.
- EHMER Josef, **Wien und seine Handwerker im 18. Jahrhundert.** In: K. H. Kaufhold-W. Reininghaus (Hrsg.), *Stadt und Handwerk in Mittelalter und früher Neuzeit* (=Städteforschung, Reihe A, Bd. 54), Böhlau: Köln – Weimar – Wien 2000, s. 195–210.
- ERNÉE Michal – STEJSKAL Aleš, **Kouty na Českokrumlovsku. Běžný či výjimečný model vrcholně a pozdně středověkého osídlení?** *AR 53*, 2001, č. 2, s. 310–342.
- FASORA Lukáš, **Epidemie břišního tyfu na Moravě a jejich prevence v letech 1881–1913 (K otázkám zásobování obyvatel Moravy kvalitní pitnou vodou).** *ČMM 123*, 2004, s. 47–81.
- FASORA Lukáš, **Sociální struktura jihlavských občanských vrstev v letech 1867–1897.** *ZM 9*, 2005, s. 89–97.
- FEJTOVÁ Olga – LEDVINKA Václav – PEŠEK Jiří (edd.): **Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství.** Sborník referátů a materiálů ze 14. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 1. a 23. října 1996, a z 15. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 7 a 8. října 1997. Praha, Scriptorium 2001.
- FEJTOVÁ Olga – LEDVINKA Václav – PEŠEK Jiří (edd.): **Pražské elity středověku a raného novověku, jejich proměny, zázemí a kulturní profil.** Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října 2002 v Clam-Gallasově paláci v Praze. Praha, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium 2004.
- FELCMAN Ondřej, **Proměny ve skladbě rodů pozemkové šlechty ve východočeských krajích v letech 1606–1656.** *Východočeské listy historické* 21–22/2004, s. 39–57.
- FIALOVÁ Ludmila, **Dějiny obyvatelstva České republiky a francouzští demografové.** In: *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích. Cahiers de Cefres* 29. Praha. CEFRES, 2003. s. 197–204.
- FIALOVÁ Ludmila, **Demografické poměry ve středověké a raně novověké Praze.** *D 44*, 2002, s. 245–248.
- FIALOVÁ Ludmila, **Domácí služebnictvo v českých zemích na přelomu 19. a 20. století ve světle statistik.** *HD 26*, 2002, s. 147–166.
- FIALOVÁ Ludmila, **Domestic Staff in the Czech lands at the Turn of the 19th and 20th Centuries in the Light of Statistical Figures.** In: A. Fauve-Chamoux (ed.), *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th–21st Centuries.* Peter Lang Bern 2004, s. 141–159.

- FIALOVÁ Ludmila, **Hlavní trendy demografického vývoje křesťanského obyvatelstva Prahy v letech 1650–1800**. In: A. Pazderová (ed.), *Pocta Elišce Čáňové, sborník k životnímu jubileu*. Praha 2003, s. 27–38.
- FIALOVÁ Ludmila, **Charakter demografické reprodukce před demografickou revolucí**. *D* 46, 2004, s. 234–236.
- FIALOVÁ Ludmila. **L'histoire de la population de la République tchèque et les démographes français**. In: *L'inspiration française dans les sciences sociales en pays tchèques*. *Cahiers de Cefres* 29f, Praha, CEFRES 2004, s. 221–230.
- FIALOVÁ Ludmila, **Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století**. *HD suplement* 30, 2006, s. 243–260.
- FIALOVÁ Ludmila, **Poznámky k možnostem studia úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 18. století**. *HD* 24, 2000, s. 163–188.
- FIALOVÁ Ludmila, **Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století**. *D* 48, 2006, s. 97–118.
- FIALOVÁ Ludmila, **Využití výsledků českého historicko-demografického výzkumu pro dějiny**. In: A. Marès – P. Horská (edd.), *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. Praha 2001. s. 85–106.
- FIALOVÁ Ludmila, **Významné jubileum Milana Kučery**, *D* 46, 2004, s. 135–136.
- FIALOVÁ Ludmila, **Životní jubileum PhDr. Pavly Horské, CSc.** *D* 44, 2002, s. 220–221.
- FIALOVÁ Ludmila – HORSKÁ Pavla, **Pražské barokní matriky jako pramen pro studium sociálních dějin**. In: M. Koldinská – A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 71–82.
- FLEGL Michal, **Toleranční evangelíci v Praze a ve středních Čechách (Sociální struktura a geografické rozmístění v roce 1782)**. *Muzejní a vlastivědná práce* 38, 2000, č. 1, s. 10–17.
- FRANC Martin, **Obyvatelé Prahy roku 1824 očima lékaře**. In: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800*. Sborník příspěvků z 19. ročníku symposií k problematice 19. století, Plzeň, 4. – 6. března 1999. Praha, KLP – Koniasch Latin Press 1999 [vyd. 2000], s. 369–379.
- FRIDLER Jiří, **Přehled židovských sídelních okrsků na území bývalého Jihočeského kraje**. *JHS* 72, 2002, s. 234–240.
- FUČÍK Josef, **K významu českých zemí pro vznik stálé habsburské armády**. *Historie a vojenství* 49, 2000, č. 2, s. 335–345.
- FUKALA Radek, **Několik poznámek k počátkům reformace na Opavsku v letech 1524–1569**. *Opava. Sborník k dějinám města* 2, 2000, s. 27–30.
- FŮROVÁ Miroslava, **Nejstarší matriky kostela sv. Tomáše na Malé Straně (1589/96–1631/32)**. *PSH* 31, 2000, s. 37–92.
- GAJDOŠÍK Petr, **Matrika židovského obyvatelstva ze Stráže pod Ralskem 1838–1898**. *BvS* 11, 2002, s. 31–63.
- GAWRECKI Dan, **K rozdílným pohledům české, polské a německé historiografie na národnostní vývoj v rakouském Slezsku 1848–1918**. M. Šesták – E. Voráček (edd.), *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 239–254.

- GERŠIC Miroslav, **Charvátská kolonizace na Valticku, obnova Poštorné a založení Charvátské Nové Vsi.** *JM* 40, 2004, sv. 43, s. 231–244.
- GERŠIC Miroslav, **Příspěvek k příchodu Charvátů na Moravské pole v Dolním Rakousku a na jižní Moravu.** *Malovaný kraj. Národopisný a vlastivědný časopis Slovácka* 37, 2001, č. 6, s. 14–15.
- GERYLOVOVÁ Anna – HOLČÍK Jan, **Vývoj střední délky života ve 20. století a jejích rozdílů podle pohlaví.** *D* 42, 2000, s. 85–91.
- GRULICH Josef, **Dědická praxe na jihu Čech v 17. a 18. století.** *Historický obzor* 15, 2004, s. 36–45.
- GRULICH Josef, **„Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku.** *HD* 24, 2000, s. 49–82.
- GRULICH Josef, **Das ländliche Ausgedinge in der Frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Problematik der Wahrnehmung sozialer Kategorien im 17. und 18. Jahrhundert.** In: D. Štefanová – V. Bůžek (edd.), *Menschen-Handlungen-Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (Opera historica 9)*. České Budějovice 2001, s. 343–369.
- GRULICH Josef, **Die Herrschaft Chýnov.** In: M. Cerman–H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert.* Wien – München 2002, s. 88–100.
- GRULICH Josef, **Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950.** *HD* 26, 2002, s. 123–146.
- GRULICH Josef, **Lebensläufe der Untertanen in Südböhmen im 17. und 18. Jahrhundert (am Beispiel der Herrschaft Chýnov).** In: M. Cerman–H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert.* Wien – München 2002, 192–205.
- GRULICH Josef, **Migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů (1756–1770).** *UOAFP* 219, *Historica* 12, 2005, s. 55–72.
- GRULICH Josef, **Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí. (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625–1795).** In: A. Velková – M. Koldinská (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 108–128.
- GRULICH Josef, **Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století.** In: J. Macháčová – J. Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám* 6. Kutná Hora – Praha – Opava 2001, s. 117–136.
- GRULICH Josef, **Selský grunt a jeho obyvatelé mezi normou a skutečností. Sonda do českých poddanských poměrů v 17. a 18. století.** *OH* 11, 2006, s. 555–568.
- GRULICH Josef, **Sňatkové migrace v Čechách v 17. a 18. století a počátkem 19. století.** *HD supplement* 30, 2006, s. 19–72.
- GRULICH Josef, **Südböhmen und das obere Waldviertel unter habsburgischer Herrschaft (1526–1918).** *Das Waldviertel* 49, 2000, s. 112–127.
- GRULICH Josef, **Venkovská žena v období raného novověku (16.–18. století).** In: *ČSHR* 2001, s. 223–235.

- GRULICH Josef, **Zkoumání „maličností“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)**. ČČH 99, 2001, s. 519–547.
- GRUNOVÁ Eva, **Dějiny Židů v Moravském Krumlově**. *Ročenka okresního archivu ve Znojmě* 18, 2003, s. 10–28.
- GRUNOVÁ Eva, **Dějiny Židů v Moravském Krumlově**. In: *Židé a Morava*. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 13. listopadu 2002. Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2003, s. 135–156.
- HAUBERTOVÁ Květoslava, **K vývoji a stavu obyvatel ve Žluticích a okolí v 17. století**. *ZHS* 6, 2000, s. 145–181.
- HAVLÍK Bohumil, **Perzekuce a odsun Němců na jihozápadní Moravě v letech 1945–1946**. *VSV* 12, 2000, s. 145–170.
- HAVLÍK Jiří, **Lounín. Vesnice nedaleko Berouna v letech 1324–1653**. *Marginalia Historica* 5, 2002, s. 19–44.
- HAVRÁNEK Jan, **Němci a Češi v Praze. Národnostní vývoj obyvatelstva Prahy v 19. a 20. století**. *D* 44, 2002, s. 252–254.
- HÁZA Zdeněk, **Morava a její obyvatelé v 17. století**. In: *Morava v době baroka. Sborník příspěvků ze stejnojmenného cyklu přednášek*. Brno, Moravské zemské muzeum v Brně 2004, s. 16–32.
- HÁZA Zdeněk, **Počty obyvatel na panstvích Ždánice a Bošovice ve světle soupisu z roku 1658**. In: *Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno 2002, s. 601–616.
- HÁZA Zdeněk, **Soupis lidu podle víry na zboží Krnovské knížecí komory z roku 1651**. *Studia historica Brunensia* C47, 2000, s. 159–195.
- HEISS Gernot, **Mezi ochranou a ohrožením: italská a židovská obec v Praze a ve Vídni v 16. a 17. století ve zprávách jezuitů**. In: *Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách*. Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24.–27. září 2001. Praha, Scriptorium 2004, s. 177–189.
- HELEMÍKOVÁ Jana, **Židé v Jevíčku od poloviny 19. století do roku 1938**. *HD* 25, 2001, s. 139–155.
- HEROLDOVÁ Iva, **Vystěhovalectví do pruského Slezska v pol. 18. stol.** In: *Historie emigrace z českých zemí. Sborník referátů ze semináře, který se konal při příležitosti Setkání krajanů v Mladé Boleslavi 22.–25. 6. 2000*. Mladá Boleslav, Okresní muzeum v Mladé Boleslavi 2001, s. 29–33.
- HEŘMÁNKOVÁ Marie, **Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století**. *HD* 24, 2000, s. 83–108.
- HIPŠR David, **Poddanské právo v pozemkových knihách 16. a 17. století**. *Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě* 2000, s. 10–35.
- Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl. Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005. II. díl. Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1869–2005**. Vedoucí autorského kolektivu J. Růžková a J. Škrabal, Praha, Český statistický úřad 2006, 760 + 630 s.

- HLADÍK Tomáš, **Mor v českém baroku**. In: M. Knížák – T. Demčáková (edd.), *Konec světa?* Praha, Národní galerie 2000, s. 110–131.
- HLAVA Stanislav st., **Přehled obyvatel a domů obce Bozkova od roku 1800 do roku 2000**. Bozkov, Obecní úřad 2004. 244 s.
- HLAVÁČKOVÁ Ludmila – SVOBODNÝ Petr, **Dějiny Všeobecné nemocnice v Praze 1790–2000 (k 210. výročí založení nemocnice)**. Praha 2001, 168 s.
- HOFFMANN František (ed.), **Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442** (=Archiv český XL, 1–2) Praha 2004.
- HOFMAN Václav, **Analýza změn úmrtnostních poměrů v 1. městské části Jindřichova Hradce v letech 1879–1912**. *D* 48, 2006, s. 22–34.
- HOFMAN Václav, **Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století**. *HD* 26, 2002, s. 81–100.
- HOCHEDLINGER Michael – TANTNER, Anton. „... der grösste Teil der Untertanen lebt elend und mühselig“. **Die berichte des Hofkriegsrates zur sozialen und wirtschaftlichen Lage der Habsburgermonarchie 1770–1771**. Wien, StudienVerlag 2005. LXXVI, 184 s., 1 mp. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Sonderband 8.
- HOLASOVÁ Martina, **Každodenní život městského obyvatelstva za časů morové epidemie v 16. a 17. století (České Budějovice 1680)**. *HD* 29, 2005, s. 5–28.
- HOLEČEK František J., **Teologie smrti na prahu raného novověku**. *SPFFBU*, C 49, 2002, s. 9–23.
- HOLUBOVÁ Michaela, **Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století**. *HD* 28, 2004, s. 111–155.
- HOLUBOVÁ Michaela, **Obyvatelstvo dobrovické farnosti v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651**. *HD* 26, 2002, s. 37–61.
- HOLUBOVÁ Michaela, **Venkovské poddanské obyvatelstvo podle věku a rodinného stavu v 2. polovině 17. století a v polovině 19. století (Analýza poddanských soupisů pro panství Dobrovice)**. *UOAFP* 219, *Historica* 12, 2005, s. 33–46.
- HOLÝ Martin, **Křest ve šlechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku**. *HD* 28, 2004, s. 15–33.
- HOLÝ Martin, **Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650**. *HD* 27, 2003, s. 5–36.
- HORÁČKOVÁ Ladislava – VARGOVÁ Lenka, **Smrt v raném novověku a lékařská antropologie**. *SPFFBU*, C 49, 2002, s. 33–39.
- HORSKÁ Pavla, **Archivní bádání o rodině v českých zemích mezi historickou demografií a historickou sociologií**. In: A. Pazderová (ed.), *Pocta Elišce Čáňové, sborník k životnímu jubileu*. Praha 2003, s. 65–80.
- HORSKÁ Pavla, **Etnické a neetnické menšiny v Praze na přelomu 19. a 20. století**. In: *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech*. *DP* 19, Praha 2001, s. 123–127.
- HORSKÁ Pavla, **K sedmdesátým pátým narozeninám Jana Havránka**. *D* 46, 2006, s. 134.

- HORSKÁ Pavla, **Klasická industriální urbanizace v českých zemích (1830–1930)**. In: J. Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2002, s. 195–204.
- HORSKÁ Pavla, **Nemoc jako katastrofa v Praze v 19. století**. *DP* 20, 2002, s. 339–344.
- HORSKÁ Pavla, **Proměny pražské měšťanské společnosti v 80. a 90. letech 19. století**. In: Charlota G. Masaryková. *Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2001, s. 65–73.
- HORSKÁ Pavla, **Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie**. *HD* 27, 2003, s. 225–242.
- HORSKÁ Pavla, **Žena a smrt**. In: H. Lorenzová – T. Patrasová (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001, s. 255–259.
- HORSKÁ Pavla, **Životní jubileum Elišky Čáňové**. *D* 47, 2005, s. 279–280.
- HORSKÁ Pavla – MAUR Eduard – MUSIL Jiří, **Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa**. Praha Paseka, 2002, 352 s.
- HORSKÝ Jan, **Studium rodinných struktur v raném novověku v českém prostředí (Přehled bádání za uplynulých 10 let)**. In: A. Marès – P. Horská (edd.), *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. Praha 2001. s. 33–52.
- HRACHOVÁ Hana, **Kriminalita na Rokycansku v letech 1575–1600**. *ČNM* 169, 2000, č.1–2, s. 40–56.
- HRACHOVÁ Hana, **Zdravotní a sociální péče o děti na Rokycansku**. *MZK* 37, 2002, s. 173–197.
- HRNČÍŘ Jiří, **Rok 1866 a cholera v Těchobuzi**. *VSP* 13, 2002, s. 81–86.
- HRUBÁ Michaela, **Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době**. In: J. Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, Ostrava–Nový Jičín–Příbor 2002, s. 125–144.
- HUBENÝ David, **Němečtí emigranti v Mšeci v letech 1934–1937 (1939)**. *Rakovnický historický sborník* 7, 2006, s. 5–25.
- HYNDRÁKOVÁ Anna – LORENZOVÁ Anna, **Systematic collection of memories organized by the Jewish museum in Prague**, část VIII. *JB* 36, 2000, s. 173–188.
- HYNDRÁKOVÁ Anna – LORENZOVÁ Anna, **Systematic collection of memories organized by the Jewish museum in Prague**, část IX. *JB* 37, 2001, s. 151–166.
- HYNDRÁKOVÁ Anna – LORENZOVÁ Anna, **Systematic collection of memories organized by the Jewish museum in Prague**, část X. *JB* 38, 2002, s. 182–196.
- CHOCHOLÁČ Bronislav, **Poddaní na Moravě a jejich ekonomické jednání v 16. a 17. století**. In: *K novověkým sociálním dějinám Českých zemí. Díl 6. Sociální dějiny dnes*. Praha, Karolinum 2004, s. 68–76.
- CHOCHOLÁČ Bronislav, **Poddaní na Moravě v 16. a 17. století**. In: T. Knoz (ed.), *Morava v době renesance a reformace*. Brno 2001, s. 31–45.
- CHOCHOLÁČ Bronislav, **Strážniční rybáři na přelomu 16. a 17. století**. In: *Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesorovi Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno 2002, s. 313–320.
- CHOCHOLÁČ Bronislav – VALÁŠEK David, **Poddaní na velkostatku Pernštejn v 16. a 17. století**. *Zprávy Státního památkového ústavu v Brně* 4, 2000, s. 57–74.

- CHYTRÁČEK Miloslav – ŠMEJDA Ladislav, **Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. K poznání sídelních struktur doby bronzové a železné na horním toku Střely v západních Čechách.** *AR* 57, 2005, č. 1, s. 3–56.
- ICHA Roman – KAREL Jiří – PLESKÁ Leona – SCHNEIDER Herbert, **Exodus tradiční německé majority Rýmařovska v letech 1945–46.** *Střední Morava – vlastivědná revue* 7, 2001, č. 13, s. 42–64.
- JAKUBEC Pavel, **Mozaika židovských rodin na Železnobrodsku v 18. až 20. století.** *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 17/2004, s. 83–114.
- JAKUBEC Pavel, **Po stopách Židů na Jilemnicku,** *ZČRaP* 1, 2003, s. 121–146.
- JAKUBEC Pavel, **Příspěvek k historii Židů v Semilech.** In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší – vlastivědný sborník* 14, 2001, s. 109–124.
- JAKUBEC Pavel, **Střípky k dějinám židovské populace na Lomnicku,** *ZČRaP* 15, 2002, s. 121–141.
- JANÁK Dušan – JIRÁSEK Zdeněk, **Ekonomický vývoj Ostravska po roce 1945 a Slovensko.** *ČSHR* 9, 2004, s. 69–81.
- JAWORSKI Tomasz, **Historicko-demografické výzkumy Zelenohorské univerzity v letech 1998–2004.** *HD* 28, 2004, s. 5–13.
- JEMELKA Martin, **Na Šalamounově. Společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1890–1938).** Autoreferát k rigorózní práci. Ostrava, Filozofická fakulta, katedra historie 2004. 20 s.
- JEMELKA Martin, **Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930).** *HD* 28, 2004, s. 157–201.
- JEMELKA Martin, **Populační vývoj hutnické kolonie na Albertově (Verdunské) ulici ve Vítkovicích (1890–1930).** *UOAFP* 219, *Historica* 12, 2005, s. 85–100.
- JEŽEK Josef – ČTRNÁCT Pavel, **Sčítání lidu k 1. březnu 1950: Digitalizace a využití nepublikovaných rukopisných tabulek.** *D* 48, 2006, s. 119–127.
- JIČÍNSKÁ-SMETANOVÁ Lenka – JIČÍNSKÝ Petr, **Židovské komunity v Moravských Budějovicích a v Jemnici ve sčítacích operátech.** In: *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. 26. mikulovské sympozium 24.–25. října 2000. Brno, Státní okresní archiv Břeclav 2003, s. 279–285.
- JINDRA Vladislav – PEŠA Vladimír – DOBISÍKOVÁ Miluše, **Pozůstatky morového hřbitova na náměstí Míru v Novém Brodu.** *BvS* 12, 2003, s. 351–367.
- JIRŮK Karel, **Zdravotní péče o obyvatelstvo Moravské Ostravy za prvního městského lékaře – fyzika Nikodéma Kročka (1849–1876).** *Ostr* 20, 2001, s. 83–99.
- JORDÁNKOVÁ Hana – SULITKOVÁ Ludmila, **Italové a Španělé v předbělohorském Brně.** In: *Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám.* Brno, Matice moravská 2003, s. 715–742.
- JUROK Jiří (ed.), **Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci.** Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia uspořádaného ve dnech 5.–6. října v Příboře. Ostrava 2001, s. 362.
- JUROK Jiří, **Hospodaření Jana ze Žerotína a komorního velkostatku města Nového Jičína podle urbářů z let 1558 a 1558–1574.** *ČMM* 119, 2000, s. 19–64.
- KAČEROVÁ Eva, **Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem,** *HD* 28, 2004, s. 35–54.

- KAHUDA Jan, **Bibliografie Eduarda Maura**. In: M. Koldinská – A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 12–20.
- KALETA Petr, **Židé ve východní Haliči. František Řehoř a poznání života haličských Židů v 19. století**. *HO* 12, 2001, č. 11–12, s. 260–265.
- KALOUSKOVÁ Věra, **Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900**. *HD* 30, 2006, s. 67–143.
- KASTNER Quido, **Osídlování českého pohraničí od května 1945 (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka)**. Sv. 1 – 2. 2. přeprac. a rozš. vyd., Praha, Sociologický ústav AV ČR 1999. 334 s., obr. příl. [Z technických důvodů ve 2 svazcích. Díl 1. 188 s., díl 2. s. 189–334.]
- KILIÁN Jan, **Mělnická rekatolizace a náboženská emigrace**. In: **Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova**. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004. Mělník, Regionální muzeum 2004, s. 71–96.
- KLADIWA Pavel, **Statistická řada Österreichisches Städtebuch – opomíjený pramen ke studiu hospodářských, sociálních a demografických poměrů velkých měst českých zemí 1880–1910**. *Časopis Matice moravské* 124, 2005, č. 2, s. 499–508.
- KLOSOWSKI František – PROKOP Radim – RUNGE Jerzy, **Poválečné strukturální proměny nových měst moravského a hornoslezského pohraničí**. *SfSb* 100, 2002, č. 1, s. 43–56.
- KNOZ Tomáš (ed.), **Morava v době renesance a reformace**. Brno 2001, 110 s.
- KNOZ Tomáš, **Dobrá smrt ctnostného šlechtice v pohřebních kázáních Dona Florentia Schillinga**. *SPFFBU*, C 49, 2002, s. 119–134.
- KNOZ Tomáš, **Pobělohorská konfiskace na Moravě**. In: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době renesance a reformace*. Brno 2001, s. 81–95.
- KNOZ Tomáš, **Výběrová bibliografie k dějinám smrti na území českých zemí**. *SPFFBU*, C 49, 2002, s. 305–320.
- KOCMAN Pavel (ed.), **Die Jüdische Besiedlung Mährens an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts nach den Steuererklärungen des Mährischen Stände**. *JB* 41, 2005, s. 160–260.
- KOCMAN Pavel, **Die Jüdische Besiedlung Mährens im Jahre 1667. Die Steuererklärungsbriefe zur Haussteuer**, *JB* 40, 2004, s. 149–224.
- KOHLBOCHER Josef – MAYER Vera – REEGER Ursula, **Integrační procesy na příkladě etnických menšin ve Vídni**. *ČL* 88, 2001, č. 2, s. 123–164.
- KOKOJANOVÁ, Michaela, **Důsledky třicetileté války pro městečko Kralice**. *Historická Olomouc* 13, 2002, s. 385–402.
- KONČELOVÁ Markéta, **Struktura osídlení lidu s lineární keramikou ve východních Čechách**. *AR* 57, 2005, č. 4, s. 651–706.
- KONRÁD Josef, **Příspěvek k pohledu na poddanská hospodářství regionu Přibyslavska po třicetileté válce**. *POL* 9, 2000, č. 2, s. 13–24.
- KOPEČKOVÁ Jana, **Kriminalita na Ostrovsku v letech 1666–1705**. *ZHS* 8, 2003, s. 129–153.
- KOPEČKOVÁ Jana, **Předbělohorská kniha kšaftů města Domažlic a možnost jejího využití k výzkumu každodenního života**. *ZHS* 6, 2000, s. 117–144.

- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Poddanská města Opavského a Krnovského knížectví v letech 1648–1740. Ekonomické a sociální aspekty vývoje měst.** Opava, Slezský ústav 1999.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **První katastrální šetření ve městech na Těšínsku. I.** *TěŠ* 1999, č. 3, s. 1–6, č. 4, s. 8–17.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Slezské poddanské městečko v první polovině 18. století. (Příspěvek k vývoji obytné zástavby a držby nemovitostí ve Vítkově).** *Časopis Slezského zemského muzea, sér. B*, 42, 1993, s. 23–40.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Socioprofesionální struktura obyvatel Rakouského Slezska ve světle konskripce z konce 18. století.** *Acta historica et museologica Universitatis Silesiae Opaviensis*, řada C, 7, 2003, s. 213–222.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Urbář města Opavy.** *Opava. Sborník k dějinám města* 2, 2000, s. 39–41.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Urbář raduňského panství ze druhé poloviny 17. století.** *Časopis Slezského zemského muzea, sér. B*, 50, 2001, s. 218–233.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Výbava opavské měšťanské nevěsty z počátku 18. století.** *Vlastivědné listy* 26, č.1, 2000, s. 7–9.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Ženy ve slezské měšťanské společnosti barokního období (několik poznámek na okraj probíhajícího výzkumu).** In: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie.* Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006, Pardubice 2006, s. 251–262.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, **Židé na Těšínsku v popisu obyvatel podle povolání z doby okolo r. 1780.** *TěŠ* 46, 2003, č. 1, s. 7–10.
- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŠMERDA Milan – ŽÁČEK Rudolf, **Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (na příkladu Těšínska).** Opava 2004, 290 s.
- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŽÁČEK Rudolf, **Několik poznámek ke studiu sociální struktury společnosti na Těšínsku v 18. století.** In: J. Macháčová – J. Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám* 6, Opava – Kutná Hora – Praha 2001, s. 81–92.
- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŽÁČEK Rudolf, **Přínos statistických pramenů olomoucké diecéze z předjosefinského období pro historiografii Slezska.** In: *XXVII. Mikulovské sympozium*, 2002, Brno 2003, s. 311–315.
- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŽÁČEK Rudolf, **Statistické prameny církevní provenience k dějinám Slezska.** *SISb* 104, 2006, č. 2, s. 81–89.
- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŽÁČEK Rudolf, **Statisticko-topografický popis Těšínského kraje ze 40. let 19. století III.** *Časopis Slezského zemského muzea* 49, série B, 2000, s. 27–50.
- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŽÁČEK Rudolf, **Statisticko-topografický popis Těšínského kraje ze 40. let 19. století IV.** *Časopis Slezského zemského muzea* 49, série B, 2000, s. 153–182.
- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŽÁČEK Rudolf, **Statisticko-topografický popis Těšínského kraje ze 40. let 19. století V.** *Časopis Slezského zemského muzea* 49, série B, 2000, s. 193–231.

- KORBELÁŘOVÁ Irena – ŽÁČEK Rudolf, **Statistický přehled Těšínského kraje ze 40. let 19. století**. Opava 2002.
- KORDIOVSKÝ Emil, **Osedlí a vinaři v lánovém rejstříku na Břeclavsku**. *JM* 40, 2004, sv. 43, s. 245–264.
- KORYCHOVÁ Markéta, **Personální složení dvora Jana Kristiána z Eggenberku a jeho manželky Marie Arnoštky v Českém Krumlově mezi lety 1665–1719**. *JHS* 69–70, 2000–2001, s. 30–51.
- KOŘALKA Jiří, **Národnostní poměry v Praze na přelomu 19. a 20. století**. In: *Město a jeho dům. Kapitoly ze stoleté historie Obecního domu hlavního města Prahy (1901–2001)*. Praha, Obecní dům 2002, s. 40–49.
- KOSCHIN Felix, **Z počátků demografie**. *D* 44, 2002, s. 296.
- KOSCHIN Felix, **Z počátků demografie II**. *D* 46, 2004, s. 63.
- KOUCKÝ Karel, **Popsání měšťanstva sedlčanského z roku 1785**. *PBP* 12, 2005, s. 33–57.
- KOUCKÝ Karel, **Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793**. *Paginae historiae* 14, 2006, s. 711–714.
- KOUMAR Jiří, **Mělnické panství a jeho poddaní v 16. a na počátku 17. století**. *Vlastivědný sborník Mělnicka* 4, 2002, s. 67–106.
- KOURILOVÁ Markéta, **Frydecké panství v urbářích pořizovaných urbáriální komisí roku 1770**. *Těš* 45, 2002, č. 3, s. 15–22.
- KOUTNÁ Jana, **Organizace chudinské péče ve Lhenické farnosti kolem roku 1786**. *Zlatá Stezka, sborník prachatického muzea* 11, 2004, s. 27–44.
- KOUTNÁ Jana, **Ženy na scesti. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v polovině 18. století**. *Vodňany a Vodňansko* 5, Vodňany 2002, s. 59–74.
- KOVAŘÍK David, **Vysídlení Němců z okresu Jindřichův Hradec 1945–1948**. *JSH* 74, 2005, s. 219–234.
- KOVÁŘOVÁ, Stanislava, **Sociální struktura a postavení poddaných úsovského panství v 16. století**. *Severní Morava* 79, 2000, s. 3–16.
- KOZLÍK Jaroslav, **Výměnkářská otázka v Čechách v letech 1873–1912 na základě poznání výměnku ve vybraných obcích okresu Příbram**, *PBP* 7, 2000, s. 67–136.
- KRÁL Pavel, **Rituál a ceremoniál. Na příkladu pohřebních slavností na šlechtických dvorech v raném novověku**. *SPFFBU, C* 49, 2002, s. 71–86.
- KRÁL Pavel, **Smrt a pohřby české šlechty v počátku novověku**. České Budějovice, Historický ústav Jihočeské univerzity 2004.
- KRÁČOVÁ Ľuba, **Manželská rodina v tradičnej Európe**. *D* 43, 2001, s. 32–44.
- KRATOCHVÍL Karel, **„S jistým povolením vrchnosti“. Báčoviští poddaní ve světle gruntovní knihy 1656–1730**. In: *Celostátní studentská vědecká konference – Historie 2001*. Ústí nad Labem 4.–5. 12. 2001. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2002, s. 17–49.
- KROTILOVÁ Jana, **Vývoj třebízských gruntů v době feudalismu**. *Slánský obzor* 10, 2002 [vyd. 2003], s. 31–43.
- KUBEŠ Jan (ed.), **Problémy stabilizace venkovského osídlení v ČR**. České Budějovice 2000, 163 s.

- KUBÍKOVÁ Anna, **Nejstarší českokrumlovská matrika (možnosti jejího využití)**. In: A. Pazderová (ed.), *Pocta Elišce Čáňové, sborník k životnímu jubileu*. Praha 2003, s. 81–90.
- KUČA Karel, **Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku**. I–VI, Praha 1996–2004. [I (A–G) 1996, II (H–Kole) 1997, III (Kolín–Mi) 1998, IV (Ml–Pan) 2000, V (Par–Pra) 2002, VI (Pro–Sto) 2004].
- KUČA Karel: **Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic**. Brno 2000.
- KUČERA Milan, **Pár poznámek k založení a dlouhodobé činnosti ČDS**. *D* 46, 2004, s. 212.
- KUČERA Milan, **JUDr. Vladimír Srb: 1917–2006**. *D* 48, 2006, s. 286–288.
- KUČERA Milan, **JUDr. Vladimír Srb zemřel**. *D* 48, 2006, s. 137–138.
- KUČERŇÁKOVÁ Eva, **Mor 1680 v protimorových spisech dvou moravských zemských fyziků Jana Ferdinanda Hertodta z Todtenfeldu a Václava Maxmiliána Ardensbacha z Ardensdorfu**. *SPFFBU*, C 49, 2002, s. 145–154.
- KUČEROVÁ Klára – WOITSCH Jiří, **Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Možnosti a limity etnokartografické analýzy**. *ČL* 92, 2005, č. 2, s. 155–174.
- KUDLÁČEK Martin, **Sčítání obyvatelstva ve Znojmě v roce 1921**, *Ročenka SOA ve Znojmě* 17, 2002, s. 29–46.
- KUKLO Cezary – KAMECKA Małgorzata, **Polští sloužící v právní praxi: pravidla a jejich porušování (konec 15. – počátek 19. století)**, *HD* 27, 2003 s. 123–132.
- KULHÁNEK Otakar, **Beroun očima tereziánských katastrů**. *MB* 8, 2005, s. 9–37.
- KULHÁNEK Otakar, **Hladomor v letech 1771–1772 a jeho dopad na obyvatelstvo panství Králův Dvůr**, *MB* 4, 2001, s. 57–72.
- KULHÁNEK Otakar, **Hospodářský život města Berouna ve druhé polovině 17. století**. *MB* 6, 2003, s. 105–137.
- KULHÁNEK Otakar, **Králodvorské komorní panství v polovině 18. století**. *MB* 3, 2000, s. 43–111.
- KULHÁNEK Otakar, **Míra zdanění a majetkové poměry berounské měšťanské společnosti v polovině 18. století**. *MB* 9, 2006, s. 39–64.
- KULHÁNEK Otakar, **Raabizace panství Králův Dvůr**, *MB* 4, 2001, s. 73–107.
- KŮRKA Pavel B., **Dva zповědní seznamy farnosti svatého Valentina na Starém městě pražském**. *HD* 27, 2003, s. 37–62.
- KVĚTINA Petr, **Neolitické osídlení Chrudimska**, *AR* 53, 2001, č. 4, s. 682–703.
- LANG Petr, **Evidence německého obyvatelstva obce Blatnice z let 1939–1943. Rozbor pramenů**. *MZK* 39, 2004, s. 293–318.
- LÁNÍK Jaroslav, **Vývoj sčítání lidu – jakou roli sehrály v sčítání specializované instituce?** *Veřejná správa* 11, 2000, č. 51/52, s. 54–55.
- LÁNÍK Jaroslav, **Vývoj sčítání lidu – technika sčítání**. *Veřejná správa* 12, 2001, č. 9, s. IV.
- LEGNEROVÁ Hana – KOPIČKA Petr, **Jews, Burghers and Lords. Social and Economic Relations in the Town of Roudnice nad Labem (Raudnitz), 1592–1619**. *JB* 41, 2005, s. 5–43.
- LEGNEROVÁ Hana, **Das Exil der Prager Juden auf der Herrschaft Rothenhaus (Červený Hrádek) in den Jahren 1745–1748**. *JB* 38, 2002, s. 48–71.

- LEGNEROVÁ Hana, **Neznámé plánky židovského osídlení Mělnicka z roku 1727**. *PB* 3, 2005, s. 292–299.
- LEGNEROVÁ Hana, **Židé na Podbořansku na přelomu 17. a 18. století (Panství Nepomyšl, Krásný Dvůr a Široké Třebčice)**. *PB* 1, 2001, s. 60–83.
- LEMBERG Hans, **Lotrinčané v českých zemích ve druhé polovině 18. století**. *PSH* 32, 2003, s. 194–210.
- LEŚNIEWSKA Dorota, **Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średnowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii**. Poznań 2004.
- LHOTOVÁ Markéta, **Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938–1939**. In: *Fontes Nissae – Prameny Nisy* č. III, 2002, Liberec, s. 104–120.
- LIPOVSKI Radek, **Nemanželské děti ve městě Frýdku na prahu moderní společnosti**. *Těš* 48, 2005, č. 1, s. 12–15.
- LIPOVSKI Radek, **Vliv válek o rakouské dědictví na obyvatelstvo Frýdku a Místku**. *UOAFP* 219, *Historica* 12, 2005, s. 47–54.
- LNĚNIČKOVÁ Jitka, **Migrace českých sklářů v letech 1784–1814**. *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 137–144.
- LUXOVÁ Alena, **Problém infanticidy ve vzorku trestanek v ženské trestnici v Řepích**. *HD* 29, 2005, s. 139–200.
- MACKOVÁ Marie, **Příspěvek k poznání struktury obyvatelstva města Lanškroun na počátku 20. století**. *Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí* 11, 2000, s. 44–63.
- MAGER J. A., **Mor v ktišské farnosti v letech 1646–1648**. *Rodopisná revue* 3, podzim 2001, s. 18–19.
- MACH Jan, **Migrace do Veselí nad Lužnicí mezi léty 1866–1904 na základě seznamů vydaných domovských listů, služebních, čeledních a pracovních knížek**. *Archivum Trebonense* 9, 2001, s. 134–151.
- MACHAČOVÁ Jana, **O středních vrstvách společnosti 19. století v českých zemích**. *SIB* 100, 2002, s. 251–256.
- MACHAČOVÁ Jana, **Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev**. *SISb* 99, 2001, č. 3, s. 182–191.
- MACHAČOVÁ Jana – MATĚJČEK Jiří, **Migrace za prací v druhé polovině 19. století a vzory chování**. In: *Migrace. Tolerance. Integrate*. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5. a 6. října 2004 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 2004, s. 24–27.
- MACHAČOVÁ Jana – MATĚJČEK Jiří, **Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914**. Opava 2002, 498 s.
- MACHAČOVÁ Jana – MATĚJČEK Jiří (edd.), **O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950**. Opava 2002, 208 s.
- MACHAČOVÁ Jana – MATĚJČEK Jiří, **Závěrečné poznámky k výzkumu sociálního vývoje českých zemí v 19. století**. *SISb* 99, 2001, č. 3, s. 161–181.
- MALONĚ Luboš, **Ohlášková kniha Římskokatolického farního úřadu Dolní Újezd**. *SM* 9, 2003, č. 17, s. 113–120.

- MALONĚ Luboš, **Ohlášková kniha Římskokatolického farního úřadu Dolní Újezd. Střední Morava 17**, 2003, s. 113–120.
- MALÝ Tomáš, **Vlčnov. Pohled do každodenního života v 18. století. Chrudimské vlastivědné listy 10**, 2001, č. 6, s. 3–5.
- MALÝ Tomáš, **Vlčnov. Pohled do každodenního života v 18. století. Chrudimské vlastivědné listy 11**, 2002, č. 1, s. 11–12.
- MAREŠ Karel – MAREŠOVÁ Květa, **Vývoj populace obce Ročova v letech 1655–1800. Sborník okresního archivu v Lounech 10**, 2001, s. 165–198.
- MARKEL Martin, **Poddanský a sociální statut jaroslavických sedláků v raném novověku. Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě [Sv.14]**, 1999 [vyd. 2000], s. 10–51.
- MARKEL Martin, **Vinař – Příklad rodiny Markelových a Johanna Joschta. In: Člověk na Moravě 19. století. Brno, Centrum demokracie a kultury 2004**, s. 202–216.
- MARTINEK Libor, **Příspěvek k problematice řecké a slavomakedonské emigrace v Československu a v České republice po 2. světové válce. SISb 101**, 2003, č. 4, s. 470–481.
- MARTÍNEK Zdeněk, **Pelhřimovští měšťané v berních katastrech z let 1654–1785 (1. část – Měšťané vnitřního města), VSP 14**, 2003, s. 5–40.
- MARTÍNEK Zdeněk, **Pelhřimovští měšťané v berních katastrech z let 1654–1785, 2. část. VSP 15**, 2004, s. 32–70.
- MARTÍNKOVÁ Lenka, **Pelhřimov v pozdním středověku, Část 1. Město a předměstí, obyvatelstvo, vnitřní struktury a urbanismus na konci 14. století. VSP 15**, 2004, s. 5–31.
- MARTÍNKOVÁ Lenka, **Pelhřimov v pozdním středověku. 2. část, VSP 16**, 2005, s. 13–55.
- MATĚJČEK Jiří, **Ke studiu středních vrstev společnosti českých zemí v devatenáctém a dvacátém století: Početnost úřednictva v období 1781–1938. SIB 100**, 2002, s. 1–10.
- MATĚJČEK Jiří, **Obraz českých středních vrstev podle kronik z konce agrární epochy (1750–1850). SISb 100**, 2002, s. 144–154.
- MATĚJČEK Jiří, **Střední vrstvy v českých zemích – tradice a dlouhodobý vývoj vlastností. SISb 100**, 2002, s. 241–250.
- MATĚJEK František, **Cesta poddaného lidu na Moravě ke znevlnění. Brno 2000**, 127 s.
- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Die Entwicklung der Wirtschafts- und Sozialstrukturen in der Herrschaft Poděbrady. In: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (Hg.), Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert. Wien – München 2002**, s. 59–69.
- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Die Juden im ersten böhmischen Kataster 1653–1655. JB 37**, 2001, s. 5–91.
- MATUŠÍKOVÁ Lenka, **Matriky a matriční obvody židovských obcí v rakouském (českém) Slezsku 1784–1949. In: Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku. Český Těšín 2001**, s. 73–78.

- MATUŠÍKOVÁ Lenka – PAZDEROVÁ Alena, **Regionen mit kommerzieller Landwirtschaft und in agrarischer Randlage im Vergleich: die Herrschaften Poděbrady und Rychnov nad Kněžnou, 1650–1750**, In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 126–144.
- MAUR Eduard, **Das Gesinde in Böhmen nach dem Soupis poddaných podle víry aus dem Jahre 1651**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 111–125.
- MAUR Eduard, **Die Minderstädte in Böhmen und Mähren, besonders in der frühen Neuzeit**. In: H. Knittler (red.), *Minderstädte-Kümmerformen-gefreite Dörfer. Studien zur Urbanität und das Marktproblem*. Linz, Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung. 2006, s. 159–180.
- MAUR Eduard, **Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen**. Wien – München 2001 (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, 26), 246 s.
- MAUR Eduard, **In memoriam Petra Lasletta (1908–2001)**. *HD* 27, 2003, s. 260–262.
- MAUR Eduard, **K problematice historické demografie**. In: B. Chocholáč (ed.), *Historie a interdisciplinární výzkum. CČM 120 – Suppl. 1*, 2001, s. 77–86.
- MAUR Eduard, **K ideovým aspektům diskusí o plánovaném rodičovství v první třetině 20. století**. In: *Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi (Acta Universitatis Carolinae–Phil. et hist.* 1999, 1), Praha, Carolinum 2003, s. 151–159.
- MAUR Eduard, **Matriky a další prameny pro historicko-demografický výzkum v centrálních a církevních knihovnách**. *HD* 29, 2005, s. 201–206.
- MAUR Eduard, **Odešel Jan Havránek**. *HD* 27, 2003, s. 257–259.
- MAUR Eduard, **Odešel PhDr. Miloslav Bělohlávek**. *HD* 30, 2006, s. 277–280.
- MAUR Eduard, **Počátky demografického přechodu v Evropě**. In: S. Raková – Ch. Lequesnes (edd.), *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova?* Praha, Historický ústav AV ČR 2006, s. 125–137.
- MAUR Eduard, **Populační a sociální vývoj provensálské vsi v raném novověku (Rognonas 1582–1789)**. *UOAFP* 219, *Historica* 12, 2005, s. 15–24.
- MAUR Eduard, **Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku**, *HD suplement* 30/2006, s. 7–18.
- MAUR Eduard, **Smrt ve světle demografické statistiky**. In: H. Lorenzová – T. Patrasová (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001, s. 245–254.
- MAUR Eduard, **Urbanizace Čech v raném novověku**. *HD* 25, 2001, s. 5–64.
- MAUR Eduard, **Úvahy o moru roku 1680 v Kutné Hoře a okolí**. In: V. Vaněk–J. K. Kroupa (edd.), *Kutná Hora v době baroka (Antiqua Cuthna 1)*, Praha, SOA Praha–SokA Kutná Hora a Koniasch Latin Press 2005, s. 110–124.
- MAUR Eduard, **Za PhDr. Gustavem Hofmannem (23. 1. 1925–11. 10. 2005)**. *HD* 29, 2005, s. 209–212.
- MAUR Eduard – ŠTOREK Václav, **K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželék)**. *HD* 26, 2002, s. 5–27.
- MAYER Vera, **Tschechen in Wien. Alte und neue Migration am Beispiel des tschechischen Vereinswesens**. In: *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung*,

- Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 20. bis 22. November 1992 und 19. bis 21. November 1993. München, R. Oldenbourg Verlag 2001, s. 59–72.
- MELKESOVÁ Miroslava, „...skrže něž Pán Bůh svět, církev i nebe množí...“ **Raněnovověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry**. In: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006, Pardubice 2006, s. 263–290.
- MELKESOVÁ Miroslava, **ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR, Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti**. *HD* 27, 2003, s. 63–122.
- MELKESOVÁ Miroslava, **Geografický horizont křtu v polovině 17. století na Chýnovsku**. *HD suplement* 30, 2006, s. 205–242.
- MENDELOVÁ Jaroslava, **Obyvatelé Nového Města pražského na přelomu let 1585 a 1586**. In: *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství*. Sborník referátů ze 14. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 1. a 2. října 1996, a z 15. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 7. a 8. října 1997. Praha, Scriptorium 2001, s. 81–84. Rés. něm. s. 364–365.
- MĚŠTÁNEK Tomáš, **Moravské vesnice v předbělohorském období**. Uherské Hradiště, b. n. 2000, 219. s.
- MEZNÍK Jaroslav, **Problém rozlišování měst, městeček a vesnic v 13.–15. století**. In: J. Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2002, s. 17–22.
- MIČKA Antonín, **Rekatolizace na Velicku v odrazu archivních a soudních dokumentů**. *Malovaný kraj* 38, 2002, č. 5, s. 10–11, č. 6, s. 10–11.
- MILLER Jaroslav, **Early Modern Urban Immigration in East-Central-Europe, a Macroanalysis**. *Austrian History Jarbook* 36, 2005, s. 3–39.
- MILLER Jaroslav, **Raně novověká městská migrace, České země, královské Uhry, polsko-litevský stát: Pokus o základní komparaci**. *ČČH* 101, 2003, č. 3, s. 522–554.
- MILLER Jaroslav, **Urbanizace a flexibilita urbánních funkcí ve světle třicetileté války: Několik úvah o tendencích vývoje městských sídel středovýchodní Evropy**. In: *Historická Olomouc XIII*, Olomouc 2002, s. 339–349.
- MILLER Jaroslav, **Uzavřená společnost a její nepřátelé. Města středovýchodní Evropy (1500–1700)**. Praha 2006.
- MITTERAUER Michael, **Systeme der Namengebung im Vergleich (srovnání, přirovnání, vztah)**. *OH* 9, 2001, s. 255–273.
- MLEZIVA Štěpán – KUČA Karel, **Historický lexikon městysů a měst. Vývoj postavení a funkce městských sídel v dějinách územněsprávního členění českých zemí od roku 1850 do současnosti**. Praha 2006.
- MLSOVÁ CHMELÍKOVÁ Jitka, **Židé na Ašsku**, *Sborník Chebského muzea* 13, 2005, s. 58–72.
- MORAVA Milan, **Z dějin židovského osídlení na Žirovnicku**, *VSP* 12, 2001, s. 189–193.

- MORAVA Milan, **Žirovnický Slavatovský urbář L. P. 1654. Vlastivědný sborník Pelhřimovska 11**, 2000, s. 123–125.
- MORAVCOVÁ Mirjam, **Jubileum historika PhDr. Jiřího Kořalky, CSc., (7.2.1931). D 43**, 2001, s. 158–161.
- MOULÍKOVÁ Blanka, **Postavení židovského obyvatelstva na Sedlčansku v letech 1918–1939, PBP 8**, 2001, s. 118–130.
- MRÁZKOVÁ Jana, **„Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století. HD 29**, 2005, s. 53–107.
- MÜLLER Jan, **Územní vývoj hlavního města Prahy od roku 1784. D 45**, 2003, s. 1–22.
- MÜLLER Karel, **Další neznámý pramen k prováděné lánové vizitaci. VVM 55**, 2003, s. 295–296.
- NAVRÁTILOVÁ Alena, **Narození a smrt v české lidové kultuře**. Praha 2004.
- NEČAS Ctibor, **Bohosoudovští Romové (1784–1945). SPFFBU, C 47**, 2000, s. 211–222.
- NEČAS Ctibor, **Cikáni na Moravě a ve Slezsku do první třetiny 20. století. ČL 87**, 2000, s. 239–247.
- NEČAS Ctibor, **Frekvence Romů ve Znojmě koncem 19. století. JM 37**, 2001, sv. 40, s. 304–306.
- NEČAS Ctibor, **Moravští Romové a Sintové na sklonku 19. a 20. a počátkem 20. století (podle výkazů cikánských usedlíků a polousedlíků z roku 1876, soupisu domovsky příslušných Cikánů z roku 1894 a výročních zpráv o potírání tzv. cikánské trýzně z let 1889–1918. ČMM 120**, 2001, s. 83–99.
- NEČAS Ctibor, **První opatření na Moravě a ve Slezsku podle zákona č. 117/1927 Sbzn: Zákaz vstupu tzv. potulných cikánů do některých regionů a obcí. SPFFBU 2002, č. 9**, s. 17–26.
- NEČAS Ctibor, **Romské „podobizny“ z Uherskobrodsko (1784). ČL 89**, 2002, č. 1, s. 31–37.
- NEČAS Ctibor, **Slovenští Romové v letech 1939–1945. SPFFBU, C 51**, 2004, s. 153–178.
- NEČAS Ctibor, **Usazování a diaspora Romů na Slovácku (od konce 18. do začátku 19. století). Slovácko 41**, 1999 [vyd. 2000], s. 177–181.
- NĚMCOVÁ Veronika, **Česká a německá jména obyvatel města Brna zaznamenaná v berních rejstřících z roku 1348, 1387 a 1432. Brno v minulosti a dnes 17**, 2003, s. 97–113.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Haličští židé v 19. století na cestě za novou existencí na Ostravsko. SPFFO 2003, č. 10**, s. 145–156.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a Židů. Acta demographica XIV. Praha: Česká demografická společnost**, 2003, s. 256.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Židé na Moravě v novověku jako specifická kulturní, sociální a reprodukční minorita. SISb 100**, 2002, s. 103–123.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Židé v moravských poddanských městech od třicetileté války do konce 18. století. In: J. Jurok (ed.), Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Ostrava 2001**, s. 281–294.

- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Židé v procesu proměny poddanského městečka Moravské Ostravy v průmyslové velkoměsto.** *Ostr* 20, 2001, s. 7–27.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Židé – muži, ženy a děti – z Moravské Ostravy ve světle výsledků sčítání obyvatelstva z doby rakouského mocnářství.** *Ostr* 21, 2003, s. 98–116.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Životní jubileum Lumíra Dokoupila.** *D* 42, 2000, s.312–313.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, **Životní jubileum Lumíra Dokoupila.** *D* 47, 2005, s. 279.
- NODL Martin, **Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém.** In: *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil.* Praha, Archiv hlavního města Prahy 2004, s. 23–49.
- NODL Martin, **Morová epidemie na Rakovnicku v roce 1380, Modelová studie k životu farního kléru.** In: *Facta probant homines, Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Zdeňky Hledíkové,* Praha 1985, s. 301–310.
- NODL Martin, **Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419.** *MZK* 35, 2000, s. 7–47.
- NODL Martin, **Lékař a mor aneb intelektuál rezignující i bojující.** *Listy filologické* 124, 2001, s. 259–273.
- NODL Martin, **Předhusitské mory – k problémům jedné interpretace.** *ČMM* 120, 2001, s. 491–503.
- NODL Martin, **Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví.** Praha, Filosofía 2006.
- NOSKOVÁ Helena, **Československo a krajané v letech 1918–1948.** In: *T. G. Masaryk a československá státnost. XIII. Letní škola historie. Sborník textů a přednášek.* Praha, Porta linguarum 2001, s. 73–84.
- NOSKOVÁ Helena, **Národnostní menšiny a migrace po roce 1945 na příkladu Čechů, Poláků a Slováků.** *UOAFP* 219, *Historica* 12/2005, s. 127–137.
- NOSKOVÁ Helena, **Slováci v západních Čechách v letech 1945–1954.** *Sborník Chebského muzea 1999* [vyd. 2000], s. 46–55.
- NOVÁČKOVÁ Eva, **Italové v městech a městečkách západní Moravy v 16. a 17. století.** *ZM* 7, 2003, s. 87–101.
- NOVÁČKOVÁ Eva, **Soužití křesťanů s židovskými komunitami v Třebíči, Moravských Budějovicích a Jemnici v 16. a 17. století.** In: *Židé a Morava.* Sborník z konference konané 15. listopadu 2000 v Muzeu Kroměřížska. Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2001, s. 5–16.
- NOVÁČKOVÁ Eva, **Třebíčské Podklášteří a jeho obyvatelé v letech 1538–1654.** *ZM* 5, 2001, s. 5–24.
- NOVÁK Pavel, **Rolník – Vysočina – Příklad Viléma Richlého a rodin z Mirošova a Dušejova.** In: *Člověk na Moravě 19. století.* Brno, Centrum demokracie a kultury 2004, s. 182–201.
- NOVÁKOVÁ Olga, **Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a 1. polovině 20. století.** *D* 45, 2003, s. 177–188.
- NOVOTNÝ Milan, **Obyvatelé Horek u Litomyšle roku 1741. (Pokus o mikrohistorickou sondu).** In: *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000,* České

- Budějovice 5.–6.prosince 2000. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2001, s. 157–177.
- ODEHNAL Petr, **Měšťané a předměšťané klobouční. Příspěvek k poznání hospodářských poměrů poddaných na broumovském panství ve druhé polovině 16. století na základě rozboru pozemkových knih.** *ČMM* 120, 2000, s. 45–46.
- ODEHNAL Petr, **Poznámka k termínu svatebního veselí v raném novověku.** *VVM* 55, 2003, s. 66–69.
- OGILVIE Sheilagh, **Servage et marchés: L'univers économique du serfs de Bohème.** *Histoires et sociétés rurales* 14, 2000, s. 90–123.
- OGILVIE Sheilagh, **The economic world of the Bohemian serf: economic concepts, preferences and constraints on the estate of Friedland, 1583–1692,** *Economic History Review* 54, 2001, s. 430–453.
- OGILVIE Sheilagh, **Zur ökonomischen Welt der Untertanen in Böhmen. Eine Fallstudie zur Herrschaft Frýdlant.** In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert.* Wien – München 2002, s. 145–173.
- OGILVIE Sheilagh – EDWARDS Jeremy, **Women and the "second serfdom": evidence from Bohemia.** *Journal of Economic History* 60, 2000, s. 961–994.
- OLEJNÍK Jan, **Blatná ve světle městských knih v 16.– 18. století. Příspěvek k diplomatickému rozboru městských knih.** *Sborník k 400. výročí Blatné. Sborník vlastivědných prací vydaných k 400. výročí povýšení Blatné na město,* Blatná 2001, s. 139–156.
- OLEJNÍK Jan, **Strakonice ve světle Berní ruly a Tereziánského katastru.** *Strakonice. Vlastivědný sborník díl I. Kapitoly z historie,* Strakonice 2002, s. 87–106.
- OSOLSOBĚ Petr, **Ars moriendi. Odraz smrti na anglickém královském dvoře v Shakespearově historickém dramatu a naopak (1522–1603).** *SPFFBU, C* 49, 2002, s. 99–118.
- OTČENÁŠEK Jaroslav, **Národnostní vývoj dnešního okresu Česká Lípa v letech 1921–1930.** *ČL* 87, 2000, č. 4, s. 351–355.
- PACHNER Jaroslav, **Chomutov – město v proměnách staletí. Urbanistický vývoj Chomutova.** In: *Comotovia 2002* Sborník příspěvků z konference, věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova, (1252–2002), konané 26. března 2002 v Chomutově.
- PAJER Jiří, **Novokřtění v příznávacích berních listech moravské šlechty.** *ČMM* 124, 2005, s. 451–462.
- PAJER Jiří, **Testamenty a pozůstalosti strážnických obyvatel z 18. století.** *Slovácko* 44, 2002, s. 23–45.
- PÁLKA Petr (ed.), **Židé a Morava.** Sborník z konference konané 15. listopadu 2000 v Muzeu Kroměřížska. Muzeum Kroměřížska 2001, 200 s.
- PANÁČEK Jaroslav, **Hrnčířská rodina Machsgut (Dobředělej) v České Lípě.** *BvS* 12, 2003, s. 91–101.
- PANÁČEK Jaroslav, **Jména osedlých v České Lípě v 16. a 17. století.** *Acta onomastica* 45, 2004, s. 40–51.

- PÁNEK Jaroslav, **Italové, Nizozemci a Němci v rudolfinské Praze – některé formy a problémy soužití**. In: *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství*. Sborník referátů ze 14. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 1. a 2. října 1996, a z 15. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 7. a 8. října 1997. Praha, Scriptorium 2001, s. 67–74.
- PÁNKOVÁ Lucie, **Německá emigrace ve třicátých letech 20. století. Příklad meziválečné Prahy a Paříže (1933–1938/1939)**. *DP* 20, 2002, s. 259–296.
- PAPAJÍK David, **Města, městečka a vesnice v majetkové struktuře na Šumpersku ve 14.–16. století**. *SM* 83–84, 2002, s. 3–22.
- PAPAJÍK David, **Vývoj změn feudálního majetku na Přerovsku 14.–16. století**, *VVM* 52, 2000, č. 1, s. 41–54.
- PÁTKOVÁ Hana, **Lózunka v Březnici na sklonku středověku**. *PBP* 8, 2001, s. 26–43.
- PÁTKOVÁ Hana, **Pražské elity a vizitační protokol arcijáhna Pavla z Janovic**. In: *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil*. Praha, Archiv hlavního města Prahy 2004, s. 67–79.
- PAVLÍK Zdeněk, **Demografický vývoj Prahy od poloviny 19. století do poloviny 20. století**. *D* 44, 2002, s. 248–252.
- PAVLÍK Zdeněk, **Doc. RNDr. et prom. historik Milan Stloukal, DrSc., se dožívá významného životního jubilea**. *D* 43, 2001, s. 241–243.
- PAVLÍK Zdeněk, **Nejvýznamnější tendence světového populačního vývoje**, *D* 46, 2004, s. 230–233.
- PAVLÍK Zdeněk, **PhDr. Alena Šubrtová, CSc. se dožívá šedesáti pěti let**. *D* 42, 2000, s. 231–232.
- PAVLÍK Zdeněk, **Problémy demografického rozvoje**. In: M. Koldinská – A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 21–32.
- PAZDEROVÁ Alena, **Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung in der Herrschaft Rychnov nad Kněžnou**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 43–58.
- PELTAN Lubomír, **Hospodářské a sociální poměry na Stonařovsku ve 40. letech 19. století**. *VSV* 12, 2000, s. 55–78.
- PEŠEK Jiří, **20. století, doba nucených migrací, vyhnání a transferů**. 24, 2002, č. 1, s. 42–47.
- PEŠEK Jiří, **Prvá polovina 20. století – doba nucených migrací, vyhnání a transferů**. (Příspěvek, přednesený na tiskové konferenci dne 7. května 2002; přetištěno z časopisu *Dějiny a současnost*). *Bulletin HÚ AV ČR* 13, 2002, č. 1, s. 52–68.
- PEŠTA Jiří, **Dodatky k rožmberskému listáři pro léta 1437–1472**. *SAP* 56, 2006, č. 2, s. 417–507.
- PETERKA Jiří, **Pozemková kniha města Hradce nad Moravicí z let 1678–1794**. Opava 2002, 64 s.
- Petráň Josef, **Odchod obyvatel z ouběnické obce za prací ve druhé polovině 19. století**. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 40, 2000, s. 139–148.

- PETRÁŇ Josef, **Příběh Ouběnic v Podblanické krajině (do roku 1918)**. Ouběnice 2000, 209 s.
- PFISTER Christian – BRÁZDIL Rudolf, **Social vulnerability to climate in the „Little Ice Age“: an example from Central Europe in the early 1770s**. In: *Climate of the Past* 2, 2006, s. 115–129.
- PLAČEK Vilém, **O řešení státní příslušnosti u Hlučíňanů v letech 1920, 1938 a 1945**. *VLS* 29, 2003, č. 1, s. 9–12.
- PLAČEK Vilém, **O zajateckých a pracovních táborech na Hlučínsku v době nacistické okupace**. *VLS* 30, 2004, č. 1, s. 23–25.
- PODLEŠÁK Jan (ed.), **Naše dny se naplnily. Z historie Židů v jižních Čechách**. České Budějovice 2002.
- POKLUDOVÁ Andrea, **Městské adresáře: zrcadlo socioprofesionálních městských struktur na přelomu 19. a 20. století**. *ČMM* 123, 2004, č. 1, s. 93–110.
- POKLUDOVÁ Andrea, **Mezigenerační sociální mobilita vzdělaných občanů na přelomu 19. a 20. století v Opavě na základě církevních matrik sňatků**. *HD* 26, 2002, s. 101–122.
- POLÁŠEK Jaromír, **Židovská komunita ve Frýdlantě nad Ostravicí**. In: *Židé a Morava*. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 13. listopadu 2002. Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2003, s. 157–166.
- POLÁŠEK Vladimír, **Vnější příčiny smrti a jejich hlavní skupiny v České republice v letech 1919–1998**. *D* 42, 2000, s. 237–241.
- PORTL Pavel, **První pozemková reforma na velkostatecích Uherskohradištska a Uherskobrodsko**. *Slovácko* 43, 2001, s. 197–209.
- POULOVÁ Marika, **Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století**. *HD* 30, 2006, s. 195–218.
- PROCHÁZKA Rudolf – DRECHSLER Aleš – SCHENK Zdeněk, **Raně středověká sídelní aglomerace Přerov 8. – 12. století – současný stav poznání**. *AR* 58, 2006, č. 4, s. 668–694.
- PROKOP Radim, **K populačním přeměnám v české části Těšínska v meziválečném období a po roce 1945**. *SISB* 98, 2000, č. 1, s. 46–62.
- Přirozená měna obyvatelstva v zemích koruny české v letech 1. světové války 1914 až 1918**. Český statistický úřad Praha 2005, 324 s.
- PUK Miroslav, **Odsun Němců z Prahy po druhé světové válce**. *HO* 12, 2001, č. 11–12, s. 270–279.
- PUTÍK Alexandr, **Prague Jews and Judah Hasid a study on the social, political and religious history of the late seventeenth and early eighteenth centuries**. část 1., *JB* 38, 2002, s. 72–105.
- PUTÍK Alexandr, **Prague Jews and Judah Hasid a study on the social, political and religious history of the late seventeenth and early eighteenth centuries**. část 2., *JB* 39, 2003, s. 53–92.
- RÁKOSNÍK Jakub, **Gentský systém v období I. Československé republiky**. *ČNM* 170, 2001, č. 3–4, s. 84–105.
- Retrospektivní lexikon obcí Libereckého kraje 1850–2001**. Zprac. Kraj. reprezentace ČSÚ, Liberec, ČSÚ 2003.

- Retrospektivní lexikon obcí Středočeského kraje 1869–2001.** Zprac. Kraj. reprezentace ČSÚ, Praha, ČSÚ 2005.
- RIEBER Alfred J. (ed.), **Forced Migration in Central and Eastern Europe: 1939–1950.** London, Frank Cass 2000. 197 s.
- RODAN Kamil, **Soubor židovského obyvatelstva Moravské Ostravy v roce 1921 ve světle vybraných demografických faktorů.** *UOAFP* 219, *Historica* 12/2005, s. 11–116.
- ROJČÍKOVÁ Kamila, **Obraz zemědělství na jihovýchodní Moravě ve světle stabilního katastru.** In: *Pocita Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci.* Brno 2002, s. 233–242.
- ROUBÍČEK Vladimír, **Sedmdesát let Zdeňka Pavlíka.** *D* 43, 2001, s. 156–158.
- RYCHLÍK Jan, **Sociální a ekonomické předpoklady emigrace českého obyvatelstva v 19. století.** In: *Přehled kulturních, literárních a školních otázek XVIII,* Daruvar 1998, s. 3–18.
- ŘEZNÍČEK Jan, **Moravské a slezské urbáře po 1372/před 1407–1771 (1849).** Katalog. Praha, Odbor archivní správy MV ČR 2002, 589 s.
- SANDER Rudolf, **Počty Židů v Čechách v 18. a na počátku 19. století.** *SAP* 52, 2002, č. 2, s. 521–590.
- SELIGOVÁ Markéta, **Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v 1. polovině 18. století ve světle poddanských seznamů.** *HD* 28, 2004, s. 55–109.
- SELIGOVÁ Markéta, **Sňatečnost na severočeském panství Horní Police v první polovině 18. století (K možnostem odhadu míry sňatečnosti v předstatistickém období).** *HD* 29, 2005, s. 29–52.
- SENFST Stanislaw, **Historyczne tradycje migracji ze Slaska i na Slask w XIX i pierwszej połowie XX wieku.** In: *Migrace. Tolerance. Integrace.* Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5. a 6. října 2004 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 2004, s. 16–23.
- SCHLUMBOHM Jürgen, **Mächtige Mythen und flexible Praktiken: Erbhof und Stammfamilie in Deutschland.** In: *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi.* Praha, Libri 2003, s. 162–180.
- SIGLOVÁ Tereza, **Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618.** *VSH* 11, 2002, s. 3–40.
- SKLENÁŘOVÁ Sylva, **Chlapci a dívky. Pohled do života čeledi na přelomu 19. a 20. století.** *Střední Morava* 8, 2002, č. 14, s. 127–130.
- SLÁDEK Miloš (ed.), **Vítr jest život člověka, aneb Život a smrt v české barokní próze.** Jinočany 2000.
- SMOLUCHA Janusz, **Polacy w Czechach na przelomie czasów podiebradzkich i jagiellonskich.** In: *Polacy w Czechach. Czesi w Polsce. X–XVIII wiek.* Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej 2004, s. 163–172.
- SMUTNÝ Bohumír, **Hospodářský stav panství Náměšť nad Oslavou v roce 1752.** *ZM* 5, 2001, s. 181–187.

- SOKOL Petr, **Vývoj a struktura osídlení mikroregionu Litice–Útušice (okr. Plzeň–město/Plzeň jih)**. *AR* 53, 2001, č. 2, s. 211–235.
- SOKOLOVÁ Gabriela, **Fond sociologických výzkumů národnostní problematiky Slezského ústavu SZM**. *SISb* 100, 2002, č. 3, s. 210–216.
- SOKOLOVÁ Gabriela, **Slovenská menšina v příhraniční oblasti České republiky**. *ČSHR* 9, 2004, s. 27–38.
- SOUMAR Tomáš, **Odsun Sudetských Němců z Okresu Prachatice**. *Zlatá stezka, sborník prachatického muzea* 8–9, 2001–2002, s. 7–43.
- Soupis archivních fondů vzniklých v souvislosti se sčítáním lidu konanými na území České republiky od roku 1857 a uložených ve státních archivech**. Sestavila Sabina Dušková. *HD* 26, 2002, s. 167–198.
- Soupis farních matrik založených před rokem 1650, které jsou uloženy ve státních archivech (Morava a Slezsko)**. Sestavili Lumír Dokoupil a Ludmila Nesládková. *HD* 25, 2001, s. 156–164.
- Soupis farních matrik založených před rokem 1650, které jsou uloženy ve státních archivech**. Sestavili Ladislav Dušek, Vladimíra Hradecká, Jiří Kuba, Jan Pelant a Jiřina Psíková. *HD* 24, 2000, s. 167–189.
- Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651. Boleslavsko 1–2**. 2., dopl. vyd. Ed. Alena Pazderová, Praha, Národní archiv 2005.
- Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651. Hradecko–Bydžovsko 1–4**. Ed. Lenka Matušíková – Zlataše Kukánová – Magda Zahradníková, Praha, SÚA 2000.
- Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651. Hradecko–Bydžovsko 1–4**. Ed. Lenka Matušíková – Zlataše Kukánová – Magda Zahradníková, Praha, SÚA 2003.
- Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651. Chrudimsko 1–3**. Ed. Alena Pazderová – Lenka Matušíková, Praha, SÚA 2001.
- Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651. Plzeňsko–Klatovsko 1–2**. Ed. Magda Zahradníková, Praha, SÚA 2003.
- Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Sv. I, Loketský kraj, Boleslavský kraj, Budějovický kraj**. Vyd. Jan Boháček – Jan Hálek – Klára Kučerová – Vlasta Mádlová. Praha, SÚA 2002.
- Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Sv. II, Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj**. Vyd. Martin Jiřinec – Michal Řezníček – Zdeněk Vácha – Jana Boňková. Praha, SÚA 2003.
- Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Sv. III, Prácheňský kraj, Berounský kraj, Tábořský kraj**. Vyd. Jindřich Marek – Karel Skalický – Irena Veselá – Jan Hálek, Praha, SÚA 2003.
- Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Sv. IV, Chrudimský kraj, Plzeňský kraj, Žatecký kraj**. Vyd. Martin Holý – Marie Wasková – Jan Boháček – Vlasta Mádlová – Renáta Sádlová. Praha, SÚA 2004.
- Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Sv. V, Čáslavský kraj, Klatovský kraj, Rakovnický kraj**. Vyd. Ivana Ebelová – Milada Holá – Michal Řezníček – Renáta Sádlová. Praha, SÚA 2004.
- SPYRA Janusz, **Reformy Józefa II i ich wpływ na ludność żydowska Śląska Austriackiego**. In: *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. 26.

- mikulovské sympozium 24.–25. října 2000. Brno, Státní okresní archiv Břeclav 2003, s. 189–199.
- SRB Vladimír, **1000 let obyvatelstva českých zemí**. Praha 2004, 274 s.
- SRB Vladimír, **K založení Československé demografické společnosti v roce 1964**. *D* 46, 2004, s. 211.
- SRB Vladimír, **Ustavení Československé demografické společnosti**. *D* 46, 2004, s. 211.
- SRB Vladimír, **Vývoj obyvatelstva Česka 1918–2002**. *D* 45, 2003, s. 229–238.
- SRB Vladimír, **Zahraniční stěhování obyvatelstva na území českých zemí 1870–2000**, *D* 43, 2001, s. 202–209.
- SRB Vladimír – MOLINOVÁ Jarmila, **Střední délka života (naděje dožití) obyvatelstva v českých zemích v 8. až 20. století**. *D* 45, 2003, s. 189–197.
- STANČÍK Vladimír, **Otázka sociálních kategorií poddaného obyvatelstva na panství Rožnov–Krásno v letech 1548–1694**. In: *Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc.* Liberec, Technická univerzita v Liberci 2004, s. 155–202.
- STEHLÍK Michal, **Dačická exekuce 1945 ve světle pramenů**, *DVS* 3, 2005, s. 173–178.
- STEHLÍK Michal, **Historie židovské komunity v Dačicích (1585/1848/1942)**. *DVS* 1, 2001, s. 3–14.
- STEHLÍK Michal, **Židé v Dolním Bolíkově 1670–1938**. In: *Židé a Morava*. Sborník z konference konané 15. listopadu 2000 v Muzeu Kroměřížska. Kroměříž, Muzeum Kroměřížska 2001, s. 115–119.
- STEINBACHOVÁ Lucie, **Demografický vývoj za hladomor v letech 1771–1772**. *HD* 25, 2001, s. 101–128.
- STEINBACHOVÁ Lucie, **Hladomor v letech 1771–1772**. *D* 44, 2002, s. 188–196.
- STEINBACHOVÁ Věra, **Obyvatelstvo obcí Osvračín a Meclov v roce 1921**. *Studie k sociálním dějinám* 9, 2002, s. 7–22.
- STEJSKAL Aleš, **Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva (1550–1616) model a jeho fungování**. *SAP* 54, 2004, č. 2, s. 323–458.
- STIBOR Jiří, **Původ opavských ženichů (Rozbor oddací matriky z let 1626–1719)**. *UOAFP* 219, *Historica* 12, 2005, s. 23–32.
- SULITKOVÁ Ludmila, **Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1341–1619. Katalog I. svazek. Knihy městského hospodaření 1. Knihy početní a) komorní počty 1476–1619**. Brno 2000, 104 s.
- SULITKOVÁ Ludmila, **Měšťané, jejich společenství a elity v Brně v předbělohorském období**. In: J. Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*. Ostrava 2001, s. 115–123.
- SVATOŠ Martin, **Jezuitské litterae annuae a jejich podání náboženského života v Kutné Hoře v morovém roce 1680**. *Folia philologica* 124, 2001, No. 1–2, s. 69–106. Též in: V. Vaněk – J. K. Kroupa, *Kutná Hora v době baroka (Antiqua Cuthna 1)*, Praha, SOA Praha – Soka Kutná Hora a Koniasch Latin Press 2005, s. 167–196.
- SVOBODNÝ Petr – HLAVÁČKOVÁ Ludmila, **Dějiny lékařství v českých zemích**. Praha 2004.
- ŠANDA Robert, **Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v letech 1914–1918**. *D* 48, 2006, s. 68–72.

- ŠEVEČEK Ondřej, **Bydlení a bytová otázka ve Zlíně před první světovou válkou.** *UOAFP*, 219, *Historica* 12, 2005, s. 101–110.
- ŠEVEČEK Ondřej, **Bydlení, bytová otázka a bytové poměry v Bat'ově Zlíně v letech 1918–1938.** *SISb* 104, 2006, č. 1, s. 18–48.
- ŠEVEČEK Ondřej, **Migrační systém zlínského průmyslového centra v letech 1900–1938.** *HD suplement* 30, 2006, s. 145–170.
- ŠEVEČEK Ondřej, **Zrození Bat'ovy průmyslové metropole. Populační vývoj města Zlína v letech 1880–1938.** Autoreferát k rigorózní práci. Ostrava, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta 2004. 25 s.
- ŠKRDLA Petr, **Změny v sídelní strategii mladého paleolitu v mikroregionu brněnské kotliny.** *AR* 54, 2002, č. 2, s. 363–370.
- ŠMERAL Jiří, **Struktura feudálního majetku na Moravskotřebovsku, Svitavsku a Jevíčsku ve 14.–16. století.** *VVM* 55, 2003, č. 4, s. 353–368.
- ŠMERDA Milan, **Kulturní stupně a přesídlování ve Slezsku v 18. století.** In: *Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci.* Brno 2002, s. 413–423.
- ŠMERDA Milan, **Pohyb obyvatel ve Slezsku v letech 1742–1784 a specifika jeho regionů.** *Časopis Slezského zemského muzea, Série B – vědy historické* 51, 2002, č. 1, s. 37–59.
- ŠPANIEL Blahoslav, **Staré knihy nosislavské.** *JM* 36, 2000, sv. 39, s. 173–202.
- ŠRAJEROVÁ Olga, **Slováci na Ostravsku po roku 1945.** *ČSHR* 9, 2004, s. 15–25.
- ŠTĚDRONĚ Miloš, **Opera jako dvorská slavnost: mezi svatbou a smrtí.** *SPFFBU, C* 49, 2002, s. 25–31.
- ŠTEFANOVÁ Dana, **Aspekte der Stellung der Untertanen in einer gutsherrschaftlichen Gesellschaft in der Frühen Neuzeit.** In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert.* Wien 2002, s. 206–227.
- ŠTEFANOVÁ Dana, **Ausgedinge und Besitztransfer – Gerechtigkeit zwischen den Generationen? Das Beispiel der Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750.** In: S. Brakensiek – M. Stolleis – H. Wunder (edd.), *Generationengerechtigkeit? Normen und Praxis im Erb- und Ehegüterrecht 1500–1850,* Berlin 2006, s. 219–240.
- ŠTEFANOVÁ Dana, **Besitzrechtliche Ansprüche und weitere Lebenswege von WitwenVeränderungen und Kontinuitäten der Praktiken in der Gutsherrschaft Frýdlant in Nordböhmen zwischen 1558 und 1750.** In: N. Langreiter – M. Lanzinger (Hg.), *Wandel: Kontinuitäten. Kulturwissenschaftliche Versuche über ein schwieriges Verhältnis* (= kulturwissenschaften, Bd. 5) Wien 2002, s. 57–83.
- ŠTEFANOVÁ Dana, **Die Schöppenbücher.** In: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (Hg.), *Die Habsburgermonarchie in der frühen Neuzeit – eine exemplarische Quellenkunde.* Oldenburg 2003, s. 511–515.
- ŠTEFANOVÁ Dana, **Vdovy v raném novověku. Studie k právnímu postavení a jednání „viditelných“ žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi léty 1550–1750.** *SPFFBU, C* 49, 2002, s. 51–69.

- ŠTEFANOVÁ Dana, **Zur Stellung der Untertanen in einer gutsherrschaftlichen Gesellschaft in der Frühen Neuzeit, Die Herrschaft Frýdlant 1558–1750**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen*, Wien – München 2002, s. 206–227.
- ŠTEFANOVÁ Dana, **Zur Stellung von Witwen in ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit zwischen 1558 und 1750**. In: D. Štefanová – V. Bůžek (edd.), *Menschen-Handlungen-Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften (Opera historica 9)*. České Budějovice 2001, s. 197–217.
- ŠTEFANOVÁ Dana – CERMAN Markus, **Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung in der Herrschaft Frýdlant und Liberec (1590–1750)**. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien 2002, s. 70–87.
- ŠTEFANOVÁ Dana – CERMAN Markus, **Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit**. In: M. Koldinská – A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 83–107.
- ŠTEFANOVÁ Dana – CERMAN Markus, **Zur Differenzierung der ländlichen Sozial- und Familienstrukturen: die Herrschaften Frýdlant und Liberec, 1651–1654**. In: A. Pazderová (ed.), *Pocťa Elišce Čáňové, sborník k životnímu jubileu*. Praha 2003, s. 139–150.
- ŠTEFANOVÁ Dana – ZEITLHOFER Hermann, **Alter und Generationenbeziehungen in Böhmen. Zum Ausgedinge in nord- und südböhmischen Dörfern in der Frühen Neuzeit**. In: J. Ehmer – P. Gutschner (edd.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und sozialwissenschaftliche Beiträge*. Wien – Köln – Weimar 2000, s. 231–258.
- ŠTĚPÁN Jan, **Porodnost v Třebčíně v letech 1689–1904 a v Henneberku v letech 1788–1904**. *Střední Morava* 19, 2004, s. 161–163.
- ŠTĚPÁN Jan, **Úředníci a personál na stolních panstvích olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století**. *Olomoucký archivní sborník* 3, 2005, č. 3, s. 56–83.
- ŠTĚPÁN Václav, **Vznik židovské obce v Moravské Ostravě**. In: *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. 26. mikulovské sympozium 24.–25. října 2000. Brno, Státní okresní archiv Břeclav 2003, s. 227–237.
- ŠTĚŘÍKOVÁ Edita, **Česká exulantská obec v Polsku**. Praha 2002, 433 s.
- ŠTĚŘÍKOVÁ Edita, **Exulantská útočiště v Lužici a Sasku**. Praha 2004, 549 s.
- ŠTĚŘÍKOVÁ Edita, **O českých predikantech v první polovině 18. století**. In: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem, 2001, s. 51–58.
- ŠTĚŘÍKOVÁ Edita, **Pozvání do Slezska: vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku**. Praha 2001, 599 s.
- ŠTĚŘÍKOVÁ Edita, **Stručně o pobělohorských exulantech**. Praha 2005, 144 s.
- ŠTINDL Martin, **Almužníci 17. století na cestě do Bíteše a Meziříčí. (Pokus o zachycení pohybu na okraji barokní společnosti)**. *ZM* 2, 1998, s. 83–100.
- ŠTINDL Martin, **Bítešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století**. *ZM* 8, 2004, s. 44–67.

- ŠTINDL Martin, **Tulácké příběhy ze západní Moravy. (Pokus o identifikaci okraje barokní společnosti).** *ZM* 5, 2001, s. 59–81.
- ŠUBRTOVÁ Alena, **Alois Hajn (1870–1953) a jeho místo v dějinách českého populačního myšlení.** *D* 46, 2004, s. 248–263.
- ŠUBRTOVÁ Alena, **Dějiny populačního myšlení v českých zemích.** *Acta demographica XVI.* Česká demografická společnost Praha 2006, 304 s.
- ŠUBRTOVÁ Alena, **Podkarpatská Rus a A. L. Petrov ve vzpomínkách Antonína a Evy Boháčových.** *D* 47, 2005, s. 142–145.
- ŠUBRTOVÁ Alena, **K 85. narozeninám JUDr. Vladimíra Srba.** *D* 44, 2002, s. 218–220.
- ŠUBRTOVÁ Alena, **Umělé potraty v diskusích meziválečného období v Československu (1918–1938).** *D* 44, 2002, s. 233–244.
- ŠUBRTOVÁ Alena, **Z českého populačního myšlení k biologickým a rasovým teoriím.** *D* 43, 2001, s. 1–9.
- ŠULC Jaroslav, **Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích a ve středním Polabí).** *ČNM* 175, 2006, č. 1–2, s. 41–78.
- ŠUMBEROVÁ Radka, **Osídlení nivy dolního toku Vrchlice v pravěku.** *AR* 52, 2000, č. 2, 261–302.
- ŠUP Milan, **Mlýny a mlynáři na Polensku.** *POL* 10, 2001, č. 2, s. 17–24, s. č. 3, s. 12–16.
- ŠUP Milan, **Statistické ohlednutí.** *POL* 12, 2003, č. 3, s. 12–21.
- ŠVÁB Josef, **Klášteří Hradisko ve stínu válečných konfliktů.** *SM* 9, 2003, č. 16, s. 28–40.
- TANTNER Anton, **Durch die böhmischen Dörfer. Die Seelen- konskription und Hausnummerierung von 1770 in Böhmen, Mähren und Schlesien.** *HD* 30, 2006, s. 5–30.
- TARABOVÁ Zdeňka, **Významné životní jubileum doc. RNDr. Boženy Novákové-Hřibové, CSc.** *D* 46, 2004, s. 59–60.
- tes, **Objevitel séra proti záškrtu E. A. Behring se narodil před 150 lety.** *D* 46, 2004, s. 137–138.
- TIETZE Marek, **Zdeněk Pavlík pětasedmdesátiletý.** *D* 48, 2006, s. 136–137.
- TICHÝ Radomír, **Námořní plavba v raném neolitu. Příspěvek experimentální archeologie k počátkům neolitizace středomoří.** *AR* 52, 2000, č. 2, s. 234–260.
- TINKOVÁ Daniela, **Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti.** *HD* 27, 2003, s. 133–172.
- TINKOVÁ Daniela, **Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti,** *ČČH* 101, 2003, č. 1, s. 27–76.
- TLAPÁK Josef, **K otázce skladby poddanského zatížení v zorném úhlu východočeských pramenů ze 16. a z první poloviny 17. století,** *Folia Historica Bohemica* 20, 2003, s. 107–124.

- TOBIASCH Arnulf, **Počty obětí reklamované Československem ve světle opěných smluv z let 1938/1939.** *SEvr – Střední Evropa, revue pro středoevropskou kulturu a politiku* 16, 2000, č. 102, s. 115–128.
- TOPINKA Jiří, **Vysídlení obcí z vojenského prostoru Brdy 1940–1953.** *MB* 7, 2004, s. 160–188.
- TOŠNEROVÁ Marie, **Berní rejstřík Podbrdského kraje z roku 1598.** *MB* 6, 2003, s. 80–91.
- TOŠNEROVÁ Marie, **Industrializace a urbanizace Berouna v druhé polovině 19. století.** *MB* 4, 2001, s. 112–138.
- TOŠNEROVÁ Marie, **Mor v Berouně v roce 1680.** *MB* 3, 2000, s. 31–42.
- TOŠNEROVÁ Marie, **Obyvatelstvo města Berouna na konci 18. století.** *HD* 26, 2002, s. 93–80.
- TOŠNEROVÁ Marie, **Vpád Pasovských do Berouna v roce 1611.** *MB* 5, 2002, s. 63–124.
- TURKOVÁ Miloslava, **Životní jubileum PhDr. Mirjam Moravcové, DrSc.** *D* 43, 2001, s. 162–163.
- UNGER Josef, **Pohřbívání v 16. století.** *SPFFBU, C* 49, 2002, s. 41–48.
- URBANOVÁ Andrea, **Vesnice a její obyvatelé 19. století v díle Františky Stránecké, moravské Boženy Němcové.** *ZM* 4, 2000, s. 165–174.
- URMINSKÝ Ivan – MALÁ Michaela, **Sbírka vojenských matrik ve Vojenském ústředním archivu Praha.** In: *Ročenka 2005.* Vojenský historický archiv, III. odbor VÚA Praha, s.19–85.
- VACULÍK Jaroslav, **Čeští emigranti 18. a 19. století na území dnešního Polska a jejich poválečná reemigrace** *HG* 32, 2003, s. 309–317.
- VALÁŠKOVÁ Naďa, **Příspěvek ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938.** *HD suplement* 30, 2006, s. 99–122.
- VALENTA Aleš, **Jews in Eastern Bohemia from the End of the Thirty-Years-War to the End of the Eighteenth Century. On Hitherto Findings and Further Possibilities for Study.** *JB* 40, 2004, s. 5–22.
- VANĚK Pavel, **Tvoření jmen poddaných v 16. a 17. století pohledem pozemkové knihy vsí Skalice a Krhova na Boskovicku.** *VVM* 52, 2000, č. 3, s. 275–282.
- VAŇKOVÁ Markéta, **Demografický vývoj Žitenic v 19. století.** *HD* 30, 2006, s. 145–194.
- VELEMÍNSKÝ Petr – DOBISÍKOVÁ Miluše, **Projevy nespecifické zátěže na kostrách našich předků,** *AR* 52, 2000, č. 3, s. 483–506.
- VELEŠÍK Vladimír, **Osídlování Svitavska v letech 1945–1947.** *Pomezí Čech a Moravy* 4, 2000, s. 199–268.
- VELKOVÁ Alice, **Der Besitztransfer untertäniger Anwesen in Štáhlavy im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.** In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert.* Wien – München 2002, s. 228–239.
- VELKOVÁ Alice, **Die Herrschaft Štáhlavy: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie.** In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen.*

- Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert.* Wien – München 2002, s. 29–42.
- VELKOVÁ Alice, **Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva. Sonda do situace na Štáhlavsku v letech 1750–1850.** *HD suplement* 30, 2006, s. 73–98.
- VELKOVÁ Alice, **Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století.** In: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími.* Sborník příspěvků z 2. pardubického bienále konaného ve dnech 4. až 5. dubna 2002, Pardubice 2003, s. 205–227.
- VELKOVÁ Alice, **Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statech roku 1802.** *HD* 29, 2005, s. 109–137.
- VELKOVÁ Alice, **Složení domácnosti a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století.** In: M. Koldinská – A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi.* Praha 2003, s. 140–161.
- VELKOVÁ Alice, **Složení obyvatelstva podle věku a rodinného stavu na počátku 19. století. Analýza registru daně z hlavy na panství Štáhlavy u Plzně.** In: A. Pazderová (ed.), *Poceta Elišce Čáňové, sborník k životnímu jubileu.* Praha 2003, s. 150–162.
- VELKOVÁ Alice, **Venkovské ženy v letech 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti.** In: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie.* Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006. Pardubice 2006, s. 125–144.
- VELKOVÁ Alice, **Výzkum sociální mobility na příkladu generace narozené v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy.** *HD* 27, 2003, s. 173–224.
- VELKOVÁ Jitka – SLAD Jiří, **Historické náhrobníky a pohřby v 16.–18. století v kostele Chelčickém.** *Vodňany a Vodňansko* 5, Vodňany 2002, s. 14–44.
- VENCL Slavomil, **Stopa dálkových kontaktů nebo projev konvergence?** *AR* 53, 2001, č. 2, s. 348–354.
- VOREL Petr, **Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století.** Pardubice 2001, 248 s.
- VOREL Petr, **Vliv vrchnostenského hospodaření v raném novověku na vývoj obce Dubany na Pardubicku,** *VSH* 10, 2001, s. 35–68.
- VOŠAHLÍKOVÁ Pavla, **Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích.** In: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie.* Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006, Pardubice 2006, s. 357–362.
- VOTROUBKOVÁ Iva, **Slovenští osídlenci na Chebsku a Ašsku v letech 1945–1958.** *Sborník Chebského muzea* 1999 [vyd. 2000], s. 56–63.
- Výběrová bibliografie prací Pavly Horské od roku 1986.** *HD* 26, 2002, s. 192–195.

- WALZER Tina, **Mährische Juden in Wien. Wirtschaft – Gesellschaft – Kultur.** In: *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. 26. mikulovské symposium 24.–25. října 2000. Brno, Státní okresní archiv Břeclav 2003, s. 65–68.
- WÄNTIG Wulf, „**Exulanten**“ **aus dem Bömischen Niederland in den angrenzenden Gebieten Kursachsens und der Oberlausitz.** In: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Ústí nad Labem, Albis international 2001, s. 107–116.
- WOITSCHOVÁ Klára – WOITSCH Jiří – ŘEZNÍČEK Michal, **Geografická mobilita židovského obyvatelstva v Čechách ve světle Soupisu židovských rodin z roku 1793.** *HD* 30, 2006, s. 31–66.
- WOLF Jiří, **Mor na Teplicku v roce 1680 ve zprávách osekých cisterciáků.** *HD* 27, 2003, s. 250–256.
- WOLF Ondřej, **Kolonizace weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku.** *AR* 56, 2004, č. 3, s. 561–590.
- ZAJIC Andreas H., **Grabdenkmäler des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit als Quelle adeliger Erinnerung und Medium adeliger Representation.** *SPFFBU, C* 49, 2002, s. 155–206.
- ZÁLESKÁ Lenka, **Ves Hodějovice a její obyvatelé v 17. století.** *Vyškovský sborník* 2, 2001, s. 219–225.
- ZÁLESKÁ, Lenka, **Slavkovská farnost na počátku 19. století (demografická sonda).** *Vyškovský sborník* 3, 2002, s. 175–185.
- ZEITLHOFER Hermann, **Besitztransfer in frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaften: die südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod), 1640–1840.** In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 240–261.
- ZEITLHOFER Hermann, **Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640–1840.** In: Ch. Duhamelle – J. Schlumbohm (Hg.), *Eheschließungen in Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 197)*. Göttingen 2003, s. 35–63.
- ZEITLHOFER Hermann, **Formen der Seßhaftigkeit bei Hausbesitzern und Landlosen in der südböhmischen Pfarre Kapličky 1640–1840.** *Imis-Beiträge* 18, 2001, s. 51–67.
- ZEITLHOFER Hermann, **Migrace na českém venkově na počátku 20. století.** *HD supplement* 30, 2006, s. 123–144.
- ZEITLHOFER Hermann, **Ökonomische Vielfalt und soziale Differenzierung: die Herrschaft Vyšší Brod im 17. und 18. Jahrhundert.** In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 15–28.
- ZEITLHOFER Hermann, **Sozialer und demographischer Wandel im südböhmischen Kapličky 1640–1840: eine Fallstudie zur Flexibilität traditionaler ländlicher Gesellschaften.** *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, Heft 1, 2004, s. 64–83.

- ZEITLHOFER Hermann, **Succession in headship and the institution of retirement in early modern Bohemia.** In: D. R. Green – A. Owens (Hg.), *Family Welfare: Gender, Property and Provision Since the Seventeenth Century*, Greenwood Press: Westport CT 2004, s. 73–96.
- ZEMAN Martin, **Možnosti využití „farářských relací“ jako pramene pro historicko-demografická studia.** *HD* 25, 2001, s. 65–82.
- ZEMAN Martin, **Prácheňsko ve světle farářských relací. Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století.** *JSH* 72, 2003, s. 14–34.
- ZEMAN Václav, **Německá evangelická obec v České Kamenici v letech 1901–1945.** *PB* 3, 2005, s. 195–261.
- ZEMKO Milan, **Strany národnostných menšin a ich voličstvo za prvej ČSR.** *ČSHR* 5, 2000, s. 229–246.

RECENZE

Martin Jemelka, Na kolonii. Život v hornické kolonii dolu Šalomoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické urbanizace

Ostrava, VŠB – Technická univerzita Ostrava, 2007, 230 s., ISBN 978-80-248-1408-7.

Po té, co před půlstoletím představovaly hornické kolonie v ostravsko-karvinském revíru ústřední téma pro celou řadu badatelů, se nyní k tomuto po několik let opuštěnému tématu vrací mladý ostravský historik. Martin Jemelka si za předmět svého studia vybral největší z ostravských kolonií, hornickou osadu dolu Šalomoun, a její osudy a život osazenstva sledoval v období od vzniku kolonie na přelomu 60. a 70. let 19. století až po druhou světovou válku, po jejímž ukončení prošla kolonie zásadní proměnou v rámci socialistické urbanizace a nakonec byla asanována.

Již výběr pramenů svědčí o širokém záběru práce. Stěžejním materiálem byly autorovi sčítací operáty z let 1890, 1910 a 1930, které mu posloužily zejména pro rozsáhlou kapitolu věnovanou demografickému vývoji kolonie. Při podrobném popisu stavebního vývoje vycházel ze stavebních spisů. Zajímavé jsou části zabývající se každodenností života obyvatel, stranou autora zájmu proto nezůstal ani dobový tisk, školní kroniky, živnostenské rejstříky, četný ikonografický materiál a v neposlední řadě důležitým pramenem byla autorovi pamětnická vyprávění.

V prvních částech své práce autor čtenáře seznamuje s prameny a literaturou a uvádí do problematiky dělnických kolonií jakožto specifických sídelních center s charakteristickými prvky urbanistickými i demografickými. Nechybí kapitola věnovaná dějinám samotného dolu Šalomoun. Následující pasáže knihy již přinášejí výsledky vlastního autora bádání. Martin Jemelka sledoval při svém studiu tři okruhy otázek, problematiku prostoru, demografické charakteristiky populace a každodenní život v kolonii.

Na několika místech se autorovi znovu navrácí téma prostoru, které nahlíží podrobněji a z více hledisek než jeho předchůdci. Zajímá se jak o vlastní prostor kolonie samotné, tak jejího okolí, jejichž vzájemným vztahem se rovněž zaobírá. Nejprve se do centra jeho zájmu dostala dopravní dostupnost osady a úroveň

infrastruktury v kolonii. Sleduje, jakou roli pro život v kolonii měla její poloha v blízkosti průmyslových podniků, kam docházela většina obyvatel kolonie za prací, a zároveň v blízkosti městského centra. Za zásadní pro charakter populace osady považuje vliv železnice, neboť ještě před vznikem kolonie byla Moravská Ostrava železnicí spojena s hlavními imigračními oblastmi. Popisuje stavební vývoj kolonie, osadu postupně zaplňuje jednotlivými domy, ubytovnami, konzumenty, hospodami, mateřskými školkami, obecními školami, kostely, hřišti.

Venkovní prostor mezi domy, ulice, nároží domů a nejrůznější zákoutí, získal v kolonii přeplněné obyvateli nezaměnitelné funkce komunikační a socializační. Zde se odehrávala podstatná část života, o intimitě dělnických bytů lze podle autora plně hovořit až v meziválečném období. Specifickým rysem a pro život dělníků v kolonii nepostradatelnou součástí sídliště pak byly podle autora malé zahrádky mezi jednotlivými domy, díky nimž získala osada ojedinělý agrárně-industriální ráz. Zahrádky poskytovaly horníkům důležitý zdroj potravin a příchozím ze zemědělských regionů tak zároveň dávaly možnost snáze se přizpůsobit zcela jinému způsobu života, než byli dosud navyklí.

Další pohled na prostor v kolonii nachází autor v souvislosti se sociálně homogenním charakterem místního osazenstva a klade si otázku, do jaké míry vytvářela kolonie uzavřený sociální ostrov. Autor hledá vazby k širšímu středostavovskému okolí osady a nachází je především v dětech, které příliš nehleděly na společenské rozdíly, a v dělnických dcerách, jež se před sňatkem uplatňovaly coby posluhovačky v domácnostech maloburžoazních vrstev a nové návyky přenášely později do svých vlastních rodin. Na tomto místě se autor pozastavuje u spolkového života v kolonii, rozepisuje se o stranických a odborových organizacích, jež nacházely mezi osadníky kolonie své členy.

Při práci se sčítacími operáty postupoval autor metodou kompletní excerptce a podařilo se mu tak postihnout biologické, sociální i kulturní struktury populace osady ve vytýčeném období. Sčítací operáty umožňují nahlédnout dynamiku vývoje, což je v případě dané lokality obzvláště patrné, navíc jak autor poznamenává, kolonie dolu Šalomoun může být díky své velikosti a hustotě osídlení brána za modelový příklad populačního vývoje moravsko-ostravských kolonií. Autorovi se skutečně podařilo vytěžit z použitého pramenového materiálu maximum. Přináší informace o teritoriálním původu obyvatelstva, o struktuře populace podle pohlaví, věku, rodinného stavu, ale i podle vzdělání, zaměstnanosti, národnosti či náboženství. Zabývá se také podobou rodiny a domácnosti, kde zejména v počátečním období sehrávali nezanedbatelnou roli početní nocležníci a podnájemníci, jejichž přítomnost příliš nepřispívala k uspokojivým rodinným poměrům, autor v této souvislosti hovoří o polootevřené rodinné struktuře, pro kultivaci životní situace horníků bylo klíčové právě odstranění nocležnictví. Martin Jemelka postupně vykresluje obraz vývoje

kolonie od živelně budované hornické osady s vysokým počtem imigrantů po stabilizované dělnické sídliště reprodukované z vlastních zdrojů. Přitom nezůstává pouze u popisu charakteristických znaků hornických sídlišť, ale dívá se po příčinách změn, ke kterým zde docházelo.

V české historiografii jsou ojedinělými autorovy pasáže řešící problematiku každodennosti v dělnických koloniích, pojmání času a prostoru, stravování a odívání. Důležitým zdrojem informací mu tady byla pamětnická vyprávění, kterých používá jako plnohodnotného pramene, nikoliv jen v roli ilustrativních obrázků. Tuto kapitolu otevírá pohledem na subjektivní vnímání lidí z kolonie prostoru a času, jehož rytmus udávaly průmyslové podniky. Provádí čtenáře hornickým rokem se všemi rodinnými událostmi, církevními a státními svátky, zavádí ho do prvomájového průvodu a zároveň tak ukazuje místa, kde se setkávali sousedé a kam lidé odcházeli trávit volný čas.

Díky pamětníkům se autor dostává přímo do domácností a popisuje svět v kolonii očima dětí, mužů, žen a důchodců. Každá tato skupina pochopitelně zažívala svou každodennost jinak, způsob života však určovala mužská složka populace. Muži poznamenaní tvrdou prací v dolech často ve vztahu ke svému okolí uplatňovali fyzickou sílu, na druhé straně však vychovávali své syny k solidaritě. Muži také byli jediní, kteří skutečně disponovali volným časem. Naopak ženy, dělnické matky, na které s obdivem a úctou vzpomínali pamětníci, vedly samy celou domácnost a vychovávaly děti. Autor se pozastavuje nad problematikou socializace a emancipace hornických žen, které po svém příchodu do kolonie musely čelit zcela novým úkolům, a srovnává jejich situaci s jinými průmyslovými odvětvími. Nechybí ani proces dětské socializace se všemi klady a zápory vlivu hornické kolonie, důležité byly v tomto ohledu kontakty se sousedy a zejména starými obyvateli sídliště. Přítomnosti hornických důchodců v kolonii přikládá autor mimořádnou váhu, neboť senioři zde byli zárukou stability osady, zosobňovali paměť místa.

Přes idealistická vyprávění lidí, kteří v kolonii prožili své dětství a mládí, autor nezapomíná i na odvrácenou stranu kolonie, na problémy s kriminalitou, alkoholismem a prostitucí.

Závěr práce je věnován osudům několika postav a postaviček známých po celé kolonii, ke kterým se pamětníci často ve vzpomínkách vraceli.

Autor předkládá čtenáři ojedinělou práci, která poprvé v českém prostředí nabízí ucelený pohled na život v dělnické kolonii. Z mnoha aspektů nahlíží vývoj kolonie od prvopočáteční nestabilní osady s vysokou mírou zabydlenosti s mnoha negativními dopady na život lidí po stabilizovanou osadu se sousedskými vazbami, bohatou spolkovou činností a s plnou občanskou vybaveností. Izolovaný polovenkovský sídelní útvar se transformoval do předměst-

ského sídliště, které se otevíralo svému okolí. Martin Jemelka tak dochází ke stanovení periodizace existence kolonie, charakterizuje jednotlivá období, pečlivě postihuje změny, k nimž docházelo v mnoha oblastech života v kolonii.

Nakonec lze jen litovat, že čtivá práce, která jistě osloví čtenáře, nedostala zajímavější grafickou podobu, zvláště otištěná obrazová dokumentace, plány kolonie a dobové fotografie, téměř pozbyla v daném provedení vypovídací hodnoty.

Michaela Holubová

Martin Nodl, Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví

Praha, Filosofia 2006, 96 s.

Nová cenná rozprava Martina Nodla přináší zevrubnou analýzu přistěhovalectví do města Stříbra v období od roku 1380 do roku 1419. Autor v zasvěceném úvodu shrnuje metodické podněty, které v posledních desetiletích přineslo studium městského přistěhovalectví zejména v Německu, Rakousku a Švýcarsku, a ukazuje, že toto studium, které se opírá téměř výlučně o knihy městských práv, dává jen omezené možnosti a jeho výsledky stále více nabývají stereotypního rázu a mnoho nového již neříkají. Nodl se pokusil o využití jiného typu pramene, totiž kontinuálně vedených a kontinuálně dochovaných stříbrských městských rejstříků, které tím, že jsou vedeny alfabetycky, představují ve srovnání s berními rejstříky z jiných našich měst výjimečný, pečlivěji vedený pramen. Navíc v rozsáhlé míře využívá prosopografického podchycení městské populace, opírající se o všechny dostupné prameny. Je ovšem nucen konstatovat, že ani stříbrské berní rejstříky neevidují všechny přistěhovalce, navíc u části evidovaných příchozích neuvádějí jejich teritoriální původ, nicméně procento neevidovaných (asi jedna desetina), je podle něho natolik nízké, že umožňuje sledovaný cíl realizovat. Nedostatkem je však mezera v berní evidenci v letech 1392-1402.

Autor v podstatě sleduje dva cíle. Na jedné straně se pokouší tradičním způsobem kvantifikovat intenzitu migrací a geografický původ imigrantů, současně se však zaměřuje na sociální aspekty přistěhovalectví. Ukazuje, že ve Stříbře s cca 2 000 obyvatel se ročně stěhovalo v průměru šest nových berních poplatníků do vnitřního města a jednou za dva roky jeden na (nevelké) předměstí. Přitom v 80. letech přišlo ročně v průměru 8 osob, počátkem 15. století jen 4 a rovněž před rokem 1380 bylo přistěhovalectví zřejmě slabší. Pokles autor vysvětluje hypoteticky rostoucím berním zatížením, které snižovalo atraktivitu města, nevylučuje však ani jiné důvody. Vzestup po roce 1380

ponechává bez vysvětlení. Srovnáním s jinými městy dospívá k závěru, že intenzita přistěhovalectví byla ve Stříbře vyšší než v Jihlavě nebo v Českých Budějovicích.

Prosopografická analýza autorovi umožňuje sledovat u každého imigranta celkovou dobu pobytu ve městě, majetkové poměry po příchodu do města a jejich změny v následujícím období. Nodl zjišťuje, že asi 90 % přistěhovalců přicházelo do města s minimálními finančními prostředky a v době přistěhování patřilo ke spodní vrstvě, postupně však velká část z nich majetkově sílila a někteří pronikali i do městských rad. Prosopografický přístup mu rovněž umožňuje potvrdit až dosud spíše jen mechanicky opakovaný předpoklad, že města byla populačně nesoběstačná, že bez silného přistěhovalectví by populačně upadala a že k takovému vývoji ve Stříbře po roce 1402 v důsledku poklesu přistěhovalectví vsutku došlo. Nodl však odmítá dávat s přistěhovalectvím bezprostředně do souvislosti proces počestování města, který podle něho měl dlouhodobý charakter a české přistěhovalectví v něm podle něho nehrálo zásadní roli, a to zřejmě nejen ve Stříbře. Škoda, že autor neříká, jaký jiný mechanismus k počestování vedl.

V souvislosti s přistěhovalectvím do Stříbra se autor dotýká i obecnějšího problému možnosti stěhování venkovského obyvatelstva do měst. Nejdříve shrnuje stanovisko současné německé literatury, podle něhož ve 13. a zčásti ještě ve 14. století existovala pro venkovské obyvatelstvo svoboda stěhování do měst, která začala být vrchnostmi od 14. století postupně regulována, a to jako součást celkového zhoršení právního a sociálního postavení poddaných. Vyrovnává se rovněž s obdobným stanoviskem F. Grause, které podle něho nemá oporu v pramenech, a dochází k závěru, že v předhusitské době nedocházelo k normativnímu zhoršování či omezování vystěhovalectví poddaných do měst a že „české venkovské obyvatelstvo požívalo z hlediska vystěhovalectví svobody, která nebyla v předhusitské době omezována“, že však nedostatek pramenů nedovoluje jednoznačně prokázat praktické provádění normativů. Konkrétním rozborem přistěhovalectví do Stříbra pak zjišťuje, že přes blízkost velkých klášterních panství většina vesničanů přicházela do města ze šlechtických majetků. Počet imigrujících vesnických poddaných církevních institucí a zejména vlastních městských poddaných byl podstatně nižší, z církevního majetku však přicházelo hodně měšťanů poddanských měst a městeček. Vesnice šlechty, odkud poddaní odcházeli, se přitom často opakovaly. Situace na klášterních statcích tedy podle Nodla přece jen napovídá cosi o jistém omezování pohybu, ale bezpečný soud vyslovit nelze. Je škoda, že autor nevěnoval větší pozornost charakteru oněch vesnic, odkud byl proud přistěhovalců mimořádně silný, možná že by něco naznačil jejich charakter, například velikost statku a vsi nebo charakter práva k nemovitostem, které bylo na statku praktikováno. Jak

ukazuje studium pozdně středověkých poustek, při vylidňování některých vsí tyto faktory hrály značný význam.

Nodlova rozprava je velmi důležitým příspěvkem k českým středověkým sociálním dějinám, které pomalu začínají zacházet na úbytě. Je cenná jak pro důkladný zřetel k zahraniční literatuře, tak i pro vskutku obdivuhodnou mravenčí heuristiku a konečně pro originalitu nápadů, s nimiž autor přichází. Pokud bych měl vyslovit přece jen nějakou kritiku, týkala by se jen drobností. Při úvahách o příchodu selských synů do měst autor počítá s tím, že jsou to synové druhorození, kteří podle něho nedělili, ovšem pozemkové knihy raného novověku ukazují jasně, že v Čechách až do josefínských reforem přejímal usedlost nikoliv nejstarší, ale zpravidla nejmladší syn, a lze předpokládat, že ve středověku tomu nebylo jinak. V souvislosti s diskusí o braní odúmrti se v práci tvrdí, že se ve sporu nikde neobjevují ohlasy na důsledky morové epidemie, což ovšem není zcela pravda, protože se na „nedávný“ mor, zřejmě z roku 1380, se odvolává roku 1386 proti Vojtěchu Raňkovu sám Jan z Jenštejna. Nodl má ovšem pravdu, že ve sporu nešlo o pohyb obyvatelstva, ale o odúmrtí, nicméně obojí spolu souviselo, jak zábrany ve stěhování, tak udělení lepšího práva měly za cíl udržet poddané na panství. Není také zcela pravda, že z doby před rokem 1420 nemáme dochován žádný zhostný list, jeden (z r. 1399) v Čechách přece jen existuje. Ale masově skutečně zachovány nejsou. Není však z toho nutno vyvozovat, že pohyb nebyl regulován, ale lze mít za to, že zhoštění probíhalo v zásadě jinou formou než udělením písemného povolení, nejspíše „dáním ruky“, podobně jako tomu bylo ještě dlouho poté při propouštění čeledi. To jsou však jen detaily, které nemohou snížit přínos Nodlovy vynikající a podnětné práce, která, jak doufám, povede nejen k užitečným polemikám, ale i k dalšímu studiu přistěhovalectví na příkladu jiných lokalit.

Eduard Maur

Jaroslav Miller, Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)

Praha, nakladatelství Lidové noviny 2006, 461 s., ISBN 80-7106-805-5.

Cíl své nové knihy definoval olomoucký historik Jaroslav Miller jako komparativní analýzu charakteru jevů, které podle něho podnítily postupný přerod středověké městské komunity ve středovýchodní Evropě (konkrétně v českých zemích, v Uhrách, v Polsku a v Královských Prusech) v protomoderní, tj. před-občanskou městskou společnost. V zásadě mu jde o to, jak reagovalo město na raně novověké tendence narušující jeho někdejší středověký komunalistický a korporativistický charakter. Odtud i poněkud nezvyklý název, navazující na

Popperovu teorii otevřené společnosti. Úvodem autor charakterizuje dva zásadní nedostatky dosavadního stavu poznání. Na jedné straně je to uzavřenost jednotlivých národních historiografií středovýchodní Evropy, které sice řešily obdobné problémy, dosáhly pozoruhodných výsledků, avšak nevstupovaly do vzájemné diskuse a zachovávaly si i odlišný diskurs, což značně ztěžuje případnou komparaci. Na druhé straně pak je to příliš zobecňující pohled západoevropské historiografie, která dané území nahlíží jako jeden celek bez zřetele k výrazným specifickým jednotlivých zemí. Autor již předem vylučuje, že by bylo možno v jedné knize podat souhrnný pohled na všechny relevantní problémy, a soustřeďuje se na několik významných tematických celků. Svůj výklad začíná dvěma velkými a navzájem úzce propojenými tématy, jimiž jsou jednak urbanizace a charakter městské sítě, jednak migrace do měst. Následující část knihy se věnuje otázce vztahu městské společnosti k neasimilovaným skupinám městského obyvatelstva, jimiž byli cizinci, šlechta a Židé. Poté se zabývá sociálně-politickými konflikty v raně novověkých městech, zejména v souvislosti s reformací, v následujícím oddílu analyzuje fungování městské autonomie ve stavovském státu a její postupné omezování raně novověkým státním centralismem, a nakonec se zabývá městskou ekonomikou, přičemž se zejména snaží korigovat obraz ekonomické stagnace či úpadku měst poukazem na rozvoj měst vrchnostenských, sleduje budování městských velkostatků a problémy měst jako tržních center.

V této recenzi není možno podrobněji sledovat v plném rozsahu všechny pojednávané problémy, a proto se v souladu se zaměřením Historické demografie zaměřím především na problematiku populační. Pokud jde o města českých zemí, jejich počet a velikost, autor v podstatě jen shrnuje výsledky starší literatury, ovšem cenné je to, že uváděná fakta dává do komparace se situací v jiných částech středovýchodní Evropy, přičemž zjišťuje odlišný vývoj zejména v Polsku (např. hojné zakládání nových měst i po roce 1600), ale i v Uhrách (urbánní stagnace po roce 1500) a největší shody s Královskými Prusy, které se podle něho stejně jako české země hustotou městské sítě a podílem městského obyvatelstva nejvíce blížily situaci v Německu. S Německem spojoval české země i nedostatek velkých měst, příznačných pro západní Evropu. Srovnání s jinými evropskými zeměmi ovšem stojí a padá s čísly, jež kdysi shromáždil de Vries a z nichž vychází i Miller. Ta by nepochybně potřebovala jistou revizi, například čísla uváděná de Vriesem pro české země jsou značně nadhodnocená. Nic lepšího však prozatím nemáme. Podobně je možno se ptát, zda lze, jak to činí Miller, bez jakékoliv kritiky přijmout starší odhady podílu městského obyvatelstva v Čechách kolem roku 1600 na 27–35 %, jestliže ještě roku 1771 se klonil tento ukazatel na Moravě (jako první bezpečně zjištěný u nás, a to na základě tereziánské konskripce pro jednotlivé obce) spíše k dolní hranici.

Kritická revize používaných dat by možná některé závěry poněkud poopravila, sotva však by vedla k jejich zásadní revizi.

Jestliže kapitola o městské síti je relativně stručná, velmi podrobně je zpracováno městské přistěhovalectví, přičemž autor neshrnuje jen fakta předkládaná literaturou jednotlivých zemí, ale doplňuje je i vlastním pramenným výzkumem a přináší pozoruhodné množství statistického materiálu. Výklad je neobyčejně zajímavý a celá kapitola patří k nejcennějším částem knihy. Autor byl ovšem nucen přiznat, že sleduje jen migrace měšťanů, nikoliv nižších vrstev obyvatelstva, pro jejichž geografickou mobilitu máme nedostatek vhodných pramenů. Nějaké ale přece jen existují, například pro migrace tovaryšů, a je škoda, že jich autor nevyužil, podobně jako téměř pominul sňatkové migrace. Čtenář by jistě také uvítal, kdyby byla ještě větší pozornost věnována nacionálním aspektům městské migrace – například studium městských knih v Lounech nebo v Žatci ukazuje, jak zcela jazykově odlišně v 17. století imigrace do jednotlivých měst vypadala, zajímavé jsou i Pohlovy poznatky pro Horní Planou v 16. století, dokládající jednoznačnou orientaci města na Sasko a naprostou izolaci od českých krajů, apod. To jsou však jen drobné připomínky, které nic nemění na mimořádné přínosnosti této kapitoly.

Není pochyb, že velikost měst a hustota městské sítě byly především výsledkem hospodářského vývoje jednotlivých zemí. Je proto poněkud zvláštní, že výklad o něm zařadil autor až na samý závěr celé knihy. Snad se autor obával, že by byl podezírán z marxistického přístupu, ale takové obavy jistě nejsou na místě. Jinak je i v této části práce nejcennější srovnání vývoje jednotlivých zemí, sledující zejména vztah mezi agrárním a městským sektorem, vztah, který měl pro východ střední Evropy prvořadý význam. Něco by si snad ale zasloužilo větší pozornost. Ve výkladu o rozvoji poddanských měst a jeho souvislosti s ekonomickou strategií velkostatku lze jistě souhlasit s autorovým oceněním rozvoje protoindustriálních vrchnostenských městeček, ostatně sám jsem o něm v tomto sborníku psal. Rozvoj velkostatku měl však ještě jednu stránku, v čistě agrárních oblastech totiž vyřazoval z tržní aktivity i vlastní městečka, jednak potlačováním jejich pivovarnictví, jednak přímým nákupem obilí od poddaných. Byl tedy jevem složitějším, než jak jej líčí autor. A konečně by bylo dobré položit si i otázku, jaké důsledky měl fakt, že Čechy sice byly pokryty hustou sítí urbánních center s výrazným podílem středisek protoindustriie, ale chyběla v nich velká a až na výjimky i střední města. Nebyla to právě jedna z příčin obtíží při tvorbě obchodního kapitálu v našich zemích ve srovnání se zeměmi, kde se v raném novověku např. textilní výroba rozvíjela spíše v tradičních velkých centrech, tedy nikoliv ve Vrchlabí nebo Jiřetíně pod Jedlovou, ale v Lyonu nebo v Lille? Zde se nabízí pole k dalšímu zkoumání.

Komparace ovšem přináší zajímavý pohled i na vývoj městské autonomie ve stavovském a centralizovaném státu, na podrobnější zhodnocení příslušné části Millerovy knihy však zde bohužel musím resignovat a musím se omezit jen na několik poznámek. Zejména v této části jsou předkládané teze často jen nadhozeny, ne vždy důkladně promyšleny a jistě se stanou předmětem diskuse. Mám na mysli například tvrzení, že přijetí reformace oslabilo města, neboť umožnilo do jejich vnitřního vývoje zasahovat katolickému panovníkovi a současně rozbilo jednotu měst jako stavu i jednotu uvnitř městské obce. Autor to dokumentuje jednotou měst v zápase se šlechtou kolem roku 1500 a nejednotou roku 1547 a 1618. Avšak tyto jevy lze obtížně srovnávat, v prvním případě šlo o obranu výdobytků městského stavu v rámci stavovské obce, ve druhém o vzpouru proti panovníkovi, pro niž bylo rozhodování podstatně obtížnější. Pochybnosti vzbuzují i další formulace. Na str. 330 autor například mluví o tradiční volbě městské rady za přítomnosti panovníkových zástupců, což snad platí pro Uhry, ale rozhodně ne pro Čechy, kde byla rada vždycky „sázena“ shora. Podobně sotva platí, že marxističtí historikové nacházeli v raném novověku nejsilnější projevy třídního boje ve městech (s. 332). Snad ve středověku, ale v českém raném novověku za ně byla v marxistické historiografii jednoznačně považována vystoupení poddaných. Nahlédnutí do kterékoliv středověké univerzitní matriky také vyvolá otazník nad tezí, že na rozdíl od ekonomické migrace, která byla konstantním jevem, byla akademická peregrinace specifikem raného novověku (s. 87). Někdy zarazí i to, že se autor neprávem pokouší vzbudit dojem, jako by jeho výklad byl u nás zcela nový, ač tomu tak zdaleka není. Například jeho výklad bojů ve městech kolem roku 1520 jako vyvrcholení středověkého komunalismu, nepochybně správný, byl v podstatě stejným způsobem zformulován již J. Mackem, aniž na to autor upozornil. Nedokáži posoudit úplnost literatury věnované jiným zemím. Pokud pak jde o Čechy, zřetelně postrádám větší zřetel k starší literatuře, například k pracím Kleplovým, Novotného, Macháckovým, Nožičkovým atd., které vykládají některé aspekty vztahu měst a panovnické moci v 17. a 18. století mnohem důkladněji než autor. V Millerově práci například zcela postrádám zmínku o prosazení státní kontroly nad ekonomikou královských měst v Čechách v souvislosti s jejich zadlužením za třicetileté války, stejně jako zmínku o tom, že komerční řemesla, tvořící základ ekonomiky prosperujících měst, byla v době tereziánské postupně zbavena cechovní vázanosti. Také formulace ohledně vítězství vrchnostenského pivovarnictví jsou zbytečně opatrné. Ve větě, že v roce 1700 již většina pivních várek v Čechách nepochybně nepocházela z měst, ale z venkova (bez uvedení odkazu), je nadbytečné slůvko nepochybně, naznačující, že jde jen o dohad. Máme totiž přesnou evidenci v Bořkově sbírce, publikovanou F. Gabrielem, která dokládá převahu vrchnostenského pivovarnictví zcela jednoznačně. I vrch-

nostenské pivovary však byly většinou umístěny ve městech, resp. městečkách, mluvit o přesouvání piva na venkov je proto dosti nepřesné (s. 292). Závislostí na zahraniční, především anglicky psané literatuře pak lze vysvětlit, proč autor systematicky píše o registrech farností či matrikách farností tam, kde je běžně užíván český název farní či církevní matriky.

Některé ne zcela promyšlené formulace, navíc v otázkách notoricky známých, občas čtenáře rozčílí. Tato výtky však nic nemění na skutečnosti, že autorova kniha je výborným komparativním shrnutím dostupných údajů a že při jejich analýze přichází její autor, výborně poučený zahraniční literaturou, se zajímavými podněty nejrůznějšího druhu. J. Miller přitom neulpívá na popisu, ale pokouší se o systémový výklad. Snaží se i o čtivost předkládaného textu, což se mu také daří, přestože daná problematika k tomu neskýtá příliš dobré předpoklady. Dějiny našich měst v raném novověku autorova kniha nepochybně posunula o velký kus vpřed.

Eduard Maur

Ivana Ebelová (ed.), Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Sv. VI./1, Praha – 1792, Praha – 1794

Národní archiv, Praha 2006, 380 s., ISBN 80-86712-34-6.

Ivana Ebelová (ed.), Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Sv. VI./2, Dodatky a generální rejstřík

Národní archiv, Praha 2006, 269 s. + 16 map v příloze, ISBN 80-86712-35-4.

V minulém čísle Historické demografie (viz HD 30, 2006, s. 281–284) jsem podrobně referoval o mimořádně záslužném edičním podniku Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK a Národního archivu, tedy o postupném vydávání Soupisu židovských rodin v Čechách z roku 1793. Zároveň jsem upozornil na mimořádné možnosti, které tento nově zpřístupněný pramen skýtá pro historickodemografický výzkum (a jež se samozřejmě bezezbytku týkají i nově vydaných částí, a proto jim zde již nebude věnována detailní pozornost). V této chvíli je možné s uspokojením konstatovat, že ediční projekt byl vydáním dvou recenzovaných svazků úspěšně doveden do konce a svojí kvalitou a badatelskou závažností se může směle zařadit po bok obdobných edic raněnovověkých konskripcí obyvatelstva (např. Soupisu poddaných podle víry).

Zatímco předchozí vydané svazky zpřístupňovaly dílčí soupisy Židů v jednotlivých krajích Čech, svazek VI./1 přináší edici dvou konskripcí židovského obyvatelstva Prahy. Tyto soupisy byly pořízeny velmi rychle po sobě a sice v letech 1792, resp. 1794. První z nich však svou strukturou neodpovídá

soupisům krajským (je podstatně jednodušší a hlavně eviduje pouze familianty), druhý je co do formálních náležitostí vysoce komplementární Soupisu venkovských Židů z roku 1793, avšak byl pro změnu pořízen odlišnou metodou (jedná se o konskripci Židů zapsaných v pražských populačních knihách). V globálním pohledu však oba vydané soupisy ideálně a zcela logicky doplňují a kompletují informace o židovském obyvatelstvu v Čechách na sklonku 18. století a jejich edici je nutno vysoce ocenit. Jakékoliv úvahy o Židech v českých zemích v této době totiž musí přihlížet k existenci zcela výjimečného židovského sídliště, které se kromě mimořádné velikosti (Soupis z roku 1794 zaznamenal v Praze 9051 Židů) vyznačovalo i specifiky kulturními, hospodářskými atd. Pro historického demografa potom zmíněná edice otevírá jedinečné možnosti pro srovnávání některých demografických charakteristik (např. velikost rodin, počet dětí) jak uvnitř velmi reprezentativního vzorku z jedné lokality, tak např. pro komparace mezi židovským obyvatelstvem města a vesnice. Stejně možnosti se však koneckonců nabízejí i při studiu řady dalších otázek (už jen letmé nahlédnutí do edice soupisů pražských Židů ukazuje jejich absolutně odlišnou socioprofesní strukturu a to i ve srovnání s největšími sídlišti mimopražskými jako Kolín či Mladá Boleslav).

Konskripci pražských Židů připravila k vydání samotná koordinátorka celého projektu Ivana Ebelová a k její práci nelze mít po formální ani obsahové stránce žádných závažných připomínek. Spíše naopak, jak vyplývá z poznámkového aparátu, autorčino studium důležitých pramenů mj. ve vídeňských archívech jde dle mého názoru za hranice „obvyklé“ přípravy edice. Svazek VI./1 obsahuje po předmluvě stručnou ale výstižnou úvodní studii spojenou s ediční poznámkou. Z ní vysvítá, že autorka se držela zásad respektovaných v předchozích vydaných svazcích, což lze jen ocenit, neboť přes zmíněnou mírně odlišnou povahu konskripcí pražských Židů tak celá edice tvoří logický celek. Vedle vlastních soupisů z let 1792 (s. 31–91) a 1794 (s. 97–231) pak „pražský svazek“ zahrnuje i řadu zajímavých příloh (pocházejících z fondu ČG-Publicum Národního archivu) podstatně rozšiřujících informace samotných konskripcí (jde např. o sumární výtah týkající se počtu obyvatel pražského židovského města sepsaných v roce 1729). Samozřejmostí je kvalitní osobní rejstřík (s. 322–377) k oběma soupisům, rejstřík místní je vypuštěn s odkazem na existenci generálního rejstříku, nechybí však ilustrativní obrazová příloha.

Zmínkou o generálním rejstříku jsme se při stručném hodnocení vydání Soupisů židovských rodin z roku 1793 dostali k poslední – a v budoucnosti jistě nejužívanější – části edice, tedy ke svazku VI./2. Ten obsahuje jednak edici dodatečných soupisů těch Židů (jde o několik desítek osob), kteří získali jako druhorození či dále narození svatební konsens po uzavření dílčích krajských konskripcí a při vyhodnocování již dříve vydaných soupisů je tedy nutné nově

počítat i s těmito osobami. Mnohem podstatnější částí svazku VI./2 jsou však partie takřkajíc uživatelské – tedy errata (s. 416–418), soupis pramenů a literatury ke všem vydaným svazkům edice (s. 419–422), seznam zkratk (s. 422) a především generální osobní (s. 425–565) a místní (s. 569–649) rejstřík. Zejména před sestavovateli obou rejstříků Klárou Kučerovou-Woitschovou a Michalem Řezníčkem je přitom třeba smeknout. Jak jsem byl upozornil ve výše citované recenzi, dílčí rejstříky k jednotlivým krajským soupisům jsou často nedbale sestavené a plně omylů. Naproti tomu oba generální rejstříky (jakkoliv nelze vyloučit drobná přehlédnutí v seznamech desítek tisíc (sic!!!) jmen a míst) jsou připraveny mimořádně pečlivě a jakákoliv práce se všemi ostatními svazky edice je bez nich absolutně nemyslitelná. Generální místní rejstřík je navíc díky pečlivému systému provázaných odkazů, důslednému uvádění různých jazykových a ortografických podob názvů sídel a jejich ztotožnění s dneškem jedinečným historickým lexikonem obcí *sui generis*. Opakovaný povzdech nad tím, že edice – včetně rejstříků – nebyla připravena též v elektronické podobě je v tomto kontextu patrně již nošením dříví do lesa.

Pozoruhodnou součástí svazku VI./2 Soupisu židovských rodin v Čechách z roku 1793 jsou též mapové přílohy za s. 650. Jde o 16 map odpovídajících tehdejšímu českému kraji, na kterých je jednoduše ale velmi přehledně zobrazena sídelní struktura Židů. Rozdíly ve velikosti židovských sídlišť, jejich množství a hustotě jsou přitom zcela evidentní a mapy tak mají vedle ilustrativní hodnoty i nepochybný význam pro budoucí interpretace rozdílných regionálních sídelních struktur Židů.

Jestliže lze obsahovou stránku svazků VI./1 a VI./2 Soupisu židovských rodin v Čechách z roku 1793 hodnotit výhradně v superlativech, o jejich formálním pojetí to konstatovat nelze. Už samotné rozčlenění jednoho svazku do dvou částí, které jsou (až na otištění německé verze předmluvy a úvodu k soupisům pražských Židů v části VI./2, kde ovšem tyto texty neuvádějí už vůbec nic) obsahově naprosto autonomní, se mi zdá velmi nešťastné. Samostatný díl VI. se všemi náležitostmi k pražským Židům a díl VII. s dodatky, rejstříky a mapami by byl mnohem logičtější. Zmatek je navíc korunován politováníhodnou chybou, když je na obálce (naštěstí už ne na titulní straně) části VI./2 uvedeno namísto „Dodatky a generální rejstřík“ nesmyslně znovu jen „Praha 1792, Praha 1794“.

Domněnka, že vše vzniklo díky závazkům vůči poskytovatelům grantů tane na mysli, a stejně tak se nelze zbavit dojmu z enormního spěchu, ve kterém byly závěrečné svazky jinak výborné edice připravovány (viz absence vysvětlivek ke generálním rejstříkům – to, co znamenají různé fonty písma, si musí každý domyslet, nebo „zapomenutí“ a otištění jakéhosi technického podkladu před souborem map ve svazku VI./2). Jde sice jen o nepříjemné maličkosti, nicméně

by bylo více než záhodno se jich propříště vyvarovat. A to tím spíš, že pod vedením I. Ebelové se intenzivně připravují další edice soupisů židovského obyvatelstva Čech. Zvolání *Finis coronat opus* má tudíž na tomto místě jen omezenou platnost, neboť při zpřístupňování veledůležitých pramenů k dějinám Židů v českých zemích byl zatím učiněn jen první – byť klíčový – krok.

Jiří Woitsch

Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006

Pardubice, Univerzita Pardubice 2006, 601 s. ISBN 80-7194-920-5.

Recenzovaný sborník přináší 46 příspěvků od 49 autorů a autorek (v převážné většině ovšem autorek), jejichž základem se staly příspěvky na symposiu pořádaném Univerzitou Pardubice spolu s dalšími institucemi na jaře 2006 v Pardubicích. Kromě českých historiků a historiček, kterým patří většina příspěvků, se symposia účastnilo i několik odborníků ze Slovenska a také zástupci historické vědy německé, polské a maďarské. Cílem sympozia bylo především zamyslet se nad metodologickými a teoretickými otázkami dějin žen, zhodnotit dosavadní výsledky v světovém i českém měřítku a najít vhodné interpretační postupy pro další studium dané problematiky.

Vysloveně metodologickým otázkám je věnován první oddíl sborníku. Autorky několika příspěvků tu usilují o vyjasnění některých základních kategorií, s nimiž historici žen pracují. Zaujme tu zejména zasvěcená studie Daniely Tinkové o poststrukturalistické kategorii gender. Autorka se zamyslela nad vymezením oblastí *gender history* a *women's history* a podala výstižný přehled vývoje bádání v obou těchto směrech v posledních desetiletích, a to s výrazným zřetelem k francouzské historiografii, která je jinak až na výjimky (zejména M. Lenderová) v naší historiografii zaměřené k dějinám žen neprávem „upozaděna“ literaturou anglosaskou a jazykově německou. D. Tinkovou vhodně doplňuje Jana Ratajová studií nazvanou „Gender history jako alternativní koncept dějin“, v níž se autorka zaměřila především na pojetí genderu v dnes již klasickém díle Joan Scottové, dále Anna Zarnowska přehledem bádání o dějinách žen v Polsku, Gabriela Dudeková obdobně koncipovaným příspěvkem o Slovensku a Arpád Tóth přehledem o studiu role ženy v Uhrách 19. století a Zbyněk Vydra zasvěcenou statí o ženě v předrevolučním Rusku očima anglosaské historiografie. Mimořádně zdařilý je příspěvek Alice Velkové „Venkovské ženy v letech 1650–1850, Perspektivy výzkumu s využitím

historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti“, imponující důkladným rozhledem po české literatuře oboru i dobrou orientací o podnětech přicházejících ze zahraničního bádání. Poněkud v rozpacích stojí čtenář před materiálově neobyčejně bohatým a nesporně užitečným bibliografickým přehledem Ludmily Sochorové o ženě v české společnosti a kultuře 18. století. Autorka totiž podává ve snaze o úplnost rozsáhlý výčet prací, které s oborem dějiny žen často souvisejí jen velmi volně, aniž se pokusila postihnout základní tendence, které by bylo možno v nashromážděném množství titulů vysledovat. Zbývající stati se snaží řešit některé metodologické a koncepční otázky spíše na konkrétních příkladech.

Ve druhé části sborníku, nazvané Žena – status – profese, je nashromážděno celkem 17 příspěvků. Jde o příspěvky tematicky velmi rozmanité, pestré, soustředěné především k 19. a zčásti i 20. století, kde si všímají zejména ženské vzdělanosti, dívčího vzdělávání, profese a navazujícího procesu ženské emancipace v Čechách. Jsou tu ale zařazeny i stati ze středověké a raně novověké problematiky a pohledy do jiných evropských zemí. Většinou jde jen o příspěvky drobnějších rozměrů, které někdy – např. ve stati Marie Ryantové o ženách za rekatolizace – jen naznačují možnosti dalšího výzkumu, spíše výjimečně se setkáme i s rozsáhlejšími články, jakým je fundovaná studie Miroslavy Melkesové o porodních bábách, šestinedělkách a kmotrách. Poslední oddíl sborníku je nazván Prameny a jejich řeč. Jak již název oddílu naznačuje, příspěvky, které jsou v něm otištěny, se týkají možností využití jednotlivých typů pramenů, jako jsou kázání, moralistní literatura, normativní prameny, biografie, deníkové záznamy a zejména korespondence. Jako celek sborník zřetelně dokládá, že v dějinách žen je česká historiografie nejdále v 19. století, ale nevyhýbá se ani jiným dějinným úsekům, že je obeznámena se základními metodologickými přístupy zahraniční historiografie oboru a hledá v nich teoretické poučení, rozšiřuje stále úhel svého pohledu, aniž ale dosud vypracovala teoreticky plně propracovaný koncept studia dějin žen v našem prostoru, který by respektoval všechna jeho specifika. Ukazuje se přitom, že zpoždění vůči zahraniční historiografii, které u nás vzniklo v době před rokem 1989, mělo i jisté výhody, neboť česká historiografie se mohla vyhnout počátečním jednostranným pohledům prvních stádií dějin žen na Západě. Ve sborníku je ovšem patrná jistá nerovnoměrnost záběru. Ženy z nižších vrstev jsou tu zastoupeny jen velmi málo, ačkoliv právě tyto vrstvy představovaly naprostou většinu obyvatel země. K poměrně početným příspěvkům k dějinám vztahu žen ke katolické zbožnosti pak marně hledáme analogii na straně české reformace, některá témata, jako ženská kriminalita nebo žena jako příslušnice minorit, chybějí vůbec, starší dějiny jsou podstatně méně zastoupeny než doba po roce 1800. Zmíněná nerovnoměrnost je dána především charakterem dochovaných pramenů, ale i

obecnou preferencí některých témat a období (šlechta, katolická reforma, baroko) v současné české historiografii. Tato situace vznikla jako výraz snahy dohonit to, co bylo zameškáno tabuizací určitých témat v minulosti, avšak ve svých důsledcích zmíněná snaha zplodila nové jednostrannosti, které by v následujících letech měly být postupně překonávány. Ve světové historiografii včetně historiografie žen se totiž s tak zřetelnou tematickou nerovnoměrností nesetkáváme. Jako celek ovšem znamená sborník ve zpracování dějin žen v českých dějinách významný mezník. Poprvé se v něm totiž představují dějiny žen v našich zemích v celé své šíři, poprvé jsou důkladněji propracovány metodologické otázky jejich studia, navíc se ukazuje, že odborníci a zejména odbornice na problematiku dějin žen tvoří již dosti početnou skupinu. A konečně nelze přehlédnout významné místo pardubické univerzity při organizaci vědecké práce na tomto poli a odborný přínos jejích zkušených i začínajících odborníků a odbornic.

Eduard Maur

Andrea Griesebner, Feministische Geschichtswissenschaft. Eine Einführung

Wien, Locker 2005, 202 s., ISBN 3-85409-410-8.

Práce vídeňské univerzitní profesorky Andrey Griesebnerové je určena především dnešním studentům historie, které se autorka snaží seznámit s teoretickými a metodologickými debatami, jež se vedly a vedou na poli dějin žen a dějin rodu od 70. let minulého století, s užitkem si ji však přečte i erudovaný historik, mimo jiné i proto, že autorka jako začínající historička se těchto debat sama aktivně účastnila a podává o nich zajímavé svědectví. A. Griesebnerová se pokouší objasnit tyto debaty jednak na pozadí vývoje ženského hnutí, jednak na pozadí celkového vývoje historické metodologie a institucionální základny historické vědy, a to již od poloviny 18. století. Pokud by ovšem čtenář hledal poučení o vývoji zmíněných debat v celosvětovém měřítku, bude poněkud zklamán, protože autorka se v podstatě soustřeďuje jen na německou jazykovou oblast se zvláštním zřetelem k Rakousku, především k Vídni, zatímco podněty přicházející do tohoto okruhu zvenčí připomíná jen výběrově. Protože se ovšem těchto debat sama aktivně účastnila, má její práce do jisté míry i charakter osobního svědectví, což ji činí nepochybně velmi zajímavou.

Autorka začíná svůj výklad stručnou charakteristikou rankovského historismu, poté výklad zasvěcený metodologii přerušuje a podává přehled o tom, jak obtížně se ženy uplatňovaly v historické vědě, zejména v Rakousku s jeho starou konzervativní tradicí. Rakousko-Uhersko bylo zemí, kde byly ve srovnání

s jinými evropskými zeměmi připuštěny dívky k vysokoškolskému studiu velmi pozdě, přičemž jejich vyloučení z akademického života bylo v univerzitních kruzích zdůvodňováno vážně míněnými rozklady o jejich psychické nezpůsobilosti k vysokoškolskému studiu a vědecké práci. Ještě později pak pronikaly na univerzitní stolice, které dlouho zůstávaly vyhrazeny „profesnímu bratrstvu“ absolventů vídeňského IÖG. Za druhé světové války sice na mnoha univerzitách nahradily muže, ale po válce jim opět vyklidily pole a pokud se na vysoké škole uplatňovaly i nadále, pak jen v nižších pedagogických hodnostech a jako pomocné síly. Ještě v této době bylo i v akademických kruzích možno argumentovat jejich nezpůsobilostí pro vědeckou práci, i renomovaní vysokoškolští učitelé spatřovali jejich jediné místo na střední škole. Ojedinělé výjimky (např. Anna Coreth) se prosazovaly velmi pomalu a situace se výrazněji začala měnit až v sedmdesátých letech. V téže době se také formuje feministické dějepisectví, které otevřeně napadá rankovský ideál nestrannosti vědy a hledá v dějinách žen nástroj jejich emancipace. Na vídeňské univerzitě se objevují první přednášky a semináře s tematikou dějin žen, vznikají i první organizace studentek sledujících tuto tendenci. Feministické dějepisectví přitom prodělává v následující etapě velmi složitý vývoj, při němž je postupně opouštěna výchozí představa žen jako pouhé vykořisťované a utlačované poloviny lidstva a idea, že základním rozporem ve společnosti byl vždy rozpor mezi oběma pohlavími, až se postupně dospívá k dnešnímu důrazu na studium mnohostranných vztahů mezi muži a ženami v rámci genderového studia. Tento vývoj je autorkou podrobně sledován, a to především na rakouském materiálu. Její výklad je sice stručný, ale velmi instruktivní a podává nejen užitečný úvod do dané problematiky pro toho, kdo o ní mnoho neví, ale také zajímavou sebereflexi jedné z aktivních účastnic snah za vytvoření rakouského feministického dějepisectví.

Eduard Maur

Alena Šubrtová, Dějiny populačního myšlení v českých zemích

Praha, Česká demografická společnost 2006, 304 s., ISBN 80-239-8369-5.

Poznávání dějin populačního myšlení má své nezastupitelné místo v historiografické i demografické vědecké práci. Po hříchu je však dějinám populačního myšlení věnována malá pozornost. Proto každé nově publikované dílo zabývající se touto problematikou zasluhuje pozornost, zvláště jedná-li se o monografii, která je první svého druhu vůbec. A právě takovou publikací jsou *Dějiny populačního myšlení v českých zemích* autorky Aleny Šubrtové. Autorka touto publikací navázala na své *Dějiny populačního myšlení* a populačních teorií a zároveň, jak sama v předmluvě zmiňuje, knihou doplňuje publikované syntézy

o dějinách českého obyvatelstva (publikace V. Srba *1000 let obyvatelstva českých zemí* a práce kolektivu autorů *Dějiny obyvatelstva českých zemí*).

A. Šubrtová se v publikaci drží zásady chronologie, jak ji použila též v předešlých „světových dějinách“. V devíti hlavních kapitolách autorka postupuje od středověkého křesťanského myšlení až k současným domácím populačním názorům. Autorka tak na necelých tři sta stranách textu předkládá vývoj populačního myšlení deseti staletí. První kapitola je věnována odrazu středověkého populačního myšlení na našem území. Zmiňovány jsou jak církevní názory, tak názory světské moci. Druhá kapitola se věnuje populačnímu myšlení husitského a pohusitského období. Autorka se věnuje populačním názorům zejména Jana Husa, ale i jeho následovníkům, jmenovitě především Petru Chelčickému. Následující kapitoly se zabývají předbělohorským a pobělohorským populačním myšlením, značné místo je v nich věnováno názorům Jana Amose Komenského. Pátá kapitola je věnována vlivu merkantilismu a následných populačních teorií na české populační myšlení. Autorka věnuje značný prostor i odrazu Malthusova učení v českém populačním myšlení a zmiňuje zejména jeho všeobecnou kritiku. Následující kapitola se zabývá populačním myšlením druhé poloviny 19. století s velmi důležitým politickým, společenským a ekonomickým kontextem. V posledních třech kapitolách autorka popisuje vývoj populačního myšlení českých zemí ve 20. století.

V každé kapitole se autorka nejdříve věnuje popisu populačního vývoje předmětného období a poté přehledu populačního myšlení v dílech hlavních myslitelů té doby. Kapitoly zabývající se starším obdobím jsou logicky více dějepisné, vždyť až do období novověku nemůžeme hovořit o žádné populační teorii. Jedinou propracovanou doktrínou byla církevní doktrína o manželství a populační reprodukci. Až od 17. století se začínají objevovat první necírkevní ucelená populační učení a objevují se první jména skutečných učenců. Kvalitu práce významnou měrou zvyšuje to, že je psána v historickém kontextu – ať již politickém, společenském či ekonomickém. Populační myšlení zároveň v každé době odráželo skutečný populační vývoj, i tomu je věnován v textu dostatek místa a pozornosti. Kniha se tak zároveň stává učebnicí dějepisu a dějin obyvatelstva.

Význam publikace je velký. A to přesto, že české populační myšlení neovlivňovalo populační myšlení Evropy či světa. „Nevznikla zde ani žádná populační teorie, která by vešla ve všeobecnou známost a proslavila svého autora.“ Ovlivňovalo ale populační myšlení a populační klima českého obyvatelstva, je tedy nedílnou součástí historie obyvatelstva českých zemí. Konkrétní význam publikace je především dvojitý. Zaprvé přináší informace o vývoji populačního myšlení v českých zemích. Čtenář se přesvědčuje, že české země byly součástí v podstatě všech evropských myšlenkových proudů – ať to byl

namátkou merkantilismus, fyziokratismus či reakce na Malthusovo učení. Zároveň se ale čtenář dovídá o populačních názorech myslitelů a autorů, o kterých se učí a které poznává především v jiných souvislostech. A tak se čtenář dovídá o názorech Jana Husa na potraty, o Komenského názorech na vztah populace a ekonomiky či o Masarykových názorech na rozvody.

Na práci je znát obrovská autorčina péle a čas, který práci a studiu podkladů věnovala. Jen pro názornost – jmenný rejstřík obsahuje téměř 800 autorů, seznam literatury obsahuje několik set titulů. Autorka navíc čerpá nejen ze sekundárních historiografických a demografických pramenů, ale využívá též celou řadu pramenů primárních. Přesto lze odlišit kvalitnější a méně kvalitní místa. Zatímco historickým obdobím nelze v podstatě co vytknout, popisu populačního myšlení od konce druhé světové války až po současnost chybí dle mého názoru větší uspořádání, systematizace. Zdá se, že skutečné zhodnocení tohoto období bude vyžadovat delší časový odstup.

Autorka, jak sama píše, se „odhodlala předložit tuto práci v dnešní podobě, protože jen souhrn pomůže odhalit další bílá místa. Aby bylo možné co kritizovat a opravovat, je nutné učinit první a nevděčný krok k syntéze dosavadních poznatků.“ To se autorce beze zbytku podařilo. Vydanou monografií se tak do rukou vědců, pedagogů, studentů i ostatních zájemců o dějiny českého populačního myšlení dostává další cenný zdroj informací a spolu s předešlou monografií o světových dějinách populačního myšlení přináší ucelený pohled na dějiny světového a českého populačního myšlení v kontextu historickém i demografickém, a to v českém jazyce.

Marek Tietze

Do sborníku přispěli:

Petra Berrová, Český statistický úřad, Praha

*Jaroslav Dibelka, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, České
Budějovice*

Michaela Holubová, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

Radek Lipovski, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

Eduard Maur, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Satoshi Murayama, Kagawa University, Japonsko

*Miroslav Novotný, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, České
Budějovice*

*Marika Poulová, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, České
Budějovice*

Marek Tietze, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Jiří Woitsch, Etnologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., Praha

Obsah

Úvodem.....	3
<i>Jaroslav Dibelka: Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století .....</i>	<i>5–20</i>
<i>Radek Lipovski: Dětská úmrtnost v populacích měst Frýdku a Místku v éře demografického přechodu od starého k novému reprodukčnímu režimu .....</i>	<i>21–48</i>
<i>Marika Poulová: Plodnost vdaných žen ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století.....</i>	<i>49–90</i>
<i>Satoshi Murayama: Determinants of Inheritance Patterns in an Early Modern Japanese Village, Yukinobu .....</i>	<i>91–116</i>
<i>Miroslav Novotný: Socioprofesionální a teritoriální stratifikace studentů českobudějovických vyšších a středních škol v první polovině 19. století.....</i>	<i>117–146</i>
<i>Petra Berrová: Konskripce a sčítání lidu na našem území v kontextu zjišťování národnosti obyvatelstva a se zohledněním nálezů Nejvyššího správního soudu.....</i>	<i>147–210</i>
<i>Výběrová bibliografie české historické demografie za období 2000–1996 .....</i>	<i>211–246</i>
<i>Recenze.....</i>	<i>247–264</i>

Contens

<i>Introduction</i>	3
<i>Jaroslav Dibelka: The Defensive Strategy of “Disgraced” Women in the Estate of Jindřichův Hradec in the 17th and the early 18th Century</i>	5–20
<i>Radek Lipovski: Infant Mortality of the Population of the Towns of Frýdek and Místek at the Time of the Demographic Transformation from the Old Regime to the New Reproductive Regime</i>	21–48
<i>Marika Poulová: The Fertility of Married Women in the Parish of Rožmberk nad Vltavou in the 19th Century</i>	49–90
<i>Satoshi Murayama: Determinants of Inheritance Patterns in an Early Modern Japanese Village, Yukinobu</i>	91–116
<i>Miroslav Novotný: Socio-professional and Territorial Stratification of Students in Secondary and Post-secondary Schools in České Budějovicé in the first half of the 19th Century</i>	117–146
<i>Petra Berrová: Conscription and the Population Census in the Czech Lands in the Context of Determining the Ethnicity of Inhabitants and in Connection with Rulings of the Highest Administrative Court</i>	147–210
<i>Selected Bibliographie of Czech Historical Demography, 2000–1996</i>	211–246
<i>Review</i>	247–264

Historická demografie 31

Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Odpovědná redaktorka: Ludmila Fialová

Revize textu: Anna Gabrielová, Marta Svobodová

Překlad anglických souhrnů: Robin Cassling

Obálka: Martin Třešňák

Praha 2007

268 stran

Náklad 300 výtisků

Distribuce: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

tel.: 222 221 761

fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz